

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

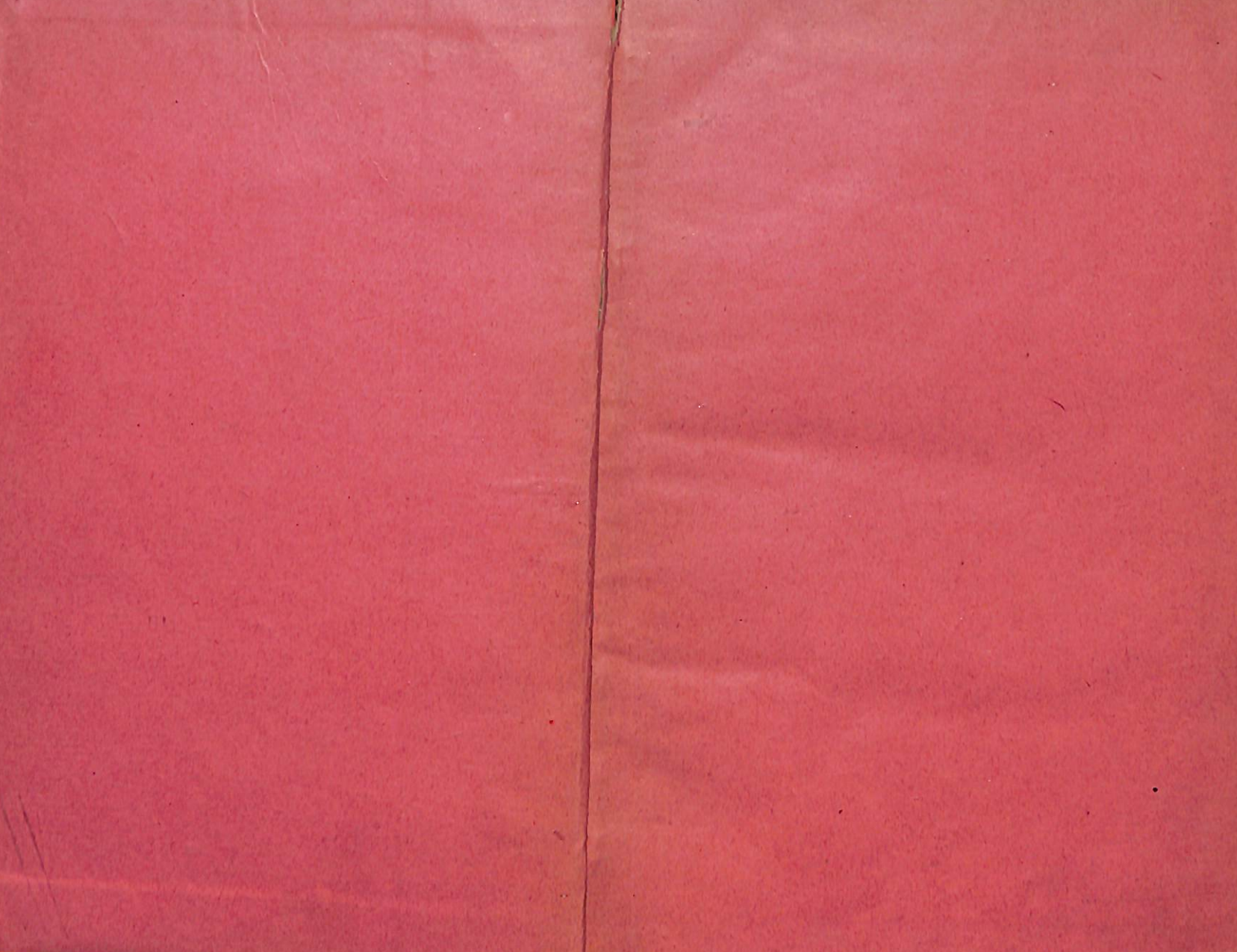
ՁԱՇԱԿ

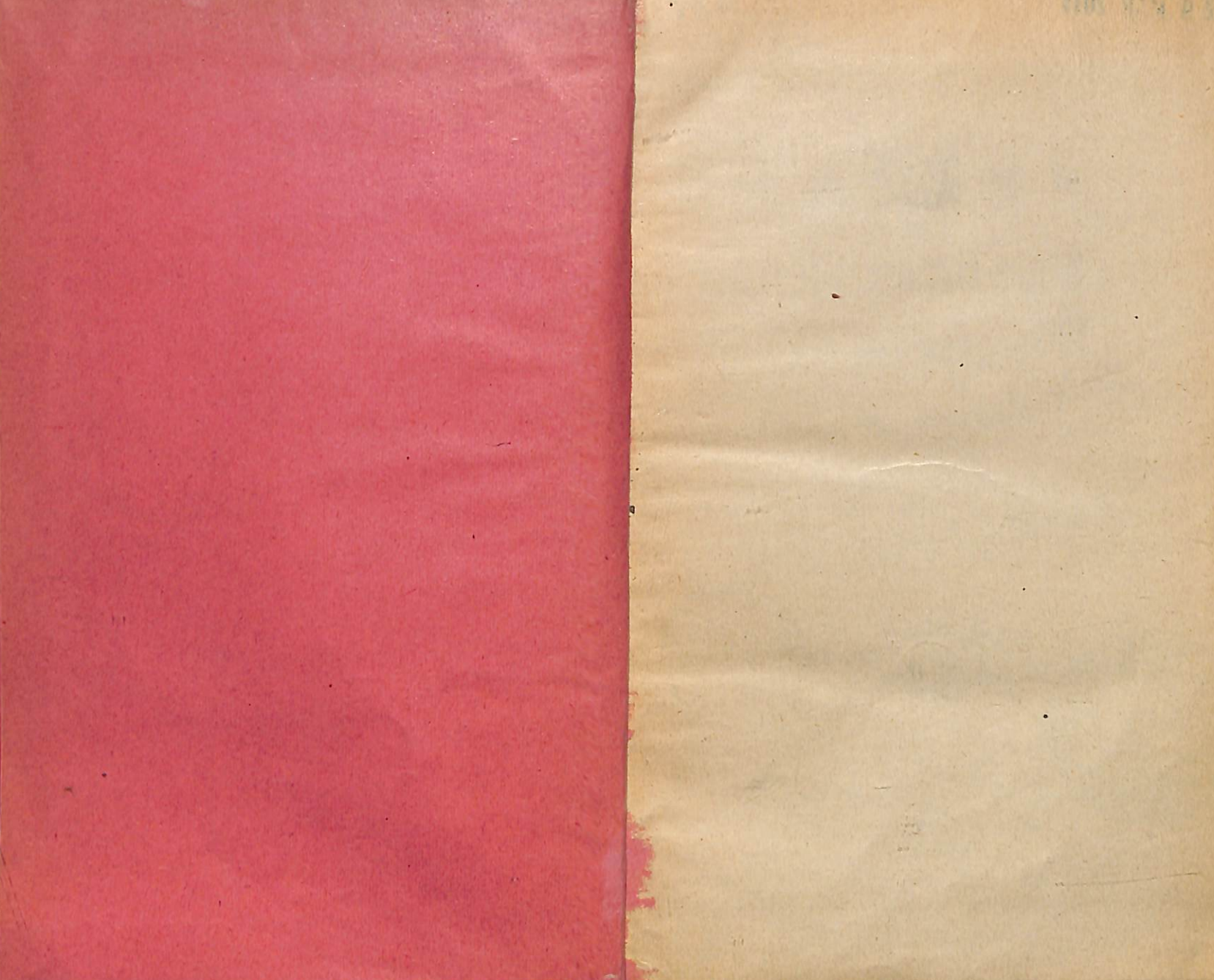
ՆՈՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

Ս. ԴԱԻԹԵԱՆ

891. 99-82

Դ-23

29 MAR 2013

71-816

91.99-82

Հ. Խ. Խ. Խ.

4874 ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԴԱԻԹԵԱՆ ԳՈՐԾԱԿԱԼՈՒԹԵԱՆ

428

Հ. Խ. Խ. Խ.

ՀՈՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

Ա. ՀԱՅՈՐ

۲۷۵ تاریخ ۱۳۱۹ شباط ۱۰
مصمياط داوديان معرفتيله طبع اولشمدر

Կ. ԳՈՐԻՍ
ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Կ. ՄԻՆԱՍԵՐ
Սուրբ Զատիկ փողոց, Թիւ 14

1904

Հաւարածունքը, ծաղկաբաղնեքը, հատընտիրները մեր մէջ ամէնէն առատ ու ճոխ հրատարակութեանց տեսակներէն մէկը կը կազմեն: Գրաբար՝ գրաբարի ուսուցման համար՝ եւ աշխարհաբար՝ աշխարհաբարի մշակման համար՝ զրական շատ մը հատորներու փունջեր հրապարակ նետուած են մինչեւ այսօր, զանազան աստիճաններու համար, զանազան հեղինակներու կողմէ: Բայց ամէն բնոյ աչք դիտած է անշուշտ որ, այդ հաւարածոյներու առատութեան մէջ, մասնաւոր անոնք որոնք բարձրագոյնները ըլլալու յաւակնութիւնը ունին, միակողմանիութեան ու սահմանափակութեան տարօրինակ դրոշմ մը ունին իրենց վրայ, կարծես ճակատագրականօրէն: Մենք տարբեր բան մը կ'ենթադրենք մասնաւոր ուսումնաւարտներու կամ ուսումնաւարտ ըլլալիքներու յատկացուած հաւարածոյ մը: Անիկա պէտք է ընդգրկէ ամէն նիւթ, կարելի եղածին չափ յստակ կերպով մը, զրական ու զեղեցիկ արտայայտութիւններու ձեւին տակ տեսակ մը վերաբաղը ըլլալու համար, իր մտքին մէջ, զանազան դասաւանդութեանց միջոցին խնայուած, դիզուած, ամբարուած ծանօթութիւններուն: Այս ըմբռնուածով է որ ներկայ հաւարածոյին տուինք նոր թան մը, անանկ փունջ մը շինեցինք զայն, որ ծաղիկներու ամէնէն ճանչցուածները եւ ամէնէն հոտեղ ու հիւծեղները չէ որ միացուցինք միայն, այլ ամէն տեսակ ծաղիկներուն նմոյշները հաւասարապէս, ամէնուն ալ թարմերը ըլլալու պայմանաւ: Զատուած կտորներու ընտրութեան միջոցին չնայեցանք միայն անունին, չնայեցանք ստորագրութեան համբաւին ինչ աստիճանի ըլլալուն. երբ նիւթը նոր, զրուածքը զեղեցիկ ու զաղափարը օգտակար եւ ուժեղ ըլլալու առաջին կենսական յատկութիւնները ունէին: Այսպէսով ունեցանք հատուածներ՝ որոնց հեղինակները մեզի իսկ անծանօթ են:

Յետոյ մեր ընտրութեան մէջ, ինչպէս պիտի տեսնեն անոնք որ ուշով բնեն գործս, լայն տեղ մը տալ ուզեցինք ուղղակի հայերէն արտադրուած կտորներու, բան թարգմանութիւններու:

Այս հատորը եւ ասոր երկրորդը որ անմիջապէս պիտի յաջորդէ անոր, պարզ դասագիրքեր ըլլալու կոչուած չեն. անոնք փոխանցութեան կամուրջներ պիտի ըլլան, զարգացման եւ ուսումի

ժամբուն մէջ, դպրոցականէն դէպ ի իրականը, տղայականէն դէպ ի կատարեալը, ամբողջական ու ամփոփ շտեմարաններ պիտի ըլլան անոնք, մանրանկար ամփոփոյրը ամենէն կուռ ծանօթութիւններուն։ Ու չվերաբերելով ոչ աշակերտ տղոց, ոչ դպրոցէն դուրս ապրող չափահասներու, երկուքն ալ կրնան կարգալ հաւասարապէս . գործը իսկ պիտի սիրէ զայն կարգալ։

Ընդհանուր նիւթերը, ինչպէս պիտի տեսնուի, բաժնած ենք զանազան դասակարգերու, եւ անիկա՝ առանց նախասահմանուած որոշ դրուժեան մը հետեւելու . եթէ դրուժեանական մանրամասն ու կանոնաւոր դասաւորում մը ընել հարկ ըլլար, բաժանումները շատ կ'անցնէին անշուշտ տասներեքը, գործը խնդրուն կ'ըլլար եւ հետեւաբար նաեւ՝ անյարմար։

Նկարագրութիւն, Ընկերային նիւթեր, Իմաստասիրութիւն, Բանաստեղծութիւն, Կենսագրութիւն, Կրօնական նիւթեր, Ազգագրութիւն, եւայլն, եւայլն։

Կը կարծենք թէ ասոնք՝ կարեւոր չիղերը կը կազմեն ընդհանուր զարգացումի մարմինին . անոնց նկատմամբ մաքուր զաղափարներ կ'ազնելով՝ բազմակողմանի հմտութեան հարցին մէջ քայլ մը առած կ'ըլլայ մարդ։ Մասնաւոր այդ զանազան ճիւղերու մասին համառօտ ուսումնասիրութիւնները դրինք իւրաքանչիւր համարման զուգար, ու ատոնցմով մտադրուեցանք ոչ միայն, զոր օրինակ, կարելի եղածին չափ որոշ զաղափար մը տալ իմաստասիրութեան ինչ ըլլալու մասին, աշխարհի մէջ անոր խաղացած դերին ու անոր տիեզերական հերոսներուն, անոր ստեղծիչներու մասին, այլ եւ ծանցնել թէ ի՞նչ վիճակ ունեցած է եւ ունի այդ գիտութիւնը մեր մէջ։ Օրինակներ տուինք . բայց չուզեցինք անուններու չափազանց երկար տողանցումով մը ծանրաբեռնել . ամէնէն զխաւորները յիշեցինք, ու այդքանն ալ՝ խնդրին դրական երեւոյթը չզանալու համար։

Այս գործը իր վիճակին մէջ նոր է հետեւաբար՝ ամէն տեսակէտներով, ու մենք ան կ'ուզենք միայն . նորը կը դաւանինք միշտ լաւագոյնը ամէն բանի մէջ, զապահովութեան մէջ ալ հետեւաբար . նորը ու կենդանի ուզեցինք դնել այս գիրքին մէջ։

Որքան որ յաշտեցանք, ան է գոհացումը եւ փառքը ամէնէն առաջ հոս ստորագրութիւն ունեցող միտքերուն եւ յետոյ մեր։

Կ. Պոլիս, Օգոստոս 1904

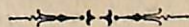
Ազգագրութիւնը (ethnographie) ժողովուրդներու կեանքին բարոյական, հոգեկան եւ ֆիզիկական երեւոյթներուն գիտութիւնն է, որ շատ կաւեւոր ու հետաքրքրական կողմեր ունի։

Ազգագիրը կը բնէ ժողովուրդին մարդաբանական հանգամանք, մարմինին կազմութիւնը, շարժումները, անոր բնակարանը եւ պարագաները, զգեստը եւ զարդերը, կերակուրներն ու խմելիքները, կենցաղավարութիւնը եւ զբաղումները, ընտանեկան բարքն ու սովորութիւնները, հաւատալիքներն ու աւելորդ ապացութիւնները, լեզուն, գիրը, արուեստը, անգիր դպրութիւնը, հեքեքներն ու անեծքները, եւայլն։ Այս ծագիրով, լեզուաբանութիւն, տեղագրութիւն, ցեղագրութիւն, ռամկագիտութիւն, վարք ու բարք՝ ապրելակերպի ուսումնասիրութիւն, տեղագրական ճամբորդութիւններ՝ ամենքն ալ մաս կը կազմեն ընդհանուր ազգագրութեան։

Հաւաքուած մանրամասն տեղեկութիւններուն վրայ հիմնուելով՝ կը կառուցուի շենքը ցեղի մը ամբողջ ազգագրութեան որ անոր կեանքին, մարդկային ընկերութեան մէջ անոր ունեցած դիրքին հետքիս պատկերը կ'ըլլայ։

Ազգագրութիւնը ինքնին շատ հին գիտութիւն մը չըլլալով հանդերձ, բաւական կանոնաւոր վիճակի մը մէջ մտնել սկսած է՝ վերջին 19րդ դարու երկրորդ կեսին մէջ։

ՆՈՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

1. ԼԵԶՈՒԱՔՆԵԱԿԱՆ

Լեզուները ստեղծողը կամաւոր արուեստը չէ ։
Երբ վժարել էր յաջողի , առաջին բացառութիւնը
պիտի կազմէ ։

Լեզուները կ'սկսին հասարակ խօսակցու-
թեամբ , եւ այդ վիճակին մէջ «աշխարհաբար» են ,
այսինքն է «խօսից բարբառ» . մտադրութեամբ եւ
մանաւանդ գրութեամբ կը մշակուին եւ կ'ըլլան
«գրաբար» այսինքն է «գրոց բարբառ» ։ Այդ ե-
ղելութեանց գործիչը քաղաքակրթութիւնն է ։
Լեզուները երկու տարբեր ուղղութեանց հետեւե-
լով կ'սկսին երկճղիլ ։ Երբ մէկ կողմէն «խօսից
բարբառ»ը կը փոփոխուի կենցաղական պատճառ-
ներով , զորօրինակ դրացութեամբ , գաղթականու-
թեամբ , եւայլն , միւս կողմանէ «գրոց բարբառ»ն
ալ կը փոփոխուի կամաւորական պատճառներով ,
զորօրինակ գիտութեամբ , գրականութեամբ , եւ-
այլն ։ Ո՛րչափ զօրաւոր են այդ առթական պատ-
ճառները , ա՛յնչափ լեզուի մը երկու ճիւղերը տա-
րամէտ ուղղութեամբ կ'ընթանան , եւ «խօսից
բարբառ»ը «գրոց բարբառ»էն կը տարբերի ։

Նոր ժամանակներու սովորութիւն է «խօսից
բարբառ»էն հատուածներ նոյնութեամբ գրի առ-

նելով պահել առանձին՝ իբր թանգարանական կամ հետաքրքրական նիւթեր։ Իսկ «գրոց բարբառ»-ները գրական կեանք ունենալուն համար, նոյնութեամբ կ'ապրին դարէ դար, մինչդեռ «խօսից բարբառ»-ները չարունակ այլալուծեամբ անզգաւար կը փոփոխուին։

Հիներուն յաջորդող նոր «խօսից բարբառ»-ները իբրեւ նոր լեզու եւ նոր գրականութիւն՝ կարեւորութիւն կ'ստանան, եւ այսպէս՝ անոնց համապատասխանող «գրոց բարբառ»-ներ կը կազմուին։

Աշխարհի գլխաւոր եւ ծաղկեալ լեզուները այդ ընթացքը ունեցան, հայերէնն ալ այդ ընթացքէն դուրս չի կրնար ըլլալ։

Գրաբար մը հասած է մեզի, որ ստոյգ տանեւէնից դարերու հնութիւն կը կրէ, աւելին ալ անհաւանական չէ։ Այդ գրաբարը կամաւորապէս ստեղծագործուած լեզու մը չէ. այլ նոյն ժամանակի «խօսից բարբառ»-ին տարամէտ ճիւղն է։ Այսօր ալ հայերէնը «խօսից բարբառ»-ներ ունի մէկէ աւելի, որոնք ընդհանրապէս մեր աշխարհաբարը կը կազմեն, եւ միեւնոյն ատեն այդ աշխարհաբարին հետ տարամէտ ուղղութեամբ «գրոց բարբառ» մըն ալ կայ, զոր կը գործածենք գրոց մէջ, այլ ոչ ոք կը խօսի դայն, բայց եթէ երբեմն գրական անձ մը՝ ատենաբանութեան բեմին վրայ։

Որչափ էր «խօսից բարբառ»-ին «գրոց բարբառ»-էն տարամիտութիւնը հինգերորդ դարու սկիզբը, եւ ո՞րչափ է հիմա՝ քսաներորդ դարու սկիզբը։

Հիմակուանը փորձառութեամբ կրնանք չափել, իսկ հինգերորդ դարուն վերաբերեալ խնդրին լու-

ծումը մակաբերական զննութեանց կը մնայ, քանի որ գիրի առնուած հաստատուն նմոյշ մը չունինք ձեռներնիս, եւ կարծիքները կրնան տարբերիլ։

Միայն թէ նկատի առնելու է որ հիմա ալ «գ» նախդիրը, նախադրութեանց առաջ գրուիլը, «որ» յարաբերականը, հոլովմանց տարբերութիւնը եւայլն, որոնք հին գրաբարին յատկանիշները կը սեպուին, տակաւին կենդանի կը մնան «խօսից բարբառ»-ներուն մէջ, մանաւանդ հայ լեզուին բնավայր եղող գաւառներու մէջ։

Իսկ թէ ո՞ր գաւառին «խօսից բարբառ»-ը միշտ հասած «գրոց բարբառ»-ին հիմ կազմեց, ճշգրիտ տեղեկութիւնները թերի են. միայն թէ կը դիտենք որ հին գրաբարի պետերուն մեծամասնութիւնը Տուրուքերանցի էր, թէ գործածութեան ասպարէզը Արարատցին տուաւ, եւ թէ երկու բարբառներու միջինն ու զօդին է Վասպուրականցին։ Իրաւ ալ այդ երեք նահապետներուն այժմեան «խօսից բարբառ»-ներուն մէջ կը գտնուին հին գրաբարի յատկանիշները՝ երբեմն ամբողջութեամբ՝ երբեմն մերձաւորութեամբ։

ՄԱՂԱՔԻԱ ԵՊՍ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ

2. ԻԻԹԼԻՊԵՌԿ ԼԵՌԱՆ ՎՐԱՅ

Հռչակաւոր լեռ մը չէ, սակայն գեղեցիկ է. անհզ անարկու բաներ չունի, բայց ինչ որ ունի՝ քաղցր է եւ սիրուն: Յիւրիխի մօտ է, Հիւսիսային-Արեւմտեան կողմը, կէս ժամ հեռաւորութեամբ՝ երկաթուղիով,

Մօն Պլանի քով գաճաճ մըն է անշուշտ, բայց իր համեմատութեանը մէջ՝ ատ ալ բան մը: Մօն Պլան ալեհեր ծերունի մըն է՝ պոստոն, խրոխտ, մեծաշուք ու քիչ մը դաժան: Իւթլիպէնկ՝ գրգռնոյլ մանկունի մըն է՝ ժպտուն, անմեղ, նազելի ու միշտ ծիծաղկոտ:

Տակաւին կենդանի է մտքիս մէջ յիշատակը այն ժամերուն զորս անցուցի Իւթլիպէնկի գագաթը միս մինակ, հեշտօրօր երազներու եւ հոգեպարար յոյզերու, յուշերու հետ առանձին:

Աղմուկէն կը դառնայի. ուսանողի յոգնաչարչար կեանքի մը բոլորումէն յետոյ՝ հանդարտութիւն կը փնտռէի: Ետիս ձգած էի Բարիզի շինդն ու ժխորը, խճողեալ միջավայրի յարակից ամէն տաղտուկ եւ իրարանցում, ու Զուլիցերիոյ գեղազուարճ դաշտին մէջ չըջան մը ընելով՝ Յիւրիխ եկած էի, խաղաղ լճին վրայ կարճ հանգիստի մը խաղաղ իրականութիւնը վայելելու:

Չկային հոն ալ եւս ո՛չ ժամերու բաժանում, ո՛չ հասնելու անձկութիւն, ո՛չ հոգ ու պայքար.

բոլոր ժամերս իմս էին՝ բան մը չընելու միայն յատկացուած:

Իրիկունները, երբ նաւակին մէջ ընկողմանած՝ խոկերու, մտածումներու հեշտանքին անձնատուր՝ ջուրերու վրայ կը դեգերէի աննպատակ, կ'զգայի թէ կը հանգչէի, կ'զգայի թէ կեանքը կը վայելէի: Լուսթիւն, ամայութիւն բաւական էին պարփակելու հոգիիս բոլոր ըղձանքը. ջուր, երկինք, դաշտ ու ծառ՝ բաւական էին լեցնելու սիրտս:

Իւթլիպէնկի վերելքը չկար իմ ծրագրիս մէջ. իրիկուն մը պանդոկին մէջ, օրիորդ մը ներշնչեց ինձի այդ գաղափարը: Դէմքը դժգոյն էր ատ օրիորդին, աչքերը իրազուն, կապոյտ: Հիւանդ տառապող հոգի, մը կար իր տխուր նայուածքին մէջ՝ որ յարգանք կ'ազդէր, եւ խօսքերուն կ'ընծայէր լուրջ ու համոզիչ չեղտ մը:

Հետեւեալ առաւօտ կանուխ ճամբայ ելայ ուրեմն: Պիտի կարծէք թերեւս թէ խոշոր երկաթածայր բիրեր, լեռնային կազմածներ, եւայլն, պիտի գան ի հանդէս, վերելքի մը սովորական անխուսափելի առաջնորդով, կարաւանով, եւ որ ի կարգին, Չէ', չէ', ատանկ բաներ չկան:

Օթէլին դրան առջեւէն կառք մը կը նստիմ պարզապէս, քաղքենիի հագուստով. քառորդ ժամ վերջը կայարան էի. հոն պատրաստ է կառախումբը՝ վակոններու քիչ մը տարօրինակ կազմութեամբ, եւ ետեւէն առջեւէն վայրաշարժ մեքենաներով: Տոմսակ մը կ'առնէք 4¹/₂ ֆրանքի, կը տեղաւորուիք թիկնաթոռին վրայ, ու վերելքը կ'սկսի:

Նախ ուղղաձիգ գնացք մը՝ անդգալաբար դառիվեր, յետոյ դարձեալ արձիկ խարխափումներ, ուղղութիւնը միշտ դէպ ի վեր. այնուհետեւ անտառին մէջն էք այլ եւս, լերան քղանցքէն բռնած:

Կոնաձեւ ահագին զանգուած մըն է որ՝ գաղտնիքներով լեցուն՝ կը բարձրանայ ձեր գլխուն վրայ. երկաթուղին գրկած է այդ զանգուածը, եւ օձապտոյտ գալարումներով կը դառնայ, կը սողոսկի անոր շուրջը, կը մխրճի անոր մէջ: Իր գծած շրջանակները հետզհետէ կը նեղնան, խարխիսը հետզհետէ կը հեռանայ ու դուք կը բարձրանաք շարունակ:

Միշտ անտառին մէջ, միշտ ծառերու տակ կանաչ, հովանուտ եւ զով, կը դառնաք ու կը բարձրանաք, հինաւորաց մայրիները, եղեւնիները նախ իրենց բունը կը ցուցնեն ձեզի մութին մէջ, շուքին մէջ. յետոյ, քիչ յետոյ, իրենց հպարտ գլուխը կուգան խոնարհեցնել ձեր ոտքերուն տակ, պայծառ օդին մէջ, արեւուն հանդէպ:

Վակոնին բաց պատուհաններէն կը նշմարէք երբեմն միմիայն ոստեր ու տերեւներ որոնք ամէն բան կը գոցեն. երբեմն այդ ոստերուն եւ տերեւներուն մէջէն կապոյտի կտոր մը որ իր վաղվադուկ հեշտանքը պարգեւելով կ'անցնի. շատ քիչ անգամ ալ լայն անջրպետ մը որ յանկարծ կը բացուի եւ ընդոստ զուարթութեամբ մը կ'ողողէ ձեր սիրտը, ի հանդէս բերելով անհունութիւնը աղատ ու անկաշկանդ, երկինքին անհունութիւնը, ջուրին ու գեղածիծաղ դաշտերուն անհունութիւնը: Կը տեսնէք հեռուէն մերթ քաղաքը

ամբողջ տարածուած քարտէսի մը պէս, մերթ լիճը անհոգ ու միապաղաղ որուն մէջ ձեր նայուածքը կ'երթայ կը սուզի անձկանօք:

Կը սուզիք դուք ալ ձեր էութեամբը՝ երազներուն մէջ, հեշտանքի ծփանքներուն յանձնուած, ու կը մոռնաք ինքզինքնիդ մինչեւ որ սուլիչին սուր ճիւղ կուգայ սթափեցնել ձեզ: Հասած էք:

Բայց ո՛չ գագաթը, երկաթուղին կանգ կ'առնէ, անկէ անդին պէտք է գրէթէ մագլցել մինչեւ իւրօգօրն, որ է լերան կատարը:

Հոն, այն հսկայ բարձրութեան վրայ, առանձին կը կանգնի թեւատարած շէնք մը, որ հեռուէն աղօթքի կեցած ճգնաւորի մը տպաւորութիւնը կ'ընէ ձեր վրայ: Գեղակերտ Վիլլա մըն է այդ շէնքը, շահագէտ ձեռնարկուի մը կողմէ հաստատուած իբր պանդոկ:

Պատշգամբին վրայ սաղարթախիտ ծառերուն տակ կը տեղաւորուիք, առջեւնիդ ունենալով բընականաբար զովացուցիչ գաւաթ մը, ու անկէ վերջը՝ ընելիքնիդ ուր շքան չէ, բայց միայն դիտել, դիտել դէպ ի աջ, դիտել դէպ ի ձախ, դիտել դէպ ի առաջ, դիտել դէպ ի ետեւ, դիտել ու սքանչանալ:

Երկիւղածութեան սուրբ զգայումով մը կը համակուի մարդ այս տեսարանին առջեւ ու մտածելէ դադարած՝ «ա՛հ» մը կը թռի կուրծքէն, պաշտումի այլալուծեանը մէջ, կը յափշտակուի, ու կը վերանայ ու երանութիւնը կարծես կը շօշափէ, կը գգուէ, կը շնչէ զայն անյագ. կ'ըմբռնէ այդ երանութիւնը սիրատուոր ու կարօտակէզ:

Պաշտելու կարօտը բնութեան մէջ իր լիառատ յագուրդը ստացած՝ կը մեկուսանայ, կ'ամիսիուի սիրոյ այն սրբութեանը մէջ ուր չկան կեղծիք, չկան նենգութիւն ու դառնութիւն, սիրելու պէտքը կը յագենայ անլրդով, առանց պատրանքի, առանց հիասթափութեան: Սիրտը գտած է իր սնունդը՝ բնութեան ծոցին մէջ. զուտ անապակ բնութեան սուռնդներու ամենէն անխարդախը, ամենէն անպատիրը, մաքուր անարատ բնութիւնը:

Գոհ էք, երջանիկ էք:

Եւ այդ հեշտունակ բերկրութեան մէջ ոտքի կ'ելլէք կայտառ ու կենսալից. պէտք ունիք պտտցնելու ձեր երջանկութիւնը:

Անձուկ սարահարթ մըն է Իւթլիպէուլի գագաթը. Իւթօգօյմ սարահարթին մէկ մասին վրայ չիտուած է պանդուկը. մնացեալը քիչ շատ պարտէզի մը ձեւով փոքրիկ ճամբուլայր մըն է, ուր տեղ տեղ, դալարադարձ տաղաւարներ կան ծառերով ծաղիկներով գոցուած, այնքան սիրուն եւ հրապուրիչ, որ առջեւէն անցած ատեննիդ նիւրս կը քաշեն զձեզ:

Հոն, այն տաղաւարներէն մէկուն տակ թաւ խոտին վրայ սեղան մը դնել կուտաք, ու կ'ուսննաք փառաւոր ճաշարահ մը, որուն շքեղութեանը բնաւ չի հաւասարիր ներսինը, պանդուկին մէջինը, իր բոլոր ճոխութիւններով ու զարդարանքներով:

Կերակուրները անստգլուտ են, քապլըս'օր՝ 5 ֆր: Չնայելով այն հեռաւորութեան եւ առանձնութեան, ամէն բան թարմ ու մաքուր, զուտ ֆրան-

սական խոհանոցի արտադրութիւն. գինին պատուական, ախո ժակը անշուշտ սրուած, առողջ մարդու ախորժակ. բան մը չի պակսիր՝ ընելու համար մէկը այն հաճելի ճաշերէն որոնց յիշատակը կը պահէ մարդ. մանաւանդ, աղանդերէն ետքը, սուրճի քանի մը ումպէն ալ վերջը՝ վառուած սիկաւին հեշտութիւնը, հոն այն դիրքին մէջ, հոգեկան այն արքիւ տրամադրութեան մէջ, սովորական հոտաւէտ մուխերը որ կ'արձակուին, կը ներշնչուին ու կ'արտաշնչուին, տարբեր զգլխում մը կը պարգեւեն հոն. տարբեր վայելք մը, ծխելու այն հաղուազիւտ վայելքներէն, որոնք ամենէն հաստատակամ ծխաթողներուն ալ կսկիծ ու փորձութիւն պիտի պատճառէին:

Կերակուրներէն յետոյ, եթէ յիշարի սովորութիւն ունիք, քաղցր է սարածուիլ այն թաւ խոտերուն վրայ, ու ծառերուն մէջէն մաղուելով հասնող մեղմ հովին անուշ գգուանքներուն տակ մրափել: Անկէ վերջը, ժամանակ է գահավէժները տեսնելու եւ անոնց մէջ իջնելու:

Սարահարթին եզերքը կ'երթաք, անդունդը բացուած է ոտքերնուդ տակ, մութ՝ խաւարչտին անդունդ մը, որուն վրայ խիտ առ խիտ կը բարձրանան դարաւոր ծառեր, գոցելով, հովանաւորելով ամէն տեղ. հողէ սանդուխներ կան փորուած, որոնք կը տանին զձեզ մինչեւ յատակը, տեղ տեղ մէկ ծառի կոճղէն դէպ ի միւսը երկրնցուած առկախ կամուրջներ, որոնք կ'առաջնորդեն ձեզ ամէն ուղղութեան, գահավիթներով վտանգին սարսուռը քաշեցնելով ձեր ոտկիթներուն:

մէջէն: Երբ յատակը հասնիք, պուրակներ կան հոն, անձաւներ, ժայռեր, մութ ու նեղ անցքեր, որոնցմէ անցած ատեննիդ շուրջերնիդ կը նայիք սրտատրոփ, ու կը լարէք ականջնիդ. ծառերու սովորական խժլտութիւնը, հողի կտորի մը թաւալումը, որուն ուրկէ գալը չէք կրնար տեսնել, կամ միջատի մը պարզ ճշտութեամբ որուն ուր ըլլալը չէք կրնար նշմարել՝ սոսկումի պէս բան մը կը պատճառեն ձեզի այդ՝ ամէն կողմէ գոց ու մուշկ անդունդին մէջ, ուր մշնակ էք: Կը շտապէք վեր ելլել սարահարթին վրայ ուր արեւ կայ, ուր հորիզոն կայ ազատ ու պայծառ:

Յորեկ մը անցընելու համար միայն գացեր էի Իւթլիպէճկ. գիշերն ալ հոն մնացի:

Պիտի չմոռնամ այն գիշերը, Օգոստոսի տաք գիշեր մը, խնկալից, բուրումնաւէտ, աստեղազարդ երկինքին տակ, առանց լուսնի, հեռուէն՝ պսպղուն, դողդոջուն ճրագներու ուրուագծած համայնապատկերին առջեւ՝ լուռ, անշուկ, գիշերային համայնապատկեր մը խորհրդաւոր ու մեծափառ...:

Չէ', չէ', ատիկա չի նկարագրուիր, կ'զգացուի' միայն:

Հետեւեալ առաւօտ՝ գրէթէ չուզելով կը մեկնէի Իւթլիպէճկէն, կը վերադառնայի քաղաք, եւ կէս օրուան կառախումբով կ'ուղղուէի դէպի Վիէննա:

ՅԱԿՈԲ ՍԵԱՄՊՈՒԼԵԱՆ

3. Ա.ՂԵԱՆՆԵՐՈՒՆ ՄԷՋ

Ա.

Վայրկեաններ կան որ միշտ ներկայ կը մնան, որոնցմով մարդ կը սիրէ ապրիլ երկար ատեն: Տեսարաններ կան որ ժամանակ մը պարզուած կը մնան նախապէս անոնցմով հմայուած աչքերու առջեւ: Այսպեան շղթաներու մէջ ըրած ճամբորդութիւնս ու Մօն Պլանի այցս մատակարարեցին ինծի այդ հաճոյալի վայրկեանները եւ տեսարանները: Հիմա որ ինքզինքս քաղաքի մը ժխորին ու տափակութեանը մէջ կ'զգամ, թանձր ու ճնշող մթնոլորտի մը մէջ, երազէ արթնցողի մը պէս կը սիրեմ ապրիլ այդ երէկի քաղցր անցեալովս, որ ներկայի մը ուժգնութիւնը կուտայ զգացումներուս: Ամենայն սիրով պիտի կրկնէի ճամբորդութիւնս, եթէ սիրելի ընթերցողը հաճէր ընկերանալ ինծի, վայելելու համար ընտելեալ այդ սքանչելիքները: Իրաւ է որ մեր մէջ տակաւին լեռան անդուսպ սէրը ծնած չէ, ու շատ աւելամ կը խնդանք, այդ զգացումն մղուած՝ իրենց կեանքը երբեմն վտանգի տակ դնողներուն վրայ. ինչ փոյթ, բաւական է ունենալ քիչ մը բարի կամեցողութիւն ու լեռի, ձիւնի, սառոյցի սէրը անխուսափելի կերպով պիտի գրաւէ սիրտդ: Լեռնագնացութիւնը ունի իր անթիւ բարիքներն իր

վտանգներուն հետ, ու բնութիւնը գիտէ իր գործը կատարել, դիւթել ու տիրապետել:

Պատրաստութիւններու մէջ, ամենէն կարեւորն է ունենալ սրածայր գամերով շինուած ամուր կօշիկներ, եւ հաստատ ու երկար գաւազան մը, սուր երկաթով վերջացած: Գիտե՞ս թէ ո՞րքան կեանքեր կը պարտին իրենց շարունակութիւնը այդ գամերուն ու ցուպին: Կը վտահայնեմ՝ քեզ որ բնաւ վտանգը պիտի չփնտռենք ու համեմատաբար աւելի դիւրին լեռները պիտի ընտրենք, սակայն վանխաղճուշութիւնը միշտ հարկաւոր է, այդ կրանիդէ ժայռերուն վրայ վտանգը փնտռելու պէտք չկայ:

Ճամբայ ելլենք ուրեմն: Շողենա՛ւը ընտրենք, եթէ կ'ուզես, որով արեւմտեան Եւրոպայի ամենէն մեծ լիճը, գեղեցիկ ու կապոյտ Լեմանը, մօտէն տեսած կ'ըլլաս: Շողենաւը արդէն նազանքով կը հեռանայ Ժընէվի ճոխ քարափներէն. լճին ընդարձակութեանը վրայ ենք: Տեսարանը հիանալի է, վերը՝ ամառուան բաց կապոյտով անամպ երկինք մը, առաւօտեան խիստ թեթեւ ու բարակ մշուշով մը սքողուած, վարը՝ սիրուն մութ կապոյտ մը, անամպ աս ալ, որ միայն չողենաւին հետքի ծիր կաթինովը կը գծուի, ու եղերքներուն մօտ տառանող ճերմակ կարապներութեւններուն ցօլքերովը կը փայլի: Երկու գեղեցիկ երկինք, երկու գեղեցիկ նկարներ, որոնք տարբեր շարքի վրայ բարձրացած գեղածիծաղ լեռներու ու բլուրներու կանաչազարդ քանդակովը կը շրջանակուին: Լճեղերքը, սարաւանդին վրայ, ամէն կողմ, բարե-

կեցիկ փոքրիկ քաղաքներ, ուժեղ բուսաբերութեամբ մը շրջապատուած: Տեսարանը գրէթէ միշտ նոյն խոշոր գիծերը կը պահէ եւ սակայն ի՞նչ զանազանութիւն, մանրամասնութիւններու մէջ: Նաւին իւրաքանչիւր հեւքին՝ հորիզոնը կ'ընդլայնի, ու ափերը կը գրաւեն միշտ ուշադրութիւնդ: Փոքր լիճն անցանք, մեծին վրայ ենք. ծովի մը անհունութիւնը կարելի չէ զգալ, հեռուն լեռները կ'ուրուագծեն, սակայն շնորհալի եղերքներու վրայ մարդ մահկաճեւ կապոյտ տարածութեան եւ ծիծաղկոտ վառ կանաչ սարաւանդներու տեսքը մասնաւոր անուշութիւն մը ունի, պարզապէս հմայիչ է եւ ուրախ: Արդէն բաւական ամառանոցներ, գիւղեր անցանք, նպատակ չունիմ այդ ամէնը մանրամասնելու, պիտի բաւականանամ հանդիպիլ, մեր չողենաւին հետ, քանի մը գլխաւոր նաւահանգիստները: Զուիցերական եղերքին վրայ ահա կը տեսնենք Գօփէն, որուն դղեակը Նեքիրի, Մատամ տը Սդալի եւ ուրիշ նշանաւոր խորհողներու բնակութիւնը եղած է եւ հիմա ուխտատեղի մը: Առաջին անգամ ըլլալով Նիսն կը հանդիպինք, նոյն եղերքին վրայ: Սա ծառերով պարիակ բարձրաւանդակին վրայ Վոլթէն, ամբողջ տարի մը, Լեմանի գեղեցկութեան վրայ զմայլած է: Դէմը, ձախ եղերքին վրայ, մեծ մասամբ ֆրանսական, կը հանդիպինք միայն Դօնօն եւ Էվիա՛ն, նշանաւոր իրենց հանքային ջերմուկներովը, ուր ընդհանրապէս Բարիզցիները առողջութիւն կը փնտռեն, երբեմն ալ կուգան լուալ իրենց յանցանքներն ու մեղքերը, Մէրսիէի պէս:

Յրանաական եղերքը շատ աւելի հուժկու բուսականութիւն մը ունի, ոչ մէկ տեղ ընկուզենին ու շագանակներն այնքան բարձր ու տերեւաշատ աճած են որքան հոս: Մինչդեռ Զուիցերիական եղերքներն աւելի շնորհագեղ, աւելի ծիծաղկոտ, աւելի նուրբ նկարագիր մ'ունին: Նաւը կրկին դէպի աջ կը զարնէ, այն կողմը մնալու համար մինչեւ խորը: Աւասիկ Ուշին, Լօղանի նաւահանագիստը, Վէլէն, իր գեղեցիկ քարափներովը, իր շոքոլայի գործարաններովը, Մոդուէօն, Զուիցերիոյ այս Նիսը՝ իր մեղմ կլիմայովն ու լճին խորը ունեցած գեղեցիկ դիրքովը: Բարձրաբերձ լեռներու խոշոր ամփիթատրոն մը լճին այս մասը կը շրջափակէ: Թէրիթէէն երկաթուղի մը արագօրէն կը մագլցի լեռն ի վեր մինչեւ Ռօշէ տը Նէյ, ուրկէ հիանալի ու ընդարձակ տեսարան մը կը վայելէ մարդ Ալպերու եւ Ժիւռայի վրայ: Նոյն իսկ վարը, լճին վրայէն, տեսարանը գեղեցիկ է, ճիշտ դէմը կը գտնուի Ռօնի տղմուտ բերանը, որ լճին յատուկ ջուրերուն մէջ կը բացուի, հեռուն Տան տիւ Միտին, շողշողուն՝ արեւուն ճառագայթներուն տակ: Աւասիկ Շիյօնի նշանաւոր գլեակը: Դղեակին դէրքը շատ սիրուն է, անոր հնօրեայ վեհ պարիսպները կը հանգչին, կը ծածանին պիտի ըսէիր, վճիտ բերեղին վրայ: Բիչ մը անդին ահա Վալէի Ռօնը որ իր տղմուտ հոսանքը կը թափէ Լէմանի յստակութեան մէջ: Բարեբախտաբար, գոնէ հոս, տիղմին շրջանը սահմանափակ է ու յիսուն մէդր ընդարձակութեամբ, տղմուտ Ռօնը կը հալի, կը լուծուի կը մաքրուի, կը կապուտնայ,

վարը Ժընէվի վճիտ Ռօնը կազմելու համար: Ու վերջապէս յետին նաւահանագիստը Պուվուէ ենք արդէն ու Վալէի մէջ: Լեռներու ու հովիտներու շարքը սկսած է, բայց չյապաղենք, չոգեկառք պէտք է նստիլ ու կէս ժամու չափ եւս՝ տափակութիւններէն պիտի ազատինք: Ռօնի հովիտը, որ Վալէի ամէնէն լայնն է, հաղիւ տեղ տեղ քիւլմէթրի մը կը հասնի, Ռօնէն երկու մասի բաժնուած: Շոգեկառքը կը սուրայ, կը հիանաս արդէն երկու եղերքին վրայ խրոխտօրէն բարձրացող ապառաժներուն վրայ, որոնք կարծես վրադ պիտի գլտորին: Տե՛ս սա սիրուն ջրվէժը, Փիսվալ, որ բարձրէն կը թափի ուղղաձիգ, բոլորովին փոշիացած՝ ճերմակ ու վերէն վար ծիածանի ժանեակներով փաթթուած:

Բ.

Ու վերջապէս Ֆէնհօ, հազար երկու հարիւր մէթր բարձրութեամբ փոքրիկ գիւղ մը՝ սարաւանդին վրայ բարձրացած: Տաննէ աւելի խոշոր պանդոկներ Ալպերու հիացողները կը հիւրընկալեն: Տեղը գեղեցիկ է, դէմդ, ետեւի շարքին վրայ, կը բարձրանայ Դուիանի ձիւնապատ լեռը, որուն կողերուն վրայ, եռանկիւնի սրածայր գլխով Դէգ Նուառը, Առբիլն ու ուրիշներ: Աջ կողմդ, հեռուն, կը բարձրանայ Էկիւիյէ Ռուփի հսկայ զանգուածը, բազմաթիւ ցցուածքներով, որ Մօն Պլանի զուգահեռական, կը կազմէ Շամոնիի հովիտը, լերկ ու կարմիր ժայռերէ ահագին խցան մըն է ան, որ

ձորն ու տեսարանը կը փակէ, երկուքի բաժնելով զանոնք: Քիչ ասդին, հսկայ ապառաժէ ուղտ մը երկու կուտկէնով, վտանգաւոր լեռներ երկուքն ալ. խոտը անգամ էէ համարձակած անոնց վրայ մինչեւ վեր բարձրանալ: Քիչեր միայն կրցած են ելլել հոն: Պէլ Ուաղօի սիրուն գլուխը, որուն կողքին վրայ ենք, կը տիրէ մեր վրայ: Վարը միշտ միեւնոյն անտեսանելի հեղեղը կը փրփրայ: Գարնանային վառ կանաչ մը կը ծածկէ ամէն կողմ, անտառը մինչեւ 2000 ու աւելի մէթր կը բարձրանայ, կուենին, իր բարակ կոճղովը, եղեւինին կը յաջորդէ: Խնչ փոյթ թէ վարը, քաղաքներու մէջ, անտանելի տաք մը կը տիրէ, թէ շատեր կը հիւանդանան. հոս օդը զով է մսելու չափ, սառնարանը, ամէն կողմէ անթիւ ջրվէժներով գահավիժող սառ ջրով փրփրոտ առուակները կը զովացնեն օդը: Երկու քայլիդ կը հանդիպիս առուակներուն, — ձերմակ ժապաւէններ կանանչին վրայ: Գոհ ես տեսարանէն ու արդէն իսկ յոգնութիւնդ մոռցած:

Գիւղացին, հանդարտ ու պարկեշտ, խաշնարածութեամբ կ'զբաղի, խեղճը հարթ տեղի գաղափար չունի, ու խոտի ահագին խուրձեր, գլխուն վրայ առած, տուն կը բերէ, վերը կամ վարը գտնուած պատառ մը տափարակին կամ զառիվայրին վրայէն քաղած: Բնակելի տեղերուն անձկութեանը պատճառաւ, ժողովուրդը ցրուած կ'ապրի շատ փոքր խումբերով, երբեմն հինգ տասը տունէ բաղկացած: Զուիցերիոյ ամէնէն աղքատ նահանգն է Վալէն, կառավարական հոգա-

ծութենէ հեռու: Խնչպէս ընել նահանգի մը հետ որ ամբողջ լեռէ, անդունդէ, ձիւնէ, սառէ կադմուած է: Վարը, հովիտներուն մէջ, կան բազմամարդ ու համեմատաբար ծաղկած գիւղեր, մանաւանդ Ռօնի հովտին մէջ, երկաթուղին եղերքը: Հինգ վեց տարիէն, Սէմբլօնի փապուղին բացումը մեծապէս պիտի նպաստէ հովտին բարգաւաճման, ղենելով զայն Արեւմտեան Եւրոպայի եւ Իտալիոյ ամենակարճ ճամբուն վրայ: Իսկ լեռներու վրայ ապրողներն սկսած են օգտուիլ օտարականներէն, որոնց թիւը տարուէ տարի կը շատնայ: Օր մը չողեկաւքը հոս ալ պիտի մագլցի հեւալով ու յոգնած, Ռօնի հովտէն Մօն Պլան երթալու համար. ծրագիրը պատշաճ է արդէն: Իրաւ է որ երկիրը մեծ մասամբ իր գեղեցկութիւնը պիտի կորսնցնէ, սակայն բարեբաղդաբար ամէն տեղ ելլելու բնաւ տրամադրութիւն ու կարողութիւն չունի ան, եւ մէկէ աւելի տեղեր ամայի ու կոյս պիտի կրնան մնալ:

Աս տեղացիք իրենց մէջ Ֆրանսերէնէ, իտալերէնէ ու գերմաներէնէ խառն անհասկնալի լեզու մը կը խօսին, բայց ամէնէն փոքրն ալ քիչ շատ կոկիկ Ֆրանսերէն կը խօսի օտարին հետ: Կաթուղիկ են. ունին սիրուն զանգակատունով եկեղեցի մը, որուն երէցը ամէն ինչ է գիւղացիին համար: Ունին նաեւ փոքրիկ դպրոց մը, 10—15 տղոց համար: Օտարներու համար անգլիական եկեղեցի մը ու աւետարանական բողոքական պաշտօն կայ: Յուզիչ է մանաւանդ տեսնել այդ բարձրութեան մէջ բաւական չնորհքով հագուած խեղճուկ գիւղացի-

ներու երկիւղածութիւնը. կիրակի օրը եկեղեցին լեցուն է, չորս կողմէն հոն կը գլխուն երէցին քարոզը լսելու համար: Կոկիկ քարոզ մը, եթէ երբեմն երբեմն քաղաքացիներու ձոխ զարդարանքով բարեպաշտութիւններու հասկնալի ըլլալու վրան շատ բաց ձիգով մը, ամէնուն ալ անհասկանալի կէտեր չունենար: Շատ դժուարահաճ չըլլանք խեղճ երէցին նկատմամբ, որ գիւղին դասատուն, բժիշկը, եւայլն է: Միթէ ամէն ինչ հոս օրհնաբանութիւն մը չէ՞, յաւիտեանական ձիւնով ու սառոյցով ծածկուած ահագին ու հսկայ լեռը, մեծադըղորդ հեղեղը, անվերջ անտառը, Փշացող ջրվեժը, բաց անդունդը, շիւղը՝ փառաբանութիւն ու ալելու չէ՞ն կարդար Գերագոյնին, Որուն անհուն զօրութիւնն ու անսահման իմաստութիւնը այս ամէնը զանգեր ու կարգադրեր է: Եկեղեցիին մէջ ու եկեղեցիէն դուրս մարդն ալ ամէն վայրկեան կը փառաբանէ զԱյն, միշտ նոյն հիացման աղաղակը բարձրացնելով. ի՞նչ գեղեցիկ, ի՞նչ հրաշալի: Ուրիշ մը կ'ըսէ «Չերշոն» ու մի ուրիշ «Օվերիլլի»։ ամէն քայլիդ կը լսես այս հիացող ձայնը:

Ժրգէլ

Մ. ՆԱԼՊԱՆՏԵԱՆ

4. ԾԱՂԻԿՆԵՐ, ԿԱՐՄԻՐ ԾԱՂԻԿՆԵՐ

(Շ Է Բ Ե Ա Յ)

Ա.

Սա ահագին բարձրութենէն վար՝ ուրկէ անցնող մարդը կրիայի մը շարժող խեցիին կը նմանի ու պարապ անդունդ մը իր լայն երախը բացած՝ կարծես կը յօրանչէ, այս հսկայ ապառաժներուն տակէն Եփրատն է որ վար կուգայ. ալիքները տափակ, մաշած քարերուն կը զարնեն խուլ շառաչումով՝ փրփուրներ, ձերմակ պղպշակներ ցատքեցնելով: Անբնակ, խոպան բնութիւնը իր աւանդական հողով ու քարովը նոյնը մնացեր է: Ասդին անդին օձի շապիկներ թափփփած են ու սարլի երկայն թելեր կ'երեւան մեծ պարապէն դարվար: Վարը, գետը՝ տմոյն, մառախլապատ, իր տիտան օձի հասակովը պառկած՝ կ'երթայ երկայն, գլուխ կուտայ հորիզոնին վրայ ու կը ծռի կը կորսուի. բարձրէն անցնող թռչունները փետուրներ վար կը ձգեն, որոնք դարձ դարձիկ, ոլորուն, պտոյտներով վար կ'իջնեն, կամ քարի կտոր մը յանկարծ մողէզի մը վազքէն փրթելով վար կը վազէ դէպ ի գետը, վարերը, խորունկը թնդացընելով: Դէմը, հորիզոնին վրայ լեռներ կան խիտ անտառներով ծածկուած, որոնց թաւ կանաչը հոծ ստուերներու հետ կը խառնուի ու կիսատ մըթութիւն մը կուտայ, եւ այդ ծառերուն մէջ պահ-

ուրտած հիւղակները ձերմակ երդիքներնին կը ցուցնեն՝ ասդին անդին կիսով թաւուտի մէջ թաթխուած : Այս պակուցիչ բարձրութենէն վար ուր մահուան անդունդը կոյր աչքով մը երկինքն ի վեր կը նայի եւ ուր արեւին լոյսը բեկբեկելով ծիրանի թարակ շառաւիղներ կը ցանցնէ, ուր Եփրատը իր անյատակ կռնակին վրայէն ալիքներ կը ձգէ... այս ապառաժներու բարձրութենէն՝ մարդ մը ինքզինք վար նետած է :

Բ.

Երեք օր էր որ կորսուեր էր : Զաւակներն ու կինը յուսահատ փնտռուքով ամէն տեղ, ամէնէն անսպասելի ու ամէնէն ծածուկ տեղերը փնտռեցին ու չգտան : Գիշերը իր անկողնին մէջէն այնչափ կամացուկ, ոտքերուն ծայրը կոխելով, գացած էր որ ո՛չ զաւակները եւ ո՛չ իսկ կինը կրցած էին գիտնալ, խենթեցե՞ր էր արդեօք : Տարօրինակ, անհասկնալի հով մը առած տարած էր զայն : Զգտան :

Վերջին ապաւէնի մը յոյսով, յուսահատի համակերպութեամբ ուղեցին ապառաժներուն մէջ փնտռել որոնց վրայ աղաւնիին ոտքը հաղիւ կը կայնի եւ մարդը գործ չունի արդէն : Մայրը սպասեց ու երկու պզտիկները փնտռելու ելան : Սոսկո՛ւմ... ցից քարի մը ծայրը, ոտքերը դատարկութենէն կախ, ուռած աչքերով, մարդ մը նստած անդունդն ի վար կը դիտէ, քստմնելի վտանգին գիտակցութիւնը զինքը չի խռովեր : Վայրի

բաղերը կը դիտէ, որոնք կը թռին, հաղիւ երեւցող սպիտակ գնտակներ կ'ըլլան ու կ'աներեւութանան. գետին երկայնքը, հոս հոն կանաչ մարգահասակ եղէգները կը տատանին լուին ու անարկու հրաւերի մը պէս. զինքը կը կանչեն արդեօք. կը նայի, միշտ անթարթ՝ վարը կը նայի, ու կարծես չի լսեր աղերսող ձայները իր զաւակներուն, որ հեռուն կեցած՝ զարհուրած դիմագծերով՝ ձեռքով զինքը կը կանչեն : Անդունդը արդեօք իր թո՛վքն ունեցաւ, թէ իր գրկին մէջ քնացող անարկու հանդարտութիւնը ցուցուց, որուն գլուխ դնողը յաւիտեան կը քնանայ անհունութեան քունը քաշելով, ուր ա՛լ մարդ պիտի չգայ արթնցընելու իր պառկած տեղէն եւ ուր ա՛լ աշխարհի հովերը պիտի չփչեն իր սրտէն դարձար աշնան տխուր կա՛խծներ դալարել տալով. գետը մեղմ օրօրներ պիտի ըսէ իր ալեակներուն բերնովը ու կանաչ գորտնրուրդերը հանդարտ տատանումներով ներդաշնակութիւն մըն ալ անոնք պիտի ըլլան ու երգեր պիտի ըսեն, մահուան անտէ՛ջ երգեր : Յաւերն ալ իր հետ մէկտեղ աչք պիտի խփեն :

Գ.

Ինչ թնդիւն է աս որ վարէն կուգայ խո՛ւլ ու խորունկ՝ քարայրէ մը եկող ջաղացքի ջուրերուն հանած աղմուկին նման, զոր ժայռերը հանդիսաւոր ու վսեմ ձայնով մը կ'եղանակաւորեն. անալայն ու տարածուն տատանում մը տեղի կ'ունենայ ջուրերուն մէջ. գետին ճողփիւնը կը թնդայ

գինովի դանդաչիւնով, ու քարերուն, ժայռերուն կը դարնուի. վայրի բաղեր արդեօք ինչո՞ւ վարը ահաբեկ, արագ արագ ճախրանքով ելեւէջ կ'ընեն ու խռոված վեր կը թռին ճշելով. բայց գետը նորէն իր հանդարտ վէտիւտումներուն կծիկը կը քակէ ու դիմացի կանաչ կաղնիներուն մէջէն կը սողայ, քնանալ կ'երթայ անտառն ի վար, լեռներն ի վար: Հեռուն ծառերը նորէն լռին իրենց տեղը անշարժ կ'սպասեն ու հողէ խրճիթներն այդ ստուերներուն տակ մենաւոր, անխռով երազանքի երանութեան մէջ կը կենան՝ կը կենան, ու արեւը անոնց ձերմակ հողէ պատերն ու տանիքը կը փայլեցնէ, մինչդեռ գամբռ մը՝ իբրեւ թափառական մենակեաց՝ այդ վայրերուն մէջ կը հաջէ խապտո հաջիւնով իր ձայնը սաղարթախիտ ծառերէն ներս հնչեցնելով:

Ո՛ւր գնաց յանդուգն մարդը որ քիչ մը առաջ քարին վրայ նստած, ռոքերը անհունութենէ մը դարվար կը կախէր՝ հսկայական պարապը ծաղրելով. խեղդ մըն էր արդեօք թէ քարերուն մէջ ապրող ճին մը. չէ՛, ահա զոյգ մը որբեր՝ կաքաւի ձագերու պէս՝ որոնք մինակ են մնացեր քարերուն վրայ:

Ճը՛ռ, ճը՛ռ, ծղրիդներն իրենց երգը կ'երգեն, օղին մէջ վայրի թռչուններն ալ սո՛ւր սո՛ւր ճիւղեր կը հանեն: Հուտա երկու պղտիկներ կուլան, դառնապէս կուլան, ու անցնող բաղէին, փչող թեթեւ հովին հարցումներ կ'ընեն, վար գացողը ալ չի՞ դառնար:

— Ըսէ՛ք, ո՞վ քար'ը, հայրենիս ո՛ւր գնաց,

հոս, քիչ մը առաջ քարին վրայ նստեր էր, զինքը կը տեսնէինք որ վար կը նայէր, ո՞վ կանչեց վարէն զինքը, դուք չտեսա՞ք, պղտի՛կ ծղօտներ, որ իրեն քովը կամաց մը կը շարժէիք, ձեզի բան մը չըսա՞ւ մեղի ըսելու, բան մը չապսպրե՞ց:

Թառող թռչունը թռելու պահուն փետուրները կը հաւքէ, գլուխը քիչ մը առաջ կը ծռէ, թեւերը կիսատ մը վար կը կախէ ու վերջին թափով մը թեւ կուտայ ու կը սլանայ:

Կաղնայի գօսացած ցօղունները շարժեցան իրենց տեղը՝ ծռելով ու շտկելով անդադար, ու պղտիկները իրենց հարցումին գաղտնի պատասխանը հասկցան գուցէ այդ թեթեւ դողդղացումները. իրարու պլլուեցան... վարը հայրիկը փնտռել կ'երթային:

Արեւը այդ քարերը նորէն կը լուսաւորէ մաքուր աղուոր ճառագայթներով, իր վճիտ պայծառութիւնը նորէն կ'ողողէ առատ լոյսի հեղեղով այդ վայրերը՝ որոնք դժբախտ հօր մը ու մանուկներու կառափնատը եղան. ու վայրի թթուկիչներու, քարէ բանջարներու քով հիմայ կարմիր ծաղիկներ կը բուսնին, կարմիր՝ արիւնի գոյն, որոնք սիւքի մը թեթեւ շունչովը կը դողդղան եւ շուք'րու մէջ, քարերու տակ կ'աճին, վախկոտ, գլխիկո՛ր որբերու պէս:

Այդ վի՛ր հիմա մահուան անդունդն է որ սարսուռ մը կը պտտցնէ ձամբորդին երակներէն ներս, ուր նոյն իսկ ուլերը կը վախնան կճղակ զնել ու արածիլ անոնց վրայ. մինակ երկայն շարոց հարսնեւոր մըջիւններ՝ սեւ կամ կ'ըմբի՛ր գիծեր կ'եր-

կնցնեն՝ հեւքոտ ելեւէջով իջնելով ու ելլելով ան-
դադար՝ որոնք վարը՝ ո՛վ գիտէ՝ ո՛ւր բոյն ծակած
են։ Ոչ ոք կը մօտենայ այդ տեղերուն։ Գիշերնե-
րուն լուսնկան կ'ելլէ միայնակ՝ լռի՛ն ու տխուր,
կուգայ իր խուզարկու նայուածքով կ'անցնի այդ
տեղերէն, լուսաւորելով հիւանդ լոյսով մը նոյն
վայրի քարերը որոնք ա՛լ աւելի խռովալի կը դառ-
նան կէս լոյս թեւատարած ստուերներու տակ։ Վա-
րէն գետը կ'անցնի խորդալով՝ մէկ քանի արծաթի
շողերէ փալիւլուն, օձի լեզուովը կը խածնէ իր ա-
լիքներովը վար եկած քարերն ու ափունքը ծլած
ջուրի մամուռները, եւ ականջ կուտայ գորտերուն
բիւրաւոր կրկուռքներուն որ կը պոռան՝ կը պո-
ռան մութին մէջ, գետը մոռցած թէ իր աւազ-
ները խաւ շարեցին դժբաղդ հօր ու զաւակներու
դիակներուն վրայ եւ հեռունքը քշեցին։ Ու ան-
դունդը՝ Բելիար խափշի՛կ կնոջ մը սեւ ուրուակա-
նովը՝ անգլխակ թէ մարդիկ մոլորեցուց ու կու-
տուաւ, իր պչրոտ շրթունքներով կարծես կը ժպտի
դեռ լուսնկային, որ վերը մաքուր կապոյտին մէ-
ջէն իրեն կը նայի։

Ռ. 2.

5. ԳԱՒԱՌԱՅԻՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԽՈՒՆԿ ԵՒ ՄՈՍ

Շաբաթ իրիկուն է։ Եկեղեցիին զանգակներուն
կամ կոչնակներուն հնչելէն առաջ, տանը հարսերը
ամէն գործ, աշխատութիւն աւարտած են. տախ-
տը աւլուած, խտրները փռուած, ու անոնց վրայ
կապերտներ կամ գորգեր, ընդունելութեան սեն-
եակին միմեկոյններն ու բարձերը շարուած, կազի
լամբաները մաքրուած, լեցուած՝ մէկ խօսքով ա-
մէն բան իր տեղը, տանը կարգն ու նարքը դրուստ
է։ Երբ զանգակները հնչեն, հարսերէն մէկը կ'առ-
նէ սկիհաձեւ խնկամանը, որուն փոշիով շփուած
դրուագաղարդ արծաթը՝ կաթի գոյնով, կամ մա-
շած պղինձը՝ դեղինով կը փայլի. կը խառնէ օճա-
խը, քիչ մը փոշի, քանի մը թաքուն կայծեր կը
դնէ հոն, ու վրան կը շարէ օճախին մէջ սեւցած
դիւրաւառ ածուխներ. կը փչէ, կրակը կ'արծար-
ծի, վրան կը լեցնէ քանի մը պտղունց խուսկ,
երբեմն կնդրուկ, կ'սկսի տանը բոլոր մասերուն
մէջ, պատերուն երկայնովը, ամէն անկիւն պտը-
տիլ, բուրվառի պէս ծխել եւ քթին տակէն ա-
ղօթքներ մրմնջել։ Կը մօտենայ տանը մէջ գտնուող
ամէն անձի, կը ծխէ անոնց երեսին՝ քսելով. «Աստ-
ուած ողորմի՛ ձեր հին ու նոր ննջեցելոց հոգուն»։
Խուսկը ընդունողը կը պատասխանէ. «Աստուած
ողորմի՛ հօրդ ու մօրդ կամ ձեր մեռելներուն հո-
գուն»։

48. Ծաւի Նոր Գրականութեան

Խոսնկը անուշ եւ մեղկացնող հոտ մը ունի՝ կնդրուկը կծու եւ գգուող, երկուքն ալ հաւասարապէս միսթիքական զգացումներ կը վերաթընցնեն։ Եթէ տանը կիները դեռ նոր կորսնցուցած են իրենց մէկ հիւանդը, խոսնկը կը բանալ անոր վէրքը որ դեռ չէ սպիացած. կ'արծարծէ հանգուցեալին յիշատակը, սիրտերը կը փղձկին ու աղի արցունքը կ'սկսի վազել։ Այս տրտմութիւնը հրապոյր մ'ունի հոգեկան. այս լուին կամ մեղմանոյ՝ հծծիւնները զարմանալի հաճոյք մը, սփոփանք մը կը հայթայթեն սրտին։

Խոսնկին հոտը տարածուած է ամբողջ փողոցին մէջ. տարիքոտ կիներ եկեղեցիէ կը վերադառնան, ո՛րը սուգի՝ սեւ, ո՛րը կէս սուգի՝ խահուէզոյն եաղմայով։ Անոնց քալուածքը ծանր է, ամէն մէկուն սրտին մէջ, եկեղեցիին խոսնկը արթնցուցած է յիշատակ մը, փողոցին եւ տան մէջ. միեւնոյն խոսնկը շարունակել կուտայ այդ խորհրդաւոր տպաւորութիւնը։

Մոմը նուէրի գաղափարին մարմնացումն է գաւառացի կնոջ սրտին մէջ։ Երբ խնդիրք մը պիտի ընէ սուրբին. երբ ո՛ր եւ է սրբավայր ուխտի գացած է, պարտաւոր կ'զգայ ինքզինքը անպատճառ նիւթական ընծայատարութեան մը։ Մոմը պէտք է վառէ սուրբի պատկերին առջեւ եւ դիտէ անոր դէմքը՝ որ չողերուն ետեւ դեղնած է ու մեղմաղճոտ։ Մեր եկեղեցիներուն Աստուածածինները, զարմանալի կերպով, ընդհանրապէս անուշի՛ ու տրտում նայուածք ունին։ Զղային խորհրդաւոր բաներէ շուտ աղդուող կիներ կան, որ անզգա-

լապէս Աստուածածնի դիմագծութիւնը կը նմանցընեն, միշտ միեւնոյն պատկերին երկրպագելով, միեւնոյնին առջեւ արտասուելով եւ ակներեւ տարբերութիւն մը դնելով իրենց Աստուածամօր եւ ուրիշներուն միջեւ։ Մոմը որ կը վառի ու կը հատնի դժգոյն չողերով, աղօթողին կը պատկերացնէ կեանքը որ աստիճանաբար կը շիջանի. կը ներկայացնէ հանդերձեալ կեանքը՝ ուր բոցերու պիտի մատնուի մեղաւոր մարդուն հոգին...։ Մոմին անբաժան ընկերն է խոսնկը։ Զերմուկներ, ծառեր կան ընտելեան գեղածիծաղ գրկին մէջ, ուր սուգն ու թախիծը, խորհրդաւոր մտածումները ինքնին կ'անհետանան. այդ տեղերը մանաւանդ հարկ է խոսնկը, որ դիւրացնէ մոմին լոյսին ազդեցութիւնը՝ հոգիին վրայ։ Խոսնկը կը միայն մոմիկին քովիկը եւ հաւատացեալը արուեստական կերպով կ'իմանայ իր ջիղերուն գրգռումը, իր կրօնական զգացումին վերափոխութեամբ։ Առանձնաշնորհուած մոմեր կան. կան նաեւ ռամիկ եւ քաղաքացի մոմեր։ Առանձնաշնորհուած են այն մոմերը որ պատրաստուած են սպիտակ զուտ մեղրամոմէ, ծաղկեղջուազ եւ քանդակազարդ սիւններու պէս. ասոնք համր ու անլոյս կը տնկուին կը մնան մեծ սուրբերու առջեւ, խորաններու վըրայ, իբրեւ մշտատեւ վկայ հաւատացեալներուն ջերմեռանդ պաշտումին։ Ռամիկ են այն նիհարիկ դեղնորակ մոմերը, որ ամէն քսակի մատչելի են եւ որոնք հոգիով աղքատներուն պէս անշուշտ ու անփայլ ճաճանչներով կը մարմնին խեղճուկ ու սեւցած պատկերներու առջեւ։ Քաղաքացի մոմե-

րը նոր հնարուած են: Զտուած ճարպէ պատրաստուած սպարմայիքներն են անոնք: Ասոնք նոր հնարուած են, քաղքենի դասակարգին պէս: Հին ատեն, կրօնականներէն դուրս, որոնք նուիրապետութիւնը կը կազմէին եկեղեցիին, մնացած ժողովուրդը երկու դասակարգ կը ներկայացնէր, ազնուական եւ ռամիկ: Մոմերն ալ ըստ այնմ բաժնուած էին: Հիմա քաղքենի դասակարգը իր գոյութիւնը ամէն բանի մէջ կը յատկանշէ, հո՛ս, մոմերուն մէջ ալ: Կան տեղեր որ ճարպէ մոմ ալ կ'ընդունին հիմա սուրբերը: Ասիկա եկեղեցական տնտեսագիտութեան արդի դրութիւնն է, որ միտքերու առաջդիմութեան հետ ուղիղ կը համեմատի:

ՆՈՒՐԶԱՆ

6. Ա Ւ Ա Ն Դ Ա Վ Է Պ

Սա ժայռերը՝ որոնց վրայէն բազէները կը ճախրեն եւ օձերը կը սողան սոււելով, ուր մամուռներ փաթթուելով անոնց կողերուն վրայ գորշ կանաչ մը կ'երանգեն, ատենօք, աւանդութիւն մը կ'ըսէ, այդ հսկայ ժայռերը մարդիկ էին մեզի պէս:

Անյիշատակ ժամանակի մը մէջ՝ այդ խոպան տեղէն հպարտ ամբոխ մը կ'անցնէր, հեռու երկիրներէ եկող հարսնեւորներու խումբան մը. եւ թմբուկին, դափին ձայնը, երգողներու, ծնծղաներու հնչիւնը, զգեստներուն շողիւնները՝ հեռուն, դաշտերուն մէջ կ'երկնային, ու հարաւ քօղին մէջ ծածկուած՝ իր գեղեցկութիւնը կը պահէր: Յանկարծ անդուստ պափաք մը կ'ուռեցնէ հարսին սիրտը՝ որ դէմքը բանայ ու վայրի սիրով մը իր գեղեցկութիւնը անծանօթ տեղերուն ցոյց տայ. կը նետէ քօղը ու իր աննման դէմքը արեւին կը ցուցնէ: Այն ատեն անոր գեղէն ու հպարտութենէն զայրացած՝ բնութիւնը անէծքով կը շանթաւ հարէ բոլորը հո՛տ, այդ տեղը, եւ անփոփոխելի այլակերպութեամբ, մարդիկը քար կը դառնան՝ անշարժ ու համր:

Հիմա, մշտական սպասումով՝ անոնք կ'սպասեն հոն. անոնց մէջ կը նշմարուին խանդարուած

աւրուած դիմագծեր՝ մանուկի, պառաւի եւ պարմաններու, վայրենի աչքեր կան ահռելի սեւեռումներով՝ մոլեգլին արտայայտութեամբ մը բաց մնացած. կծկուած, խորշումած երեւոյթներ կ'երևնան որ կարծես լալու կը պատրաստուին, ու չեն լար. եւ ցաւ մը կը յայտնուի, ցաւ մը որ զիրենք տանջած է. իրարու վրայ խռնուած սեղմ կամ անջատ՝ անձանիթ էակներ որոնք սակայն՝ առասպելի զրոյցէն դուրս, խոռոպիող նմանութեամբ դծուած իրական պատկերներ ցոյց կուտան: Առտուան արեւին տակ եւ իրիկուան մարող ցոլքերուն լոյսովը՝ անոնք յաւիտեան պիտի փայլին հոտ:

Աւանդութիւնը այդ դժբաղդներու պատմութեան՝ քարերուն եւ ապառաժներու մէջ՝ յուսատու, մխիթարող հաւատք մըն ալ դրած է, հոն ուխտատեղի մը եղած է ուր հիւանդները, ցաւածները վերջին ապաւէնի մը յոյսով, կիները մանաւանդ այդ ցուրտ քարերուն կը տանին իրենց տառապանքները, եւ միամիտի դիւրահաւանութեամբ մոմ մը կը վառեն ու ետ կը դառնան: Եւ ժայռերը միշտ յովտրտ ու խիզախ՝ իրենց գլուխները կ'երկարեն երկինքին մէջ, ուր երբեմն գարնան ձերմակ ամպի կտորներ կանգ կ'առնեն անոնց վրայ եւ մանր փրփուրներով կը ժանկազարդեն զանոնք, վայրի թուղեր եւ կանանչ թըփիկներ կը բուսնին վերերը անոնց ծերպերուն մէջ, կայծակը կը զարնուի երբեմն ու կտորներ կը փրցընէ անոնցմէ. եւ մռայլ օրերուն, անձրեւներու ատեն, ագռաւները սո՛ւր, սո՛ւր կը ձչն, անձ-

րեւը սողալով վար կ'իջնէ ու հովերն ալ շաչելով անոնց վրայէն կը վազեն:

Անցորդներու նայուածքները վեր կը դառնան մերթ ահաբեկ՝ հսկայ բարձրութենէն, եւ վրդովուած յուզումով կը հարցնեն անոնք ինքնին թէ իրա՞ւ այս քարերը մարդ եղած են ատենով, կեանքը իրա՞ւ անոնց մէջէն ալ անցած է. սա քարերը որոնց վրայ անհամար թռչուններու հազարաւոր փետուրներ ցրուած են:

Ռ. ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ

7. ԷՔՍ-ԼԷ-ՊԷՆԻ ՋԵՐՄՈՒԿՆԵՐԸ

Էքս-Լէ-Պէնը ապահովարար աշխարհի ամէնէն գեղեցիկ, ամէնէն զմայլելի կէտերէն մէկն է, չքնաղ ամարանոց մը եւ անուանի ջերմուկներու քաղաք մըն է միանգամայն: Զուիցերիոյ եւ Ֆրանսայի սահմանագլուխին վրայ, Լիօնէն քանի մը ժամ հեռաւորութեամբ միայն, Պուրժէի՝ աննման, խաղաղիկ, կապուտակ փոքրիկ սիրուն լճակին եղերքը կառուցուած, Սալուայի ձիւնապատ հսկայ լեռներուն շղթայով պատած, իր ճերմակ լայն մաքուր արահետներովը, ծաղկազարդ պարտէզներովը, կանաչներու տակ թաղուած հեշտալի վիլլաներովը երազային քաղաքի մը տպաւորութիւնը կ'ընէ այցելուին վրայ: Իշխաններու, ամէն կարգի ազնուականներու, նախարարներու, դրամատէրներու ճշմարիտ զբօսավայր մը, ուր մարդկային մտքի տարօրինակ անհեթեթութեամբ մը, այս տենչալի բնութեան ծոցին մէջ իսկ, փրկարար ջերմուկներու քովիկը շատեր կուգան հսկայ Քաղինօի մը խաղերուն մէջ, Բօֆորի եւ Պաֆարայի սեղաններուն շուրջը կորսնցնել իրենց առողջութիւնը եւ դրամը:

Էքս-Լէ-Պէնի ջերմուկներուն համբաւը երէկուէն է՝ սկսիր, բազմաթիւ յիշատակներ կը ցուցնեն թէ Հռովմէական կայսրութեան տակ Էքս-Լէ-Պէնի ջերմուկներուն կը դիմէին ստուար թիւով: Պոմպէոս ինքն իսկ կը թուի գնահատած ըլլալ զանոնք. արդարեւ բաղնիքին մօտ ահագին

կամարի մը ճակատը աւրուած արձանագրութեանց մէջ կը կարդացուի Պոմպէոսի անունը թուակա՜նով մը, եւայլն:

Այժմու Էքս-Լէ-Պէնը իր բաղնիքներու կատարելագործեալ կահաւորմամբը, իբր ծծմբոս ջերմուկ, անհերքելի կերպով աշխարհի մէջ մէկ հատիկ է:

Ջերմուկները երկու գլխաւոր աղբիւրներ ունին, որոնցմէ իւրաքանչիւրը կուտայ օրական չորս միլիոն լիթր 440 ջերմութեամբ ջուր. այս երկու աղբիւրներէն զատ բաղնիքին մէջ բերուած է 11 աստիճան բարեխառնութեամբ սովորական աղբիւրի մը ջուրը, այնպէս որ այս երեք ջուրերու զանազան բաղադրութեամբ՝ կարելի է տալ զանազան աստիճանի բարեխառնութեամբ լոգանքներ հիւանդութեան եւ բժիշկին պատուիրանքին համեմատ: Բաղնիքը ունի երեք յարկեր. իւրաքանչիւր յարկի համեմատ ջուրի հոսանքին զօրութիւնը կը տարբերի՝ առաջին յարկի հոսանքը բնականաբար նուազ զօրաւոր է քան երկրորդինը, եւայլն:

Այս ջերմուկներու շատ մը գործածութեան կերպերէն որոնք ի գործ կը դրուին բաղնիքին մէջ, ամէնէն յիշատակելին եւ շահեկանը Էքս-Լէ-Պէնի յատուկ մասնաւոր մէկ միջոցն է, որ կը կայանայ սովորական տաշին եւ մարձումին միացման հետ: Այս տաշերը կը գտնուին տարօրինակ մաքրութեամբ, պարզ, բայց գեղեցիկ ճաշակով շինուած ճերմակ յախճապակեայ պատերով եւ տախտակամածով փոքրիկ սենեակներու մէջ. ապակեայ երկրորդական պատեր կրնան աւելցուիլ,

գոցել սենեակներու վրայի կամ քովի մասերը եւ այսպէսով աւելցնել միջնորդային ջերմութիւնը եւ շոգիին ճնշումը։ Ջերմութիւն ջուրերը կը հասնին, որոշեալ բարեխառնութեամբ, խողովակներու միջոցաւ ալդ քառակուսի սենեակներուն մէջ. հիւանդը կը նստի ցած եւ փոքրիկ նստարանի մը վրայ կամ կը պառկի կռնակի վրայ. ջուրը կուգայ շարունակաբար ողողել հիւանդը. մինչդեռ բալնիքին սպասեակը իր ձեռքով կը մարձէ մարմինին հիւանդ մասերը. գործողութիւնը 5—10 վայրկեան կը տեւէ որմէ վերջ հիւանդը կը սրբուի եւ կը չորցուի։ Ջերմութիւնը գործածութեան ուրիշ հարիւր կերպերը կան տալիսին, մասնաւորապէս շոգիի ընդհանուր կամ մասնաւոր լոգանքներ, եւայլն։ Էքս-Լէ-Պէնի ջերմութիւնը դարմանումը մասնաւորապէս արտաքին հակաանխական եւ մեքենական դարմանում մըն է. մեքենական դարմանում մը մասնաւոր կարծրացած դէղերներու, չճշող յօդաւորութիւններու, քրօնիկ յօդացաւի դէմ. միւս կողմէ կը նպաստէ, կը չափաւորէ մորթին զգայնութիւնը սննդական փոխանակութիւնները, եւայլն. մասնաւոր վազած ջուրի հոսանքին զօրութեան եւ քանակութեան ճնշման եւ բարեխառնութեան տակ մորթին բնախօսական պաշտօնները տարօրինակ կերպով կը բարոքին. անդամներու մէջ անշարժ մնացած ախտաբանական հեղուկներ ընդհանուր շրջաբերութեան մէջ կը հալին եւ այսպէսով անդամները կը վերստանան իրենց սովորական ճկունութիւնը, Մտաւոր չափազանց աշխատութեան առաջ եկած

ջղային զանազան տկարութիւններ մեծապէս կ'օգտուին Էքսի ջուրերէն։ Բաղնիքին յատկացուած են քանի մը նշանաւոր բժիշկներ։

Էքս-Լէ-Պէնը ունի իր իշխանաւայել օթելներուն հետ նշանաւոր թատրոն մը ուր ամէն իրիկուն Բարիզի եւ Լիօնի օբերային արուեստագէտներէն կազմուած ընտրեալ խումբ մը Վակների, Կունոյի, Մասընէի, Մայերպէրի, Վէրտիի նման անմահ երաժիշտներու օբերաները կը ներկայացընեն. սքանչելի նուագախումբ մը ամենօրեայ նուագահանդէսներու շարքով մը կ'օրօրէ հիւանդին կամ այցելուն երեւակայութիւնը եւ այս ամէնը այնպիսի կլիմայի մը տակ ուր ամառուան կիզիչ օդերը բնաւ գոյութիւն չունին, հիւանդի լծակի մը եզերքը, որուն վրայ կարապի նման վայելչագեղ նաւակներ եւ նաւեր ամէն վայրկեան մոգական փոքրիկ ճամբորդութիւններու համար այցելուն տրամադրութեան տակ կը գտնուին, եւ բացի քանի մը հարիւր անգլիացիի կարճ կամ երկայն, ծեր կամ երիտասարդ՝ բայց միշտ տգեղ, բնական կամ արուեստական՝ բայց միշտ երկար, տնկուած ակռաներով, պղտիկ յարդէ գլխարկով, ամբարտաւան կերպով վեր ցցուած կոնաձեւ մազերով, իրենց սովորական չափիկով եւ փողկապովը, կարճ շրջադգեստով անվայելուչ ընտրու սովորական տաղտկալի առօրեայ տեսքէն, հիւանդը կը վայելէ ջերմութիւնը ազդեցիկ օգտակարութեան հետ ընտելեան եւ արուեստին ընծայած ամէնէն չճշող հրապոյրները։

Մ. Պ. ԹԻԻԼՊԷՆՏԵԱՆ

8. ԾՈՎԱԿԻՆ ՀԱՐՍԸ

Ա.

Ծովակին երկու ափերուն վրայ, դէմ առ դէմ, երկու գեղեցիկ գիւղեր կային. մէկը մինչեւ հիմա կը մնայ դեռ, միւսը կորսուած է ջուրերուն տակ:

Այն գիւղին մէջ, որ ա՛լ հիմա չ'երեւար, մանկամարդ կին մը ծովուն հարսը կը կոչուէր. ամէն առտու արեւը ծագելէն շատ առաջ երբ ծովակը հովուն համբոյրներուն տակ իր ափերը կը գգուէ ու ալիքները հեռաւոր ծփանքներ կ'ողորեն, ծովուն հարսը, հեռո՛ւն անորոշ լողացող սեւ թռչունի մը կը նայի որ կ'երթայ կ'անհետի ու ծովուն մէջ կը կորսուի մանրցած:

Իր երեսներէն ցալթած շառաւիղները ջուրերուն մէջ կը թափէին, ու հասալը ուռիի մը կը նմանէր գետերուն ափունքն ի վար բռնած երկա՛յն ուռիներուն պէս, մազերը բարտիններէն վար սողացող լուսնի չողերը՝ կարծես ուն ի վար, աչքերն ալ՝ լեռները փախչող եղնիկներ: Ու երբ, ծովուն հարսը առտուանց ծովակէն կը հեռանար ձուկերուն մէջ մոլեգին յուզում մը կ'իյնար: Այսպէս կը պատմէին ծերերը, որ հիմա իրենք ալ չկան:

Բ.

Ամէն գիշեր, կէս գիշերին ուշ ատեն՝ ծովակին ափունքին վրայ առկայծ լոյս մը կը դողդողայ ու անքթի՛թ՝ ծովուն նշմար կուտայ, յանկարծ ջուրերուն մէջէն փրփուրի շառաջներ կը լսուին ու ճերմակ պղպջակի մէջ փաթթուած՝ ծովէն տղայ մը կ'ելլէ, գեղեցիկ, փրփուրներէն ծնած կարծես: Ու ամէն գիշեր՝ միայնակ, ծովի խիճերուն ու գորտերուն քով՝ ամայութեան մէջ՝ ծովին սիրահարները իրար կը սիրեն մինչեւ լոյս, մո՛ւթ խաւարին մէջ լռութիւնը կ'ընդհատուի միայն գորտերու կրկուքներովը, որոնք կ'երկարին ու ծովուն մէջ կը մարին:

Ու երբ արուսեակը ծայր կուտայ դիմացի գիւղին վրայ՝ լերան ետեւէն, ծովակի տղան զանի նշան կը բռնէ աչքով, ու թեւերը ալիքներուն կ'երկարէ, սիրականը ետեւէն կը նայի՝ ու կը նայի՝ երբ լողացողը կը պզտիկնայ, սեւ թռչուն մը կ'ըլլայ, յետոյ կէտ մը, ու ալ չ'երեւար:

Առտուանց լուսուն դէմ երբ ծովուն հարսը քայլերը կը դարձնէ ու տուն կը դառնայ, ալիքները ափերուն կը զարնեն ու ձուկերուն մէջ տարօրինակ յուզում մը կ'իյնայ:

Գ.

Օր մը դրացի պառաւ մը եղելութիւնը կը հասկընայ, ու էրիկը իր կնոջը՝ ծովու հարսին՝ գաղտնիքը կ'իմանայ:

Ճրագը իր տեղը այն գիշեր նորէն անկաշկած իր նշանը կուտար, ու երբ տղան ծովակին կէսը հասած է ալ՝ յանկարծ մութին մէջէն մոլեգնած ձեռք մը ճրագը գետին կը նետէ ու ծովու հարսին մագերը թեւը կը պլլէ. արցունք, աղերսանք անգութ էրկանը մոլեգնութիւնը չեն կրնար իջեցընել, ու քարերուն վրայ մեռած միջոցին՝ հարսը կ'ա՛րծէ էրիկը, կ'անհիծէ պառաւը ու գիւղը՝ վերջին անգամ:

Միւս օրը, առտուանց, երբ արուսեակը կը ցաթէ հեռակայ լեռան ետեւէն ուր ամէն անգամ ծովուն սիրահարները կը բաժնուէին, իրիկունը լեռը պառկող հովիւը երբ գիւղը դարձաւ՝ ո՛չ գեղ գտաւ, ո՛չ մարդ. ջուրը կլլած էր ամէնքն ալ:

Հիմա ջուրին մէջ ամէն գիշեր, կէս գիշերին՝ նոյն գիւղին տեղը աղօտ ճրագ մը կը վառ: Կ'ըսեն ու առտուան դէմ՝ արուսեակին ցաթելու պահուն՝ ճրագը կը մարի, ծովը տարօրինակ յուզում մը կ'ունենայ, ու երկու ճերմակ թռչուններ՝ կարմիր կտուցով՝ յանկարծ այն տեղ կ'երեւան, մեղմիկ, հանգարտ ջուրը կ'ակօսեն պզտիկ ալեակներ հանելով, յետոյ նորէն կ'անհետին, ու երբեք ցորենները չեն տեսնուիր:

Ծովակ, անոնց անունը մարդու մի՛ ըսեր:

ԴՈՒԲԷՆ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ

9. ՅՈՊՈՊ ԹՈՉՈՒՆԸ ⁽¹⁾

(ՍԻԱՆԴԱՎԷՊ)

Չքնաղ առտու մը գարնան
Յօլաս, կիսալոյս,
Աղուոր աղջիկ մ'անցնուման,
Հարսնցու մի կոյս

Լոգարանին մէջ մինակ,
Անփոյթ պչրանքով,
Կը լուացուի ու ճերմակ
Շուշան մ'է տեսնով:

Մագերն քսիլու ոսկեզօծ՝
Կը սանձսէ անի,
Եւ կը սառստան լանջէր հոծ
Ու պոսն հոլանի:

Ու վարսերը կը ցուին,
Վիթակ սոնապան՝
Ծրփալով շուրջն իր մարմինն,
— Խորան մաքուրեան:

(1) Այս աւանդակէպը գրուած է Բիւրակն 1900, Թիւ 21ին՝ մէջ հրատարակուած ժողովրդական հէրեաթի մը հետեւողութեամբ:

Այլ բաղնիքին կիսաբաց
Դռնէն աղշրկան
Եղբօր աչքն է հանդիպած՝
Քրոշ մերկութեան... :

Օհ, ի՞նչ ամօք, Աստուած իմ,
Փրկե՛, փրկե՛ զի՛նք.
«Թռչուն մ'ըլլամ ու թռչի՛մ
Երկինքէ երկինք... :»

Եւ աղուոր սարսուղին,
Յանկարծ կ'առնէ թել,
Մոռցած սանձը դեռ գլխին,
Մազերուն վերել :

* * *

Յոպոպ թռչունն է այսօր
Սիրուն աղջիկն այն,
Բըբուկն ալ՝ սանձը անոր,
Ըստ աւանդութեան :

ԱՐՏԱՇԷՍ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ

Բ. ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆԸ

Բանաստեղծը ներենչուած ստեղծողն է : Բանաստեղծութիւնը, հետեւաբար, ներենչումի, ստեղծումի եւ գեղեցիկ արձայայտումի ամբողջութիւնն է : Աւելի յսակօրէն սահմանել ասոնք՝ գրեթէ անկարելի է : Բանաստեղծութիւնը, — ըսած են նոյն իսկ գրագէտներէ ոմանք — մարդկային կեանքին նմանութիւնը եւ նկարչութիւնն է միայն . բացառութիւն՝ որ միակողմանի է սակայն . բանաստեղծութեան մէջ բնութեան ալ նմանութիւնը եւ նրկարչութիւնը կան : Յաշոյլ բանաստեղծութեան մը հակառակ պայմաններն են . Ա. — *Ներշնչում*, Բ. — *Խանդ եւ հիացում*, Գ. — *Զգայնութիւն* կամ յուզուելու եւ յուզելու տրամադրութիւն : Բանաստեղծական համնար մը պէտք է, անպատճառ, ունենայ այս երեք յատկութիւնները : Բանաստեղծութիւն մը, սակայն, իր մէջ ներենչում, խանդ եւ զգայնութիւն ունենալէ զատ, պէտք է նաեւ ներդաշնակ լեզու մը ունենայ, որ «պարուրէ ականջն ու սիրտը՝ յուզելով» : Այս պատճառաւ է որ արդէն, մեծ մասամբ, բանաստեղծութիւնները չափուած ու որոշ ձեւերու մէջ կը կաղապարուին՝ պահանջմանցը համաձայն մասնաւոր կանոններու որոնց ամբողջութիւնը կը կոչուի *ստղաչափութիւն* : Հայերէնի համար երկուք է *ստղաչափութիւնը* . նախ կայ *հայկ. չափ* ըսուածը որ *սոսանց յանգի* է եւ հիմա

գործածութեան ինկած, եւ, երկրորդ՝ կայ *սովորական չափը* որ *շանգարո* է, այսինքն իր պարունակած տողերուն վերջաւորութիւնները նոյնաձայն են։ Ասով հանդերձ բանաստեղծութիւնը երբեք ստիպուած չէ գերին ըլլալ *սաղաշափութեան*, շատ շող արձակագիր-բանաստեղծներ զսնուած են ամեն ազգերու գրականութեանց մեջ, բաւական է որ բանաստեղծը միշտ կարենայ ներդաշնակութիւն տալ իր լեզուին։ Ճիշտ այնպէս ալ, պէտք չ'մոռնալ որ ամեն *սաղաշափուած ոտանաւոր՝ բանաստեղծութիւն չէ*։

Բանաստեղծութիւնը ընդհանրապէս կը պարունակէ երեք գլխաւոր սեռեր. 1. — *Քնարերգական* (Poésie Lyrique), 2. — *Դիւցազներգական* (Epique), 3. — *Թատերական* (Dramatique), եւ երկու երկրորդական սեռեր որոնք են. 1. *Վարդապետական* (Didactique), ու 2. — *Նկարագրական* (Descriptive)։ Քնարերգական բանաստեղծութիւնը մարդկային հոգիին ամենեւնի մտերիմ զգայութիւններուն արտայայտութիւնն է։ «Քնարերգական» կը կոչուի, անոր համար որ, առաջին բանաստեղծները, մանաւանդ Յունաստանի մեջ, իրենց բանաստեղծութիւնները կ'երգէին *ֆնարի* մը ընկերակցութեամբ։ 2. — *Դիւցազներգական* բանաստեղծութիւնը ոտանաւորի ձեւով դիւցազնական արարներու պատմութիւնն է։ 3. — *Թատերական* բանաստեղծութիւնը կ'ընդգրկէ այն բոլոր երկերը որոնց նպատակն է բեմի վրայ դնել եղբարական կամ եղբրա-կաշակերգական գործողութիւն մը (եղերերգութիւն, քատերգութիւն կամ տրամ)

Իսկ 1. — Վարդապետական իմաստասիրական բանաստեղծութիւնը, նպատակ ունի սորվեցնել սկզբունքներ, ըլլան անոնք գիտութեան քե արուեստին վերաբերեալ։ 2. — Նկարագրական բանաստեղծութիւնն ալ նկարագրական⁽¹⁾ մըն է, այսինքն պատկերացումը իրերուն՝ բանաստեղծութեան պահանջումներուն համաձայն գրուած։ Հիներէն՝ Պինդար (հելլեն բերքող՝ 520—436 Ն. Ք.) եւ Ուրասիոս (լատին բերքող՝ 64—7 Ն. Ք.) զոր օրինակ, գերազանց ֆնարերգակներ եղած են։ Հուններու եղած է գրեթէ անհաւասարելի դիւցազներգակ մը, որուն շունչովն ու ոգիովը սնած Բագրատունի Հ. Արսէնը, մեր դիւցազներգակը ունեցանք հայերս ալ։ Եսփրիս, Ռասին, Քորնէյլ, Ալֆիերի, Շեքսպիր քատերգակ-բանաստեղծներ են, Սրապիոն Հեֆիմեան հայ քատերգակ-բանաստեղծ է։ Վերգիլոս եւ Պուալյօ վարդապետական բանաստեղծութիւններ արտադրած են, Տանդէ ալ՝ մասամբ։ Իսկ նկարագրական-բանաստեղծութիւններով զբաղած են Սէ դ Լամպեռ, Լաֆոնդէն եւ մեր մեջ, շատեր, զորօրինակ, Դուրեան, Անեմեան, Աղ. Փանոսեան, Ա. Յարութիւնեան, Լ. Սեդրոսեան, Ա. Ծատուրեան, եւայլն։ Պեշիքթաշեան եւ Թերզեան քե՝ նկարագրական եւ ֆնարերգական բանաստեղծներ եղած են։

(1) Նկարագրականին վրայ ընդարձակօրէն՝ տես իր կարգին։

գերձ՝ կ'երգեն, յաւէտ անխոնջ: Անոնք՝ վերը բոլորովին կորսուած, նոր ցաթող արեւին վարդագոյն նշոյլներուն մէջ հատիկ հատիկ կը թափեն իրենց խաղերը զուարթութեան մարգարիտներու պէս: Ամենուրեք, ճամբուն ցանկերէն՝ գետակին դալարաւէտ դարափնեքէն՝ անտառին տամուկ խորքերէն՝ հրաշալի ամբողջութիւն մը կը լեցնէ միջոցը. շիկահաւերու վիպերգներ, կտաւաքաղնիներու եղանակաւորումներ, յոպոպի թրթռուն եղանակին անդադարձը, փիլորեակին սրինգը, մինչեւ այն խաղաղիկ ժամը՝ ուր ցորեկուան երգիչները լուծ ըլլալով, սոխակը՝ այս անբաղդատելի մեներգուն՝ գիշերուան մէջ կը գեղգեղէ, «աստիկ ու քաղցր սիրոյ օրհներգը:

Գ. ԶԱՆԳԱԿՆԵՐՈՒՆ ԵՐԱԺԵՏՈՒԹԻՒՆԸ

Եւ զանգակները՝ որոնց ղօղանչները անտեսանելի եւ աղմկալից ճամբորդող ոգիներու պէս օգը կը ճեղքեն, ինչ ղօրաւոր՝ միանգամայն թողիչ երաժշտութիւն է անոնցը. ինչպէս կը փոխեն իրենց ձայնի ելեւէջներն ու հանգամանքը պարագային համեմատ: — Գեղջուկ զանգակներու նուագահանդէսը՝ կիրակի առտու մը վճիտ զուարթութիւն մը ունի, ապշեցուցիչ խանդ մը: Շուրջս Պիէվրի ձորին ամէն մէկ գիւղը կամ աւանը իր խաղը կը նետէ երկչոտ կամ սուր, թաւ կամ խիտ: Մետաղեայ թրթռումները, մերթ արծաթեայ՝ ինչպէս լերան մէջ հօտի մը բոժոժը, մերթ բարձրահնչիւն՝ ինչպէս օդային երգիւնի մը կորափողերը

իրար կ'ընդհատեն, իրարու կը համապատասխանեն, միահաղոյն կ'երգեն, յետոյ իրարմէ կ'անջատուին, կրկին իւրաքանչիւրը՝ հովին քմահաճոյքներուն համաձայն իր քաղցրանուագ թռիչք ստանալու համար: Հնչիւններու համադրութիւնն ու անջատումը, արեւոտ մթնոլորտին մէջէն՝ սիրտը կ'ուրախացնեն կամ երազել կուտան անոր, բայց զուարթ կամ երազող՝ առտուան զանգակներու այս նուագահանդէսէն կազդուրիչ տպաւորութիւն մը կը կրէ մարդ: Զգացողութիւնը բոլորովին կը տարբերի սակայն, երբ այս միեւնոյն ղօղանջները թրթռան իրիկնամուտին. այն ատեն, արեւին մարը մտնելուն կամ վերջալուսին ժամերուն մելամաղձութենէն անմասն չ'ըլլար ան: Որչափ ալ շողջողուն գոյնով ներկուի իրիկուան ծիրանին, ո՛րչափ ալ ներդաշնակ ըլլայ երեկոյեան երաժշտութիւնը, դարձեալ զգացում մը կը թողու, որովհետեւ ասոնք հակառակ կամքիդ խորհիլ կուտան վերջացած օրուան կորսուած ժամերուն, որոնք մութին մէջ խորասուզուած են եւ զորս այլ եւս երբեք չպիտի գտնենք: Հոգ չէ, զուարթ կամ տրտում, Մայիսի արշալոյսի մը պէս զուարթուն կամ աշնանային իրիկնամուտի մը պէս վրդովուն, զանգակներու այս համերգը անմասն քաղցրութիւն մը ունի, դիւթական թելադրիչ կարողութեամբ մը. իր անըջային թեւերուն վրայ գրգանքով կ'օրրէ ան զմեզ, եւ, այն օրը՝ ուր զանգակաւորները համը ըլլան, այսինքն աղօթքը դադրի, երկրի վրայ սքանչացում մը ու մխիթարութիւն մը պակաս պիտի ըլլան:

Դ. ԿԵԱՆՔԻ ԵՐԱԺՇՏՈՒԹԻՒՆԸ

Հանապազօրեայ կեանքին զանազան աղմուկներն ալ ինծի կը վերապահեն ինքնատիպ եւ շէնցընող երաժշտութիւն մը։ Այդ աղմուկները՝ իւրաքանչիւրը զայո զատ առնելով՝ մասնաւորաբար քաղցրանուագ ոչինչ ունին, բայց երբ անոնք միահաղոյն կը հնչեն եւ երբ զանոնք քիչ մը հեռուէն մտիկ կ'ընէ մարդ, կազդուրիչ եւ ուժեղ ներդաշնակութիւն մը կը կազմեն։

Սակայն աւելի դիւզին մէջ պէտք է զանոնք մտիկ ընել, ուր իրենց թափովը երեւան կուգան, պողոտաներուն վրայ սայլերու ծանր ու նուագաւոր ձոձուցը, դարբնոցին մուրճի հարուածները, ագարակներուն խորէն լսուող հաչիւնները, արտերուն մէջ լորամարգիներուն կանչը, բերդերուն միջնորմներուն վրայ սրափողերու նուագները, փողոցի կանչուրուտուքները, Սէնի բլուրներուն վրայ հովին բերած յուշկապարիկներու ձայները, եւ ա'լ աւելի հեռո՞ւն՝ ատաղձարանէն վերադարձող գործաւորին լիաբերան երգած գեղջկական երգին բրդուճները, — բոլոր ասոնք անգիտակցաբար իրարու կը խառնուին եւ սքանչելի ներդաշնակութիւն մը կը հիւսեն, նուագախումբ մը՝ զարմանալի կերպով երկներկնուած, որ կարծես ուրախութեան եւ գործունէութիւն օրհներգը կը խմբատօնէ։

Վերջապէս կայ վերջին երաժշտութիւն մըն ալ, զոր կը հասկնան եւ կը վայելեն միայն անոնք որ ինծի պէս կեանքի ճամբուն երեք քառորդը

հասած են։ Այս վերջինը համակ ներքին է, համակ իմացական, եւ միայն հոգին է որ կը թափանցէ անոր համը ներդաշնակութեան։ Բայց, ինչպէս կ'ըսէ Ճոն Բից բանաստեղծը, «Բաղցր են այն մեղեդիները զորս կը լսենք, աւելի քաղցր են սակայն անոնք՝ զորս ականջը չի լսեր»։ Այն երաժշտութիւնը՝ որուն վրայ կը խօսիմ, յիշատակներունն է։ Անոնք՝ լուռ, թեթեւ ինչպէս թաւշաթեւ ցայգաթիթեռները, մեր ներքին էութեան խորէն կը բարձրանան, վաթսուհնոցի վերջալուսային ժամերուն, եւ ստուերային ձայները խմբով կը շնչեն, — մանկական կամ խիստ ձայներ, սիրած դէմքերու կամ անհետացած բարեկամներու ձայներ, ծծմայրի մը երգին պէս հեռաւոր, գըգռանքներու պէս քաղցր, նաեւ դառն՝ մերթ խղճի խայթի մը պէս։ Անոնք կը զարթուցանեն ընտանի գիւղանկարներ, բաղդաւոր կամ անբաղդ ժամեր, անոնք արցունքով թրջուած են կամ դեռ եւս անխառն ուրախութեամբ մը թրթռուն։ Բայց միշտ իրենց երգը սիրելի է մեզի, նախ՝ վասնզի մեր երբեմնի անձնաւորութենէն արձագանգ մը կ'անթեղեն, եւ յետոյ, վասն զի այս անսխալ կան երաժշտութիւնը մեզի համար թերեւս անդէն՝ յաւեոտեանական երաժշտութեան խորհրդաւոր նախերգանքն է։

Թարգմ. Ա. Կեանք

ԱՆՏՐԷ ԹԷՐՈՒԷ

2. ՎԵՐՋԱԼՈՅՈՒ

Այն պահուն ուր ծիրանի իրիկնալոյսը կ'սկսի՝ հոգիս ալ իսկ եւ իսկ կ'սկսի անոր անձկալ, ինչպէս լուսատարի թիթեռնիկ մը։ Ի՞նչ անօսը զգացում է այն որ անբացատրելի խռովքով կը լեցընէ զիս, վարանամիտ եւ կասկածոտ կ'ընէ։ Դուրս կը նայիմ զարմացած, աշխարհ նոր կ'երեւայ հիմայ եւ ինքզինքս կորսուած կը տեսնեմ այս տեղ։ Նոր երկինքը որ բոսորագոյն կը ծաւալի քաղաքին վրայ՝ զայն ուրիշ կերպ կը ցուցնէ։ Մէկէն ի մէկ կը յիշեմ թէ ի՞նչ սարսափելի տեղ է այս արգելանոցը ուր մօտ առ մօտ խռնուած՝ զիրար կը կեղեքենք։ Եւ զգուած եմ նմաններէս, ա՛խ, կ'ուզեմ փախչիլ՝ դուրս ելլել այս չորս պատէն ուր ասդին անդին կը զարնուիմ մեղուի մը նման, որ սխալմամբ հոս մտած ըլլայ։ Կ'ուզեմ փախչիլ այս բազմամբոխ պողոտաներէն ուր մարդիկ չափազանց անմիտ կ'երեւան իրենց անհոգութեամբը՝ քիչ մը իրենց իսկութեան վրայ խորհելու, քիչ մը աշխարհաքննին նայուածք ձգելու՝ — կ'ուզեմ մէն միայնակ ըլլալ բնութեան առջեւ որպէս զի դիւրին ըլլայ ինքզինքս ալ մոռնալ հայեցութեամբ։ Լուսնեզը, արծակ կեանք մը երկար ատեն անձանձիր լցուած մէկ մտածութեան մը խաղաղաւէտ խռնոտմով, որ վերջալուսի բոսորութեան ընդհա-

նուր, դանդաղ տրտմութիւնն ունի, անոր յոգնածութիւնը երբ սակաւ առ սակաւ կը մարի, կը ցնդի՝ ցանկութեան կրակոտ երազի մը պէս։

Եւ փողոցին աղմուկը որ կուգայ միտքս խանգարել, անցուդարձը որ երթալով կը շատնայ, անտանելի կը դառնայ այն ատեն։

Կանթեղալոյցը կ'արտորայ՝ ձեռքի լուսածայր ցուպը պլպլացնելով եւ կարծես նշան կուտայ ամէնուն՝ տուն դառնալու։ Եւ ի՞նչ են մեծ մասամբ այս մարդիկը որ կ'աճապարեն տխմար չաղփաղփութեամբ զբաղելու ծխալից սենեակներու մէջ, քաղաքականութեան մեծ մարդոց վրայ խօսելու հիացմամբ, սակարանի գիները յեղյեղել ճաղատ ճակատներու լրջութեամբ։ Անոնց սիրտը երբեք բան մը պիտի չզգայ, երբեք պիտի չխանդոտի, երբեք պիտի չտրտմի անծանօթ պատճառներով։ Քաղաքակրթեալ կեանք պիտի անցընեն շնչարգել մը մէջ՝ փոխանակ աշխարհիս մեծութիւնը տեսնելու, որոնք սրահէ սրահ պիտի պտըտին կեղծ ու ծիծաղելի ձեւերու միայն ուշադիր, կնոջ դիմաց ծռնկի վրայ՝ առանց սիրոյ։

Եւ չուինդը կառքերուն որոնք կը թաւալին ապակիներ ցնցելով, բանւորին լպիրշ երգը որ դիմացի գինետունէն կուգայ՝ ուր կը նստի բաժակը առջին քաշած՝ կերկերածայն կոկորդն ու հագոտ կուրծքը օդիով լուալու, երգէտնիկի մը սուր երաժշտութիւնը որուն դէմ շուներուն հաջոցը կը բողոքէ, քաղաքի կեանքին հաղարումէկ ձայները այս պահուս ուր բնութիւնը լուակաց կը խորհի, չեմ ուզեր լսել։ Դիրքս անգամ կը սահի կ'իյնայ ձեռ-

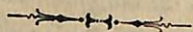
քէս ու չի կրնար միաքս ամփոփուիլ անոր տողերուն մէջ:

Ու կը յիշեմ թէ հիմայ ի՞նչափ անդորր են դաշտերու բլուրները: Այդ տեղուա՛նքը կ'ուզէի թափառիլ: Հոգ ներքին յուզումս կը գտնէր լայն ասպարէզ ուր խոյանար, եւ տակաւ խաղաղէր ընդարձակ խորհրդածութիւններով:

Ա՛խ, այո՛, ընդարձակ հոգեւից խորհրդածութիւնը պիտի գտնէի սօսիներու սարսռագին հովանիին տակ՝ երբ արեւու ճառագայթ մը կատարէ կատար կ'իջնայ. կամ թէ հին, խարխուլ կամուրջին մօտ՝ որուն ներքեւ կը փրփրի հեղեղատը արձագանգ արթնցնելով:

Կամուրջին տակ կննդներ բուսած են որոնց ծաղկակոպերը հազիւ հազ կը կարմրին եւ ջուրը երկայն ծղօտները ծեծելով՝ կը ծածանէ զանոնք: Ոչ ոք կ'անցնի հոգկէ. դիմացը անտառն ալ խորին եւ անձայն կը կենայ ու ես հոգ մինչեւ լուսնաժամը մտքովս յառած կը մնամ Հնդկաստանի սուրբերուն պէս:

Բայց, ափսո՛ս, լայնատարած է քաղաքը, հեռու են անտառ ու դաշտ, եւ փողոցներու աղմուկը աւելի ատելի կը դառնայ: Կ'երթամ պատուհանս դոցել, բայց կը կայնիմ դիտելու երկու ծիծեռնակ որոնք անոր քարին տակ կախուած՝ բոյն կը չինեն ու արագ արագ կը թռչկոտին փողոցին մէկ ծայրէն միւսը՝ սուր ճիչերով:

3. ՀՈՎԻՏԻ ԵՐԳ

Ձէք լուեր վայրկեան մը, ստուերներ որ կը փափաք, խօլական երգերը պուրակին, կը սոսկամ ձեր շեշտերուն վայրագութենէն, եւ ի զո՛ւր կը փորձեմ տաղել հոգիւս քերթուածը՝ որուն միամտութիւնը կը տրտնեցնէ ձեզ:

Մենաւոր — ա՛խ, թէ որ խոհեացաւ իս մենիկ ձգէին — առտուընէ ի վեր բնութեան խորհուրդներուն մէջ կը թափառիմ, ու լացի, որովհետեւ գեղեցիկութիւնները կարծես կը հեգնեն զիս:

Տիւանդորէս կ'արթննամ մահաքունի պղտոր երազով մը, ուրկէ դուն արթնցնէիր իս, դուն՝ ինծի սիրահար, դուն՝ յանկարծ իմ մօտս:

Ու «երկի՛նք տար իս» գոչէի քեզի, քաջալերուելով վհուկ ժպիտէդ որ, սրտիս շիրմին վրայ բացուած հմայքի վարդ, բացատրէր ինծի լուսթիւնը սիրոյ յոյսին՝ դէպ ի երջանկութիւն գնացքին մէջ հարսենի:

Հովիտը կը սահմանափակուի ուղղաձիգ կաղամխներու մէջ, որոնք երկինքին կը մուտան յաւերժաբար բաներ մը՝ զորս չեմ հասկնար: Սիւքը, գեղեցիկ նուագի մը արձագանգին պէս գոգցես անհուն եւ վաղանցիկ, կը սրսիւռի սաղարթներուն մէջէն ու կը մնդուսէ կիզարոյր մացառները՝ որ կը թրթռան առաջին սիրոյ սարսուռին հանգոյն:

Խոնաւուտ բոյսերուն հիւանդագին արտաշն-
չումը կը փայլայէ ջիղերս՝ որոնք կը խրաչին լոյսի
շլացքէն եւ մշուշներու կը նային :

Զմրան տեղատարափներէն լճայած փոքրիկ
ճահիճները իրենց մալարկայով կը խնկարկեն այս
անձուկ տաճարի խորհուրդները՝ զորս կը պաշտեմ :

Ու ճծիները, անտիս՝ հոգիին պէս որ կուլայ,
թուփերուն մէջէն իրենց ճռինչներով աղօթել կը
թուին :

Երանի՛ կուտամ անոնց :

Աղօթել գիտեն :

* * *

Ջուրը, ծերպի մը մէջէն, խոյս կուտայ եւ կը
սողոսկի գայլախաղներուն վրայէն : Պաղ է. կը
զովացնեմ անով ճակտիս տենդը :

Եւ, միամիտ, կը նայիմ անոր ջուրին մէջ որ
կը սահի տանելով ստուերները որ վերէն կը թա-
փին ու կը թափառին իր նիհար ալքերուն մէջ :

Նիհար՝ ոչ իսկ առուակ մը՝ կարծես լանջքը
հազիւ աղջնակի մը որ սիրոյ առաջին բնազդէն
դողաց :

Կը նայիմ հոն սարսուղին, փնտռելով — կը
վարանիմ խոստովանելու — պատկերդ որ սըր-
տիս մէջ քանդակուած է եւ որ թերեւս բլբերէս
ցոլանայ անոր վճիռ ողորկութեան մէջ :

Վճիռ՝ ինչպէս կապոյտը ուր քու հոգիդ կը
ճամբորդէ, այգի եւ կաթի անուրջ, հեշտասլա-
ցիկ բոյրը շուշանին՝ զոր ինքս փրցուցի :

* * *

Արեւի կաթիլներ, անթափանց սրտին որ մե-

նութենէն կը սրտիայ, կը զանալեն հովտին կա-
նաչութիւնը :

Տերեւի եւ ոսկիի դիւթախաղ, կապոյտ սըն-
դուսի մը կը փակէի գագաթը լերան եւ կատարը
ծառերուն. կիզիչ լուութիւն մը երբեմն կեանք
կուտայ գետինը փռած գօս տերեւներուն, ո-
րոնք տխուր շշնկոց մը կը ճըւան :

Թիթեռնիկները կը յածին վայրի ծաղիկներուն
վրայ : Կը յիշեմ թէ որքան խաղացած եմ անոնց
հետ :

Առաջին տրափները :

Թիթեռնիկները նոյնը կը մնան, աւաղ, անոնք
կը սիրեն ծաղիկները արեւին տակ. ու մենք որ-
քան կը փոխուինք :

* * *

Ո՛վ կը հասկնայ իմ հոգիիս անդո՛ն : Վարդի
թերթերէ պատանքի մը մէջ փաթթեցին սիրոյ ի-
տէալս :

Ու ինծի կը հարցնեն թէ ի՞նչու կը սիրեմ վեր-
ջալոյսը :

Յետին պար մը կը դառնան ստուերները՝ ո-
րոնք կը մեղկանան արեւին չիջամբձ շողերուն
ներքեւ : Բնութեան սուգը չ'անցնիր՝ ըլլայ գա-
րուն թէ աճառ միշտ սիրահար սրտերու պէս :

Ու տխրութիւնը կը չեչտուի :

Յորեկի աօնին կը յաջորդէ գիշերի լուութիւնը :
Գեղին զանգակը կը հնչէ տկար գանգով մը :

Ծխախոտի մշակները ալ պիտի հանգչին, վա-
ղը վերսկսելու համար իրենց տաժան աշխատանքը :

Ու ես մշտաթափառ խոկոս պիտի հանգչեցնեմ
սիրոյդ երազէ բարձին վրայ :

ները, եւ արտոյտը, այդ միակ պզտիկ թռչունը՝ մեծ բարձրութիւններու տենչանքովը արբշխովերը, կապոյտին խորերուն մէջէն, ճռուողուն երգերու մէջ, իր հոգին ու սիրտը կը հատցնէ։ Ու հետզհետէ կը բարձրանայ անկապոյտ խորութիւններու մէջ, անտեսանելի ըլլալու չափ, մինչդեռ կը լսեմ տակաւին իր երգը՝ որ վերերէն կուգայ։ Այն ատեն կը յիշեմ Շէլլին⁽¹⁾, մեղամաղձութեան ու տառապանքի մեծագոյն բանաստեղծներէն մէկը, որ կապոյտներու մէջ կորսուող արտոյտին ետեւէն լացած է ինծի պէս, աննշան պզտիկ բանաստեղծ՝ աշխարհի մեծութիւններուն մէջ խեղդուած։

Եւ կը փորձեմ, բլրակին վրան ու ծաղիկներուն վրան ընկողմանած՝ կռնակս հողին ու գետնին, աչքերս ու հոգիս կապոյտին ու արտոյտին, երազել վերջալոյսի այս նշուաշար պահուն, բոլոր այն քաղցրութիւններուն վրայ, որոնք ինծի իրականութեան պատրանքը պիտի կարենային տալ, որոնք իմ պարպուած սրտիս մէջ կեանքի սէրը պիտի կարենային լեցնել։

Հիմա՛, կրնա՛ս երթալ, աղուոր, լուսաւոր արեւ—երգէ՛, զեփեւ, երգէ՛ դուն ալ, կանաչ տերեւ, գլխիս վերեւ,—եկո՛ւր դուն ալ, անուշ գիշեր, ես աստղերուն տակ, ես աստղերուն մէջ, կ'ուզեմ երազել մինչեւ արշալոյս.—Մե՛ղք որ մինակ եմ։

4.

(1) Շէլլի=Անգլիացի բանաստեղծ.

5. ԱՐՅՈՒՆՔ ՈՒ ԾԻԾԱՂ

Արցունքն ու Ծիծաղը իրարու հետ կը զի-
նէին այսպէս.

—Ես քեզմէ գերագոյն եմ, կ'ըսէր Ծիծաղը, ես եմ կեանքին հզօրագոյն տարրը. մարդը նախ զի՛ս կը ճանչնայ, մանկան առաջին բարբառը ժպիտն է։

—Ո՛հ, կը պատասխանէր Արցունքը, առաջին ձայնը զոր երախան կ'արձակէ ցաւի ճիչ մըն է, ես կը շողամ իր աչքերուն մէջ երբ առաջին անգամ բացուին անոնք։

Ծիծաղ. —Ե՛ս եմ որ կը ճառագայթեմ մօր դէմքին վրայ, երբ կողին մէջ կ'զգայ ան՝ թաքուն կեանքն իր զաւկին, եւ ես եմ որ անոր աչքերուն մէջ կը դնեմ, երբ մանկիկը ծնի, այն նայուածքը, զոր բանաստեղծներն երկինքին հետ բաղդատեցին։

Արցունք. —Ես եմ որ մօր թարթիչներէն կը կախուիմ, երբ երկունքի ցաւերուն մէջ կը ծնի ան՝ իր զաւակը, որովհետեւ իր մայրը դատապարտուած է տանջանքի մէջ ծնելու, եւ ե՛ս եմ որ, երբ մահը մանուկին տխրած կեանքին վրայ փչէ, անոր բիւրերուն խորը կը դնեմ այն նայուածքը, զոր բանաստեղծները անդունդին հետ բաղդատեցին։

Ծիծաղ. —Բնութեան մէջ՝ ե՛ս կ'իշխեմ, արեւն

երկնքին ծիծաղն է, որ կեանք կը հեղու աշխարհի վրայ, ախթարները գիշերին ժպիտներն են, որ խաւարը կը լուսաւորեն, այգն առաւօտին ծիծաղն է, որուն առջեւ ամօթահար խոյս կուտայ աղջամուղջը:

Արցունք. — Ես ցօղն եմ որ խոտերուն նուրբ վիղերը մարգարիտներով կը պճնէ, ես ամպն եմ որ կ'որոտայ եւ ծովը՝ որ կը մռնչէ, ես հեղեղն եմ որ կը գահավիժի, եւ առուակն եմ որ կը մրմնջէ, ես եմ որ բնութեան մէջ կը տիրապետեմ:

Ծիծաղ. — Ես լոյսն եմ, եւ լոյսը առաջին ստեղծուածն է Արարչին:

Արցունք. — Բայց մութը լոյսէն առաջ կար, արարչագործութենէն առաջ քառսը կար, որուն մէջ կը ծփար ջրերը, սկզբնական ու յաւիտենական տարրը, եւ ես չիթ մըն եմ քառսէն:

Ծիծաղը չպատասխանեց:

6. ՀԱՆԳԻՍՏ

(ԱՐԶԱԿ ՔԵՐԹՈՒԱԾ)

Հոգի Ասուծոյ օրէր
ի վերայ ջուրց:
Ս. ԳԻՐԳ

«Եղիցի լոյս»: Ու Բառսին արգանդէն
Մթուքիւնը խոյս կուտար.
Վարագոյրբ բացուած էր,
Տիեզերք Արարչին հետ դեմ առ դեմ,
Երկիւղով մը կը դողար:
Ասուած դիտեց,
Իր նայուածքը հրակեզ —
Ումէ, ետքը, փոխ պիտի տար
Արծիւներուն ու կոյսերուն —
Ածեց չորս դին.
Ինք ալեւոր, ինք յոգնած էր,
Ու վիզը ծուռ,
Հանգիստի խոր մը որոնեց:
Տիեզերքը, դեռ մանուկ,
Կայտառ, յորդում մ'ունէր կարծես.
Տարերքները, նորածին,
Կը խայտալին տնհուն լոյսով ողողուն:
Անբաւութիւնը կը օտարէր, ու կայուն,
Խոր մը չի կար ուր Արարիչը հանգչէր:
Ամեն տեղ հանգիստ գտնելի յուսահատ՝

Ինկաւ աշխարհ, շուրհերուն վրայ Ովկիանին,
Ու հոն ծփալ սկսաւ:

Լոյսէ մազերը սարածած ալեաց վրան,
Հակասը՝ վեր՝ լուսնակին,
Հակասը վեր՝ բոցէ սարերհներուն դարձուց,
Եւ հեւեով մը մսածեց.

— «Ամեն բան կասարեալ է,
Յաւերժական իմ կեանքէս
Բաշխեցի ինքեզէքին,
Մեծ մեքենան լարեցի
Անհունութեան մը համար:

Աշխարհ ցնցուիլ սկսաւ,
Իր Ասուածային հիւրին ներհեւ կը դողար անձայն:
Փոքորիկը՝ վախէն հեռու կը փախչէր,
Կապարի պէս ծանր լուրքեան մէջ
Որտե կը լսուէր Ասուծոյ արտին ձայնը:
Հասիկ հասիկ, սակայն լեցուն անբաւ սարսուռով:
«Ամեն բան կասարեալ է» շարունակեց մտածելը.
«Ձնջում, վերածնունդ, ծնում ու ջնջում,»
«Ամեն բան պիտի փոխուի, ու միշտ»
«Ինչեւ մը պիտի չջնջուի ամենեքէն,»
«Խո՛րե մը, հանգիստի անկիւն մը,»
«Խո՛րե մը տուէր յոգնած Ասուծոյ համար:»
Վիթխարի սարերէ շարունակեցին ընթացքին,
Փոքորիկը հեռուները մոնչել սկսաւ,
Ովկիանը կը ծփար անհանգիստ ու փրփրալի,
Եւ յոգնած արարչագործութեանէ՝
Յօրանջեց Ասուած:

Ձանձրոյթի այդ հառաչը՝ Ասուծոյ արտին քոսած՝
Գնաց եղեմ, հողին խառնուեցաւ,
Ու բոպէ մը ետք Ադամ՝ ինք ալ ձանձրոյթ համակ՝
Հանգիստ անկիւն մը կ'որոնէր:

* * *

«Նորութիւն» շարունակեց մտածել Ասուած,
— Վեցերորդ օրը ծագած էր արդէն
«Ահա նոր արարած մը, դո՛ւն ալ կը ձանձրանաս...»
«Լա՛ւ, բնութիւնը քեզի կը նուիրեմ:
«Արեւ, լուսին, ովկիան, հով, գեփիւն, ծաղիկներ,
«Թող փայլին, բող երգեն, բող բուրեն քեզ համար:
«Ինչ, գոն չե՞ս, ա՛ն քեզի ընկերուհի մըն ալ,
«Ձանձրոյթի շփացած զաւակ...»
Եւ Մայիսի բուրումով լեցուն,
Ասուած՝ Եւան կը նուիրէր Ադամին:
«Միայն, ըսաւ, երբոր յոգնիմ, ինձ համար»
«Տեղ մը պահեցէք, որ հանգչիմ ձեր արտին մէջ...»
Իսկ Ադամ կը յօրանջէր անդադար,
Դժգոհ՝ կարծես՝ բնութեանէն, աշխարհէն,
Անոելի իտեալին կը յառէր:
Եւա կը համոզէր Ադամը.
«Ուզե՛, Ան Ասուած է, ամեն բան կուտայ.»
«Գեղեցկութիւն, գիտութիւն, անմահութիւն»:
Ասուած տուաւ բոլո՛ւրն ալ,
Անյազ հողին չէր գոհանար ասոնցմով:
«Տո՛ւր, տո՛ւր, աւելի՛ն տուր,
«Ասուածութեանդ կե՛սը տուր,»
«Կը ձանձրանամ, ա՛խ, հանգչելու խորտ մը տուր»:

* * *

Ովկիանին վրայ դեռ կը ծփար Աստուած .
 Մժամեց . «Հանգչելու խո՞րե մը ,
 «Բայց 'ե՛ս' չի գտայ զայն . . . : »
 Ու իրիկուան դեմ , բռնած Ադամի ձեռքէն ,
 «Եկո՛ւր քանիմ» ըսաւ , «փնտռած հանգիստդ՝ հո՛ն : »
 Քալեցին , քալեցին : Լուսնկան կը կարմրէր :
 Ադամ պաղ մը զգաց յանկարծ .
 Աստուած մեկնած էր փոխէն .
 Շիրմին սեւ փոսը կը փռուէր ոսփին ցակ .
 Եւ ամպերէն՝ Աստուած որոտալով՝
 «Չանձրոյթի՛ զաւակ ,
 «Յաւիթեանկան հանգիստդ հո՛ն է» ըսաւ . . . :
 Ռ. ՈՐԲԵՐԵԱՆ

7. ՉԿԵՆՈՐՍԸ

(MULLUS)

Չուրը եռաց , ջուրն ուռեցաւ ափը , ձկնորս
 մը նստեր , հանդադար՝ կարթին կը նայէր , մինչեւ
 սրտին խորը զով , եւ այսպէս նստած երբ կը դի-
 տէր , ալիքը դէպ ի վեր կը ձեղքուի , յուզուած
 ջուրէն տամուկ կին մը դուրս կը ժայթքէ :

Կինը երգեց անոր , կինը խօսեցաւ անոր , ին-
 չո՞ւ ծոցս կը խուզարկես մարդկային միջոցնե-
 րով , մարդկային փափաղներով , քու սահմանէդ
 դուրս՝ մահուան վիճին մէջ : Ախ , եթէ գիտնա-
 յիր՝ ինչպէս ձկնիկը երջանիկ է յատակը , հոն
 պիտի գայիր , եւ այն ատեն առողջ պիտի ըլլայիր :

Սիրուն արեւը , ինչպէս լուսինն ալ , չէն լո-
 զար ծովուն մէջ . անոնց պատկերը , երբ ջուրը
 ծծէ , կրկնապատիկ ազդուոր չ'անդադառնար ,
 քեզ չ'ընդգրկեր խորունկ երկինքը , խոնաւու-
 թեամբ լուսաւորուած կապոյտը : Քու դէմքդ
 իսկ չի՝ հայելանար հոս՝ այս յաւիտենական տա-
 րածութեան մէջ :

Չուրը եռաց , ջուրն ուռեցաւ . եւ անոր մէջ
 ոտքերը փայփայեց , իր սիրտը քննափ ըղձանքով
 առլցուեցաւ՝ որչափ սիրելի ողջոյնէ մը : Կինը
 խօսեցաւ անոր , կինը երգեց անոր , ա՛լ անոր
 գործը լմնցած էր , կէս մը կինը զայն քաշեց , կէս
 մը ան ինքզինքը ձգեց , եւ աներևոյթ եղաւ :

ԿԵՕԹԷ

8. ՏՂՈՅ ՃԻՉԻ

Մատաղ դառները մարգերուն մէջ կը մայնեն. — Մատաղ թռչնիկներն իրենց բոյնին մէջ կը ճըճըւան. — Մատաղ եղնորթներն իրենց շուքին հետ կը խաղան. — Մատաղ ծաղիկները դէպ ի արեւմուտք կը բացուին. — Բայց մատաղ, մատաղ տղաքները, ո՞վ եղբայրներս, — Տեսէ՛ք, ահա կուլան դառնօրէն, — կուլան, մինչդեռ կը խաղան ուրիշները, — Անկապ մարդոց աշխարհին մէջ՝ Ախ, կը պոռան տղաքը, ալ յոգնեցանք, — Ու չենք կրնար վազել ցատքել. — Եթէ դալար խոտերուն կարօտը կը քաշենք, անոր համար — Որ կ'ուզենք պառկիլ հոն ու քնանալ: — Ծունկերնիս կը դողան երբ գետինը ծռինք, — Եւ կը սայթաքինք երբ քալել ուզենք: — Մեծ ծանր ու դալուկ կոպերուն վերեւ — Էն կարմիր ծաղիկը ձիւնի պէս տոգոյն կ'երեւայ, — Որովհետեւ օրն ի բուն մեր ճնշող բեռը կը քաշենք — Մութ ածուխին մէջէն, հողին տակ. — Կամ ամբողջ օրը երկաթէ անիւները կը մղենք — Մեծ գործարաններուն մէջ:

Օրն ի բուն անիւները կը դռնչեն ու կը դառնան, — Իրենց հովը երեսնուս նետելով, — Մինչեւ որ սիրտերնիս աւրուի, գլուխնիս պտոյտ ունենայ, — Մինչեւ որ պատերն անգամ դառնան իրենց տեղը: — Երկինքը կը դառնայ ձերմակ ու

դողդոջուն մեծ պատուհանին մէջ. — Կը դառնայ երկայն լոյսն ալ որ պատերն ի վար կը կաթի. — Կը դառնան սեւ ձանձերն ալ որոնք ձեղունին վրայ կը վխտան. — Ամէն բան կը դառնայ, ամբողջ օրը, ու մենք ալ ամէնուն հետ կը դառնանք. — Եւ օրն ի բուն, երկաթէ անիւները կը խորդան, — Ու երբեմն, փափաք կ'զգանք աղաչելու անոնց. — «Ո՛վ անիւներ, — յիմար պաղատանքով մը — «Կեցէ՛ք: Գոնէ այսօր լուռ — մնացէ՛ք:»

Այո՛: Լո՛ւռ մնացէ՛ք: Թողէ՛ք որ իրարու չընչելն իմանան — Վայրկեան մը գէթ, բերան բերնի: — Թողէ՛ք որ իրարու ձեռք բռնեն զովացնող սեղմումով մը — Իրենց քնքուշ մարդկային երիտասարդութեանը: — Թողէ՛ք որ հասկնան թէ այս մեծ տաղէ ցուրտ շարժումը — Ամբողջ կեանքը չէ զոր Աստուած կը շինէ կամ կը յայտնէ, — Թողէ՛ք որ իրենց հոգին զօրացնեն այն մտածման դէմ — Թէ ձեր մէջ, թէ ձեր տակ միայն կ'ապրին, ո՞վ անիւներ: — Բայց նորէն, օրն ի բուն, երկաթէ անիւները յառաջ կ'ընթանան — Որպէս թէ ճակատագրին գործիքներն ըլլային, — Եւ այդ տղոց հոգիները, զոր Աստուած դէպ ի լոյսը կը կանչէ, — Մութին մէջ, կոյր, կը քաշկռտուին:

ՏԻԿԻՆ ԵԼԻՉԱՊԷԹ ՊԱՐԷԴ ՊՐԱՌՆԻՆԿ

9. «Ք Է Մ Ա Ն Ի» Ն

Փազար-Պաշիի, Վերին Վոսիորի այդ կեանքոտ զբոսավայրին, ամէնէն վառվռուն ու կենդանի իրիկունն է այն, ամբողջ ամառնային դանակին մէջ, որու միջոցին միայն կ'ապրի արդէն, եւ անկից վերջը, երբ բնութեան խիստ ազդակները ցոյց տան գլուխին, երկինքէն, ծովէն, օդէն ու հողէն, ինքը կը թմրի կ'իյնայ անկեանք ու անշարժ միայնութեան մէջ, ձմեռը անզգայ՝ պատի խորշերու, գետնի ծակերու մէջ անցնող անասուններուն նման։ Օղիի չոգիին ու ինձե Սազի կտրտող հառաջներուն գիրկընդխառնումէն ձուլուած խենթեցնող տաքութիւնը կը վայելէ ամէն մարդ, ցաւի ու երջանկութեան տխուր ու անոյշ զգացմունքներու երկու իրերան կից ովկիաններուն մէջտեղը առկախ, մազէ ցանցի մը մէջ բազմած օրորուելով։

Կիներու վարդաբոյր ու կաթնաթոյր դէմքեր, վիզեր, ծոծրակներ, մեղրաթոր շրթունքներու մէջ բացուող հեշտահոս բերաններ, ճլուղուն անուշ խօսակցութիւններ, — անուշ՝ որովհետեւ անո՛ւշ կուգան նոյն պահուն, — կ'աւելցնեն հրայրքը զգացող ու զգայնոտ հոգիներուն։ Այրերու ոգեւորներուն, սիրելու եւ սիրուելու պէտքը անոնց փրփրած սիրտերուն։

Աչքերը կը փայլին ամէն «ապրող»ի դէմքին վրայ՝ ոմանք մթազնած են արդէն, հանդարտութենէն ալեկոծութեան ու ալեկոծութենէն նորէն հանդարտութեան անցնող մօայլ ծովերու նման, ու կը խոկան՝ Սեռի, Երաժշտութեան ու Գեղեցիկի — բնութեան այդ երբեակ հեշտանքներովը աւելցուն կեանքի մը բովանդակ վայելքը արտադրլացնելով։

Նայուածքը անկայուն կ'ոստոստէ գլխարկէ գլխարկ, կուրծքէ կուրծք, մանկիկէ մանկիկ ու կը սահի կը միւրճուի այդ անմահացնող հեշտութիւններէն մէկ մեծագոյնին, Երգին ու Նուագին արտադրիչ պատճառին, ակին, աղբիւրին, արգանդին գոգը մինչեւ։

Հինգ այրեր են որ կը կազմեն հեշտագրգիւռ ան ինձե Սազը, ծերուկ մը ու երիտասարդներ՝ որոնք՝ գերի խաղերուն զորս դուրս կուտան իրենց կուրդէն, ուսէն, ֆանոնէն կամ ջութակէն՝ կը պոռան, կը լռեն, կը մնջեն, կը մրմնջեն, զգալով իրենց մրմունջը, մնջիւնը, լռութիւնն ու պոռչուտը։

Ան, ջութակը մանաւանդ, որ կը ջախջախուի ճալոտին կրակոտ, զգայուն ելեւէջներուն տակ, թոքախտաւորի ահռելի սկըրթուքով մը կը քերէ մարդուն կոկորդնի վար, կուրծքի ամբողջ վանդակի ներսիդին ու սիրտին խորշերը, ալիքները, փրփուրներ, խռովք, հաճոյք, լաց ու խինդ, արցունք ու զայրոյթ, ամէն, ամէն գգացում բըղխեցնելով հոն։

— Զութակ, թելերդ չփրթին, ապրիս, կը

ձայնէ յանկարծ կենսապաշտ երիտասարդ մը, որ ջութակահարին արթնցուցած ցնցող երգերուն անձնատուր՝ գարեջուրի շիշ մը առջեւը՝ կը սարսուռ ամէն մէկ բաժակի պարպուելուն, ջութակին ամէն մէկ թելի թրթռալուն:

«Քէմանի»ն կը բորբոքի, իր արուեստագէտ հոգին՝ քարիւղին, ալքողին, փայտի տաշեղներու խառնուրդ դիւրավառ զանգուած՝ կը բռնկի լուսն կիւր այդ պղտիկ բոցէն ու կ'այրի, կը տաքցնէ, կ'հրդեհէ ամբողջ մարմինը, ամբողջ ջիւղերն ու երակները:

Սեւ մազերէն ըմբոստ խոպոպ մը միայն իջած է սեւցած ճակտէն վար, միւսները պողպատ գաւառէն կը քաշեն, կը լափեն զգացումի ամէն կալիւսով, կամ ելեկտրական ասեղներ՝ որոնք իրենց սուր ծայրերէն խինդ ու յոյզ ու խռովք կը հոսին ընդունակ մարմիններուն մէջ: Նիհար գլուխը անշատ կտորի մը չափ թոյլ, նետուած է ջութակի իրանին վրայ: Մշուշապատ աչքերը կը նային շեշտակի գետին, անորոշ կէտի մը, ուր ինչ հորիզոններ, ինչ հմայքներ կը բացուին, ինչ խոր հրաշքներ կը ժայթքեն կէյդէրեան Աղբիւրներու ջերմ ու առատ բղխումով:

Կը ցնցուի անդադար, պրկուած են բոլոր ջիւղերը: Մատները չոր, կը սարսուռան թելերուն վրայ, սրոնք ճպտոնէ խարաղանուած՝ կը խօսին, կ'զեղգեղեն, կը համոզեն, կը խոստովանցեն, կ'աղօթեն ու կը պաշտեցնեն:

Ջութակահարը կը տառապի, տառապանքներ

րուն ամանէն անուշներովը թերեւս. կը գալարուի, կը չարչրկուի, անոր կառչած՝ անոր ձուլուած՝ կը քայքայուի, լեռնակուտակ ալիքներու փոթորկին մէջ կապկպուող նաւուն պէս, որուն մէջ խռովք կը տիրէ:

— Ջութակը չկտարի...:

Ու արուստագէտը նորէն կը բռնկի, նետուող աչք կայծերուն ամէն մէկէն նոթ վառք մը կը ստանան, իր միտքն ու սիրտը, եւ՝ Բնութեան անեղծ զաւակ՝ արեւելքի երաժշտութեան որդեգիր՝ կը սարսուռ ան անգամ մըն ալ, նորէն կը քաշքշէ ճկուն ճպտոթ, եւ կը խնկարկէ խորանը Տըրտմութեան Տաճարին:

Բ. ՇԱՀՊԱԶ

10. ՉՄԵՌՆԱՄՈՒՏ

ԱՐՁԱԿ ԲԱՆԱՍՏԵԼՄՈՒԹԻՒՆ

Անանապերջն այն պահն է ուր Բնութիւնն ի մամուռն հանդերձները կը հանէ՝ քնանալու համար։ Զմեռուան քունը, ձիւներուն տարածուն վերմակն տակ։

Մեծ քայքայումն է որ կ'սկսի. ամէն բան կ'աժգոնի, ամէն բան կը թափի, ամէն բան կ'մեռնի։

Թատերական ներկայացումէ մը յետոյ, թատրոնը մնացած էք. տեսարանին փողփողմանց չքեղութեանց վրայ կ'իջնէ վարագոյրը, որուն ետեւ կը քակեն, կ'անդամահատեն, կ'անհետացնեն կեղծ այն աշխարհը. — բազմութիւնը դուրս կ'իւլոժէ, ճոխ արդուզարդերէն, գոհարի, թաւիշի սկիւի ցոլքերէն եւ այլի, լանջքի, չրթունքի հմայքէն մերկացնելով թիկնաթու ու օթեակ, հետեանելով աղմուկը, փայլը, զուարթութիւնը կեանքը. սպասաւորը կը մարէ մէկիկ մէկիկ բոլոր լամպարներն ու ձեղունին լուսահոս ջահը. ահիմայ ստուերն ու լուսութիւնը գիրկնդխառն պլաշտաւկին հոն մահու անշարժութեան մը մէջ։ Միեւնոյն բանն է որ Բնութեան մէջ տեղի կ'ունենայ, երբ ծիրանազգեաց Ամառն հրաժեշտ կ'ուռայ իր հուրերով եւ իր երփնածոթութիւններով։ Տերեւները, դեղնած, կը թափին, գուժկան հո-

վին փչումին տակ. ու ինչ որ այդ տերեւներուն մէջ թաքնած էր, թռչուններուն խնծիղը, կը սլանայ հոլաթեւ՝ դէպի ուր որ միշտ կը ժպտի երկինքը. եւ ծառերը՝ կամայ կամաց հանուելով իրենց կանաչ զգեստէն՝ հիմայ կը դողդղան, իրենց սեւ վտիտ մերկութեան մէջ։

Առաջին ցուրտերը կ'սկսին, ու Բնութիւնը՝ ամառուան հեշտաւէտ դաղջութեամբ դեռ մարմինը պարուրուած՝ մշուշներու շաղը կը ձգէ ուսերուն, իր մերկ՝ մսկոտ ուսերուն որ կը սրսփան։

Մութ թանձր ամպեր կոյտ կոյտ կ'ելլեն կ'աղտոտեն երկինքը, մրտաւելով անոր ջինջ լուսաւոր կապոյտը, սպաննելով անոր թափանցիկ երփնագեղ պայծառութիւնները, տարածուելով ծածկելով զայն ամբողջ, եւ ալ մնաք բարով շիկնոտ կարմիր արշաղոյսներ ու հրավառ մնւամաղձիկ արեւամուտներ եւ դիւթական աստղազարդ գիշերներ. ալ երկինքը՝ մութ, մթօրինակ, ցած կախարիչ մըն է գերեզմանի։ Գացին, խաբախահեր արեւն՝ իր արիւնտտ երիտասարդ ճառագայթներով, եւ արծաթագիսակ լուսինը իր դողդոջուն երազացան շողերով. հիմայ ծերուկ՝ դեղնած արեւ մըն է, որ ամպերուն մոշտակին մէջ փաթթուած, ուռած, ցրտին օդապարիկի մը պէս հազիւ երբեմն կ'երեւայ, ինք իսկ մսկելով՝ իր դողդոջուն ճառագայթներն ամփոփած. եւ եթէ երբեք լուսնի ծուէն մը, ցուրտէն կարմրած, կ'երեւայ սեւ երկնակամարին մէկ պատառուածքէն, պատուհանէն կիսովին դուրս ելած պառաւի դէմք մը կը թուի։

Ծո՞ղն իր երեսը խոժոռած է. իր ջուրերն այլ

48. Ծաւիկ Նոր Գրականութեան

եւս չունին իրենց կապոյտ ժպիտները, իրենց թաւ-
չային միապաղաղ մակերեւոյթները, իրենց վճիռ
պայծառ թափանցիկութիւնները. քանզոյ հոյն ան-
ցած է, եւ կոհակներն, հիմայ ուռած, իրենց լորձ-
նոտ չըթնեցող կ'սպառնան. նենգաւոր տարրը կը
ցուցնէ ինքզինքը, եւ ա'լ թռչուն մը պիտի չթա-
ռի հոն, ա'լ լուսնի նշոյլ մը պիտի չխաղայ հոն,
ա'լ հաճոյքի նաւակ մը պիտի չսուրայ հոն, ա'լ
մարդկային մարմին մը պիտի չլողանայ հոն: Մըր-
րիկները միայն պիտի վազեն անոր վրայէն եւ ա-
նիկա պիտի մռնչէ անոնց վայրագ ընթացքին տակ:
Իրենց ծաղիկները կը կորսնցնեն պարտէզները,
եւ իրենց դալարիքը՝ դաշտերն, որոնց ցրտին դա-
տարկութեան մէջ ա'լ պիտի չմայեն ոչխարները,
այծերն ա'լ չոտոտոտեն պիտի:

Եւ ծաղիկներուն, դալարիքին ու այծերուն
հետ, կեանքն ալ որ բացօթեայ, արեւին տակ
կը խայտար՝ պիտի քաշուի, պիտի բանտուի տու-
ներուն մէջ: «Արա՛ս պ անտառներն, բարեկամներու
զոյգերն ալ պիտի չթափառին թեւէ թեւ. պա-
րա՛ս ծովափներն, հիմա ծովին ճերմակ կատաղու-
թեամբ ծածկուած, ուր ա'լ պիտի ման չգան զբո-
սասէրները. պարա՛ս հանրային պարտէզներն ուր
նուագածութիւնն ա'լ պիտի չհնչեցնէ իր տարա-
ծուն զուարթութիւնը եւ ուր գիշերը ծառերու
մէջէն լապտերներ պիտի չվառեն իրենց լուսացայտ
նայուածքը: Ամէն տեղ տօգոյն միայնութիւն մը
որ ցուրտէն կը սարսռայ:

Ու տակաւ կ'սկսին անձրեւները, սգաւոր եր-
կինքին անհուն տրամութիւնը որ կ'արտասուէ:

Ցուրտերը կը սաստկանան, հովերը մորթը կը խած-
նեն, վայրենի հովերը որք հիմայ իրենց կատարեալ
եւ անդիմադրելի տիրապետութիւնը կ'ստանան.
անոնց ամենի անցքը կը դողդղացնէ պատուհան-
ները՝ ցուրտէն կափկափող ակռաներու պէս, կը
ցնցէ ծառերը, կը պատռտէ ծովը, եւ գիշերը, մու-
թին մէջ, անով մտիկ կ'ընենք անոնց մեներգը որ
օդին մէջ կ'ոռնայ:

Իր պերճանքէն զրկուած՝ մերկ, վտիտ, տգեղ,
աղտոտ՝ Բնութիւնը կը զոփայ հիւանդ ծերուկ
կնիկան մը պէս. քանի մը օր ա'լ՝ ու պիտի պառ-
կի, ու ժառպառ՝ համասփիւռ խաղաղ ձիւներուն
տակ, ճերմակ բանտ անսահման՝ ուր այդ հսկայ
չերամը պիտի քնանայ, մինչեւ որ քանի մը ամի-
սէն աւելի գեղեցիկ դուրս սլանայ թիթեռնիկ-
Գարունը:

11. Հ Ո Վ Ի Տ Ր

Ամեն բանն, յոյսն անգամ, սիրս ա՛լ անյոյս,
 Պիտի տաղտուկ չի տայ բախտին, ըղձանցներովն ի՛ր
 Տո՛ւր ինձ միայն, ո՛հ, տուր ինձ, դուն, ո՛վ հովիտդ
 Օրեւան մը, օրուան մ'համար, ուր ըսպասեմ ես
 Կը տեսնեմ արդ քե՛ կեանքն ինչպէս ամպի մ'եսին
 Անցեալին բանձը ըսուերին տակ կը նըւաղի
 Սե՛րն է միայն որ մընայ դեռ՝ զերդ պատկեր մը
 Ու կ'ապրի լոկ զարթնումեն ետք երազէ մը վա-
 Հանգստացի՛ր ալ, հոգեա՛կդ իմ, կայանին մեջ
 Ուղեւորի մը պէս, որ՝ սիրսն այս յետին,
 Չի փութար ներս, այլ կը նստի յուսով զեղուն,
 Եւ կը շնչէ պահ մ'անուշիկ իրիկուան օդն հե-
 Քու օրերդ ալ, նըման աշման օրերուն, կարն,
 Տեսմանս.

Կը խոնարհին ինչպէս շուքը բլրակներուն դարն ի
 վար,
 Մտերմութիւնը քեզ կը մասնէ, գութն հայի քեզ
 անըզգայ,
 Եւ միմաւոր կը յաճիս դու շիրիմներու ճամբուն
 վրայ.
 Բայց բնութիւնն հո՛ն է՝ որ քեզ կ'ուղղէ սիրով
 հըրաւեր,
 Խորատուզուկ՝ իր ծոցին մեջ որ միշտ դիմացդ է
 բացուեր.
 Շուրջդ ամեն բան երբ կը փոխուի, բնութիւնն է
 նոյնն յարատեւ,
 Եւ օրերուդ վըրայ ծագէ ամեն առտու նոյն արեւ:
 Թարգմ. Ե. ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ

ԼԱՍՄԱԹԻՆ

12. Գ Ա Ր Ն Ա Ն Ե Ր Գ Ե Ր

ՖՈՒԼԵԱՆԵՐԸ

Խուրձ մը քարմ ֆուլեա ձեռքեր խնամոս
 Բերեր դրեր են հոս սընարիս մօս.
 Ծրոխմ ու ինչպէս նշխարի մը սուրբ՝
 Համբուրեմ իրենց տերեւները նուրբ.
 Հրնուանգով ծրծեմ բուրումներն անուշ
 Նախանձոս վարդին պէս չունենար փուշ,
 Այլ ողորկ՝ փափուկ է իրենց ցօղուն,
 Ահ, ի՛նչ, զգլխիչ հոս մը կը զեղուն,
 Ու որչա՛փ չքնաղ է իրենց պսակ՝
 Վեց քերթիկներէ յօրինուած հիւսակ:

Անոնք ծնած են ձորերու եզերք.
 Երբ այգը ծագեր, երբ իրենց յանկերգ
 Կը հոռուողէին նախուն բռնիկներ.
 Հոն կը փրթէին այս խեղճ ծաղիկներ.
 Ու գուրգուրալով մեղմիկ հովերն ալ
 Գըգուէին իրենց կոհակներ ծալ ծալ:
 Բայց վառձկան ձեռքեր զանոնք փրցուցին.
 Ու դեղձան հիւրերն եկան իմ խուցին
 Պահ մը խնկարկել մըքնուորս խոնաւ,
 Իրենց հետք բոյրին հոգիս եր ծառաւ:

Ու ծաղկազարդի ծաղիկներ սիրուն
 Դրախտին ծոցէն ինձ բերեն զարուն,
 Բայց, ափսո՛ս իրենց կեանքն անուշահոտ
 Շուտով մարեցաւ, ու ափ մը չոր խոտ,
 Յիրուցան եղան լիմար հովերուն,
 Ու ես կը խորհիմ սրտուրբեամբ լեցուն
 Անուշտ ծաղիկներ քե ունին հոգեակ՝
 Թերեւս ան իրենց բոյրն է անուշակ,
 Ու բոյրը հասնի՝ ցնդի խուսափուկ...:
 Արդեօք մեր հոգի՞ն ալ բոյր մ'է փափուկ:

Մ. ԱՃԵՄԵԱՆ

13. ՏԵՐԵՒԱԹԱՓ

Ծածկանձ եր աշունն երկրիս երեսը
 Տերեւաքափով սոյն մեր անտառին
 Ա՛լ խորհրդաւոր ոչ եր պուրակը,
 Լըռած եր անուշ ձայնը սոխակին:
 Ծաղիկ հասակին մահին դուռ հասած՝
 Տըխուր պասանիկ՝ դանդաղ փայլով մը,
 Վերջին անգամ մ'ալ կը շրջեր յոգնած՝
 Յանկալի անտառն իր մանկութեանը:
 «Մընա՛ դու բարձ՝վ... անտառդ իմ սիրուն,
 Կ'ընկնիմ ես, սուգըդ գուժկան իմ բաղդին,
 Կը տեսնեմ մահիս ես գուշակութիւն
 Յամեն այն տերեւ որ գետին կ'ընկնին:»
 Կը մեռնի՛մ...: Նըսեմ հովեր հարաւի
 Յուրս շրջնովն իրենց՝ զիս շօտափեցին.
 Գեղեցիկ գարունս աչքէ կը փախչի
 Իբրեւ ըսուեր մը չըփոխի ու սին,
 Ընկի՛ր դու, ընկի՛ր, վաղանցուկ քերթիկ.
 Սա տըխուր համբան ֆողարկէ՛ աչքէ,
 Զայն վայր ուր վաղիւ կը մննիմ լըռիկ,
 Ծածկէ՛ իմ մօրքս յուսահատ ցաւէ:
 Բայց իմ սիրունիս երբոր հերարձակ
 Այն լուռ ամայի ծառասունկիւն տակ
 Արեւին մուսփին գայ զիս արտասուել,
 Թերեւ շրջիւնովդ նայի՝ վերցընել
 Ըսուերս, որ զսնեմ քիչ մը ըսփոփանք:»

Ըսաւ ու գնաց... Եւ ալ չը դարձաւ :
 Վերջին տեսնեմ որ անտունն ընկաւ ,
 Կրնէից ըզվերջին օրն անոր կեանքին .
 Կաղնիին ներքեւ տապանը բացին ...
 Սակայն սիրուհին երբեք հոն չեկաւ .
 Մենակայ վեմին չեղաւ այցելու ,
 Ու խառնարածը՝ մօտ հովիտներու՝
 Միայն վրդովեց ոտքին ձայնովը
 Տխուր դամբանին խոր լուսիւնը :

Ն. ՌՈՒՍԻՆԵԱՆ

14. ԳՈՅՐՆ ՄԵՌԵԱԼ (*)

«Միակ քոյրս էր, — կ'ըսէր կոյսն ողբագին — ,
 Միակ եղբայրն զոր ինձ տուած էր երկին .
 Նա հինգ ամօք երիցագոյն քան զիս էր ,
 Եւ երբ մեր մայր շատ վաղ մեռաւ թաւ յեթեր ,
 Անհայր արդէն՝ նա ինձ եղաւ հայր ու մայր .
 Ո՛հ , իւր պիպիւնն էի ոյր վրայ գուրգուրայր :
 «Նա դեռ տղայ , ընդունելով այն պաշտօն
 Զոր տայր իրեն մեր տխուր բախտ . լուրջ՝ զգօն
 էր եւ խոհուն , եւ համատի ընկերներ
 Թեթեւաքայլ երբ կուգային զայն տանել
 Ի պար , ի պտոյտ . «Ո՛հ , կ'ըսէր նա , քոյրս հապա : »
 Եւ կը ծռէր կրկին գլուխն ի վերայ
 Մի գոգնոցի կամ գլխարկի զոր շինէր
 Ինձի համար , որ խաղայի առնթեր :
 Երբ տրամեցնէր զիս մի աղէտ մանկային ,
 Իսկոյն իւր գոգ կը վազէի լալագին :
 Եւ իւր համբոյրք կը ջնջէին իմ արցունք ,
 Եւ ժպիտն անդրէն դառնայր դանէր զիմ աչկունք :
 Երեկոյին նա կը կցէր զիմ ձեռներ ,
 Ծունըր դնէի իւր քովիկը աղօթկեր .
 Թոթովելով բառերն իրեն աղօթքին
 Եւ իրեն հետ նայելով հոն ուր էին ,
 Կ'ըսէր , մայրիկն ու հայրիկը Է՝ ամենուն
 Հայրը՝ Աստուած , եւ մանաւանդ որբերուն :
 Երբ քունն աչերս առնայր , այլ բարձ չուզէի՝

(*) Այս ոտանաւորը ուղղուած է առ Օր. Տիրուհի Գալէստէր ,
 որ քոյրն է Տիկին Ղամբէուհի Դ. Ռշտունիի :

Բաց իւր ծուռքէն, եւ առւօտուն զարթնուի
Իւր համբուրով:

«Այսպէս անցին տարիներ:

Մի ամուսին (*) ընտրեց ում զիւր տուաւ սէր,
Տըխուր իւր պէս, թէպէտ ընաւից տայր ծիծաղ
Եւ գրաւական իւրեանց սիրոյն մի չքնաղ,
Դստրիկ (**) եկաւ ծաղկել յիւրեանց մթին բուն:
Այլ չէր յոգնած ճակատագիրն ապառուս.
Մեռաւ իւր այր, եւ միայնակ մնաց ինք՝
Հիւանդագին եւ սրտահար, որք մ'ի գիրկ.
— Մահու համարոյր մի նմա տուած էր Հիմէն.
Յամառ հազ մի ոգին քաղէր իւր կրծէն:
Հուսկ անկողին ինկաւ ուստի այլ չեկաւ,
Տառապեցաւ արտասուելով վաղագրաւ
Իւր մանկութիւն, եւ սուղ միջոցն ուր կարծեր
էր թէ ահա բախտին ճակատ կը ժպտէր:
Իւր առաջին ամաց վիշտը ե'ս էի,
Իւր հուսկ ժամուց տանջանքն եղաւ խելացի
Անմեղ աղջիկն որ մտնային կ'ըսէր, «Ե՛լ,
«Ե'նչու գոցես աչուկդ, ինծի սրբողէր
«Ես, ա՛լ խելօք կը կենամ, զիս չե'ս սիրեր»
Ապրդեցաւ արցունք մի գոց աչերէն,
Մինչ իւր հոգին խուսափեր էր շրթներէն:
Ահ, չէր ուղած մեռնիլ առանց տեսնելու
Ձիս հուսկ նուազ եւ գրկելու, — զի երկու
Օրէ հետէ քովը չէի — եւ հոգին
Մերձ ի թռանիլ՝ բանտարկեր էր ի ծոցին.

(*) Գ. Հ. Ռշտունին:

(**) Տիկին Վարդանուշ Թ. Ունեան (ծնեալ Ռշտունի):

«Մհ, Պարոն, դեռ երեսնամեայ չէր իմ քոյր.
Արդ աշխարհն ինձ անապատ մ'է թու թափուր.
Երրորդ անգամ, ա՛խ, որբացայ, ի՞նչպէս արդ
Ապրիմ հապա. յայն քաղցր անուանց զորոնք մարդ
Կուտայ այնքոյ ոյց քով ծընի եւ կ'ապրի,
Եւ ոյք այսպէս մասունքն են իւր սրտեկի.
Լոկ փոյր անունն ինձ ներուած էր երկինքէն.
Եւ արդ եւ զա՛յն կը խըլէ բախտ իմ շրթներէն.
Մերկ ծառ մի եմ երկրի վերայ, հողմն երբոր
Փչէ ուժգին, կը կքէ զիս կորակոր,
Եւ չունիմ զոք առնիթեր ինձ յոր յենում...
Իսկ որքն, աւա՛ղ, ճագ ոյր մորիկ աւերեց բոյն...»
Եւ կ'արտասուէր: Կարկեալ կայի իւր խորին
Սուգի առջեւ, եւ յուզեալ էր իմ հոգին.
Ո՛հ, ի՞նչ սփոփ կարէի տալ եղկելոյն,
Ե'ս այլ զգացած էի պարապն այն անհուն
Ձոր մահ ի մեզ թողու, չափա՛ծ անդնդին
Մութ խորութիւնն որ կը կընէ մեր սրտին
Հատորները, եւ յոր՝ ապուշ՝ յառեմք մեր
Ձորցած աչեր, հարցանելով ի զուր «է՛ր»:
«Լա՛ց, գոչեցի. լա՛մք, այո՛, լա՛մք. մահացուք
Ձունին այլ ոյժ բայց թէ հառաչք՝ արտասուք,
Երբ անծանօթն այն զօրութիւն զոր կ'զգամք
Ի մեր վերայ եւ զոր սակայն չիմանամք,
Կը զարնէ մեզ. իմ կարող եմք, — բայց եթէ
Արտասուելոյ որպէս մանուկ մի առնէ,
Լա՛մք եւ նմա փառք տամք զի մեզ արցունքի
Գէթ չը զլացաւ շնորհն, ու ցօղ ետ սըրտի:»

ՍՐԱՅ

(Ռ. Յ. Պերսեկեան)

15. Ա Ն Վ Ե Ր Ա Դ Ա Ր Ձ

Գարունները միշտ հիմներն են
վարդածիժաղ ու բոցանոյշ,
Ամպեր կապոյտ, աչքեր մեղոյշ
Գինովութիւն մը կը բուրեն:

Արեւիկներ նո՛ր են լաւիսեան,
Վաղն արշալոյսն է նոր դարուն,
Վիշեր արեւն փախչին հեռուն,
Ու խառնըին հին մթութեան:

Երազանքի փաղք են օրեր,
Լոյսով, բոյրով շաղուած յաւեւ,
Կեանքի ուղին միշտ արփաւեւ՝
Ծաղիկներուն մէջն է պահուեր:

Գետը պղտոր չէ՛ ալ հիմակ,
Վնիս ջուրով կը ծաւալի,
Լուսնկային զերդ հայելի,
Լնակին պէս անդո՛րր համակ:

* *

Հոգին, սակայն, չո՛ւզեր հաւատ,
Ամեն բան կեղծ կուգայ կարծես,
Մութին մարդ առաւելին պէս
Կ'ուզէ ինքն ալ մութի՛ն երթալ:

Կը վերածնին միշտ գարուններ,
Թռչունները կուգա՛ն նորէն,
Տես արծիւներն ալ ամպերէն
Կը սլանան աւելի վեր:

Կ'որոնեմ զուր ու արտաքեկ՝
Ձեզ չի տուի՛ գերեզմանին.
Շուրջըս համայնք վերածաղկի՛ն
Մտերմութի՛ւն, հաւատք, ո՛ւր եք...:

Ռ. ՈՐԲԵՐԵԱՆ

16. Յ Ա Մ Ք Ա Ծ Ա Ղ Բ Ի Ի

Դաժեն եղերող նամբուն վրայ ծիծաղիտ,
Քիչ մը հեռու գիւղին հանդարտ շրշուկէն,
Փոք աղբիւր մը կար ասեցօք, որուն մօտ
Հանգիստ կ'առնէր նամբորդն օրուան խոնջեցեցէն:

Հեզամբունը ցայտումներով ներգաւեանակ,
Այդ աղբիւրէն վրնիս ջուր մը կը հոսէր,
Ու ջուրն անյայտ կ'ըլլար հեռուն, մարգին տակ,
Ոռոգելով նամբուն դալարն ու բոյսեր:

Տղայութեանս օրերուն մեջ քարմաւեւ,
Երբ սիրեն անմիշտ է դեռ, կեանքն ալ յուսատու,
Հո՛ն կ'երթայի, գիւղին մասդաւտ տոնց հետ,
Հակսիս կըրակն իր ջուրին մեջ մարելու:

Տարիներ վերջ, երբոր արժով դարկահար՝
Կրկին անցայ այդ երբեմնի շեն համբեն,
Աղբիւրն անշուր գայ, գետինն անդալար,
Թռչնոց ձայնն ալ վաղուց դադրած էր արդեն :

Եւ երեւոյթն այդ փայլալման, անշուրի՝
Դիտեցի ես հոգիս խոցուած կարեւիւր,
Աղբիւրին մօտ, ծառն ալ չի՛սար անոր շուրջ,
Դալարազուրկ ծառն է սրիւր, անբսուեր :

Արեւուն դեմ, ցամաք աղբիւրն է լըռին
Փռեալարար, ծառաւահիւժ, սխրամած .
Շուրջը դադրած է շունչն անուշ գեփիւղին,
Հոն, անհունին հսկայ ձանձրոյթն է սիրած :

ձանապարհին վրայ անշեն, ամայի,
Աղբիւրն հիմայ կը նիւհէ խո՛ր՝ անվրդով .
Տեսում աչքով համբոյրդն անոր կը նայի,
Ունայ մը ջուրի սին կարօք փաշելով... :

ԳԱՐՈՒԷԼ ԽԱՆՃԵԱՆ

17. ՎԱՂԱՄԵՌԻԿ ՄՏԵՐՄԻՄ՝ ԵՐՈՒԱՆԴԻ ԳԵՐԵԶՄԱՆԻՆ ՎՐԱՅ

Բոլոր արցունքն աշուրներուս,
Թափեցի ցուրտ շիրմիդ հողին,
Ուր մարեցաւ արեւըդ լոյս՝
Երճանդ, չառիւր դուն դեռ մարմին :

Ու պատռելով այն սրգաւոր,
Քողն ու պատեց ըզբեզ ներմակ,
Դեռ չը բացիր աչքերդ աղուոր,
Սեւ հողերով լեցուն հիմակ :

Մէյ մ'արբնցի՛ր, ինձ անկանջ տուր,
Բարեկամիդ՝ ցորեկ գիշեր՝
Ողբերուն ձայնն աղեկըսուր,
Դամբանիդ հո՞ղն իսկ չեն շարժեր... :

Այս էր խոստումդ, «Ես կը մեկնիմ,
Ողջ եմ սակայն, քսիր ինձ դուն .
Շիրմեա՛ սիրոյս հաւատարիմ՝
Ձայն պիտի տամ քեզի ժպտուն » :

Քանի՛ անգամ սոխակն անուշ,
Երգեց իր երգը արագրաւ,
Գերեզմանիդ վրայ տեսնալու,
Անկից դեռ ձայն մը չը բըռաւ... :

Գիտե՛մ, ալ չե՛ս դառնար դուն հոս,
Ուր փաշեցիր այնքան ցաւեր,
Ուր այսքան վերք արիւնահոս,
Հանեցին սիրտդ այրեացաւեր :

Երբ գիշերուան մուրին մեջ լուռ,
Երկինք ջահներն իր կը վառէ .
Սիրքս բողած ծովն ու բլուր,
Քեզ անհունին մեջ կը փնտռէ :

Ո՛ր ես, երո՛ւանդ, այնչափ խրո՜ւով
 երբ թօթուեցիր բեռը կեանքիդ,
 Յաւերժական իր տեղեւորով,
 Ո՛ր աստի ծոց թրուաւ հոգիդ:

Գոնե՛ գրքա՛ր հոն քու սրտիդ,
 Պէս աղու՜ր սիրտ մը հարազատ,
 Ու երազներ լուսաժրայիտ,
 Ու սիրելու աշխարհ մ'ազատ:

Ըսե՛, գրքա՜ր հոն, ո՛վ երուանդ,
 Անհունութեան մէջ երկնքին,
 Անանկ անկիւն մ'Աստուածաւանդ
 Ուր չունենայ ցաւեր հոգիւն:

Գերեզմանիդ հողին վրայ չոր,
 Ուր կը քափին աչքիս արցունք,
 Կը մըխայ սիրտս հրաւորչոր,
 Սիրոյ անմահ սանաթին խունկ:

Բայց քե՛ ազատ կ'ապրիս հոն դուն՝
 Ամեն մաշող ցաւերէ զերծ՝
 Անվախման կեանքն հոգիներուն,
 Որոնց մարմինն լոյսն է անեղծ:

Ալ չը քափեմ ես արցունքներ,
 Երուանդ, խզուին մարմնիս կապանք,
 Թռչի հոգիս երկինքն ի վեր,
 Անհունին ծոց զիրար գտնանք:

ԿԱՐԱՊԵՏ ՈՍԿԵԱՆ

18. ՈՒՍՈՒՅԻՉԸ

Ռ. Յ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆԻՆ

Բո՛ց է պատեր դեմքդ բոլոր
 Դուն հոգիս՝ վ ես արբեիս.

Կ'երթաս կուգաս փայլամուր՝
 Խրոխտ, խիզախ, յաւե՛ս ժի՛ր:

Աչերդ՝ երկինք մը խանդավառ՝
 Հըսկաներու խոկն ունին
 Ճակասդ՝ անհո՛ւն մի տաղաւար՝
 Ծրարած՝ կայծերն անհունին:

Միտքդ՝ անդո՛ւնդ մը խո՛րունկ, մո՛ւր՝
 Խորհուրդներո՛ւ անձնատուր.

Կը խորհիս լուռ՝ խոչեր ու խուր՝
 Ամենն ըրած պռաթուր:

Սիրքդ ովկիա՛ն յարատատան՝
 Անձայրածի՛ր, անպարփակ,

Ու ալիքներ հո՛ն կը թնդան
 Խեղդել բոցերդ անապակ:

Փնչե՛ր գրբուած կան հոն՝ ինչե՛ր,
 Սրտիդ ալբերն ահարկու,

Դեմքդ ու բոց այդ քու աչեր՝
 Մեզ կը կարդան խանդդ հուժկու:

Գրձու՛ն կիրքեր, ասելութիւն,
 Քու մէջ հընոց մ'են քափեր.

Վասն այն յուզուեր՝ կարմրեր ես դուն,
 Կը տատանիս տարութեր:

48. ՀԵՂԷՆՆԻՆ ԳԻՆԷՆԻՆԻՆ

Քեզ չենք հանչնար ու հակսիդ՝ փո՛ււ
 Փո՛ււ կը նետենք աղետի,
 Կ'ըսենք — «Գիճով մ'ե ան ապոււ,
 Որ իր համբէն կը շեղի:»

Այո՛, գիճով մ'ալ դուն ես, դո՛ւն,
 Արբա՛ծ՝ բայց ոչ խրմուխով,
 Արբա՛ծ՝ սիրով քրտուառ մարդուն՝
 Դո՛ւն՝ բարիին ջաւազով:

Ու կը խօսիս բաներ մ'անոււ,
 Բանե՛ր մը վե՛հ՝ երկնային,
 Որոնց մարդիկ չեն դընէր ու,
 Ո՛չ իսկ երեսդ կը նային:

Բայց դուն՝ գործե՛, գործե՛ անդուլ,
 Անխո՛նչ խօսե՛ դուն լաւէ,
 Ի՛նչ հոգ աշխարհի քե կը մնայ խուլ,
 Քարոզներուդ կենսաւէ:

Աշխա՛րհ՝ զոյա՛յ՝ դեռ չի տեսներ,
 Խորախորհո՛ւրդ ապագան:

Բայց առաւ հունձ՝ այդ պատգամե՛ր՝
 Պիտի տան վաղ անագան:

Օ՛ն, տիրապե՛ս կրե՛ քու խաչ,
 Վարե՛ կեանքիդ ասպարեզ,

Մուրն հալածե՛ հրգօր ու քա՛ջ՝
 Վրտանգի վարժ գինչ Արեւ:

Բո՛ց բող պատէ դեմքդ բոլոր,
 Բո՛ցն Անմահին լուսածիր,

Ուսերդ ձրգա՛ծ վարսերդ ոլոր՝
 Քալե՛ խրոխտ, խիզախ, ժի՛ր:

Մ. ՅՈՒՐԵԱՆ

19. ԳԹՈՒԹԵԱՆ ԳՈՅՐԸ

Չորս սեւապաս մոմի լոյսին տակ աղօս,
 Գիշեր՝ մ'ամբողջ հրսկած է նա ծընրադիր՝
 Նընջեցեալի մահասարսուռ մահնին մօս
 Անոր համար աղօթելով անձանձիր,
 Չորս սեւապաս մոմի լոյսին տակ աղօս...:

Գիշեր՝ մ'ամբողջ հրսկած է նա ծընրադիր՝
 Անշունչ դիակ մ'ունենալով լոկ բնկեր...
 Եւ խորատոյգ խորհուրդներու մէջ անձիր
 Ու անբզգայ՝ քե բմրած են իր ծրնկեր,
 Գիշեր՝ մ'ամբողջ հրսկած է նա ծընրադիր...:

Նընջեցեալի մահասարսուռ մահնին մօս՝
 Խընկամաններն առաւ խուլնկով կը մըխան,
 Տարածելով սենեակին մէջ մահահոս
 Բոյր մ'ըզգըլխիչ... մինչ կը հրսկէ նա անձայն՝
 Նընջեցեալի մահասարսուռ մահնին մօս...:

Անոր համար աղօթելով անձանձիր,
 Անոր՝ որուն կեանքն անձանձօր է իրեն,
 Կարծես քե նա ըստփանքով մ'երկնածիր,
 Ա՛լ կը մոռնայ իր եռփիւնն համօրէն
 Անոր համար աղօթելով անձանձիր...:

Չորս սեւապաս մոմի լոյսին տակ աղօս,
 Լուսաբացին դիարաղներն երբ կուգան,
 Արձանացած կը գտնեն հոն, մահնին մօս,
 Գրքուրեան բոյրն որ կ'աղօթէ դեռ անձայն
 Չորս սեւապաս մոմի լոյսին տակ աղօս:

ՀՐՈՒՇԱՆ

20. ԵԶՈՐՈՍԻՆ ԱՌԱԿՆԵՐԸ (ՍՐԲԱԳՐՈՒԱԾ)

ՇՈՒՆՆ ՈՒ ՇՈՒՔՐ

ԱՇԽԱՐՀԻՍ վրայ խաբուողներ շատ կան
Շուկին ետեւէն վազողներ բոլոր,
Խենթեր, այնքան որ անոնց իրական
Թիւն՝ համարւած չէ՝ դեռ, մինչեւ այսօր...
Եզովբոսի շուկին անոնք կը նմանին,
Որ ջուրին վրայ տեսնելով շուկն իր պատառին
Թողուց բերնին, ու խոյացաւ ջուրին յասակ...
— Եւ մա՛կ մնաց որ խեղճն ըլլար հոն շան սասակ,
Ձեզ օրինակ առե՛ք ուրիշ շուն մը հարպիկ
Որ աղուային սակ բռնած էր շերտ մը խորտիկ,
Երբ կամուրջէ մը անցած ասեմ,
Ջուրին վրայ տեսաւ մօտէն
Ուրիշ շուն մը — բերանը միս — նըման իրեն,
— «Նախ՝ սա պատառս ուտեմ, ըսաւ, խոհեմօրէն
«Ձայն կուլ տալէ ետք՝ ա՛լ չեմ տրտնար,
«Միւսն ալ լափելու կ'որոնեմ հըմար,
«Թեւս յաջողիմ...»:

Իրն ուտել փութաց,
Եւ ջուրին եզերէն եկաւ սրբընթաց,
Ուր իր պատկերն իսկ տեսնելով կրկին,
«Ա՛հ, ա՛հ, գոչեց, կերեր է շերտն իր խորտիկին
Ա՛ն ալ, ճիշտ ինձի պէս...
«Կրնար ըլլալ, ուրեմն, որ վրայ տայի ես...
«Միւսն ալ ինձի պէս խորտեր է անուտ...»:
— Եւ հեռացաւ՝ սիրտը քերել ու փորը կուտ:
Թարգմ. ԱՂԵՔՍ. ՓԱՆՈՍԵԱՆ

Օ. ՇՈՒ

Գ. ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ՆԻՒԹԵՐ

Բարոյականը գրականութեան մէջ (կամ՝ մէկ
բառով՝ բարոյախօսութիւնը) ժողովրդականացումը
եւ գրականօրէն արտայայտութիւնն է իմաստասի-
րութեան կարեւոր ճիւղերէն մէկուն՝ բարոյագի-
տութեան՝ վերաբերեալ սկզբունքներուն: Բարոյա-
խօսները, իրենց իսկութեամբը, իմաստասերներ
են որոնք կ'ուսումնասիրեն մարդկային հոգին եւ
կը նկարագրեն անոր զանազան վիճակները, անոր
լաւ կամ գեշ կողմերը: Գրագիտութիւնը այսպէս
կը սահմանէ զոս բարոյախօսներուն դերը: Բարո-
յագիտութիւնը ուղղակի բարոյականութիւն կը փա-
րոգէ. ադ չէ՝ սակայն բարոյախօսութեան պատճօնը:
Երգիծաբանները, զոր օրինակ, որոնք մարդոց
ծաղրելի կողմերը վեր կը հանեն՝ զանոնք հարուա-
ծելու համար, անուղղակի կերպով, անոնք բարո-
յախօսներ են եւ ոչ՝ բարոյագէտներ: Հրապարա-
կագրութիւնը գերազանցապէս բարոյախօսական
ճիւղ մ'է, անուտէ երբ կարելի եղածին չափ քիչ
շահախնդիր ոգիով մը ի գործ կը դրուի ան: Բա-
րոյագիտութիւնը ինքնին իմաստասիրութեան մէկ
մասն ըլլալով՝ գրական զանազան ձեւերու չի կա-
րօտիր. բարոյագիտական գրութիւն մը կը պահանջէ
միայն ան յասկութիւնները որոնք անհրաժեշտ են
իմաստասիրական ոճին համար. մինչդեռ, ընդհա-
կառակը, Բարոյախօսութիւնը գրական այլազան

սեռերու մեջ, իր տեղն ունի, եւ անքիւ կերպեր կան բարոյախօսութիւն ընելու: Մոնթէյն, Բաւալ եւ Լապոնիէն՝ Ֆրանսական գրականութեան մեջ՝ սեանչելի բարոյախօսներ եղած են: Մեր մեջ որքան եւ մնացած է բարոյագիտութիւնը այնքան զարգացած կրնայ նկատուիլ բարոյախօսութիւնը, եւ ասիկա անոր համար որ, քե՛ յաշոյ երգիծաբաններ, յաշոյ հրապարակագիրներ, յաշոյ առակախօսներ կրցած ենք ունենալ եւ քե՛, պարագաներու սիւսլումովը, մեզի համար, այս կերպով բարոյական փարոքելը աւելի նպասակայարմար եղած է. յետոյ, անոր համար նաեւ որ, Գրական-խմասասիրական ու Կրօնական-գրական հիւղերն ալ, որոնք անմիջական խնամութիւններ ունին այս բարոյական-գրական սեռին հետ, մեր մեջ, ինչպէս յայտնի է, բաւական մշակուած սեռեր են: Քուսներեան հիանալի բարոյախօս-առակախօս մըն է, Պերպերեան իբր հրապարակագիր գրած յօդուածներուն մեջ բարոյախօսութիւնը քրած է, Կարապետ Փանոսեան, Խօնասարեան Օգսեն ընտիր հրապարակագիրներ են, նորերուն մեջ յաշոյ հրապարակագիրներ պատրաստուելու վրայ են. եւ դիտելի է որ, այսօր, քրբանայերու մեջ Բարոյախօսութիւնը տակաւ առ տակաւ կը միտի սոսկ հրապարակագրութեան մեջ սահմափակուելու: Ռուսիոյ հայերն ալ ընտիր հրապարակագիրներ ունեցած են:

1. ԽՈՐՀՐԳԱՌՈՐ ՊԱՏԿԵՐ ՄԸ

Անդղիական նշանաւոր պատկերազարդ շարաթաթերթ մը, Կրաֆիք, Ծնունդի թիւին հետ ունէր պատկեր մը, որ խնձի համար կը պարզէր պատկերազմին ամբողջ հոգեբանութիւնը:

Պատկերը ինքնին խորհրդաւոր էր, եւ սովորական բառեր զայն պիտի նսեմացնէին յաւտ: Նոյն էջին կողքը դրուած Լուիս Մօրիսի վեց տունները սակայն աւելի խորհրդաւոր կ'ընէին սեւի ու ձերմակի այդ արտայայտութիւնը՝ զոր կը փորձեմ ծանօթացնել անոնց որ տեսած չեն այդ թիւը:

Պատկերը կը ներկայացնէ Հարաւ-Ափրիկէի պատերազմի դաշտին վրայ իյնող անգլիացի զինուոր մը. գլուխի վերքը թաշկինակով մը կապած է, եւ ինք ուժասպառ ինկած է գետին՝ կռնակը տուած քարի մը, որուն օգնութեամբը միայն կըրցած է գլուխն ու մարմինը քիչ մը վերցնել եւ ձեռքերն իրար կապած՝ աղօթել անանկ նայուածքով մը զոր հոգեվարքի աչքերուն մէջ միայն կարելի է տեսնել: Քովիլը կը տեսնես իր հրացանն ու սաղաւարտը, քիչ մը հեռուն խորտակուած թնդանօթ մը: Գիշերային լուսութիւնը ամայութեան սոսկալի համայնապատկեր մը կ'ստեղծէ չորս դին:

Մահամերձ, անօգնական ու միայնակ զինուորը կը յիշէ թէ Ծնունդի գիշեր է, կը մոռնայ իր ցա-

ւերը, կը մոռնայ իր զէնքերը, կը մոռնայ իր թըշնամբները, կը մոռնայ իր ընկերները, կը մոռնայ վերջապէս ամէն բան, այդ իր վերջի լուսէներուն մէջ, ու կը յիշէ իր ընտանիքը: Եւ աղօթք մը կը թռի իր բերնէն. աղօթք մը, ո՛չ թէ իր երկրին յաղթութեանը կամ թշնամբներուն պարտութեանը համար, բայց վերջին աղօթք մը, թախանձանքով ու աղերսի է՛ն անկեղծը՝ որպէս զի տեսիլ մը ունենայ իր ընտանեկան յարկին տակ Ծնունդի այդ գիշերուան վիճակին, ինչո՞հ երիտասարդ զինուորը գիտէ թէ հազարաւոր մղոններ կը բաժնեն զինքը իր սիրական տունէն. ուստի աղօթքի կը դիմէ սրտին այդ փափաքը չափով մը իրականացնելու համար: Լոկ տեսիլ մը այդ Ծնունդի գիշերուան իր անգլիական տան չըջանակին. ահա վերջին եւ գերագոյն իղձը՝ Ծնունդի գիշերը Հարաւ-Ափրիկէի մէջ մեռնող քաջարի զինուորին:

Եւ իր այդ աղօթքը կը լսուի: Հրեշտակ մը կ'երեւայ պատկերին մէջ, եւ իր փափուկ մատներով մահամերձ զինուորին ճակատը կը գգուէ միւս ձեռքովն ալ մատնանշելով օդին մէջ պարզուած տեսարանը: Այս էր մահամերձին խնդրածը՝

Հոն կը տեսնէ ալեհեր մայրը, որ թուղթ մը կը կարդայ. քովը կայնող դեռատի կինը՝ մեռնող զինուորին կողակիցը՝ գլուխը անգին կ'ողորէ լալով, երեսը թաշկինակին մէջ թողլով:

Եւ սենեակին մէկ ուրիշ անկիւնը դրուած Ծնունդի լուսաւոր ծառին շուրջը կը տեսնուին չորս պզտիկ տղաքներ, որոնք իրենց Ծնունդի խաղալիքներովը զբաղած են:

Մահամերձ զինուորը կը նայի այդ տեսարանին վրայ, գո՛հ կը մնայ աղօթքին պատասխանը ստացած ըլլալուն համար, եւ ուժասպառ զինուորն օտար երկինքի տակ հոգին կը փչէ, հանդարտ ու զուարթ, քանզի վերջին նայուածքովը տեսած էր իր սիրական տունը:

Չեմ յիշեր որ տեսած ըլլամ կեանքիս մէջ գիծերու ու բառերու աւելի խորհրդաւոր արտայայտութիւն մը, քան «Կրաթիք»ի այդ պատկերը:

Ա. Գ.

2. ՄԱՅՐԻԿԻՆ ՊԱՏՈՒԷՐԸ

Աւօրեայ կեանքի պատահումներուն մէջ երբեմն աչքերնուս կը զարնեն անանկ աննշան պարագաներ որոնց մէջ խորհրդածութեան ամբողջ նիւթ մը կայ՝ եթէ միայն ուզենք պահ մը կանգ առնել ու մտածել: Լրագրական յօդուածներով, կամ նոյն իսկ գիրքերու մէջ պարզուած ազնիւ թելադրութիւններ, բարի խորհուրդներ իրականացած կը գտնենք յանկարծ ընտանիքի մը մէջ կամ անհատի մը վրայ որոնք գուցէ կարգալ իսկ չեն գիտեր: Բայց ընկերային կարգուսարքը կ'ուզէ որ ազնիւ միշտ ազնուական կոչուածին քով փրկաւորութի ու բարձրը՝ հարուստին քով. ասոր հա-

մա՛ր է որ գրէ՛թէ միւսնոցն շրջանակին մէջ կը դառնան մեր տեսութիւնները, եւ քիչ անգամ կը շիջանք մօտենալ ժողովրդական խաւերուն՝ ուսումնասիրելու համար անոնց ըմբռնումներն ու ըզգացումները կեանքի պայքարի մասին — օրուան հացը ճարելու պայքարը — աւելի անողոք քան անոնց որոնք իրենց դիրքին ու պէտքերուն համապատասխան վաստակի մը համար տենդոտ աշխատութեան մը հեւքին մէջ են։ Սովորաբար մեր հետախուզած տիպարներն են՝ շրջանաւարտ վկայականը գրպանը գործ վնտռող պատանի կամ վաճառականի գրագրութեան ներկայացող ընտրելին։ Իրենց ստացած կրթութեան գրական մասին թերի ըլլա՞ն է որ ձեռնունայն ետ կը դարձնէ այդ երիտասարդները, թէ ոչ՝ զիրենք ընդունելու եւ աշխատցնելու կարող անձերուն խստապահանջութիւնը։ Յաւանական նիւթը՝ յաւիտեանապէս անլոյծ։

Անդին՝ դպրոցի երես չտեսնող սերունդ մը կայ՝ աղքատի դաւկները, պղտիկ հասակնուն չարքաշութեան վարժուած, որոնց ականջէն բռնելով առտու մը փողոց կը հանէ հայրերին՝ ըսելու համար. «Գնա՛ առուրէք մը վաճառելէ»։ Կամ, եթէ հայր մը աւելի փափկութեամբ ու գորովաբան չեղտով Այս դասակարգը, ամէնէն աւելի կարեկցութեան արժանին, իրմով զբաղող մը, իր վրայ կարծիք յայտնողներ չունի կամ շատ քիչ անգամ։ Անոնց ընձեռուած պաշտպանութիւն մը, անցողակի ու

չագրութիւն մը երբեմն շատ աւելի արդիւնք կ'ունենան սակայն, քան անգիտակցաբար տրուած դրամական նպաստներ։

Բարեկամ մը — նոյնքան սրտի՝ որքան գրչի տէր բարեկամ մը — իրիկուն մը Արեւելի խմբագրատան մէջ, ուր այցելութեան եկած էր, վայրկենական տպաւորութեան մը տակ նամակ մը ուղղեց թերթին Տնօրէնութեան՝ շարաթականի յաւելում յանձնարարելով գրաշարի աշկերտի մը որ շատ էջէն բան մը կ'ստանար, իբրեւ սկսնակ, եւ մեքենական երթեւեկութիւններով ու ծառայութիւններով կը մնար ուր որ էր։ Յաջորդ օրը, արդան կերպարանաւոր ինքնաշարժ եղած էր կարծես ու արհեստ սորվելու սէր մը եկաւ վրան՝ ինքնաճանաչութեան տարտամ ըմբռնումով մը։ Եթէ բարեկամին, իր զգացած կարեկցութենէն մղուած, բարոյական պաշտպանութեան մը տեղ՝ դրամական նուէր մը ընէր այն վայրկենին, տղան թերեւս մնար միշտ նոյն ծոյլ աշկերտի վիճակին մէջ։ Այսօր գրաշար մը եղած է ու համեստ շարաթական մը կ'ստանայ գոհ սրտով։

Աւելի թարմ յորդութիւն մը — աննշան՝ բայց նշանակալից — որ կը թելադրէ զիս այս տողերը գրելու։ Օր մը, Պոլսոյ բանուկ մէկ պողոտային վրայ, հանդիպեցայ իրենց բազմին ձգուած այն տիպարներէն մէկուն, որոնք պղտիկ հասակէ կը նետուին իրենց «ասպարէզը» — արհեստ մը կամ մանր առուտուր մը — ու սքողուած օրինակներ են ինքնօգնութեան, պարկեշտ աշխատասիրութեան։ Հազիւ տասներեք տարեկան տղայ մըն էր,

պարիկի խոնավ օգին բաճկոնակ մը միայն կրելու մէկ թեւին վրայ քանի մը զոյգ մուճակ անցուցած՝ տունի մէջ պատրաստուած պարզ մուճակներ։ Դիպուածով նայուածքս իրեն հանդիպեցաւ, իր գունատ դէմքին ու աղքատիկ երեւոյթի ձգողականութեամբը, առիթը չփախցուց՝ ըսելով համար։

— Էֆէնտիս, ի՞նչ կ'ըլլայ, չիֆթ մը փապուռն առ

— Տղա՛ս, ես փապուռն ի՞նչ ընեմ փողոցի մէջտեղ, ո՛ւր դնեմ։

— Առտուընէ ի վեր բան մը ծախած չունիմ օրը իրիկուն եղաւ, մե՛ղք եմ։

Անանկ անկեղծ ու պաղատագին շեշտ մը կրելով ձայնին մէջ, որ չէի կրնար ճամբաս շարունակել, ու կարծելով գործնական բան մը ըրած ըլլալ, ըսի իրեն. «Տղա՛ս, ադ հինգ ղըշ նոց փապուռն հաղիւ 40 փրյ. պիտի վաստըկիս, անանկ չէ՛. ա՛ռ սա ղըուշը։»

Բայ՛ պղտիկը, փոխանակ ափը երկնցներու իրեն կարկառուած արծաթ դրամին, ետ քաշեց ընդհակառակը, ու թեթեւ մը կարմրելով, աւելցուց. — «Մայրիկս պատուիրած է ինձի որ ողորմութիւն չառնեմ...»

Աւելորդ է ըսել թէ առանց բառ մը աւելցուցնելու, գնեցի զոյգ մը մուճակն ու փաթթելով ձիկառոյի մը մէջ, դէպի տպարան ուղղուեցայ։

Այդ պղտիկ տղուն արժանապատուութեան ըզրգացումն ու մայրիկին պատուէրը լեցուն դաս մը խոնարհ դասակարգի կեանքէն առնուած՝ հաղուած դէպ՛ բայց աղուոր օրինակ մը կը պարունակեն։

«Մայրիկին պատուէրը» թող կրկնեն շատ մը աղքատ ծնողքներ ու որբերու պաշտպաններ՝ իրենց տղոց կամ սաներուն, եւ անոնց ականջին օղ ընեն։

ՏԻԳՐԱՆ ԱՐՓԻԱՐԵԱՆ

3. Խ Ո Շ Ե Ր

Դիշերը երբ որ անկողին մտնենք, ճրագը կը մարենք ու մութին մէջ կը քնանանք, մինչդեռ երբ արթուն ենք, միշտ ճրագի պէտք ունինք, լոյսի պէտք ունինք։ Երբ մեռնինք, գերեզմանին խաւարին մէջ կը մնանք, բայց երբ տակաւին կենդանի ենք, միշտ լոյսի պէտք ունինք, մտաւոր եւ բարոյական լոյսի։ Որպէս զի արեւին մարը մտնելէն ետքը խաւարին մէջ չմնանք՝ մոմ մը կը վառենք, եւ մոմը կը լուսաւորէ մեզ, դիտած էք, իր սպառումով։ Այսպէս է հասարակաց բարիքին համար ալ աշխատողներուն կեանքը, անոնց կեանքին, անոնց բովանդակ էութեան սպառումովն է որ ժողովուրդները կը լուսաւորուին. — Գիտնականները, հեղինակները եւ այլ այս կարգի մեծ մարդիկ՝ մոմեր են որ կը վառին հոս ու հոն։ Եւ անոնք իրենց սպառումովը կը լուսաւորեն ամբողջ։ Ո՛րքան արդեօք երախտապարտ ենք անոնց։

ՍՄԲԱՏ

4. ՆՈՐ ՏԱՐԻ

ԱՄԱՆՈՐԻ ՄՏԱԾՈՒՄՆԵՐ

Տարի մը եւս, ժամանակի ահագին բեկոր մը անջատուեցաւ մեր կեանքէն եւ խորատոյգ թաւալեցաւ անհունութեան մէջ: Նոր տարիին հետ անդիմադրելի մղում մը կ'զգաս յետահայեաց աշխարհի մը նետելու: Մարդկային կեանքին մէջ տարիները գլխաւոր հանգրուաններ են որոնք կը կէտանիչեն մեր գործերը, մեր արարքները ու մեր յիշողութեան մէջ խորունկ դրոշմներ կը թողուն որոնք մինչեւ ծերութեան տարիներուն մէջ խաւանադարտ կը մնան ու մերթ ընդ մերթ սխալ փողփողումներով մեր հոգեկան աշուճներուն կը ներկայանան:

Տարիի մը անդարձ բաժանումէն անմասն չեն տխրական մտածումներ, կայօտի զգայութիւններ որոնք կը համախմբեն մեր միտքին ու մեր սիրտին մէջ, անսահման մորմոք ազդեցով: Նոր տարիին մը գալուստէն մեր զգալիք հրճուանքն ու գոհունակութիւնը անհնարին է որ փոխարինուի այն մեծ վիշտով, զոր կը պատճառէ ամբողջ տարուան մը փճացումը մեր էութենէն:

Բարեբաղդաբար, Նոր Տարին անաշխարհապաշտներով կը ներկայանայ միշտ, իր ժամանումը աշխարհի սիրտին նորանոր հաճոյքներ կը բերէ որ կը կարծենք թէ, ընդհակառակը, մեր կեանքը յաւելում մը կրած է, չափ մը ունեցած ենք, վերջապէս՝ որչափ տարիներն այսպէս հոլովին, անցնին կեանքը:

մը վրայէ, նոյն համեմատութեամբ ամանորի սոփորական հրապոյրն ալ կ'անհետանայ: Կաղանքը, կարծես մանկութեան ու պատանեկութեան համար հաստատուած հանդիսական օր մըն է ուր անոնք կը կայտուն, կը խայտան՝ առանց զգալու անտիճանական նուազումն այդ կայտուն ու այդ խայտանքին, որոնց կը յաջորդեն լրջութիւնն ու խոհանքը:

Հին տարին փայլուն պատրանքի մը պէս կ'անհետանայ՝ տեղի տալով նոր տարիին, ուր ամէնուն սիրտերն ակնկալութիւններով ու ըզճանքներով լեցուած կ'ըլլան: Նիւթական գաղափարներն ա'յն աստիճան առլցած են մարդկային միտքը, որ կեանքի կարճելուն գաղափարը շատ հեռուն մը մնայ: Նոր տարին նոր յաջողութիւններու ակնկալութիւն մը կը ներշնչէ: Ամէն մարդ կը յուսայ իր ընկերային պայմանին մէջ քայլ մ'եւս առաջանալու, գիրքի բարձրացում մը ունենալու, որոշելու այն ուղին ուսկից պիտի քայլէ ամբողջ տարի մը: Նոր տարին գաղափարներու, մտածումներու, ծրագիրներու միաւորում մը կը ցուցնէ, այդ վճռական վայրկեանին է որ ինքդ քու մէջդ կ'ամփոփուիս աչքիդ առջեւ կը բերես անցեալին պարագաները մանրամասնօրէն ու անոնց փորձառութեամբը ապագային ընթանալիք շաւիղներդ կը ձեւես, կը չափես: Գիտես սակայն որ բոլոր այդ երկար հաշիւներու ծայրը միշտ ցցուած կեցած է այն սոսկալի ուրուականը, յուսախաբութիւնը, որ սակայն չի վհակեցնէր ու կը մնայ յարատեւ ու յարանորոգ, տարիներու անդուլ ընթացքին պէս:

5. ՊՏԵՐՆԵՐԸ

Տեսած էք անշուշտ մեծ անտառի մը խորու-
թիւններուն մէջ, երթեակի ճամբաներէն քիչ հե-
ռուն՝ այս անշուք բոյսերը, որոնք ո՛չ ծաղիկ ունին
և ո՛չ մասնաւոր հրապոյր:

Բնական պատմութեան մէջ թերեւս հանդիպած
բնական պիտի միշտ է, այս անշուք ու ստորնա-
կարգ բոյսերուն, որոնք շուք տեղեր կը բուսնին,
ու կ'ապրին ու կը մեռնին առանց բան մը ար-
տադրելու, ոչ ծաղիկ ունին եւ ո՛չ պտուղ, այլ
միակ կանաչութիւն մը որով միայն կը ճանչցուին
իրեւել բոյս:

Խեղճուկ տեսք մը ունին անոնք՝ քնութեան
այդ վեհ գոգին մէջ, ուր հաստաբուն ու հակայ
ծառեր իրենց ուստերովը անթափանց կուսութեան
քօղ մը կը ձեւացնեն, բնութեան վեհութեան ու
պատկառելի խորհրդաւորութեան պատկերը գծե-
լով: Հոգ՝ այս հսկաներուն քով պզտիկ բոյս մը
կայ, որ անոնց բունին քովը կը բուսնի, եւ որուն
բարձրութիւնը հաղիւ թիւ մըն է, եւ բունը՝ հա-
ղիւ առասանի մը լայնութիւն:

Այդ կոյս ամայութեան անվաւա բոյսը, որ ո՛չ
փուշ ունի եւ ո՛չ տատակ, օր մը խլուած կը տես-
նէք իր ապրած գեղատեսիլ անտառին խորէն՝ հան-
դարտիկ ու մենիկ վայրերէն՝ ուր հովանի ունէր
երկինքի անսահմանը ընդգրկել նկրտող ծառերը,

գալ ծածկելու համար գետինը սերկիւր մը, եւ հոն
ոտնակոխ ըլլալու համար, անարգ ու անարժան
սիւթի մը պէս:

Ահա բոլոր կեանքը այս ողորմելի տունկին, որ
իր վրայ կը յատկանշէ մենական խորհրդաւորու-
թիւնը կոյս անտառներու, որոնց մէջ կը ծնի ու
կ'ապրի գէթ առանց իր բունին վրայ կարենալ կը-
րելու՝ առաւօտ մը միայն՝ վաղանցիկ հմայքի մը
նշանը, ծաղիկը որ իր տեսքովը մարդս հրապու-
րէր եւ իր բոյրովը դիւ թէր:

Կեանքիս մէջ քանի՜ անգամ որ առիթ ունե-
նամ տեսնելու բնութեան այս զրկուած զաւակը՝
անտառի մը խորութիւններուն մէջ կամ սերկիւր
մը գետինը, չեմ գիտեր ինչու աչքիս առջեւ կը
պատկերանան կարգ մը մարդեր, որոնք ճիշդ պտե-
րի մը պէս կ'ապրին, անծաղիկ ու անպտուղ:

Մենաւոր վայրերու առանձնութեան այս ան-
խօս զարդերը, որոնք կանանչութիւն մը միայն
ունին իբր բոյս զիրենք յատկանշող, մտքիս մէջ
կը նոյնանան կարգ մը մարդոց հետ, որոնք մարդ-
կային կերպարանքը ունին միայն զիրենք մարդ-
կութեան միացնող, զուրկ ընկերական կեանքի
լուրջ ըմբռնողութենէ, եւ կ'ապրին ու կը մեռնին
արտադրելով ոչինչ, ո՛չ ծաղիկ եւ ո՛չ պտուղ:

Այն հակասութիւնը որով բնութեան մէկ քմա-
հաճօքին կը զոհուի պտերը, անծաղիկ ու անպը-
տուղ կեանքի մը արգահատելի վիճակով, քաջ կը
յատկանշէ պորտաբոյծներու եւ աննկարագիր ան-
հատներու այս դասակարգը, որ՝ զուրկ առանձ-
նական գործունէութեան մը թովիչ հրապոյրնե-

րէն՝ կ'ապրի անօգուտ կեանքով մը՝ անծաղիկ անպտուղ կամ առանց հմայքի ու արդիւնքի:

Պտերին պէս՝ որ իբր բոյս՝ բուսական աշխարհին հսկաներուն եւ պատկառելի մեծութեան դժբաղդէն իր փայլէ, թովիչ ու ամէնէն հազարապատիկ դասակարգերուն քով՝ պտեր-մարդիկ՝ կ'ապրին մարդկային ընկերութեան ամէնէն մեծ դժբաղդէն քով, անոնց դրացի ու մերձակայ բայց առանց ուղեկու նմանիլ անոնց, վայելել համար հմայքը ու դիւթութիւնը գործունէութեան մը՝ որ անձնական կորովէն կը ծագի, այլ կ'ապրի թան ապաստանիլ մեծութեան մը հովանիին ներքէ, պտերին պէս որ կաղնիին բունին կը կառնուի ու կը մնայ:

Բայց կամքէ եւ զգացողութենէ զուրկ պտեր ազամայ պիտի արդարացնենք եւ պիտի արգիւտենք հատինք վրան, իբրեւ զրկուած: Կամեցողութեան եւ զգացում ունեցող պտեր-մարդուն ինչ արդարացում պիտի գտնենք արդեօք:

4.

Գ. ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏՆԵՐԸ

Գեղարուեստ կը կոչուին բոլոր այն մարդկային արտադրութիւնները՝ որոնք կը խօսին մարդուն միտքին եւ հոգիին եւ, միեւնոյն ժամանակ, անոր զգայարաններուն՝ բաւերու, ձայներու, գիծերու կամ գոյներու միջոցով:

Այսպէս, բանաստեղծութիւն, հարստացում-թիւն, երաժշտութիւն, արձանագործութիւն եւ նկարչութիւն ամենքն ալ հաւասարապէս գեղարուեստներ են: Ասոր հետ մեկտեղ, ասկից տարբեր, շատ մը սահմաններ տրուած են գեղարուեստին. գեղեցկագէտներ եւ խմաստներ են շատ անգամ իրարմ բոլորովին տարբեր կերպով սահմանած են գեղարուեստը: Ու ասիկա՝ պարզապէս անոր համար որ, արուեստը շատ բազմաձև ամբողջութիւն մը ըլլալով՝ անկարելի է զայն բացարձակ սահմանի մը հպասակեցնել, զայն վերածել պարզ տարազի մը: Իրապաշտութեան (Réalisme) եւ գաղափարապաշտութեան (Idéalisme) խնդիրը, ինչպէս գրականութեան մէջ, հոս ալ գոյութիւն ունի:

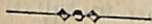
Արուեստին նպատակը բնութիւնը օրինակել պիտի է ըլլայ (իրապաշտութիւն), թէ միտքին գաղափարները ներկայացնել՝ բնութեան առարկաները ձեւափոխելով (գաղափարապաշտութիւն): Դժուարալուծելի խնդիր մըն է աս, եւ, ամենեւեւ ասիկա, կախում ունի անհատին գեղեցկագիտական

ու իմաստասիրական ըմբռնումեն: Գեղարու-
այս սարբեր ճիւղերուն համար մասնաւոր դպ-
ներ կան որոնք տաղանդաւոր գեղարուեստներ տա-
են մարդկութեան, սակայն եղած են նաեւ
արուեստագէտներ, ինչպէս են հին Յլաման դպ-
ցին վերաբերողները եւ Ռամպրան, որոնք,
բնեց գործերուն մէջ, իրապատշաճութիւն ու գա-
փառապատշաճութիւն կրցած են միացնել՝ աւելի
սարեալ ամբողջութիւններ արտադրելով: Գեղ-
ուեստներու պատմութիւնը կ'ըբազի գեղարու-
ական այն զանազան դրութիւններով ու եղ-
նակներով որոնք նախասիրուած են այս կամ
ազգին կողմէ, դարերու շրջանին մէջ: Եգիպ-
կան, ասորական, բաբելական, պարսկա-
յունական, հռոմեական, բիւզանդական, քրի-
ստական, գոթական, իսլամական վերածնութե-
ան, քրիստոնէական վերածնութեան, Յլաման, հոլան-
դական, սլաւոնական, ռումանիկ եւ արդի արուես-
տները ամենքն ալ կը սարբերին իրարմէ: Այսօր
կարչութիւնը որոշ ուղղութիւն մը չունի. ռոման-
դիկ ձգտումներու հետ, ոչ նուազ զօրաւոր ձգտու-
մեր ալ գոյութիւն ունին դեպ ի բնապատշաճութի-
ւան: Արձանագործութիւնը եւ քանդակագործութի-
ւան հետզհետէ աւելի մեծ կատարելութեան մը կը
նշին: Այսօր քանդակագործութիւնը աւելի բնակ-
ութեան արուեստի մը հակումներն ունի: Գ-
լով նախապատշաճութեան, պէտք է ըսել որ, ար-
ժամանակները, գեղարուեստի այս ճիւղին
մար, աւելի բնադասող քան արտադրող ոգի
ունին: Էյֆելեան աշտարակին շինութիւնը

դեպք մը եղաւ նախապատշաճութեան համար, ո-
րովհետեւ ապացուցուած է վերջապէս հաստա-
տեղ քե. երկաթեայ շէնք մը աւելի քեքել կ'ըլլայ
քան հետեւաբար կրնայ աւելի մեծ բարձրութիւններ
ունենալ, քան քարեան շինութիւն մը: Ապագան
սակայն ցոյց պիտի տայ քե երկաթեայ շէնքի մը տ-
կունութիւնն ու տեսականութիւնը ինչպէս են բաղ-
դասմամբ քարեան շինութեան մը: Գեղարուես-
տներու իմաստասիրութիւնը կը կոչուի գեղեցկագի-
տութիւն որու մասին հմուտ հեղինակութիւն մըն
է մեր մէջ Թովմաս Թերզեան որ այս ճիւղին վրայ
ընդարձակ ուսումնասիրութիւն մը ունի Բազմա-
վայի մէջ:

1. ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏՆԵՐ

Հէրպէրդ Սքէնսըրը կը հաստատէ թէ քաղաք
կրթութեան չլարը, կամ լոկ զարդական մաս
բուն իսկ քաղաքակրթնէն առաջ կը թափանցի
կը տարածուի նախնական ժողովուրդներու մէջ
պացուցանելու համար, օրինակներ կը բերէ վաղ
նի եւ կիսավայրերի ժողովուրդներէն: Ասոնք
առաջին անգամ յարաբերութեան մտան Եւրոպայի
ներուն հետ, անոնցմէ առին օղեր, մատնիներ, փ
տուրներ, թաշկինակներ, հագուստներ, զէնք
գունաւոր խաղալիքներ, աչքի զարնող բաներ
րոնք առնչութիւն չունին հանգստաւէտ կենս
ղավարութեան պայմաններու հետ: Աւելի ետք
է որ քաղաքակրթութեան ոչ այնքան փափկ
բայց աւելի օգտակար տարրերը ընդունեցին:

Ասոր հետ մէկտեղ, նոյն իսկ զարդական աղ
եսներու մէջ, ճաշակը ճշմարիտ քաղաքակրթ
թեան ծաղիկն է: Զարգացեալ ժողովուրդներու
միայն կրնայ գտնուիլ գեղեցկութեան, վայելչ
թեան, պատշաճութեան, հանգստաւէտութեան
ամէն տարրերու բաղադրութիւնը զորս «ճաշակ»
անունով կը ճանչնանք: Այն ուրը հասկացողութիւն
համեմատութեանց որոնք պէտք է գտնուին
գործածած առարկաներուն, մեր ըմբռնումներուն
եւ անոնց թանձրացումներուն, մեր կեանքի արտ
քին արտայայտութեանց, եւ մեր զգացումներուն

ու գաղափարներուն՝ զգալի, իմանալի կամ չօշա-
փելի ներկայացումներու մէջ, գիտութեանց այն
ամէնէն նուրբը՝ ճաշակի մշակութենէ եւ աղնուա-
ցումէ կախում ունի, եւ այս ալ առանց կրթու-
թեան, առանց քաղաքակրթութեան չ'ըլլար: Այն-
պէս որ նոյն իսկ մարմարիոնի կտոր մը գաղափար
կուտայ մեզի այսօր թէ զայն գործածող ժողո-
վուրդները ո'ր աստիճան քաղաքակրթուած էին:
Հին Հելլեններու քաղաքակրթութեան վրայ ունե-
ցած բարձր գաղափարնիս մինչեւ մէկ աստիճան
կը յենու անոնց չաստուածներուն եւ դիցաբանու-
թեան շօշափելի արուեստական ձեւերուն վրայ:
Կը տեսնենք որ Յոյները միայն գիտցեր են ճաշա-
կաւոր, փափուկ կամ վայելուչ ձեւեր տալ իրենց
չաստուածներուն եւ ուհիներուն, մինչ տարբեր
պայմաններու մէջ ապրող ուրիշ հին ազգեր սոս-
կալի կոշտ ձեւեր տուած են իրենց չաստուած-
ներուն: Երբ դիցուհի մը ներկայացնել ուղեր
են, Հելլենները կիներու ամենէն գեղեցիկը տի-
պար ընտրեր են, կամ նոյն արձանին վրայ ամ-
փոփեր են կիներու ամէն շնորհներն ու հրա-
պոյրները: Երբ առնական կորովը ներկայացնել
ուղեր են, գիտցեր են գծել կամ կերտել այնպիսի
ձեւ մը՝ որ ոյժ կը բուրէ, բայց առանց սոսկում
ազդելու. զի արուեստագէտը ճշգրիտ հետեւած է
բնութեան, այլը թէ կինը ներկայած է ճշմարիտ
գիտութեամբ մարդակազմութեան, եւ արուես-
տականին մէջ պահած է բնականին ճշմարիտ հա-
մեմատութիւնները: Եթէ իրենց հին հեղինակնե-
րուն գրածները մեզ հասած ալ չըլլային, այս քա-

րի կտորուանք, ինչ չէնքերու այս բեկորները բա-
ւական պիտի ըլլային համոզում գոյացնելու մեր
մէջ թէ ինչ օրերը շատ նրբաճաշակ ժողովուրդ
մըն էին, որմէ եւս պիտի հետեւցնէինք թէ քա-
ղաքակրթութիւնը կանուխէն տեղ ըրած էր իրենց
մէջ:

Ճաշակը քանի որ քաղաքակրթութեան հետ կը
զարգանայ, ժողովուրդներն ալ կրթութեան հետ
կը սորվին գնահատել ճաշակաւոր գործերը, եւ
մտքի արտայայտութեանց պաշտօն տանելու սկսե-
լէն ետքն է որ գեղարուեստներուն յարգը կը
ճանչնան: Հեռաւորութիւնը մեծ է գիւղի արհես-
տէն մինչեւ գեղարուեստ: Մեր մէջ մինչեւ հիմա
կրթութեան յետեւ ղիճակը դիտելով, չէինք
կրնար պահանջել որ գեղարուեստի շատ հետե-
ւողներ ունենայինք, զի խնդրանքը չկար գեռ, եւ
մատուցումն եթէ երբեք ըլլար՝ անհատական զո-
հողութեան կամ մասնաւոր քմահաճոյքի արդիւնք
պիտի ըլլար: Քանի որ կրթութիւնք, բնական է որ
օրինակի համար՝ մեր տուններն աւելի ճաշակով
շտկենք, մեր բնակարաններն աւելի ակնահաճոյ
ձեւով շինել տանք, մեր սրահները ճշմարիտ պատ-
կերներով զարդարենք: Բնական է որ մեր աչքե-
րը աւելի կը սիրեն հանգչիլ այնպիսի առարկանե-
րէ, եւ մենք այն ատեն աւելի համ կ'առնենք ի-
մացական արտայայտութիւններէն մեր կեանքի ա-
մէնօրեայ զբաղումներուն մէջ իսկ:

2. ՆԵՐՇՆՁՈՂ ՈՐԻՆ

Մ. ՄԱԿԵԱՆԻՆ

Յաճախ առիթ կ'ունենայի՝ բեմին առաջակող-
մը, գոլիսին ետեւ կայնած՝ դիտելու դերասան-
ներուն ելեւմուտքը եւ դերակատարութիւնը: Այդ
երեւոյթը ինծի կ'ազդէր այն՝ ինչ որ պիտի զգայի,
եթէ հոցի մը մօտ գտնուէի: Հեռուէն հանդիսա-
տես եղողներուն նման, ես ալ կը տեսնէի բոցը
խարոյկին որ բորբոքելով՝ շող ու տապ կ'արձա-
կէր: Բայց նաեւ կ'զգայի, կը տեսնէի, կը լսէի
հեղքը բոցերուն որ տենդոտ արագութեամբ մը մո-
խիւր կը վերածուէին: Այդ խարոյկին յար եւ նը-
ման, արուեստին հուրը տաժող արուեստագէտը ա-
րագ սպառումի մը զոհն է: Իր բարձրութեան, իր
զգայնիկ արտայայտութեան մէջ յաջողելու համար,
կիրքի՝ խանդի այդ խարոյկը անչէջ ու արծար-
ծուն պահելու պէտք ունի: Եռանդը որ իրմէ կը
բղխի, իր հանճարին արտայայտութիւնն է, միան-
գամայն իր հատումը, իր սպառումը, իր մահը:
Քանի՜ կատարելութեան ձգտի, այնքան բուռն է
իր սպառումը. անոր կը դիմէ անխուսափելի վազ-
քով մը. դէպ ի հոն կը մղէ զինքը՝ ներքին, մոլե-
գին թափ մը: Ճշմարիտ արուեստագէտին համար,
հաղցող ագ կեանքը անկասելի՝ անխուսափելի
է: Արուեստին գաղափարականն է ագ թափը, մը-
տատիպարը, զոր արուեստագէտն անվրէպ կեր-

պոլ ունի իր վառ երեւակայութեան մէջ, զինքը կը մտրակէ անընդհատ. ինքնաբերաբար կ'ըլլի մայր մտատիպարին՝ ինչպէս մագնիսը բեւեռին, ուստի հատնումին մէջ կը գտնէ վայելքը:

Իտէալ սնուցանող տաղանդին համար այդ մրտատիպարը ո'չ կեանքի պէտքերն են, ո'չ ալ փառասիրութիւնը՝ կամ ծափածայն դրուատիքները՝ որոնց մէջտեղ կ'իջնէ վարագոյրը:

Անոր արքայու աշուրները, այդ վարագոյրին թանձրութեան ընդմէջէն կը թափանցեն՝ շեշտակի ուղղուելու համար այն էակին որ իրեն ներշնչարանն է եղած: Յաճախ Գեղուհի մ'է որ իր ներշնչող աղղեցութեան տակ կը պահէ Արուեստին ներկայացուցիչը, բայց մարմնական գեղեցկութեանէն աւելի՝ մանաւանդ սիրտի ու հոգիի շնորհն ու վայելչութիւնն է որ կը յանկուցանէ արուեստագէտին միտքը: Անոր գնահատումն է որ կը մտրակէ իր հանճարը:

Կեանքն ալ այդպէս չէ՞ միթէ:

Առանց այդ ներշնչումին, որ կայծ կուտայ հոգիին, ինչ տափակ, ինչ անշուք ու տխուր բան մը պիտի ըլլար կեանք ըստած տուայտանքը. որքան անջիղ՝ անարին պիտի մնար մարդկային գործունէութիւնը՝ իր ամէն սեւերուն ու ձեւերուն մէջ: Արուեստին հոլը չկրողին բաժինն է այդ անշունչ կեանքը որ անասնական բան մ'ունի իմ թրթռուն երգ չ'ոգեւորեմ զայն, ո'չ մէկ խանդ չ'բորբեքեր անոր ներսիդին: Այդ անաւուն արարածներն են կեանքի մէջ լքուած՝ անյաջողութեան

դատակնիքը կրող անհատները. — մինչ խանդը կ'արծարծի ան միւսին մէջ: Ո՛ր եւ է նկատում կամ պատրուակ չի կրնար կասեցնել այդ եռանդը՝ արուեստի, իտէալին ձգտող տաղանդը. եւ անոր հասնիլ ապրիլ է՝ ցորչափ աւիւնը բոցավառող սէր-էակը կը ներշնչէ՝ հեռուն թէ մօտէն:

Յուշարարին խուլ ձայնը զինք կը հրաւիրէ բեմին վրայ: Դուրս կուգայ կողմնակի դռնէ մը եւ կը լսես իր շեշտերը. դգացումի հեղեղ մ'է որ կը յորդի. դէմքին ամէն մէկ գիծը, շարժումին ու ձեւերուն ամէն մէկ գիծը, ձայնին ամէն մէկ շեշտը խօսուն ու արտայայտիչ բան մ'ունին. մերթ աղապատանք ու կարեկցութիւն կ'արտայայտէ, մերթ մեղմով կ'աղերսէ, մերթ ալ կը գողայ, կ'որոտայ, կ'ամպրոպէ, կը յուզէ եւ կը ցնցէ՝ իր մագնիսացնող շունչով մթնոլորտը լեյնելով:

Դերասանին պէս, մարդկային յոյգերուն ու արուեստներուն միւս արտայայտիչներն ալ, զերծ չեն այդ մտատիպար ներշնչարանէն: Քանդակագործը, երաժիշտը եւ քերթողը, այդ Մտատիպար-Դիցանուէն կ'աղղուին:

Այդ Մուսան (muses) ուրիշ բան չէ բայց եթէ ստեղծագործ ոգին, ծննդական միտքը որ մերթ աննիւթ ու իտէական, մերթ ալ հրաշակերտ էակի մը մարմինին տակ՝ աղբիւրը կ'ըլլայ գեղեցիկ թեւադրութիւններու:

Առանց այդ Ոգիին, արուեստը մեռած է, եւ Արուեստագէտը անհոգի էակ մը, խրտուիլակ մը որ կը կապկէ անդգած շարժումներ ու սառած՝ անյարիր շեշտեր:

Բնութիւնը ամէն արուեստագէտի տուած է հաւասար չափով այդ օժիտը որ մեծ արուեստագէտներու քով «հանճարի հուր» կը կոչուի: Ասոր համար է որ հազուագիւտ են կատարելութեան բարձր աստիճանի ներկայացուցիչ Միտքեր, որոնք դարերու վրայ կ'աղդեն, եւ իրենց ետեւէն լայն ու լուսեղ արահետ մը կը ձգեն՝ սերունդները բարձրացնելու, վեհոյի ընկու համար:

ՍՄԲՍ ՂԱԻԹԵԱՆ

3. ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԻ ԷՋԵՐ

ԽԵՂՃ ԶԿՆՈՐՍԸ (1)

Աւետարանին մէկ առակը կարծես՝ ժե. դարու բոլորիդիսի մը աչքովը տեսնուած, բայց ուր յղացման ու գիծերուն առերեւոյթ հանդարտութեանը տակ ժիթ. դարու իմաստասիրական ու քիչ մը ցաւագին մտածումը կ'զգացուի թաքուն, ու ինչպէս Աւետարանին բոլոր առակները, իր ձեւին մէջ պարզ ու միամիտ՝ յուզիչ ըլլալու աստիճան, եւ սակայն տարօրինակապէս խորունկ՝ իր ներքին նշանակութեան մէջ: Այդ տղու պատմութիւնը՝ մարդկային կեանքին ամէնէն ճշմարիտ եւ ամբողջական պատկերն է որ գիտեմ:

* * *

(1) Բիւզիս տը Շամվանի մէկ նկարը՝ Բարիզ, Լիւքսանպուրի Մուսէոնին մէջ:

Հանդարտ ու միապաղաղ ծով մը, տեգոյն, թափանցիկ գորշութեամբ մը, միաթոյր, ու անծալ, մինչեւ հորիզոնը երկարելով, ցոլացնելով լոյս մը որ սառած արեւէ մը կը թուի գալ: Հեռուն, պզտիկ մութ հողի լեզու մը կ'երկնայ, աւելի անդին, երկայն մուկի գոյն ցամաքի գիծ մը հորիզոնին վրայ կը պառկի: Ասդին, անկանոն եղբերով ափունք մը իր զանգուածը կ'երկնցնէ հողին վրայ, զայն կը կտրտէ իր բեկբեկ գիծով: Բարակ ցօղուններու վրայ, մանր փափուկ ծաղիկներ, դեղին ու ճերմակ՝ առատ ու սիրուն խուրձերով բուսած հողէն՝ անոր մերկութիւնը երազի ուրախութեամբ մը կը հագուեցնեն: Պարմանուհի մը ծունկի եկած, բուռ բուռ ծաղիկ կը ժողվէ գետնէն: Ծաղիկներուն մէջ պառկած, վարդ երախայ մը, կիսամերկ կը քնանայ, բուսական միտի անգիտակից ընկողմանումով մը ուր քունին ու մանկութեան կրկին միամտութիւնները կան:

Ավուներին առջեւ, ցիցի մը կապուած, մակոյկ մը կը կենայ, պարզ ու մերկ մակոյկ մը, շեղակի երկնցնելով օդին մէջ իր միակ մեծ կայմը, որուն ծայրէն կը կախուի՝ չուանով մը՝ քառասանի կեռը ու ուռկանը ծովին մէջ կը բռնէ: Ու նկարը լեցընող լոյսին տակ որ ցուրտ է բայց ջինջ, մակոյկին ստուերը ծովին մէջ յստակ կը նկարուի: Մակոյկին մէջտեղը, խեղճուկ ու նախնական զգեստներով՝ ինչպէս կ'երեւակայենք Աւետարանին ձկնորսները՝ կեցած է խեղճ ձկնորսը: Կռնակը ափունքին ու ծաղիկներուն դարձուցած է, եւ իր նայուածքը, պիշ, կը յառի ուռկանին որ ծովին մէջ

կորսուած է: Թանձր ու բրդոտ մազերու տակ,
ծիւրած դէմք մըն է, փոսացած ու տփռոյն այտե-
րով, աչքերը կիսափակ ու վայրա՛ակ: Լուիկ վնա-
տութեամբ մը ներկուած: Բայց մօրուքը որ դէմ-
քը կը շրջանակէ՝ ճգնաւորի խիստ ու մաքուր ար-
տայայտութիւն մը կուտայ անոր, եւ գլխուն հա-
փոփուե՛ր, եւ իր կեցուածքին սրտաշարժ խոնար-
հութիւնը աղօթքի ձեւ մը կուտան իրեն: Ու ան-
շարժ, թեւերը կուրծքին վրայ ծալլած, աչքը ուռ-
կանին վրայ՝ ձկնորսը կ'սպասէ:

Իրերն ու անձերը՝ իրականութենէն ունին այն-
չափ բան որչափ պէտք է որպէս զի ցուրտ այլա-
բանութիւն մը չդառնան: Այդ ատուքը բոլոր
թարմութիւնն ունի ճշմարիտ ատուքի մը, եւ
այդ մարդկային դէմքերը կեանք ունին: Բայց
հոս բանաստեղծին մատը այնպէս չեշտած է իր
գիծերուն ու գործերուն մէջ՝ գաղափարը զոր կ'ուզէ
ներկայացնել, որ սահմանափակ ու հասարակ
կեանքի պատկեր մը ըլլալու տեղ, կեանքի պատ-
կերացում մը կ'ըլլայ, իմաստասիրութեամբ ստո-
րագծուած եւ բանաստեղծութեամբ լուսաւորուած:
Անձերը էակներ են, որոնք կ'ապրին, բայց այն
ընդհանուր գիծերուն մէջ ցուցուած, այն հեռաւո-
րութենէն տեսնուած՝ տիպարներ կը դառնան,
ու տեղը, ընտելեան պատառ մը մնալով հան-
դերձ, բարոյական ընդարձակութիւն մը կ'ստանայ:

Եւ յուզուած, խոհուն՝ կը նայինք այդ մտած-
ման ու գեղարուեստի վսեմ էջին, ուր աղքատի՛կ
դատարկ մակոյկին մէջ մեղի մարդը կ'երեւայ՝ իր

յոյսին ամփոփումին եւ տրտմութեան մէջ, ծովե-
րուն պարապին վրայ կենալով ակնդէտ, մինչդեռ
իր ետին, երանութեան ատուքին վրայ, երազին
ծաղկներուն մէջ, Սէրը փունջ կը կապէ եւ Ան-
մեղութիւնը կը նիրհէ:

4. ԱՐՈՒԵՍՏԸ ԿՐՕՆՔԻՆ ՄԷՋ

Գեղեցիկը, ճշմարիտը եւ բարին, իրենց առանձ-
նական կալուածներուն մէջ կը համագրեն կեան-
քին բոլոր ոյժերն ու երեւոյթները: Արուեստը ին-
քեւ ճշմարտին փայլը եւ գեղեցիկին այլադան մարմ-
նացումը՝ իր մէջ կը ցոլացնէ՝ մարդկային հոգիին
կրօնական եւ գիտական հոսանքները, որոնք ընդ-
հանրապէս զուգահեռաբար կ'ընթանան: Արուես-
տագէտը՝ զգայնիկ բոյսը, վճիտ հայելին է, ուր
իր միջնորոտէն, իր շրջավայրէն բխող ճառագայթ-
ներ կ'իյնան, զորս հարկւրապատիկ ուժգնութեամբ
կ'անդրադարձնէ:

Կրօնական զգացումը իբրեւ հոգիին մեծագոյն
ոյժը միշտ արուեստ մը ծաղկեցուցած է իր շուր-
ջը: Նկարչութեան, երաժշտութեան, քանդակա-
գործութեան եւ ճարտարապետութեան բարձրա-
գոյն արտայայտութիւնը հաւատքին փթթումն է:
Կրօնական բուռն տենչանք մը կամ գաղափար մը
մարմնաւորելու ճիգեր են Պուտոյական քագոսները,
Յունական մեհակները, ձիւնափառ Պարթենոնը

որ կը պսակէ Ակրոպոլը, Բալապէկի աւերակնն-
րուն վրայ. բարձրացող հսկայ սիւները որ երբեմն
լուսոյ աստուածին մեհեանը կը յօրինէին. քրիստո-
նէական մայր տաճարները (cathédrale), բիւզան-
դական մայր եկեղեցիները (basilique): Նոյնքան
բանաստեղծական վսեմ թռիչքներ ի յայտ կը բերեն
Վեստայի նուագները, հնդիկ դիւցազներգութիւն-
ները, Բաբելոնի նուիրական քերթուածները, Որ-
փէոսի առաձները, ուր երգիչը ոգեւորուած է ան-
հունին զգացումովը, զոր կը ներշնչեն իրեն՝ մայ-
րամուտ արեւին բոսոր շառալիները, ովկիանոսին
լայնածաւալ շրջանակը, չարժուն օդը եւ երկին-
քի լուսազարդ կապոյտը:

Որոշ չրջանի մը արուեստը՝ իր ժամանակին տի-
րապետող գաղափարը, զգացումները կամ մեծ
կիրքերը կ'արտայայտէ: Եւրոպական Սաղմոսները
արուեստական գեղեցկութիւններով Աստուծոյ եւ
Օրէնքին սէրը կ'երգեն. յունական արուեստը՝ գե-
ղեցկութիւն եւ ոյժ. Հռոմէականը՝ երջանկութիւն:

Սակայն արուեստը որ իտէալին սպասարկուն
է, հաւասարապէս օժտած չէ ամէն ժողովուրդ իր
փափկաշնորհ օժութեամբը: Սեմականներուն կը
պակսէր արուեստական, գեղեցկագիտական թռիչ-
քը: Հրեաներուն մէջ՝ աստուածութիւնը պատկե-
րով ներկայացնելու բաղձանքին դէմ սաստիկ
պայքար մը կը մղուէր այլասէր քաղաքակրթու-
թեան ներկայացուցիչ տարրին եւ մարգարէա-
կան դպրոցին միջեւ: «Արծաթէ եւ ոսկեղէն պատ-
կերներ պիտի չլինէք» կը պատուիրէր Եհովան.
«Աեղան մը կանգնած ատենդ, պէտք չէ որ կոփա-

ծոյ քարերով շինես զայն. վասն զի ո՛ւր քու դուրդ-
կը դպչի, կը պղծուի ան»։ Սեմական եւ յունա-
կան գեղեցկագիտութեան հիմնագիծերը ներհակ
են իրարու: Ը. եւ Թ. դարերուն պատկերամար-
տութիւնը յոյժ նշանակալից է անով որ սեմական
ժուժկալ, պարչասէր ոգին կը պայքարի պատկե-
րի յարգութեան դէմ եւ անիմաստ կը գտնէ զօ-
րութիւն փնտռել անկենդան քարին կամ փայտին
մէջ:

Իսկ Յիսուսին դիրքը շատ որոշ է արուեստին
հանդէպ. Նա անտարբեր է ամէն երկրաւոր գե-
ղեցկագիտական արժէքի մասին: Բայց դարձեալ
քրիստոնէութիւնն է որ՝ բարձր արուեստով մը՝ իր
ապաւորութիւնները, իր յափշտակութիւնները կ'ի-
րագործէ բոցանշոյլ գոթական (gothique flamboyant)
ճարտարապետութեան մէջ, դէպի անհուն
ձգտող այդ վսեմ սլացքը, որուն փափուկ բանաս-
տեղծութիւնը կը յատկանշէ Միջին Դարը իր ար-
տակարգ զգացումներովը, իր խռովայոյզ ներշնչ-
ութեամբը եւ իր մեղամաղձիկ խորհրդապաշտութեամ-
բը: Եւ ասիկա իրերու բնական հետեւանքն էր:
Քրիստոնէութիւնը՝ իր քարոզութեան շրջանին մէջ՝
աննկար տախտակի մը (table rase) կամ անձեւ
ղանգուածի մը հանդէպ չպիտի գտնէր ինքզինքը,
որուն կարենար անմիջապէս իր դրոշմը տալ. այլ
հասունութեան շքեղ պտուղներով ակաղձուն եւ
միանգամայն անկումի ախտանիշեր իր վրայ ցու-
ցնող բարձր քաղաքակրթութեան մը գետնին վը-
րայ կ'իյնան իր սերմերը: Ուստի, եկեղեցին՝ ար-
ուեստէն՝ իբրեւ աշխարհականացման հզօր ազդակէ

մը՝ խորշելով հանդերձ, յետոյ պիտի որդեգրէր անոր բոլոր պերճութիւնները, եւ մահաշուք կրօնքը կեանքին շքեղութիւնը պիտի զգենուր:

Բայց արուեստին մուտքը յոյժ յամբօրէն կատարուած է: Դ. դարու եկեղեցին պարզ է եւ անարուեստ. ո՛չ ապակեփեղկեր, ո՛չ որմանկար կը գեղազարդեն զայն. ո՛չ վեհաշուք արարողութիւններ, ո՛չ պերճ զգեստներ, ո՛չ երկնային երաժշտութեան մը ներդաշնակութիւնը, զի «Մարդկային ձայնը միակ արժանաւոր տաւիղն է Աստուծոյ խօսքին»: Բարեպաշտիկ զրոյցներու անոյշ մթնոլորտ մը կը ծաւալի եւ տաճարին դրան վերեւ խաղաղութեան խոստում մը կը կարդաս — Մոսֆ բարի, եղբ յաւագոյն: Կռապաշտութեան անհետացումով, հետզհետէ քանդակներ, զարդադրուագներ կը ծածկեն պատերը, անօթները՝ եւ սպասները, ու գետնադամբաններու խորհրդապատկերներ իրապաշտական ամենաշքեղ ախպարներու կը փոխուի:

Խնդիր է թէ բոլոր գեղարուեստները հաւասարապէս նպաստաւոր են կրօնական զգացման զարգացումին: Նկարչութիւնը եւ քանդակագործութիւնը չեն նիւթականացներ եւ բաժնիք զայն բազմաթիւ առարկաներու մէջ, մինչդեռ ճարտարապետութիւնը, երաժշտութիւնը եւ բանաստեղծութիւնը իրենց համադրական նկարագիրով կը նպաստեն հոգեկան պաշտումին:

Երաժշտութիւնը գերազանցապէս կրօնական արուեստ մըն է որ կ'սլփի հոն՝ ուր կ'աւարտի խօսքը, որ կը դղրդէ մեր էութիւնը այն խորու-

թեամբը, ուր ֆիզիքական եւ բարոյական կեանքը իրար կը խառնեն իրենց աղբիւրները, եւ ուսկից միասնաբար կը ցայտեն: Երաժշտութիւնը ամենահին ժողովուրդներու մէջ պատիւի տեղ մը կը գրաւէր: Եգիպտոս իր երգիչ քրմուհիներն ունէր. Աղեքսանդրիոյ մէջ մեծ դպրոց մը կար ուր կ'ուսանէին երգիչներն ու երաժիշտները: Երգը անբաժան եւ հրապուրիչ տարրն էր կռապաշտական եւ հրէական կրօնային արարողութիւններուն, դիցաբանական պաշտօնին, հասարակաց տօներուն, ընտանեկան կեանքի հանդիսաւոր պարագաներուն, թատրոններուն եւ forumներուն: Քրիստոնէութիւնն ալ տեղի տուաւ այդ համաշխարհիկ հոսանքին առջեւ, եւ իր բանաստեղծ պաշտօնեաները, — Եփրեմ, Ոսկերեւան՝ արեւելքի մէջ, Ամբրոսիոս, Օգոստինոս՝ արեւմուտքի մէջ սկսան նուագներ յօրինել եւ մեղեդիներ պատշաճեցնել քրիստոնէական վարդապետութեան:

Արդեօք գեղեցիկին պաշտամունքը չի՞ հակասեր քրիստոնէութեան ոգիին եւ աշխարհայեցողութեան, որ երբեմն կը չփոթուէր ճգնաւորական գրաւիչ յարացոյցին հետ: Պատշաճ է որ գեղարուեստները, որոնք հասարակաց վայրերու — թատրոն, զբօսավայր, ապօն — իրենց լիալիր պերճանքով ի յայտ կուգան, նաեւ իրենց բովանդակ աշխարհիկ շքեղանքները ցուցադրեն սրբավայրերու մէջ: Անշուշտ անտեղի է այդ մասին վճռական եւ անձկամիտ ըլլալ:

Արուեստը՝ սկզբունքով իր գոյութեան իրաւունքը պիտի պահէ կրօնական իրերու մէջ, Մար-

դիկ ինչպէս իրենց էութենէն բղխող ամէն աղ-
նուագոյն բանը՝ արուեստին ալ բարձրագոյն հրա-
շալիքներն ի սպաս կը դնեն Աստուծոյ փառքին։
Ու մէկը եթէ սրբութեան ծարաւով մը եկեղեցին
կը մտնէ, ինքնամիտի՝ իր հոգիին խորը աստուա-
ծային երանութեան մը քաղցրութիւնը զգալու
տենչով, անոր համար ինքնին անկարելոյ՝ հարց
մըն է թէ պէ՞տք է ծաղիկ կրել լամբակին կամ
փեղոյրին վրայ։ Կրօնական զգացումը այլամերթ
չէ. նա կրնայ՝ զարգացած մարդուն մէջ՝ կեան-
քին ամբողջը կազմող ոյժերուն հետ համերաշխ ըլ-
լալ եւ իր ազնուացնող յատկութիւնը պահել։

ՀԱՐՄԱԿ

(ՄԼՍՐՈՂ ՎԱՐԴԱՊԵՏ)

Ե. ԸՆԿԵՐԱՅԻՆ ՆԻՒԹԵՐ

Ընկերային նիւթերու շարքին մեջ կը մտնեն այն
ամեն գրական-լրագրական արտադրութիւններ որոնք
կը շօշափեն ժողովուրդին տեսական, բարոյական,
խնայական կեանքին վերաբերող ո՛ր եւ է խնդիր։
Ընկերաբանութիւնը, կ'ըսէ Բալանդ ընկերաբանը,
ուրիշ բան չէ, բայց եթէ ընկերային հոգեբանու-
թիւնը, այսինքն գիտութիւն մը որ կ'ուսումնասիրէ
ընկերային կեանքին միջոցաւ իրարու փոխ
միութիւններու մտաւորականութիւնը (mentalité)։
Կ'ընդգրկէ նաեւ պարկեշտ ու բանաւոր գաղափար-
ներ, եւ անհասներու՝ որքան ընտանիքներու հան-
գիստ ու հանելի ապրելու կերպին կը ձգտի՝ իր
եննասիրած հարցերով. (Ամուսնական խնդիրներ,
բաղային կամ ընտանեկան վեճեր, տեղական բար-
եքուն եւ սովորութիւններու վրայ ուսումնասիրու-
թիւններ = վեպի կամ պատկերի ձեւով, աղփաս հա-
րուստի կեանքէն դուրս գնել, վաւառութեան՝ եւ
անկէ ծագում առած գանգասներ, բաղականի
զեղծումներ, բարոյական անկումներ, եւայլն)։

Իր այս ընդարձակ եւ բազմակողմանի փութե-
րուն մեջ, անիկա իմաստասիրական չոր գիտութեան
մը երեւոյթէն մերկանալով՝ հանելի ու դիւրամա-
տոյց ձեւ մը կ'ստանայ, ինչպէս ամենօրեայ լրագրու-
թեան մեջ երեւցող շատ մը յօդուածներ անոր շուրջը
կը դառնան՝ նպատակ ունենալով՝ ամեն տեղ՝ մարդ-
կային կեանքը աւելի բարեկեցիկ ու վայելուչ, աւելի
ազնիւ, աւելի «մարդկային» վիճակի մեջ տեսնել։

1. ԱՌՏՆԻՆ ՀԱՐՅԵՐ

Դեռ բնաւ մեր մէջ չեն նշմարուիր այն ջանքերը՝ որոնք եւրոպական ժողովուրդներու մէջ միշտ ցոյց կը արուին՝ ընտանեկան բարքերու բարեփոխութեան համար օր ըստ օրէ։ Արմատացած մօբացած թերութիւններ ի վեր հանել, ձաղկել ու նակութիւններ որոնք ընտանիքի կազմակերպութեան հետ խմորուած զօդուած են սերտիւ, նորերանաբեր՝ լուսաւոր սովորոյթներու վարժեցնել, անոնցմով պատուաստել ընտանիքները. — ասիկա եղած է գլխաւոր հոգեբէն ու մտազբաղումներէն մէկը այն մարդոց որոնք մտահոգութեամբ ու արդահատանքով կը դիտեն միշտ ընկերային բարքերու փոփոխութիւնը, ու այլ եւ այլ միջոցներով կ'աշխատին օրէ օր թեթեւցնել զայն, մինչեւ որ բոլորովին անհետանայ։ Եւ այսօր անշուշտ քաղաքականացեալ աշխարհի ժողովուրդներու ընտանեկան կազմակերպութիւնը չէր գտնուեր այն վիճակին մէջ որով կը ներկայանար նոյն իսկ ասիկց մինչեւ քսան տարի առաջ. բարեշրջումը շարունակական է, անդու անդադրում, եւ բարքերու այս ազնուացումին, յոռի սովորութիւններու աստիճանական այս անհետացումին արդիւնք է որ անհատը նիւթական ու բարոյական զարգացում կ'ունենայ անդալտալէս, հետեւաբար եւ ընտանիքը՝ որ անհատներէ կը բաղկանայ, եւ հասարակութիւնը՝

որ ընտանիքներէ կը կազմուի, եւ ժողովուրդը՝ որ հասարակութիւններու ամբողջութիւնը կը ներկայացնէ։

Արդ մեր ընտանեկան կազմակերպութիւնը այնպէս է, — ու երկար ժամանակէ ի վեր — որ բնաւ չի համապատասխաներ այլուր տեսնուած բարեշրջութեան։ Խնկաւէտ ու նուիրական աւանդութեան մը նման մեր հաւերէն մնացած է մեզի՝ ու երկիւղած հոգածութեամբ մը կը պահենք։ Ժամանակներու փոփոխութիւնը բնաւ չ'ազդեր, այդ աւանդամուլ սովորոյթը բնաւ չի զգածուիր, անայլայլ կը մնայ, եւ զայն բարեփոխելու համար եղած փորձերն այնքան թեթեւ են ու աննշան որ գրէթէ բնաւ ո'ր եւ է բարեշրջում առաջ չէ՝ եկած։

Եւրոպան պտըտած, ուսեալ եւ փորձ անձէ մը առաջին անգամ ըլլալով լսեցի հետեւեալ գաղափարը, զոր խորին համոզումով կը յայտնէր։ Խօսքը կը դառնար աղջիկներու դաստիարակութեան եւ այն դերին վրայ զոր անոնք կը խաղան ընտանեկան շրջանակին մէջ։

— « Երկու աղջիկ ունիմ, որոնք դեռ հինգ տարեկանը չեն լրացուցած։ Թերեւս չատերու զարմանք պիտի պատճառեմ, եւ բնաւ հաւանութեան չարժանանայ իմ ընթացքս, բայց հոգս չէ։ Աղջիկներս այնպէս պիտի մեծցնեմ՝ ինչպէս եւրոպական միջին եւ խոնարհ դասակարգի աղջիկները կը մեծնան։ Չափաւոր ուսում մը առնել պիտի տամ անոնց. յետոյ ո'ր եւ է արհեստ մը պիտի սորվեցընեմ, բայց այնպիսի արհեստ մը զոր էրիկ մարդիկ ալ կը բանին, մէկ խօսքով առնական արհեստ մը։

իրենց ապրուստն իրենք պիտի ճարեն. աչքերնին փողոցը չպիտի ըլլայ զիրենք սնուցանող մարդ մը փնտռելու համար. յետոյ, երբ ամուսնանան օր մը, ապահով եմ թէ ամէնէն երջանիկ, ամէնէն բարեկեցիկ ու խաղաղ ընտանիքներէն մէկը պիտի կազմեն, ապրուստ ճարելու կենսական հոգը բաժնելով իրենց ամուսիններուն միջեւ:»

Տաք հաւատքը որով տողորուած էին իր խօսքերը, աչքերուն մէջ վառող թափանցիկ ցոլքը այն համոզումը ներշնչեցին ինծի թէ այդ կորովամիտ հայրը փուճ աւելորդաբանութիւն մը չէր ընել. ընդհակառակը, իր աղջիկներն այդպէս կրթելու ջանքը պիտի թափէր՝ դայն գործադրելու համար: Պատիւ այս հօր:

Եւ այս հայրը իր այդ ծրագիրով կը յուզէր ամէնէն կարեւոր, ամէնէն կենսական հարցերէն մէկը, որոնց լուծումը պիտի ապահովէ վերջնական կարգաւորութիւնն ու անդորրութիւնը մեր ընտանեկան շրջանակներուն:

Էրիկ մարդու մը պարտքը գծուած լմնցած է. յաւիտենական աշխատանքն է ան, ինք պիտի մշտածէ իր զաւակներուն, իր ընտանիքին գոյութիւնն ապահովող միջոցները. իր ջանքերուն, իր տուայտանքներուն աստիճանէն կախում ունի իր թեւին տակ ապրող արարածներուն երջանկութիւնը կամ դժբախտութիւնը: Երբ այրը բախտին մէկ ձախողուածովը չկարենայ հայթայթել կեանքի անհրաժեշտ պարէնը, խեղճ տես այդ մարդէն կախում ունեցող ընտանիքին: Ու միշտ այրն է որ պատասխանատու կը բռնուի այդ դժբախտութեանը.

ան է միակ յանցաւորը. չէ աշխատեր, չէ տքներ, իր առնական պարտաւորութիւնը լիովին չէ կատարել: Բնաւ հարցնող չըլլար թէ կինը ինչ բաժին ունի այս պարագային մէջ. անիկա նիւթապէս գործող տարր մը չէ, հաց ճարելէ տարբեր է անոր պաշտօնը:

Ահա այս սխալ ըմբռնումն է որ պատճառ եղած է ու կ'ըլլայ ընտանիքներու կազմալուծումն, թշուառութեան ծաւալելուն եւ աճելուն, ու բարոյականութեան անկումին ու վատթարացումն անդգալի կերպով:

Եթէ մինչեւ այսօր մեր ընտանիքի հայրերը գիտնային իրենց աղջիկներն այնպէս կրթել ինչպէս մտադրած է կրթել յիշեալ հայրը, մեր ընկերային դիրքը բոլորովին թաքեբ պայմաններով պիտի ներկայանար այժմ: Ընտանիքին բարօրութեանը համար կնոջ գործակցութիւնը իր էրիկին, մեծագոյն եւ զխաւոր պայմանը կրնայ նկատուիլ ակնկալուած արդիւնքը ձեռք բերելու համար: Աղջիկի մը առաջին ու վերջին իտէալն է էրիկի մը տիրանալ, տանտիկին ըլլալ ու բոլորովին ձեռք քաշել այն աշխատութիւններէն զորս իր աղջիկնութեանը թերեւս ի գործ կը դնէր իր կամ իրեններուն ապրուստը ճարելու համար, ամուսնութիւնը՝ կարծես՝ պայման է աշխատութեան պարտականութիւնը վերցնելու:

Բաւական հասուկ աղջիկ մը որ ձեռքի գործ բանելով այնքան դրամ կը շահէր որքան պէտք էր ընտանիքն ապրեցնելու համար, իրեն հետ ամուսնանալ փափաքողներուն միշտ մերժողական պա-

տասխան կուտար, երբ քննէր հասկնար թէ այդ թեկնածուներուն նիւթական վիճակը այն աստիճան գոհացուցիչ չէր որ ամուսնութենէ յետոյ ինք կարենար դադարեցնել իր աշխատանքը. իր սեւեռեալ գաղափարն էր՝ ամուսնանալէ յետոյ չ'աշխատիլ, եւ նստիլ տան կակուղ ու տաք անկիւնը՝ ձեռքը ձեռքին, անտանելի սպառող մը ըլլալու համար էրկանը վատտակովը եկած ամէն տեսակ բարեքներուն: Ինչո՞ւ այս աղջիկին միտքին մէջ ամուսնութեան գաղափարը իր բուն, իսկական, ճշմարիտ իմաստովը տպաւորուած չըլլար. ինչո՞ւ չուզէր իր դասակարգէն պարկեշտ երիտասարդի մը հետ կարգուիլ եւ միաբան գործակցութեամբ կազմել խաղաղ ու բարեկեցիկ ընտանիք մը, որ երթալով պիտի բարգաւաճէր, եւ իր ծոցէն ելած էակներն ալ նոյն շաւիղին վրայ գտնուելով՝ բնաւ չպիտի չեղէին անկից: Ահաւասիկ իտէալ ամուսնութիւնը:

Եւ մինչեւ ճարը չգտնուի ամուսնանալիք աղջիկներու միտքէն արմատաքի վանել այս սին, անօգուտ եւ վնասարեւր գաղափարը, երբեք չյուսանք թէ մեր ընտանեկան կազմաւորութիւնը պիտի ստանայ իր վերջնական ձեւը:

Ե.

2. ԾԱՂԻԿՆԵՐ ԵՒ ԱՂՋԻԿՆԵՐԸ

Մայիսն եկաւ անցաւ, լեռներուն փապարնեւրը՝ հեղեղատներն անգամ չափիւղայ ցցուածքներով եւ զմրուլտ գարգմանակներով զարդարուեցան, անդունդին կողերուն վրայ՝ լօռը, հոծ անմեռուկները, ցախը, իրենց թաւշային «պուրնուզը» փաթթեցին, եւ ծառերը գանգուր ծամեր թափեցին բլուրներուն ուսերն ի վար: Բնութիւնը իր վայրենի պերճանքը խառնեց պարտէզներուն շինծու պշրանքին հետ, եւ անոնց ցանկերուն վրայ հետտ պատուտակներ վազվզել սկսան անվերջ անհատնում սողոսկումներով: Ասոնք ամէնքը սակայն կամաց կամաց կը դեղնին, կը փոշոտին, կը մարմրին՝ գլուխնին կախելով յունիսի խանձող աւերուն տակ, հնազանդելով տիեզերական օրէնքին, որ ամէն բանի մէջ եւ ամէն տեղ փոփոխականութիւնը կը սիրէ, ինք միայն անփոփոխ, անյեղլի մնալով իր յաւիտենական անսայթաք հոլովումին մէջ:

Այս բոլոր երեւոյթներուն առջեւ, ինչ ըրին սակայն հայ աղջիկները: Անշուշտ ինչ որ կ'ընէին ամէն օր եւ ամէն ատեն: Անոնք ալ զիրենք վարող անփոփոխ օրէնքին՝ Բնութեան՝ մրցակիցներ դռգցես, չեն սիրեր փոխել իրենց նիստ ու կացը: Անոնց համար, գարունը որ կը փթթի, ամառը որ կը բեղմնաւորի, աշունը որ կը դալկանայ եւ ձմե-

ուր որ կը սառի, աւելի կամ պակաս մտելու կամ տաքնալու տպաւորութիւնները ունին, որովհետեւ զուրկ են ընդհանրապէս անոնց ընծայած հաճոյքներէն:

Մայիսին մասերնիները, սրափուշները, որոնք փթթեցան ու թոռմեցան, վաղանցուկ տեսարաններ եղան իրենց, մինչդեռ գեղարուեստի անհուն աղբիւրներ են անոնց համար, որ գիտեն ներշնչումներ փնտռել ընտելեան սքանչելիքներուն մէջ, ու հրաշալիքներ արտադրել անոնցմէ:

Ոսկեթեւ թիթեռնիկը՝ որ կ'երթայ նշնիին վրայ թառիլ, եւ բիւ երկինքը որ կը ժպտի անոր սաղարթներուն մէջէն, լոյսի հեղեղը որ կ'ողողէ զանոնք, ամբողջութիւն մըն են բանաստեղծութեան որ հազար ու մէկ ձեւերու տակ կրնան արտայայտուիլ դանազան միջոցներով:

Ծաղիկները անհատուժ գանձեր են գեղարուեստի, մանաւանդ աղջիկներուն համար, զորս իրարու նմանցուցած են բոլոր բանաստեղծները աշխարհի, իրենց թարմութեամբն ու անմեղութեամբը:

Ինչեր չի կրնար շինել աղջիկ մը ծաղիկներով, Նախ կը զարդարէ անոնց փունջերով իր սենեակը, իր սեղանը եւ տանը բոլոր անկիւնները:

Յետոյ, անոնց թերթերը փետտելով, իր նախասիրած մէկ հատորին մէջ կը չորցնէ՝ սի ուն տալի մը կամ սիրելի հատուածի մը մէջտեղը, զմայլելի փունջեր յօրինելու համար թուղթի վրայ, որոնք թարմերէն աւելի աղուոր կ'ըլլան շատ անգամ երբ՝ ճաշալոյլ ընդելուզուին:

Նկարիչ աղջիկը իր աղպօւնին մէջ, իր դիպակէ բարձին, ճենապակիէ բաժակին, բուրապահիկին, հովհարին երեսը կը զարդարէ անոնց ընդօրինակութեամբը, եւ ծաղիկները, ծիւերը, շիւղերը, նորանոր գիրկընդխառնումներով կը յերիւրէ, գըրէթէ ստեղծագործութիւն մը կատարելով գեղեցկութեան, որուն բուն իսկ դիւթութեան զաղտնիքը ընտրողութիւնն է:

Ասեղնագործ աղջիկը իր մետաքսի եթերային նուրբ թելովը այդ սարսուռ ամէն մէկ երանգին համար, անոնց ծիրանեծիր ցոլումներուն համար, բարակ բարակ թելիկներ կ'ողորէ իրարու հետ եւ թոյրերու խաղապատումը հոն ալ կ'երկնէ բանահիւսութիւնը տրամութեան կամ զուարթութեան, ինչպէս Վէռլէնի տաղերուն մէջ:

Յետոյ ուրիշ արուեստ մըն ալ կայ որ ծաղիկները իրենց բնական ձեւին տակ կը պատկերացնէ մեղրամոմէն աւելի, գունաւոր թղթիկներէն աւելի, անդուաներէն թաւիչներէն աւելի հաւատարմութեամբ ձեւացնելով զանոնք: Հինաւորոյ օյան է ան, զոր Ֆրանսացիք ֆալթէլ արմենիէն կ'անուանեն, եւ ձեռագործներուն ամէնէն գեղեցիկը, ամէնէն աղնուապետականը, ամէնէն նրբակերտն է, եւ զոր սակայն մեր աղջիկները կ'արհամարհեն հիմայ:

Բայց ասոնցմէ ամէնէն աւելի եւ ամէնէն առաջ պիտի յանձնարարեմ ես մեր աղջիկներուն՝ ծաղիկներու մշակութիւնը. աշխատանք մը՝ որ իր զանազանութեամբը, փափկութեամբը եւ հազար ու մէկ հրապոյրներովը այնքան կը յարմարի ամէ-

նէն նորասէրներուն եւ ամէնէն պարզասէրներուն, ամէնէն տկարներուն եւ ամենէն քաջառողջներուն: Զբաղում մըն է ան, որուն մէջ միտքն ալ դեր ունի, ձեռքն ալ, եւ կարծեմ թիւ մը սիրտն ալ, վասն զի մարդ կրնայ ծաղիկները, բոյսերը սիրել եւ փարիլ անոնց: Անոնց բողբոջումը, փրթթումը, փողփողումը յուզումնալից երեւոյթներ են զիրենք մշակողին համար՝ անմեղ եւ օգտակար: Անոնց վրայ տարուած խնամքը թիւ մը մայրական հոգածութեան կը նմանի եւ այս պատճառաւ իսկ աւելի կը պատշաճի աղջիկներուն:

Բուսաբանութիւնը՝ անկարեւոր դատուած ուսում մըն է մեր դպրոցներուն մէջ, զոր սակայն Ամերիկացիք այնքան խնամքով կը սորվեցնեն իրենց աղջիկներուն՝ ո՛չ միայն տեսական այլ եւ գործնական կերպով, եւ այդ ուսումը ամբողջ կեանքին մէջ անվնաս եւ միանգամայն հաճելի ժամանց մը կը դառնայ իրենց: Վասն զի տունկերը, հեղիքները, ծաղիկները ո՛չ միայն կը զբաւարթացնեն տունը, ընտանիքը իրենց գեղազուարճ տեսքովը, այլեւ անխոնջ հաճոյքով կ'զբաղեցնեն ժամերը, օրոնք, աւաղ, գիտեմ թէ ինչ հալ ու մաշ մտածումներով, ինչ անվերջանալի ձանձրոյթներով լեցուն են ընդհանրապէս մեր աղջիկներուն համար:

Ս Ի Պ Ի Լ

3. ԲԱՐԻՆ ԱՆ ՓՈԽԱՆՅԻԿ Է

Եթէ արդէն չէինք գիտեր, այս օրերս աղքատներու համար ամէն կողմէ ցոյց տրուած սէրը պիտի բաւէր մեզ համոզելու թէ մարդիկ իրարու կը նային, թէ՛ բարին եւ թէ՛ չարը գործելու մէջ: Սիրտը եւ միտքը այս օրէնքներուն կը հպատակին: Երբ գաղափար մը ուղեղէ մը ծնելով կը մտնէ աշխարհի մէջ, ակնթարթի արագութեամբ ատիկա կ'որդեգրուի խել մը ուրիշ անձերէ որոնք անոր կը հաւատան, անոր կը հպատակին, անոր կը հետեւին աւելի եռանդով, աւելի յարատեւութեամբ քան նոյն իսկ այդ գաղափարին առաջին ծնողը: Այնքան որ այս վերջինը երբեմն իր ծնունդին մասին միւսներէն աւելի քիչ յափշտակուած մարդը կը մնայ:

Զգացումն ալ նմանօրինակ կերպով իր որդեգրողները կը գտնէ՝ հիւանդանոցի, աղքատի, կարօտի համար. երբ կողմէ մը արգահատանք, գուլթ եւ սէր կ'արտայայտուի, ստոյգ գիտցէք որ այդ զգացումը անպտտառ ուրիշ տեղ մը իր արձագանքը պիտի հնչեցնէ: Պէտք է փառք տալ բնութեան որ կրցեր է ստեղծել մեզ այսպիսի հանրային կերպով բարիք մը յանկալու, բարիք մը գործադրելու ընդունակ եւ հակամէտ: Ապա թէ ոչ, ինչ սոսկալի վիճակ պիտի ըլլար շատերուն վիճակը, եթէ անոնց յանկարծական կամ անիրաւ ա-

դէտէ մը բռնուած միջոցին, անոնց բոլորտիքը բա-
րեգործութեան ոգին կարող չլլար ծնիլ՝ սիրտի-
լոյսի մը վէտ վէտ ալիքներուն պէս որ հետզհետեւ
կեդրոնէ մը տարածուելով կը հասնին մինչեւ հե-
ռաւոր տեղեր՝ իրենց շաւղին վրայ հանդիպածները
ջերմութեամբ տաքցնելով։ Մտացի մարդերուն
կիցնայ ճանչնալ այդ բնական ոյժը, արթնցնել այդ
համբաշխական ոգին երբ որ հարկ է, եւ ծառայ-
եցնել զայն՝ թշուառութիւններ թեթեւցնելու, հի-
ւանդներ խնամելու։

Բայց ինչ է արդէն զգացումը, եթէ ոչ գա-
ղափար մը որ մարդուս գլխէն սիրտը փոխադրուե-
լով՝ հոն յառաջ կը բերէ եւ մը. ուսկից պէտք է
հետեւցնել որ մարդկային սրտին եռանդը բնական
եւ ողջափառ կրնայ ըլլալ այն զաւիտի որ անոր գա-
ղափարները բնական եւ ողջամիտ են։ Սրտին աղ-
նուութիւնը մտքին աղնուութիւնն է։ Մենք չենք
հաւատար՝ հետեւաբար՝ թէ մարդ մը որ խելացի չէ,
որ մտքով բարձր ու զարգացած չէ, որ հեռատես
չէ, որ նրբամիտ չէ՝ կրնայ խելացի, բարձր եւ
նուրբ զգացումի տէր ըլլալ։ Կոշտ մտքին քով չի
կրնար ապրիլ փափուկ սիրտ մը, անկիրթ ուղեղը
չի կրնար իրեն ընկեր ունենալ մշակուած սիրտ մը՝
եւ անհեռատես միտք մը միշտ պիտի ծնցնէ դա-
տապարտելի զգացումներ։

Բայց, պիտի ըսեն, միթէ չկան գիւղացիներ
որոնք աւելի աղնիւ են քան կարգ մը քաղքի խը-
լէղներ, որոնք դպրոցներ յաճախած են։ Իրաւ է
թէ կան այդպիսի գեղջկականներ, որոնք լուսա-
ւորեալ չըլլալով հանգերձ, բարի եւ աղնիւ են։

բայց ատիկա կ'ապացուցանէ սա ճշմարտութիւնը
թէ ատոնց գլխին մէջ դեռ վատ ու ծուռ գաղա-
փարներ չեն մտած՝ թէ իրենք սրտերնուն մէջ ա-
նայլալակ եւ անաղարտ պահած են ինչ աղնու-
թիւն որ ի բնէ մարդս կ'ունենայ՝ աշխարհ եկած
ատեն. թէ խեղճուկ իմաստականեր դեռ չեն յաջո-
ղած, լուսաւորելու պատրուակով, անոնց բնական
ողջմտութիւնը ծուռկելու։ Մարդս, կ'ըսէ Ռուսո,
աշխարհ եկած ատեն բարի է, իսկ յետոյ կ'աւրուի
հանդիպած անբնական կարգութեանը ազդեցու-
թեան տակ։ Եւ երբ որ, «Լոյս Լոյս» կը պողանք,
ասիկա ուրիշ նպատակով չէ, բայց եթէ լոկ տես-
նելու համար թէ ինչ սխալմունքներ գործուած են
մեզմէ առաջ, մեր օրով, եւ որոնցմէ զգուշանա-
լու պարտաւոր ենք որպէս զի պահպանենք մեր
մէջ աղնուութիւնը, ճշմարտութիւնը։ Ճանչնալ
թէ մեր կարօտ նմանները պէտք է որ մեր զոհո-
ղութիւններով նպատաւորուին, ասիկա ուղիղ
մտքի եւ հետեւաբար ազնիւ սրտի պտուղ մըն է։

4. ԱՂՋԻԿՆԵՐՈՒ ՖԻԶԻԲԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹԻՒՆԸ

Իրաւամբ ըսուած է թէ « Փորձառութեան զբոսը մարդուս վրայ շատ սուղի կը նստի, բայց ի՞նչ օգուտ, մարդս ա՛յնչափ անմիտ է որ ուրիշ դպրոցի մէջ չի սորվիր: » Ասիկա մասնաւորապէս ճշմարիտ է առողջութեան մասին: Դեռահասակները շատ անգամ անզգոյշ կ'ըլլան ֆիզիքական օրէնքներու եւ իրողութիւններու մասին, մինչեւ որ հիււանդութիւնը վրայ հասնի եւ ստիպէ զիրենք՝ որ զգոյշ ըլլան:

Առնենք դպրոցական կամ ուսեալ կոչուած աղջիկները: Գրէթէ ամէնքն ալ կրնան տեղի ի տեղը եւ անուշտով ըսել թէ ձեռքին կամ ոտքին մէջ ի՞նչ ոսկորներ կան, բայց կ'անգիտանան թէ ինչպէս խնամք տանելու է անոնց. կրնան նկարագրել ըստամոքսին պաշտօնը եւ գործունէութիւնը, բայց բնաւ հոգեւորին չէ թէ ի՞նչ բաներով կը խճողեն զայն, կրնան այնչափ բան պատմել թոքերուն զերթին եւ կարեւոր պաշտօնին նկատմամբ որչափ կը գտնուի մարդակազմութեան դասագրքերուն մէջ, բայց տակաւին կը շարունակեն զրկել թոքերը մաքուր օդէն, սեղմել զանոնք նեղ վանդակի մը մէջ. կրնան բառ առ բառ կրկնել ինչ որ առողջաբանութեան դասագիրքը կը պարունակէ ի մասին մարմնամարզութեան եւ քունի, բայց նորէն առաջինը բոլորովին զանց կ'ընեն, երկրորդին

համար ալ պէտք եղած ժամանակը տալու մասին անհոգ են: Իրենց գիտութիւնը գործնական ի՞նչ օգուտ ունեցաւ իրենց. ոչինչ կամ գրէթէ ոչինչ:

Աղջիկները ընդհանրապէս ոչ մեղք, ոչ ալ անպատշաճ կը սեպեն իրենց մարմիններուն առողջութեան դէմ մեղանչելը: Այն աղջիկը որ պիտի չիկնէր ու ամօթէն կարմրէր եթէ խաբեբայութեան մը կամ ստախօսութեան մը մէջ բռնուէր, ամօթի ո՛ր եւ է զգացում՝ չ'ունենար երբ առողջութիւնը կործանելու յանցանքի մը մէջ բռնուի: Է՛հ, այդ սովորութիւն է դարձեր, մեծ պղտիկ՝ ամէն մարդ կ'ընէ ատ, ատ ալ յանցանք է: Այո՛, շատ մը աղջիկներ պէտք է ամէնայն այն յաճախակի պատահող ջերմին եւ անմարսողութեան համար, որ կամ իրենք զիրենք մաքուր օդէն զրկելնուն եւ կամ բոլորէին մէջ անգթաբար սեղմուելնուն համար կը յարձակի իրենց վրայ՝ ճիշդ ինչպէս որ ստախօսութեան մը կամ անիրաւ բամբասանքի մը մէջ բռնուած ատեննին կ'ամէնան:

Ընդհանրապէս տարածուած սխալ կարծիք մը կայ իբրեւ թէ մտաւորական ուսումը պատճառ կ'ըլլայ որ աղջիկները ֆիզիքապէս վատառողջ ըլլան: Բայց բնաւ հասկցող չկայ թէ աղջիկները ամէնէն առաջ ի՞նչ կ'ուտեն, ի՞նչ կը հագնին, ի՞նչ կը չնչնեն, ի՞նչ մարզանքներ կ'ընեն: Աղջիկ մը՝ որ իր ֆիզիքական կազմութեան յարմար եւ բաւականաչափ սնունդ չ'առնէր, որ ի սէր մօտայի, առողջապահական ըլլալէ շատ հեռու զգեստներով կը պաճուճէ ինքզինք, որ սեղմիրանի հեղձուցիչ ճանկին մէջ կը սեղմէ ու կը սեղմէ իր մէջքը, որ

բարձր կրթնկով եւ շատ բարակ երեսով կօշիկներ կը հագնի, որ սենեակին ապականեալ օդը միայն ծծելու կը դատապարտէ ինքզինք, եւ եթէ դրա ըոցական է՝ դատարանին տասնիցս շնչուած եւ առտաշնչուած միջնորտը միայն կը շնչէ օրն ի բուն որ իբրեւ դրօսանք թղթախաղի գռեհիկ եւ գձու սեղանին վրայ կ'ըլլէ միայն գիտէ, ինչպէ՞ս կ'ուզէք որ քաջառողջ ըլլայ, այտերուն վրայ վարդեր փթթին, չրթունքներուն վրայ կեռամներ հառնան:

Աղջիկ՝ երու մեծ մատը այսպէս են. օդէ, մարզանքէ եւ արեգակէ զուրկ կը պահուին, մինչդեռ իրենց եղբայրները յաճախ ի ծնէ աւելի վատառողջ են քան իրենք, բացօդեայ դրօսանք կաշխատութիւն կատարելով՝ կ'ըլլան հուժկու, մարմնեղ եւ զուարթ: Այս պայմաններուն մէջ ինչպէ՞ս կ'ուզէք որ աղջիկները գունատ, տկարակողմ ջղային եւ հիւանդկախ չըլլան: Թո՛ղ աղջիկները ալ բացօդեայ պտոյտներ, մարմնամարդութիւն եւ աշխատութիւն կատարեն, առողջարար կերակուրներ միայն ուտեն, առանց սօսային ստրուկն ըլլալու, իրենց մարմինին համար հանգստաւէտ եւ բաւականաչափ հագուին, մէջքերին փօշի կամ պալիւսներու խեղաթիւրումին չենթարկեն, այնատեն պիտի տեսնուի թէ անոնք ալ կրնան մանչերու չափ քաջառողջ ըլլալ եւ ֆիզիքական ու մտաւորական աշխատութեանց դիմանալ:

5. ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Սիրենք գրականութիւնը, որն ալ ըլլայ: Բայց որքան հոգ կը տանինք մեր մարմինին առողջութեան, նոյնքան ալ մեր հոգիին առողջութեան հոգածու ըլլանք, եւ ամէն ժամանակ սիրենք առողջ գրականութիւնը:

Ան է դարձեալ մեծագոյն բարիքը. գրականութիւնը: Ան է ամէնէն տեւական վայելքը. գրականութիւնը: Դրամը կը կորսուի, այնչափ շատ է անոր թշնամին: Առողջութիւնը կը քայքայուի, այնչափ յաճախադէպ է անոր փորձութիւնը: Յաջողութիւնը, դիրքը, փայլը կրնան ցնդիլ. այնքան յեղեղուկ են: Բարեկամները կը հեռանան, սիրելիները կը մեկնին կամ կը մեռնին. այնքան կեղակարծ է բաղդը, այնքան անկայուն է կեանքը:

Գրականութիւնը միայն կը մնայ մեզի մեր առանձնութեան ու ցաւերուն ամօքիչ, մեր ուրախութիւններուն ալ ամէնէն զուարթարար ընկերակիցը:

Ան միայն կարող է վերացնել մեր հոգին, եւ մոռցնել մեզ ամենօրեայ կեանքին խեղճութիւնները, պղտիկութիւնները: Բարեկամներուն լաւագոյնն է, որովհետեւ ան կուտայ մեզի ամենէն հասուն փորձառութեան իմաստութիւնը, եւ ան միայն կրնայ զբօսցնել մեզ առանց ձանձրացնելու, առանց մեղկացնելու:

Սիրենք գրականութիւնը, մերինը թէ ուրիշինը, վասնզի գրականութիւնը լեզուէն եւ միջա-

վայրէն անկախարար, մարդկային է ամենէն առաջ՝ իր ամէնէն գեղեցիկ ամէնէն կատարեալ արտադրութիւններուն մէջ, ըլլան արեւմտեան թէ արեւելեան, հիւսիսային կամ հարաւային:

Մի հաւատաք անոնց, որոնք գիրքի սէրն անհաշտ կը նկատեն գործունեայ կեանքին կոչումներուն: Ճշմարտապէս գործն անհատականութիւնները, ամէնէն մեծ, ամէնէն պատուաւոր ասպարէզներու ամէնէն կորովի ներկայացուցիչները, գրականութեան ալ ամէնէն ջերմեռանդ սիրահարներն եղած են ամէն դարու մէջ:

ԲԻԻՋԱՆԴ ՔԵՉԵԱՆ

6. ԽՈՂԱՆՈՅՐ

Տարօրինակ նիւթ մըն է ասիկա՝ տափակ միտքերու արժանի, որոնք աւելի բարձր բաներով չեն կրնար զբաղիլ. միջավայր մը, ուր անուս, աղքատ, Դռեհիկ, տարիքոտ ու տգեղ կիները միայն կը մտնեն, ի հարկէ՝ ստիպեալ անոնք ալ, որովհետեւ խոհանոցը տունին ամէնէն աղտոտ, ամէնէն զղուելի եւ անհաճոյ զբաղումներուն կեդրոնը նկատուած է, ու իր անունը ճենճոտ մթնոլորտի մը գաղափարը կ'արթնցնէ մեր մտքին մէջ, այնպէս որ բնազդումով կ'ուզենք հեռու կենալ անկէ:

Ուստի, արդի պայմաններուն մէջ, խոհանոցին վրայ գրելու գաղափարը երկու կերպով կրնայի մեկնել եւ, նախ տնասէր երեւալու փափաքով,

ինչ որ լաւ յանձնարարութիւն մըն է ամուսնանալիք աղջիկներուն համար, յետոյ սովորականէն տարբեր բան մը ըսած ըլլալու յաւակնութեամբ, որ նոյնպէս յանձնարարութիւն մըն է անուն չի նկելու հետամուտ գրագէտներուն: Երկուքէն ալ չեմ, ո՛չ ալ խոհանոցի մասնագէտ մը, եւ ո՛չ սիրող մը անոր վերաբերեալ գործերուն: Ստացած պարզ դաստիարակութեանս եւ վարած կեանքիս հետեւանքով՝ խոհանոցէն խուսափող մը եղած եմ ես ալ ժամանակով, քիչ մը գլխաւով անով զբաղողներուն վրայ, եւ կը խոստովանիմ թէ՛ քիչ մըն ալ արհամարհելով զանոնք:

Բայց, իբրեւ հիացող մը ամէն գեղեցիկ բաներու, հաճոյքով տեսած եմ խոհանոցներ, որոնք ապարանքներու սրահներէն աւելի սքանչանք ազգած են ինծի, ու խորհրդածել տուած են . . . : Խորհրդածութեանս հետեւանքը եղած է դժգոհութիւն մը անձէս, հետեւանքը ապիկարութեանս գիտակցութեան, ըմբռնելով՝ համբերութեան, կանոնաւորութեան եւ մաքրութեան համար եռանդուն այն հրայրքը, որով միայն կրնայ կին մը այդ իւղոտ, մխոտ ու անխոտ տարրերու թոհուբոհին մէջ՝ ստեղծել այն կեդրոնը, ուր աչքդ սիրէ յառիլ, սեւեռիլ միայն անրաժառանգ եւ մտածել թէ այդ կինը դաստիարակուած չէ՝ ամենեւին, մտածել թէ բոլոր այդ խնամքը, այդ խոնջէնքը ուրիշին աչքը հրապուրելու համար չէ՝ վատնուած, ինչպէս մեր սրահներուն խնամքը, այլ անձնական գոհունակութեան մը համար, որ բուն՝ ճշմարիտ արուեստագէտին սէրն է, սէր մըն ալ ասիկա

մաքրութեան ու կանոնաւորութեան գեղեցիկ իտէալին համար: Յետոյ բաղդատելով ինքզինքդ անոր հետ, երբ կը հետեւցնես թէ այդ խոշոր կիւնը քեզմէ աւելի կ'արժէ իր նպատակին անկեղծութեամբը եւ անպառ յարատեւութեամբը. երբ կը խորհիս այն անգիտակից անձնութեան վերայ, որ երբեք գնահատուած չէ, ու միտքդ կը բերես անգին այն յոխորտանքները չնչին բաներու համար, որոնք ընկերութեան մէջ կը ծափահարուին ամէն տեղ՝ կ'ապշիս կը մնաս մարդկային անիրաւ դատողութեան վրայ:

Ասիկա սիրտ սեղմող զգացում մըն է. մեզմէ վար նկատուած անձերու քով՝ մեր փոքրութեան զգայումը, ամէնէն ջլատիչը, ամէնէն նուաստացողիչը. խորունկ զգացում մը որ հուն չունի, վասն զի ամէնէն գաղտնի է, եւ անթափանց ամէնուն: Մեր բոլոր սնապարծութիւններուն շարքը վերիվար կը շրջէ, ու չէնքը մեր անձնայարգութեան, որով կ'ապրինք, որուն համար կ'ապրինք, հիմնայատակ կը կործանէ: Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ մենք ալ չկարենանք այդ մութ, այդ նսեմ, այդ անշուք գետնին վրայ, աննշան՝ բայց օգտակար աշխատաւոր մը ըլլալ: Մենք՝ որ փառքին բոլոր պերճանքը կը սիրենք, մենք՝ որ աղէկ երեւալու համար հոգինիս կը հանենք:

Այս անգութ խորհրդածութեանց մէջ, սակայն, սիրտիս քի կէտ մը կայ մեր վերաւորուած անձնապատուութեանը համար. մեր դաստիարակութիւնը: Եթէ անոնք՝ որ հոգիի նուրբ զարգացումը ունին, անոնք որ ամէն բանի լաւը կը փնտռեն, ա-

նոնք որ բան մը սիրելու եւ անոր առ յաւէտ յարելու, զոհեւելու լայն զգացողութեամբ օժտուած են, եթէ տեսնէին օրինակը պղտիկ կարծուած բաները սիրելու, եւ թաքուն՝ անփառունակ աշխատութեանց հետեւելու, անոնք խոհանոցն ալ պիտի սիրէին, անոր աշխատութիւններն ալ. միայն թէ նպատակին ըլլար օգուտը ուրիշներուն եւ ո՛չ թէ փառքը իրենց անձին:

Յետոյ՝ դաստիարակուած, արուեստագէտ՝ եւ հնարիմաց կինը միջոյնէր պիտի գտնէր այնպէս գործելու խոհանոցին մէջ, որ չստիպուէր ձեռքը աղտոտ բաներու մէջ թաթխելու. նրբութիւնները նրբութիւններ պիտի ստեղծէին, ճաշակը պղտիկ հրաշքներ պիտի գործէր, եւ նորոյթներու անվրէպ յաջորդութիւնը պիտի բերէր դնէր ծխնելոյզին եւ սաներուն մէջտեղը բոլոր հմայքը գեղեցիկն, զոր այսօր կինը իր արդու զարդին մէջ կը գնէ: Այսպէս՝ տունը՝ որ կնոջ միակ անբռնաբարելի իշխանութեան տեղն է, չպիտի ունենար տեղ մը, որ անոր խելքին ու զգայումին դրոշմը չկրէր: Իսկ կերակուրը, որ մեր կեանքին պայմանն է, փոխանակ վարձկան ձեռքերով ափ յափոյ հաղար ու մէկ խառնակութիւններէ անցնելու, կնոջ ու պարիկի այդ արուեստագէտ ձեռքերէն ուղղակի դուրս պիտի ելլէր, եւ պիտի հրամցուէր նոյնպէս իր հրաշակերտը եղող սեղանին վրայ, ինչպէս նեկտար մը դիցանոյններու ձեռքով պատրաստուած, իր ընտանիքին առողջութիւնը բարգաւաճ՝ եւ կեանքը անուշ ընելու համար:

7. ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ԿԻՆՐ

Ամերիկացի կինը անհուն աղքեցութիւն մը ունի այսօր: Իր զօրութեան աղբււրը ցոյց տալու համար, հեղինակ մը ուսումնասիրութեանց շարքի մը մէջ դացած է մինչեւ այն ժամանակը, յորում դիւցազնական տարագրութիւնները « Մէյֆլաուտ » նաւով հասած՝ օգնեցին երեւց հայերուն ու ամուսիններուն՝ չինեւո՛ւ նախնական հիւղակը՝ որ այժմեան հսկայ դանդաղածին օրրանը պիտի ըլլար: Այսպէսով, հաւասար մարդուն սկիզբէն ի վեր, գերազանցած են այժմ՝ զայն իմացական մշակութեամբ եւ նորանքով: Մինչ այրը ինքզինք գործերու հոսանքին կը յանձնէ, անոնք կ'անձնաւորեն իրենց մօր վայելչութիւնը, հաճոյքը, շքեղութիւնը, նորութիւնը: Բայց այս դեռ միակ դասակարգէն է համաշխարհային կոչուած, որ իր նիւթական առանձնաշնորհութեանց միջոցաւ ինքզինք հռչակած է աշխարհի ամէն կողմը, նոյն կարգը դարձեալ զոր այցելուն կը նշմարէ առաջին նայուածքով ամերիկեան հողին վրայ: Բոլոր նորեւապանձ կիները, որոնց անզբաղ ժամանակը կ'սպառի ձմեռնային կայաններու եւ գերախորժ ծովափներու վրայ, կը վերաբերին այս էապէս համաշխարհիկ ընկերութեան, ուր ինքնութիւնը գոյնէ զուրկ է եւ բնաւ որոշ հայրենիք մը չունի: Գերազանցապէս արհեստական ու քմահաճ տիպար մըն է աս, որ իմ

չըջագծէս դուրս է. այս տարրը կը կազմէ ճոխութեան ծայրայեղութիւնը: Ասոր հակոսեան՝ յետին թշուառութեան կուռքը, որ մանաւանդ մեծ տառաներու մէջ իր միջավայրին մօլութեանց մէջ ընկղմած, անճանաչելի էակ մը, ընկերային մանր վէրք մը դարձած է՝ հաւասարապէս դիտմամբ կը հեռացնեմ նիւթէս: Աս երկու ծայրերէն ո՛չ մէկը յատկանշանօրէն կը պատկերէ Ամերիկացի կինը, բայց աս երկուքին մէջտեղն, աս ծայրայեղ շքեղութեան ու թշուառութեան, աս շլացուցիչ ու գերլուզիչ ցուցադրութեան մէջտեղ կը գտնուի Ամերիկացի կինը, դասակարգ մը որուն վրայ բաղդատաբար քիչ գրուած է, ստուարաթիւ կարգ մը գործօն, եռանդուն, ձեռներէց, ազնիւ, զոր իր գերազանցապէս օգտակար գոյութեան ինչ ինչ երեւոյթներուն մէջ ներկայել իմ ջերմ փափաքը պիտի ըլլայ: Այս կարգը կը համապատասխանէ Եւրոպական բարձր ու միջին քաղքենի ընկերութեան: Թերեւս մտածուի թէ դասակարգային բաժանումներ չկան կամ պէտք չէ ըլլան, բայց այս առաջին պատրանքն է զոր ցրուելու պարտաւոր եմ: Ո՛չ միայն կան նախ աւելի կամ պակաս տուլարներու՝ բիրտ, անսիրտ խտրութիւնները, այլ ծագումը, միջավայրը, դաստիարակութիւնը անվերջ մանրախտիրներ կ'ստեղծեն եւ նոյնքան սեւեր կ'որակեն ու կը դասաւորեն:

Ամերիկեան իգական սեռը կը վայելէ արդէն բազմաթիւ առանձնաշնորհումներ, որոնք իր Արեւելքի կամ նոյն իսկ Եւրոպայի քոյրերուն անձանօթ են: Դպրոցական, կրթական խնդիրներու մէջ

այս հաւասարութիւնը գրէթէ ամենուրեք կը վաճառէ արդէն, օրուան ջանքերու նպատակն է այս իրաւունքը տարածել ամէն ճիւղերու մէջ, ինչպէս քաղաքային, վարչական, եւն. բայց ինչպէս յայտնի է, շատ փափուկ խնդիր մըն է աս, եւ այսօր նոյն իսկ կնոջական կարգերու մէջ այս մեծ շարժումին հակառակողներ կան: Այս խնդիրին արժանիքին մասին ճշդիւ ոչինչ ըսել կարելի է. կար ատեն մը երբ նոր աշխարհն իր սկզբունքներն հինէն կ'առնէր. հիմա դրութիւնը փոխուած է, դերերը փոխանակուած են եւ ճիշդ այս խորհրդաւոր շրջանին իրաւացի է հետազօտել ամէն շարժում, ուր բարին ու չարը, օգտակարն ու վնասակարն այնքան տարօրինակապէս խառնուած են:

Նոր աշխարհի մէջ կնոջ դիրքը միշտ բաղդատաբար բարձր եղած է 25 տարիի չափ առաջ, կնոջական ակումբներու հաստատութեան հետ զուգընթացաբար: Ասոնց առաջինն եւ գլխաւորը հիմնուած է Պոսթընի մէջ, «Նիւ-ինկլէնտ-վումընսքըլը» անունով: Երկրորդը հիմնուած է Նիւ-Եօքքի մէջ, եւ այնուհետեւ այս երկու մեծ վառարաններու ներշնչումին ու պաշտպանութեան ներքեւ նմանօրինակ հաստատութիւններ հիմնուած են երկրին ամէն կողմը: Այսօր ասոնց թիւը երեք հարիւրը կ'անցնի եւ իւրաքանչիւրն արագ զարգացման շաւիղին վրայ կը գտնուի: Այս ակումբներուն կրնան անգամակցիլ ամէն տարիքէ ու դաւանանքէ կիներ եւ հոն այդ ակումբներու շքեղ սրահներուն մէջ բանախօսութիւններ ու վիճաբանութիւններ տեղի կ'ունենան, որոնք մեծապէս կը

նպաստեն կիներու գաղափարային շրջանակն ընդլայնելու: Անոնցմէ մէկը կը խօսի, օրինակի համար. «Կանանց դերին վրայ անցեալին ու ներկային մէջ»: Եւ այսպէս ամէն կարեւոր նիւթ իր պատշաճ ընդլայնումը կը գտնէ: Այս գումարումները միայն կիներու յատուկ ըլլալուն, այրերը հոն մուտ չեն կրնար գտնել, բայց խառն հաւաքումներու մէջ յաճախ գերազանց հաճոյքով մտիկ ըրած եմ ամէն հասակէ կիներ, որոնք հաւասար ջաշդութեամբ խօսած եւ ընդհանուր ու ներդաշնակ զարգացումի մը ախորժելի գաղափարն ընծայած են: Հեշտ է երեւակայել թէ այդ կարգի գումարումներ, որ պարբերաբար տեղի կ'ունենան, զօրաւոր տպաւորութիւն մը կը գործեն կիներու միտքին վրայ, իրենց խօսակցական յատկութեանց վրայ՝ վանելով իրենց ոճէն ինչ որ սնտոի ու կարի անձնական է, ու՝ վարժեցնելով զիրենք՝ մտիկ ընել ուշադրութեամբ եւ հերքելու տրամաբանութեամբ: Իայ աստի կանխաւ նշանակուած աշխատութիւնները՝ այլազան նիւթերու վրայ՝ բարոյականի, իմաստասիրութեան, գիտութեան, պատմութեան մասին՝ երբեմն ճշմարիտ գրական տաղանդներու ծնունդ կ'ուտան:

Ինչպէս ըսի, Ամերիկայի մէջ կինը միշտ այր մարդուն հաւասարն եղած է, Եւրոպայի մէջ այսպէս չէ եղած. կինը հոն ստորնութիւնը ճանչցած եւ աստիճանաբար բարձրացած է: Սկիզբէն ի վեր հաւասարութեան սկզբունքը հաստատուած ըլլալով՝ կնոջ դիրքը, յառաջդիմութեան ընթացքին հետ շեշտուած է հոս. մանչերը՝ նախնական վար-

ժարաններու սեմէն սկսեալ՝ կնոջ յարգանքին վարժուած՝ այդ զգացումը յետագայ տարիներու մէջ իր բարձրագոյն արտայայտութեան հասուցած են, այնպէս որ այսօր ընդհանուր ճշմարտութիւն մըն է թէ կինը Միացեալ Նահանգներու մէջ առաջնակարգ դիրք մը բռնած է. չկայ երկիր մը ուր այրերը կնոջ բնական տկարութեան ու հրապոյրներուն հանդէպ այնչափ ասպետական տկարութիւններ յոյց տուած ըլլան, որչափ հոս:

8. ՎԵՐԱԴԱՐՁ Ի ԲՆՈՒԹԻՒՆ

Բարիքի գլխաւոր գեղեցկութիւններէն մէկն ալ ծառերն են, բնութեան այն մեծ չնորհը, զոր արուեստը այնքան աւելի շնորհալի կը հանդիսացնէ՝ հոն: Ծառերը՝ Բարիքի պէս խճողուած կեդրոնի մը մէջ աճելու համար խիստ քիչ հող եւ օդ ունին, բայց բարիցիներուն լուսամբիտ բնապաշտութիւնը կը լրացնէ բնութեան պակասը: Բանաւոր արարածներուն պէս կը խնամուին Պուլվարներուն կամ ծառուղիներուն եւ հրապարակներուն ծառերը: Երբ շինութեան մը կամ զետեղման մը առթիւ ծառ մը կոտրել կամ կտրել հարկ ըլլայ, կամ ծառի մը աղէկ չնայուելուն համար չորնալ սկսի, թաղեցիներ, քաղաքացիներ իրար կ'անցնին թէ ինչո՞ւ թաղապետութիւնը կամ քաղաքապետութիւնը

անիոյթ կը կենայ այսպիսի վանդալութեան առջեւ: Բարիք քաղաքին պարտիզպաններն երբեք տապարով չեն մօտենար ծառի մը: Ծառ մը երբ ծերանալ գոսանալ սկսի, տակաւին չեն կոտրեր զայն: Պատշաճ թաղում մը կ'ընեն: Արմատէն կը հանեն, եւ քաղաքէն դուրս Պուլսնի կամ Վէնսէնի անտառին մէկ կողմն արեգդեմ տեղ մը կը տնկեն նորէն, որպէս զի հոն կ'անք առնէ եւ յետոյ քչիկ քչիկ չորնայ:

* * *

Քաղաքակրթութեան ամէնէն նորայած ոստանին մէջ ծառերուն տարուած այս պաշտօնը ժամանակակից Քաղակրթութիւնը վարող մեծ օրէնքներէն մէկը չի չեցներ:

Մարդիկ քանի՜ քաղաքակրթուեցան՝ այնքան հեռացան բնութենէն: — Քաղաքակրթիւնը շատ մը մարդիկ կը բերէ կը մղէ մէկտեղ ապրելու, մէկ քաղքի մէջ, յարաբերութեանց եւ գործառնութեանց դիւրութեան համար: Արդ, բաղմամբոյ քաղաքներու մէջ փայտաշէն տունները մշտակայ վտանգ են: Քաղաքակրթութիւնը կը պարտաւորէ ուրեմն մարդիկը քարաշէններու մէջ բնակելու: Բայց խիտ առ խիտ շինուած քարուկիր տուններ ո՞րքան վտառոգ չեն՝ ընդհատմամբ իրարմէ ընդարձակ անջրպետներով բաժնուած փայտաշէն գեղջուկ տուններուն: Քաղաքակրթութիւնը, ուրեմն, իր մասնաւոր պահանջներն ունի: Բայց ասոնք միշտ նպաստաւոր չեն մարդուս առողջութեան, բարօրութեան եւ երկարակեցութեան:

Զգեստներու մասին ալ միթէ ճիշդ չէ՞ նոյն դիտողութիւնը: — Բնական վիճակի մէջ, մարդուն հագածները թոյլ բաներ են, որոնց մէջէն օգն յարածամ ազատ շրջան կ'ընէ: Քաղաքակրթութեան մէջ, հագեստները պէտք է սեղմեն, որով աւելի վայելուչ կ'երևան, բայց կը նեղեն մարմինը, կ'արգելեն անոր աճումը, եւ գրէթէ անհասարակ կ'ընեն օգի եւ արիւնի ազատ շրջանը:

Հապա ուտելիքները: Ի չգոյէ ազատ եւ մաքուր օգի, եւ նստուկ կեանքի բերմամբ, մարտդութիւնները դանդաղ են քաղաքներու մէջ: Ստամոքսը գրգռել պէտք է ուրեմն: Ասկէ՝ համեմաւոր կերակուրներ՝ յատուկ պատրաստութիւններով, կամ գրգռիչ ըմպելիներ՝ ախորժակ բանալու համար, մանաւանդ որ մեծ քաղաքներէն անբաժան ուրիշ չարիք մը՝ զով, մաքուր, լաւ ջուրի նուազութիւնը, արբեցութեան կը մղէ բնակիչները: Ասով՝ ստամոքսի խանգարումներ: Եւ ամէնէն յամառ, ամէնէն անբուժելի հիւանդութիւնները ծագում կ'առնեն ստամոքսի անկարգութիւններէն:

Հետեւապէս, մարդիկ քաղաքակրթութեամբ հեռացան Բնութենէն, եւ երբ իրենք երես դարձուցին Բնութենէն, իր կարգին Բնութիւնն ալ իրենցմէ երես դարձուց:

Այս յոռի շրջանը երկար չէր կրնար տեւել սակայն: Սխալ ճամբայ մըն էր աս: Գիտուններ, ընկերաբաններ մահախիշ ըրին այսպէս ըմբռնուած Քաղաքակրթութեան մը աղէտալի ելքն ինչպէս անհատին, անանկ ալ հանրութեան հա-

մար: Եւ հիմա հանդիսատեսներն ենք հակառակ շարժումի մը: Օրուան նշանաբանն է՝ վերադարձը դէպ ի Բնութիւն:

* *

Հիմայ բժիշկը չի դադարի խորտելէ. — «Կարելի եղածին չափ բայց օգի մէջ ապրեցէք: Գիշեր ցորեկ բայց թողէք պատուհանները: Հոգ տարէք ծառերով շրջապատուած ըլլալու: Ձեր սովորաբար նստած սենեակէն՝ կարելի եղածին չափ հեռաւոր հորիզոնի մը վրայ նային ձեր աչքերը: Այլ աւելի աղէկ՝ եթէ ձեր աչքերը շարունակ հանգչին ծառերու եւ մարգագետնի կանաչութեան վրայ, որովհետեւ ծառերուն եւ խոտերուն կանաչն ու ծովուն կապոյտը, աչքին ամէնէն աւելի ախորժած երկու գոյներն են, երկինքի կապոյտին հետ: Ձեր մարմինը յարածամ հաղորդակցութեան մէջ դրէք օդին ու ջուրին հետ: Դաշտին եւ լեռան օդը եւ ծովուն ջուրը թո՛ղ գլխաւոր սընունդն ըլլան ձեր թոքերուն, ու ձեր մարմինին ծակալիքներուն: Եւ քալեցէ՛ք, յետին գիւղացիին պէս, որ տր'իս միայն հագած է՝ հանգիստ եւ երկար քալելու համար. քալեցէ՛ք ամէն օր՝ մէկ, երկու, մինչեւ երեք ժամ քալեցէ՛ք օրը, եւ պարզ կ'երակուրներ միայն կերէք, քիչ կամ բնաւ համեմաւոր, եւ ձեր լաւագոյն ըմպելին ձեր ճարեկըցած ամէնէն մաքուր եւ ամէնէն զով ջուրն ըլլայ: Առողջութիւնը, երկարակեցութիւնը, բարօրութիւնը, հիւանդութենէ ազատութիւնը այս պայմաններով են միայն: Ուրիշ դեղ դարման աւելորդ են կամ վնասակար կամ խաբուսիկ:»

Ահա այն խրատները զորս ժամանակին ամենէն գիտնական եւ ամենէն անկեղծ բժիշկներէն, առողջաբաններէն եւ ընկերաբաններէն կը լսենք հիմա: Բայց ի՞նչ է բոլոր այս պարզ եւ դիւրահասկնալի խրատներուն ամփոփումը: Ո՛ւր կը յանգին ամէնքն ալ առ հասարակ: Ամէնքն ալ դէպի բնութիւն վերադարձին չե՞ն միտիր:

Փառաւոր վերադարձ մըն է աս' զոր կ'ընենք դէպի Մայր-Բնութիւն:

Թո՛ղ քաղաքակրթութեան մէջ ապրի մարդ՝ որքան կ'ուզէ, բայց եթէ իր առողջութիւնը, իր կեանքը, իր բարօրութիւնը վրայ տալ աչքը չէ առեր, թո՛ղ ա՛յնքան միայն յարմարի քաղաքակրթութեան կարգուսարքին, որքան կրնայ զայն հաշտեցնել բնութեան հետ:

* * *

«Վերադարձն ի Բնութիւն» շատ մը կերպերով կ'ըլլայ, եւ կեանքի շատ մը հանգամանքներուն մէջ պէտք է: Ծառերու համար սէրը մէկն է այդ կերպերէն: Սիրեցէ՛ք ծառերը: Ատոր մէջ առողջութիւն կայ, որովհետեւ կազդուրիչ զբաղում մը կայ: Ատոր մէջ բարոյականութիւն ալ կայ, որովհետեւ ծառերը յոռի ունակութիւններու ժամանակ պիտի չթողուն, անօգուտ կամ փնասակար զբաղումներու ժամանակ բնաւ չպիտի տան ձեզի: Եթէ ծառերը սիրէք, շատ մը բաներ կան զոր պիտի չը սիրէք, եւ շատ լաւ պիտի ընէք չսիրելով: Զեր պարապ ժամերն աւելի հաճութեամբ պիտի անցընէք՝ ձեր մեծ կամ փոքրիկ պարտէզին մէջ քան

թուղթի սեղանին շուրջը, քան գինետունի կամ զարեջրատունի մէջ, քան թեթեւսովիկ խաղերու թատրոնի մը մէջ, որ մնայուն բողոք մըն է թատրոնի անունին դէմ: Ծառերը սիրեցէ՛ք՝ հաեւ գեղեցիկ ժամանց մը յարգարեւու համար ձեր զաւակներուն, որովհետեւ ձեր ծնողական պարտաւորութեանց չըջանակին մէջ կը մտնէ հաեւ ձեր զաւակներուն ներկայ եւ ապագայ զուարճութիւններուն հոգը: Կարեւորութիւն չունի սիրա հատցնել որ ձեր զաւակները գէշ բաներու ժամանակ չտան: Կարեւորն ա՛յն է որ կանխահօգ մտածումով անոնց ժամանակն ուրի՛շ կերպով գրաւած ըլլաք արդէն:

Բայց «Վերադարձն ի Բնութիւն» պէ՛տք է նոյն իսկ մեր ֆիզիքական առողջութեան համար: Քաղաքակրթութեան բացարձակապէս վատառողջ մէկ բերումն է որ մեր՝ քաղաքացիներուս, մեծ քաղաքներու բնակիչներուս՝ ծառերու, կանաչներու, մարգագետիններու համար ընդածին սէրը մարեր է, եւ քիչ քիչ վարժուեր ենք ամիսներով, տարիներով անոնցմէ հեռու ապրելու:

Երբ Հայերը առաջին անգամ Փոքր Ասիայէն Կ. Պոլիս եկան, թէ՛ անոնք որ աղքատ էին եւ թէ՛ անոնք որ ունեւոր էին, ծառաշատ տեղեր բռնակեցան, որովհետեւ այն ատեն Պոլսոյ ամենամեծ մասը կանաչութեամբ զարդարուած էր, եւ ծառերուն ընկերակցութիւնը կը վայելէին թէ՛ անոնք որ քաղաքին մէջ պարտիզաւոր տուներ ունենալու բաղդը կը վայելէին եւ թէ՛ անոնք որ քաղաքին ծայրերը՝ պարտիզաշատ արուարձաններ

յուր մէջ ընակելու հարկին ներքեւ էին: Մենք Պոլսոյ հին քարտէսը տեսած ենք՝ Յաթիւնի Պոլիս մտած ժամանակ: Եւ այն ատեն Պոլիս ամենամեծ մասը ծառերով ու կանաչներով պատած էր: Ասիացի ժողովուրդի մը նոյն ճաշակ պահեցին Հայերը՝ երբ մայրաքաղաքը հետզհետէ ննջալով, պարտէզներ պակսեցան, եւ Բնութիւն տեղի տուաւ Քաղաքակրթութեան առջեւ: Հիւսիսային իրենց ընակութեան համար ո՛րքան ըստ երեւոյթին անշուք տուններ շինէին, պարտէզի մեծ սէր ունէին ամէնքն ալ անխտիր, եւ չատ ծախք կ'ընէին ծառերու եւ ծաղիկներու համար: Բայց Հայ հարուստները, ետքերը՝ Պոլսոյ Եւլի տեղ տեղուանքը տուններ շինելով կամ նախնիքներու ճաշակը քիչ քիչ տկարանալով իրենց մէջ 5000էն մինչեւ 20,000 ոսկի տունի մը շինութեան ծախք կ'ընէին առանց պարտէզ մը ունենալու: Միջակօրեար դասակարգն ալ ատենց օրինակին կ'հետեւէ: Պարտէզի համար հող յատկացնել եւ դրամ վատնել աւելորդ կը համարուէ: Աւելի հող կը տարուի լաւ կահ կարասի ունենալու, քան բարձր՝ պատկառելի ծառերով չըջապատուած աղուոր սիրուն պարտէզ մը: Շատ շիտակ դիտողութիւն մը ըրաւ մեզի անգամ մը՝ գիտնական Եւրոպացի մը, երբ Վերին Վոսփոր մեծ պանդոկի մէջ կը տեսնուէինք: Յոյց տալով պանդոկին չքեղ սալօնին պատուհաններէն երեւցող պարտէզը, ուր վաղեմի խոշոր ծառերու հազուագիւտ չարք մը կայ՝ ըսաւ. — «Այս դարաւոր ծառերը չա՛տ աւելի գեղեցիկ եւ չա՛տ աւելի արժէքաւոր դարձնեն ես այս պանդոկին համար, քան ամէնէն սուղ կահ կարասին՝ որ կրնայ բերուած ըլլալ Լոնտոնէն կամ Վիեննայէն, որովհետեւ կահ կարասիի մասին, չկայ բան մը զոր դրամը չկարենայ ճարել Եւրոպայի մէջ, բայց այս ծառերը պարզապէս անգին են, դիւրաւ չեն գտնուիր, ստակով ձեռք չեն բերուիր, ուղուած ատեն չեն հայթայթուիր, եւ հրամայուած տեղը չեն փոխադրուիր:» Ուշիմ ըզբօսաշրջիկ մըն ալ, Անգղիացի, որ հոն էր, խօսքի խառնուելով, դմայլանքով պատմելէ ետքը Աւստրիայի հանքային ջուրի կայաններուն առողջարար եւ զուարճալի կեանքը՝ բացատրեց թէ այսպիսի ջուրեր թուրքիայի մէջ ալ պակաս չեն: Բայց թուրքիա չի կրնար մրցիլ անոնց հետ, որովհետեւ խնդիրը հանքային ջուրի վրայ չէ միայն: Այն ջուրէն խմողները պէտք է նաեւ քալեն. այս պատշաճ է որ՝ միանալով այն աղի ջուրին հետ՝ պիտի տայ փախաքուած օգուտն ու դարմանը: Բայց ո՛ր կը պտտին. — Դարաւոր ծառերու երկար եւ կանոնաւոր գիծերու մէջտեղ, 1-2-3 ժամուան տեղ հարթ հաւասար գետնի վրայ, այն բարձր եւ հովասուն ծառերուն շուքովը պատսպարուած ձեմեւալայրերու մէջ: Արդ, թուրքիա ունի հանքային ջուրերը: Բայց ծառ չըլլալով, ձեմեւալայր ալ չկայ, եւ ձեմեւալայր չըլլալով, հանքային ջուրի կայան չի կազմուիր, դրօսաշրջիկ չի գար, դարմանի կարօտ ունեւորներ չեն գար որ դրամ ձգեն երկրին մէջ: Հոնգարիա եւ Աւստրիա ամէն տարի միլիոնաւոր ոսկի կը քաշեն օտարազգիներէն միմիայն չնորհիւ այն կանուխէն արթնցած հոգա-

մըն են այս պանդոկին համար, քան ամէնէն սուղ կահ կարասին՝ որ կրնայ բերուած ըլլալ Լոնտոնէն կամ Վիեննայէն, որովհետեւ կահ կարասիի մասին, չկայ բան մը զոր դրամը չկարենայ ճարել Եւրոպայի մէջ, բայց այս ծառերը պարզապէս անգին են, դիւրաւ չեն գտնուիր, ստակով ձեռք չեն բերուիր, ուղուած ատեն չեն հայթայթուիր, եւ հրամայուած տեղը չեն փոխադրուիր:» Ուշիմ ըզբօսաշրջիկ մըն ալ, Անգղիացի, որ հոն էր, խօսքի խառնուելով, դմայլանքով պատմելէ ետքը Աւստրիայի հանքային ջուրի կայաններուն առողջարար եւ զուարճալի կեանքը՝ բացատրեց թէ այսպիսի ջուրեր թուրքիայի մէջ ալ պակաս չեն: Բայց թուրքիա չի կրնար մրցիլ անոնց հետ, որովհետեւ խնդիրը հանքային ջուրի վրայ չէ միայն: Այն ջուրէն խմողները պէտք է նաեւ քալեն. այս պատշաճ է որ՝ միանալով այն աղի ջուրին հետ՝ պիտի տայ փախաքուած օգուտն ու դարմանը: Բայց ո՛ր կը պտտին. — Դարաւոր ծառերու երկար եւ կանոնաւոր գիծերու մէջտեղ, 1-2-3 ժամուան տեղ հարթ հաւասար գետնի վրայ, այն բարձր եւ հովասուն ծառերուն շուքովը պատսպարուած ձեմեւալայրերու մէջ: Արդ, թուրքիա ունի հանքային ջուրերը: Բայց ծառ չըլլալով, ձեմեւալայր ալ չկայ, եւ ձեմեւալայր չըլլալով, հանքային ջուրի կայան չի կազմուիր, դրօսաշրջիկ չի գար, դարմանի կարօտ ունեւորներ չեն գար որ դրամ ձգեն երկրին մէջ: Հոնգարիա եւ Աւստրիա ամէն տարի միլիոնաւոր ոսկի կը քաշեն օտարազգիներէն միմիայն չնորհիւ այն կանուխէն արթնցած հոգա-

ծութեան, որով այնպիսի ծառայատ կեդրոնն կազմեր են իրենց երկրին ամենէն նպաստաւոր կէտերուն վրայ:

Ինչպէս կը տեսնենք, ծառերը՝ նոյն իսկ վարի ծառերը՝ անհատին համար առողջութեան էական պայման մըն են եւ երկրին համար ալ հարկաւորութեան աղբիւր մը: Կ'արժէ որ ամէնքս սիրենք ծառերը, եւ հոգ տանինք ծառերն ու ծառաստանները շատցնելու, իբրեւ ամենէն հաճելի ամենէն զբօսալի պատուարը Բաղաքակրթութեան յոռի տարրերուն արշաւանքին դէմ:

* * *

10. ՇԱՐՄԱՂԻՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

Անոնք որ գաւառները ճամբորդելու առիթ ունեցած են, տեսած են անշուշտ շատ անգամ սենեակի մը պատէն վար կախուած տախտակէ շրջանակ մը, որուն վրայ լարուած է բարակ, շատ բարակ ցանցի պէս մետաքսէ կերպաս մը:

Առաջին տեսնելուդ, կարկան մը կը կարծես զայն, տան տիրուհին ասեղնագործութեան համար պատրաստուած, եւ մենք՝ Պոլսեցիներս՝ որ ստէպ անպէտ կամ գոնէ աւելորդ բաներու ճաշակը ունինք, բնաւ չպիտի կարենայինք գուշակել անոր ինչ ըլլալը մինչեւ որ չբացատրէին մեզի Գէթ ինծի այնպէս պատահեցաւ, եւ մայրա-

քաղաքացիի յատուկ պարզմտութեամբ մը հարցուցի, ինչ որ գաւառացի կին մը չպիտի զիջանէր ընելու: Որովհետեւ, անոնք ամէն բան գիտեն, ամէն բան տեսած, ամէն բան սորված են, եւ ասիկա ըսած ատեննին՝ կը ջանան խօսակցութեանց մէջէն գողնալ չգիտցածնին, ետքը քեզի ծախելու համար՝ կարելի եղածին չափ ածան գինով, ատոր համար իրենց գիտցածը շատ սուղ կը ծախեն: Եւ ամիսներ անցան ու ես մոռցեր էի նրբահիւս փայտածիր բոլորակը, երբ օր մը սեղանին վրայ բերուեցաւ գեղեցիկ թախտակ մը՝ ձիւնի պէս սպիտակ եւ բեհեզի պէս թափանցիկ խաւերէ կազմուած, եւ համեղ ու թեթեւ հովի պէս, ինչպէս իրենք սովորութիւն ունին ըսելու բանաստեղծութիւն:

Ես՝ որ վարժուեր էի արդէն անոնց տունէն շինուած թարմ հացին եւ հոծ խմորեղէններուն՝ վայրկեան մը ինքզինքս Պոլիս կարծելու պատրանքը ունեցայ, ու եռանդով հարցուցի թէ ինչ տեսակ ցորենով պատրաստեր էին ատանկ գեղեցիկ հաստեայ մը: — «Մեր հացին ցորենն է» — ըսին եւ՝ զարմանքս տեսնելով՝ ժպտեցան:

Հիմայ, դասին կարգը եկեր էր, եւ բացատրեցին ինծի թէ այն մետաքսէ կտրիկ գործիքն շնորհիւ առաջ եկեր էր այս սքանչելիքը: Ու հասկըցայ վերջապէս թէ շարմաղ մըն է եղեր, ուրկէ մաղուած ալիւրը՝ ճերմակ, բարակ եւ մաքուր կ'ըլլար: Յետոյ բերին ցոյց տուին ինծի ճարմաղ մը, ուրկէ հոսած ալիւրը հասարակ խմորեղէններու կը գործածուէր, ինչպէս նաեւ երրորդ խար-

բալ մըն ալ ուրկէ խախալուած ալիւրը հացի կը յատկացնէին՝ թեփերէն զտելով զայն :

Նրեւակայեցէ՛ք, ես որ նազանքի ու չնորձի գեղադիտական նպատակ մը յատկացուցեր էի անոր, խոհանոցի գործիք մըն է եղեր ուրեմն՝ այդ մետաքսահիւս բեհեղէ պատառը, սենեակին պատնի վար կախուած, նկարիչի մը վրձինին երանգները ընդունելու պատրաստ կտաւի մը նման : Ու տըգիտութեանս վրայ կարմրելով, խօսք մը ըսած ըլլալու համար, վրայ բերի թէ կը զարմանայի բոմբենոյն յորենէն արտադրուած ալիւրը կրնար, միայն մաղի մը փոփոխութեամբ, այդքան նրբանալ, այդքան աղնուանալ : Ուրեմն, յորենին տեսակը ընտիր էր, քանի որ իր մէջը կը պարունակէր այդ գեղեցիկ տարրերը :

Անկից ի վեր տարիներ անշաժ են, եւ զարմանալի զուգադիպութեամբ մը յանկարծ միտքս կ'իյնայ շարմաղի պատմութիւնը, եւ այն ատենի իմ միամիտ տրամաբանութիւնս, երբ կը խօսուի ու կը գրուի մեր համայքին մէկ կամ միւս մասնաւոր դասակարգին վրայ քննադատօրէն :

Ո՛հ, շատ անողոք կերպով կը դատաւեալեմք ինքզինքնիս, մեր եկեղեցականները, մեր ժողովականները, մեր դաստիարակները, մեր խմբագիրները, մեր բժիշկները, մեր փաստաբանները, մեր կիները : Սակայն անոնց մէջէն չէ՞ որ ելած են ստէպ, այնքան լուրջ ժողովականներ, այնքան կղերականներ, հմուտ ուսուցիչներ, տաղանդաւոր գրագէտներ, գիտուն բժիշկներ, օրէնսգէտ իրաւաբաններ, առաքինի կիներ : Եւ ասոնք չե՞ն ա-

պացուցաներ թէ մեր ցեղին բնական նկարագիրը չէ որ վատթար է իր տեսակին մէջ, որովհետեւ դժնիկին թուփին վրայ վարդ չի բուսնիր :

Ինչ որ կը պակսի՝ մաղն է միայն :

Նթէ գաւառացի տնայէն կնոջ նման, մենք ալ իմաստութիւն ունենայինք զանազան խարբալներ յատկացնելու մեր հանրային կեանքին խնորը կազմող զանազան անհատներուն համար, եւ ինչպէս գիտէ տանտիրուհին հացին ալիւրը չօթի չգործածել, եթէ մենք ալ ուսուցչութիւն չյանձնէինք անոնց որ կօշիկ կարկտել գիտեն, եւ եկեղեցականութեան չբարձրացնէինք զանոնք որ նպարավաճառութեան միայն կը յարարին, ամէն մարդ իր բուն տեղը պիտի գտնէր ապահովապէս, անկալողը կարողին տեղը անցնելով չպիտի ծաղրուէր, կարողն ալ անկարողին գործը կատարելով չպիտի տառապէր :

Մե՛ղք որ շարմաղին դրութիւնը անծանօթ մընացած է մեր կեանքին մէջ :

Ս Ի Պ Ի Լ

2. ԻՄԱՍՏԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆԸ

Իմաստասիրութիւնը կամ փիլիսոփայութիւնը առանձին գիտութիւն մ'է այսօր. սակայն իր մէջ կը պարփակէ շատ մը գիտութիւններու ոգին: Նախապէս փիլիսոփայութիւնը եղած է ամփոփոյժը ըլլոր ծանօթութիւններուն, յետոյ՝ Սոկրատ Յոյն իմաստասերին օրով՝ անիկա եղած է մարդը ուսումնասիրելու գիտութիւնը, ու անկէ ետքն է որ, շրջադիւր Տեփաղի, մտած է իր այսօրուան որոշ սահմաններուն մէջ: Իմաստասիրութիւնը հինգ մասեր կը բովանդակէ. — Հոգեբանութիւն, Տրամաբանութիւն, Բարոյագիտութիւն, Աստուածաբանութիւն եւ Բնագանցութիւն: Յետոյ, ասոնցմէ դուրս, կայ մտել իմաստասիրութեան պատմութիւնը, որ կը բնէ, կը խուզարկէ եւ կ'ուսումնասիրէ այն գաղափարն փութերը որոնցմէ անցած է այդ տարածուն ու բազմակողմանի գիտութիւնը, տարիներու շրջանին մէջ, իր ծնունդ առնելէն ի վեր:

Մասեցագրութեան մէջ՝ իմաստասիրելու երկու կերպեր կան միշտ. նախ՝ զուտ իմաստասիրութիւնը եւ, երկրորդ, այն տեսութիւնները, այն դրութիւններ՝ որոնք իմաստասիրութեան հետ անմիջական յարաբերութիւններ ունին: Եւրոպայի մէջ զուտ իմաստասիրութեամբ զբաղող տաղանդներ եղած են Սքիւզա, Տեփաղ, Օկիւսդ Քոնֆ, Վիլքոր Քուզէն, Քանդ, Հեկել եւ բազմաթիւ ուրիշներ. իսկ երկրորդ, աւելի դիւրամասշտի իմաստասիրութիւնը ըրած են Գլոտ Պեռնար, Ժօֆրուա-

Սենդ-Իլեն, Արալօ, Շաքարիան, Ժ. Ժ. Ռուսօ, Էն, Էն.: Մեր մէջ, անշուշտ դժբաղդաբար, շատ հազուագիւտ տաղանդներ միայն կրցած են ինքնինքնին նուիրել ամբողջովին զուտ իմաստասիրական աշխատութիւններու. ասոնց մէջ, մասի վերայ համբելով, կրնանք յիշել միայն Գալուս Կոստանդեանը, Եղիա Տեմիրճիպաշեանը եւ Ռ. Պերպերեանը: Միւս ճիւղը, (սակն ըսելու համար, գրական-իմաստասիրական, նկարագրական-իմաստասիրական, խորհրդածական-իմաստասիրական ճիւղը) քիչ մը աւելի մշակուած է մեր մէջ: Նկարագրական-իմաստասիրական են հոս դրուած կտորներուն մէջ, զոր օրինակ, Զիֆթե Սարաֆի «Երկու շրջանակներ»ը. մեր հաշակներուն եւ մեր միտքներուն համար այս ճիւղը աւելի յարմար նկատուած է տակաւին: Խորհրդածական եւ գրական իմաստասիրութիւնը մշակած է մեր մէջ Յ. Մամբեան:

Իմաստասիրական գրուածքի մը, մանաւանդ զուտ իմաստասիրական գրուածքի մը երկու ամենակենսական յատկութիւնները պէտք է ըլլան՝ *մեքոս*, այսինքն կարգ՝ բացատրութեան մէջ, եւ *ոմի յատկութիւն*: Այս պայմանները բացարձակապէս անբռնաբարելի են, մանաւանդ անոր համար որ իմաստասիրական ճիւղ մը, տեսութիւն մը, ինքնին աւրդէն կենդանոս ըլլալով գրեթէ միշտ, բացատրութեան կարգն ու ոմի յատկութիւնը պէտք է անպակաս ըլլան, գրուածքը անհասկնալի խառնակութեան մը չվերածելու համար:

1. ԳՈՐԾԸ ՊԱՏՃԱՌԻՆ ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆՆ Է

(ԲՆԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ)

Երբ Բնական Պատմութիւնը մեր տեսութեան առջեւ կ'իջնայ, մեր՝ որ առանց չափու ոչինչի կը յարինք, մեր՝ որ եթէ ոչ այլ ինչ, գոնէ հաճոյք մը զգալու եւ հրճուողութեան մէջ վայելելու շահն ունինք, հարցում մի կուգայ միտքերնիս:

Ի՞նչ օգուտ զայն կարգալէ:

Իբր մարդ եւ իբր հաւատացեալ մարդ, կրկնակի տեսութեան մէջ կը տարածուինք եւ կը տեսնենք թէ, մարդիկ ուղղակի յարաբերութիւն ունին կենդանական աշխարհին հետ, կենդանիէն իրենց բերքն ու շահը եւ իրենց վնասն ու վտանգը ունին. բուրդը, մորթը, կաթն ու կարագը, եղն ու եղջիւրը, դեղն ու դարմանը բնդուներնուն պէս, թոյնի դեղթափին ու գիշատումին դիմադրութեանը հարկն ալ կայ: Երբ աչքի առջեւ կ'ունենանք կենդանական աշխարհի սքանչելիքը, որ միտքին հիացումը կը վառէ, եւ մանաւանդ երբ մարդն ալ կենդանիներու կարգին վերաբերելով իր գտնուած սեռին վրայ ծանօթութիւնը անհրաժեշտ կ'ըլլայ՝ ա'լ անկարելի կը դառնայ այս գիտութեան օգտակարութիւնը չճանչնալ:

Իսկ թէ ո՞վ է Աստուած, ո՞վ է այս վերացական գաղափարը, եթէ մօտէն գիտնալ ուղղ կայ, Բնական Պատմութիւնը իր լաւագոյն առաջնորդը

պիտի ըլլայ, վասն զի՝ ինչպէս հեղինակութեան մը եւ շինութեան մը անթերի եւ հիասքանչ հիւսքը հեղինակին ու ճարտարագետին կորովն ու մեծութիւնը կրնան հաստատել՝ նոյնպէս ճարտարահիւս ձեռագործ մը, որուն գործադիրը բացակայ է, անտեսանելի արարիչը ու իր անաղօտ հանճարը կը փայլեցնէ, վասն զի գործը պատճառիկ վիպոյր ինքն է:

Բնական պատմութիւնը Պիւֆօնին փառքն է. անով փայլեցաւ ան. հին եւ նոր փիլիսոփաներ շատ սիրեցին զայն եւ իրենց սիրովը հաստատեցին անոր օգտաւէտութիւնն ու հաճելիութիւնը: Հումպոլտ, Պլիւմէնպախ, Կիւլէր, Ռիչառ Երրեք ձանձրոյթ չզգացին իրենց կեանքին մեծ մասը անոր ուսմանը տալով. մանաւանդ Ռիչառ շատ նշանաւոր է:

Դառն ճշմարտութիւն մ'է որ մենք այս գիտութեան բոլոր հրաշալիքը պատմելու կամ լսելու ատեն, պիտի չկրնանք անկարօտ կերպով բացատրել զայն մեր լեզուով, այլ երբ բառ չգտած ժամանակնիս, բառ ալ չկրնանք չինել, օտարէն փոխառութիւն պիտի ընենք, որովհետեւ մեր նպատակը՝ հայերէն խօսելէն աւելի, գիտութիւնը կամ կենդանիներու անձայր աշխարհը նկարագրել է:

Բնական պատմութիւնը, զոր Histoire naturelle կը կոչեն Գաղղիացիները, բնութեան մէջ գտնուող մարմիններուն բունը, անոնց բնութիւնը, անոնց ներքին ու արտաքին կազմութեան գործն ու արտաբերութիւնը կ'ապացուցանէ:

Բնական պատմութիւնը գլխաւորապէս երկու մասի կը բաժնուի:

1. Անգործարանաւոր մարմիններ. — 2. Գործարանաւոր մարմիններ: Անգործարանաւոր մարմիններն՝ ընդհանրապէս կրային կամ հանքային բերքերն են, զոր օրինակ, երկաթ, պղինձ, կապար, պալլեդ, կիր, քար, հող, եւն. եւն.:

Իսկ գործարանաւոր մարմինները կրկին երկուքի կը բաժնուին, 1. Բուսական, կամ անոնք որ մինալ անունդի եւ սերունդի գործարաններ ունին, 2. Կենդանական կամ անոնք որ անունդի եւ սերունդի նաեւ շարժումի եւ զգացումի գործարաններ ալ ունին:

Կենդանիները որ բնական պատմութեան բաժնին մէկ մասն են, մեր դասախօսելի կտորն է միայն: Փրկն ու ուղտը գիտնալով՝ երբ մրջկենէն խիստ փոքր՝ աչքով անտեսանելի լսեռնիկներ ու մեկնակներ կը ճանչնանք, կ'ապշինք թէ անոնք ալ բերան ունին, գործարան ունին, կենդանի են անոնց պէս: Այո՛, զի հեղինակը խիստ ճարտար է:

ԹԱՅՈՒԼ

ԾԱՆ. — Այս հատուածին հեղինակն է Մկրտիչ Թօղեան, կրտսեր եղբայր Առաքել էֆ. Թօղեանի, Թաթուլ, իբր յաջողակ բժշկական ուսանողի անուն ունենալէ զատ, իբր ուսուցիչ ալ զիրք ունէր Մայրաքաղաքի մէջ. 1873—74ին Բնական Պատմութիւն եւ ուրիշ գիտական ճիւղերու ուսուցիչ էր Հիսար Տիպի Մէզգուրեան երկսեռ վարժարանին մէջ ուր իրեն աշակերտած է այս զիրքին հրատարակիչը: Անցեալ օրերու յիշատակ մը եւ ոչ բացեալ ուսուցիչին դասախօսութենէն նմոյշ մը տալու համար առաջ կը բերուի այս հատուածը:

Ս. Դ.

2. ԿԵԱՆՔԻ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

Ինչ է Կեանքը, ինչ է Մահը, — ո՞վ կը խորհի այդ երկու ամենակարեւոր խնդիրներուն վրայ: — Ո՛չ ոք, երբ կեանքն երջանիկ կը սահի. ամէն ոք՝ երբ մահը մօտալուտ է: — Լոկ իմաստասէրն է որ թէ՛ մէկուն եւ թէ՛ միւսին վրայ անդու կը նայի այնպիսի ակնարկով՝ որուն մէջ կը կարգատեթէ ոչ անտարբերութեան ստուերը, գէթ արգահատութեան նշոյլը: Մեր մէջ՝ Գրասէր Ատոմն է որ ո՛չ իր սրատես աչքը կը գոցէ առանց ողջոյն մը տալու հրաշալի բնութեան, եւ ո՛չ թափանցիկ գրիչը մէկդի կը թողու՝ առանց կոչում մ'ընելու մահուան: Մէկը առանց միւսին չէ կարող ըմբռնել, մէկը միւսին լրումը, պսակը կը հոչակէ: Եւ իրաւունք ունի վասն զի Կեանք ու Մահ այնպիսի յարակցութեամբ կապուած են, միեւնոյն երեւոյթին այնպիսի անբաժանելի բարեշրջումն են, որ՝ տարբեր տեսակէտով՝ ինչ որ ոմանց կենդանութիւն կը թուի՝ ուրիշներուն մեռելութիւն կը թուի եւ փոխադարձաբար:

Եւ քանի՛ քանի՛ մարդկային արարածներ այս պատրանքին ենթակայ գտնուելով՝ իրարու հակառակ եզրակացութեան կը հասնին, երբ վէճը Կեանքի եւ Մահուան վրայ է: Երբ մէկը՝ Կեանքը երկնատուր չնորո՞ մը, անընդհատ վերակենդանութիւն մը կը նկատէ, ուրիշ մը՝ դէպ ի անմահու-

թիւն՝ փշալից շաւիղ մը, իմաստունը խնդիրն գործնական կողմը շօշափելով կը հարցնէ. — Ե՞րբ կեանքն երջանիկ եւ Մահն ապերջանիկ է:

Այդ իմաստուններէն մէկն է Ս. Սմայլս, իսկրական հեղինակս, որուն հոմաները եթէ չատնային, անտարակոյս մարդկային աղէտներու մեծ մասը կը նուազէր անհամեմատ: Եւ ի՞նչ ուշագրաւ ոճով մանաւանդ ի՞նչ ճշմարիտ մարդու սրտով կը նկարէ ան, իր մէկ գործին մէջ, կեանքն եւ Մահուան բնութիւնը: Սմայլս մարդկային պարտքին կատարման մէջ կը դնէ մարդկային կեանքն՝ մեծութիւնն եւ մահուան անմահութիւնը, թո՛ղ ըլլայ այդ կեանքը մինչեւ իսկ սահմանափակ: Սովորական կարծիքներու հակառակ՝ թշուառ կը նկատէ այն հասարակ անհատն որ ձախորդութիւնն է կրած, քանի որ, բարի կամ վատ, փորձութեանց բովէնն է զտուած: — Տեսա՞ր սա ունեւոր եւ յաջող անհատը, կը գուշե՞ս. քանի՞ բարեբախտ է ան: Սակայն ստեպ կեանքի մէջ նուազ յաջողը մեծագոյն բաժինն ունի կեանքի ներքին ուրախութեան մէջ: Եւ կա՞յ մահ. կանացու մը որ կէօթէն աւելի շքեղ կեանք մը վայելած ըլլայ: Առօջութիւն, պատիւ, հանճար, փառք եւ աշխարհային հարստութիւն կը վայելէր արդարեւ եւ սակայն ինք կը խոստովանի որ իր կեանքի բոլոր շրջանին մէջ, կեանք մը որ ութսունն անցած էր, հազիւ հինգ շաբաթի չափ լիութիւն ուրախութիւն վայելած է: Եւ ուրիշ քանիննր: Եթէ մեր կեանքը միշտ արեւալի, անստուեր, անվիշտ անցնէր, բնաւ կեանք՝ գէթ մարդկային՝ չպիտի կոչուէր: Ամէնէն երջանիկ անհատին կեանքը

քը բաղմախճիւ հանգոյց մըն է՝ տրամութեան եւ ուրախութեան թելերով հիւսուած: Մեր խնդագին օրերն աւելի անուշ կ'ըլլան, տրամագին օրերու պատճառաւ: Յաւ ու խի՞նդ հետզհետէ կը պաշարեն կեանքը, մահուան շուքն իսկ աւելի հրապւրելի կը գործէ զայն, մեզ աւելի սերտիւ կը կապէ ցորչափ երկրի վրայ ենք: Երբ մահը գայ մտնէ տան մը մէջ՝ այլեւս իմաստասիրելու ժամանակ չի թողուր: Արտասուալից աչքերն այլեւս չեն տեսներ, այլ միայն կ'ըզան, թէեւ աւելի պայծառ պիտի տեսնեն անոնք ժամանակի հողովմամբ քան այն մարդիկն որ բնաւ վիշտ չեն տեսած: Իմաստուն մարդը քիչ քիչ կը սորվի մեծ բան չլուսալ կեանքէն, այլ կը նկրտի ուղիղ եւ արդար միջոցներով յաջողութեան հասնել, միշտ ձախորդութեան պատրաստ ըլլալով: Ի՞նչ օգուտ ունին տըրտունջ ու ողբ՝ կենաց վաղանցութեան եւ ապերջանկութեան դէմ, կեանքը՝ որ մարդուս կազմուածքի, բնաւորութեան, մտային եւ բարոյական հանգամանքին համեմատ, երջանկութեան տարբեր գոյնով ու ձեւով կը ներկայի: Զուարթ միտքը կեանքը խնդութեամբ կ'ընդունի, մեղամաղձիկը՝ դժգոհութեամբ: Եւ իրօք ստեպ անհատական յօժարութեանց հայելին է կեանքը: Կարեւորն է մարդու համար կատարել իր պարտքն իր գրտնուած շրջանին մէջ՝ որքան անշուք ըլլայ ան, վասն զի պարտաւորութիւնն է միայն ճշմարիտը, որու կատարման մէջ կը գտնուի նաեւ ճշմարիտ գործունէութիւն եւ մարդասիրութիւն: Բարձրագոյն կեանքի նշանարանն ու նպատակն է պարտա-

ւորութիւնը, որմէ կը ծագէ ներքին երջանկութիւն. անոր գիտակցութիւնն ու լրումն, ինչպէս կ'ըսէ Ժ. Հէրպէրդ, կ'ընծայէ երաժշտական քաղցրութիւն՝ մինչեւ իսկ գիշերուան միջոցին: Հետեւապէս՝ երբ այս երկրի վրայ մարդ աւարտէ՝ հարկի, պարտաւորութեան, սիրոյ պաշտօնը, չեղածին նման՝ որ կը հանէ իր բոժոժն ու ապա կը մեռնի հանգիստ, այն ժամանակ կրնայ ինք եւս անցնիլ մահուան գիրկն իբրեւ քուն եւ, իր գործունէութեան անշահ կամ օգտաշատ արդիւնքին համեմատ, իր գլուխը դնել փոշիէ կամ լուսեղէն բարձի վրայ:

3. Ա Ն Հ ՈՒ Ն Ը

(ԽՈՂԱՆՔ)

Յրաի՛ն՝ հողմակոծ գիշերն ընդմիջած է:

Սակայն մտքիս ատենանին մէջ՝ չգիտեմ ո՛ր արեւէն՝ չքնաղ տիւ մը յանկարծ կը փայլատակէ: Չօշափելով հին գաղափարներս, որ հոն կը հակն յանդուգն լուութեամբ:

Անթրթիւ անորակ ձայն մը՝ ելեկտրաբար ցնցելով պտուտկող այդ գաղափարներուս առանցքին՝ հոգիիս խարխիւը, «Եկու՛ւր, կը գոչէ, քեզի ցոյց պիտի տամ Անհունը:»

Կ'զգամ որ ազդու՛մ մըն է այն՝ սուր, նոր ու բարձր՝ որով նաեւ շատ բուռն:

Կ'հաւատամ որ խորհրդաւոր հրապարակ մը ինծի պիտի կարապետէ այն, վասն զի գիտակից եմ որ այս շրջմով հողեղէն հրապարակն ատելու պատճառներս շատ հզօր են, գիտակից եմ որ մարդիկ քանի՛ ինէ խորշին, Ամբաւ գութն այնքան աւելի գուրգուրանքով տապարէզ կը բանայ ինծի:

Եւ ինք գիտէ ալ որ ես տարփաւոր մ'եմ անհունին:

Այս անգամ՝ հզօր, շատ հզօր կը թուին ինծի՝ այն թեւերը, որ ինք կ'ընծեռէ ինծի:

Ու ձայնին ետեւէն կը սուրամ մըրկոտն՝ արեւէն թելթել, ամպէն մաքուր, լոյսէն արագ:

Բոպէ մը՝ անա գիշերին սահմանէն վեր անցած եմ, բոպէ մըն ալ՝ արդէն գլած եմ արեւը, եւ միւս պոնդ մը՝ անա իբրեւ անդունդներու կը նայիմ աստղերուն լէզէոնին:

Հոնկէ՛ մեր գունտը չքացած է, արեւն հիւլէ մը կ'երեւի, ու ես՝ թէպէտ մտքով անաքտնած, նայուածքով հոռած ու հոգիով դանդաջոտ՝ կեցած տեղէս կրնամ ափացի չափել արփային պարունակը:

Երանական սօսուիւն մը աշխարհալալած է բովանդակ էութեանս մէջ: Յաջողած եմ մտքիս պատուհանէն դուրս թռիլ:

«Ելի՛ր, անգամ մըն ալ ելի՛ր, կ'որոտայ ձայնը, եւ սո՛ւր ելի՛ր:»

Հոգի ա՛յլ, էութիւն ա՛յլ. կ'ելլեմ գրէթէ խոնջած: Հասած եմ արդէն անգոյն վայրը, որ ժամանակին հետ տարրախառնուած կը բիւրեղացնէ թաքուն լուութիւն մը. ա՛լ ո՛չ աջ կայ հոն ո՛չ ձախ:

հողիս՝ խորհուրդներս՝ բոլորն ալ շողիացեալ խաւ-
ճապներ դարձած՝ կը սուրան ետեւէս. — ա՛լ լո՛ւ
ես մը մնացած եմ, մշտնջեան բովանդակին մէջ
հեւացող ես մը միայն:

«Անգամ մըն ալ զօրացի՛ր ու փորձէ՛ վարդել
թերեւս ճանչնաս Անհունը, անգամ մըն ալ, մարդ
նկուն:»

Յետին ճիգ մը կը բռնկցնէ զիս, ճիգ մը
աւելի դուրսէն քան ներսէն՝ ինէ: Հասած վայր
ո՛չ զէնիթ ունի ո՛չ նատիր. հոն ա՛լ անմուտ է ա-
ղամանդի լոյսն՝ աննիւթական եւ հսկայ ճակատ
մը բղխող, որ քանի՛ սուրամ՝ ետ կը փակչի:

Ներսի դուրսի կորովներս սպառած են ա՛լ, եւ
միայն կէտ ես կը դողդոջէ զանհագած՝ ընդհուպ
չքանալու ահով:

Վերջին հագագովս կը գոչեմ.

«Ո՛ւր է ծայրն այս անարձագանգ դարպասին
եւ ո՞վ անոր Տանուտէրը:»

Սպիտակ շաչիւն մը՝ ահե՛ղ, հրաթե՛ւ՝ համակ
նոր՝ համակ կամք հնչուն՝ կը դղորդայ անկողմ
կողմերէն:

«Լսէ՛, մեկնած տեղէդ մինչեւ հող որչափ
հանգրուան առի՛ր՝ ծայրեր են անոնք անհունին.
տեղդ՝ ուր կեցած ես՝ ծայրն է անհունին. յաւիտ-
եան մըն ալ ընթանաս՝ դարձեալ սկզբնական ծայրը
կ'ըլլաս անհունին. միւսն անծանօթ է. անոր ան-
հունութիւնը միայն ճանչնալը ներուած է մար-
դուն: Լա՛յն է վայրը, լա՛յն ժամանակը, լայնա-
տարր յաւիտեանը, այլ ամենալայն է անհունը, —
Գոյութեան ամէնէն խորիստ պատճառն ետեղակալ

զոր համարոյս՝ յաւիտեանը՝ կը չափէ, եւ որուն մէջ
մեղքի չիթ մըն էիր դուն, որուն ծայրն ես միշտ
հո՛ւ եւ վարը՝ հոն, ուր հարկ է քեզի դառնալ: Ես
միշտ նոյնն եմ:»

Եւ կը դառնամ ուժգնագոյն անկումով: Եւ
հոս նորէն՝ վարը, անվայրափակ շրջանակին մէջ
ես զիս կը գտնեմ քառակուսի չիոթ մը, մա-
ռան զարդ մը, չքոտի պուպրիկ մը, խաղալիկ՝
վայելի անձնիշխանութեանս, յոգնած օրհասին դէմ
ես զիս կ'ըզամ ունայն ճիգ մը՝ տխե՛ղժ ալլալակ:

Եւ զուր կը փնտռեմ մեղքիս կոծումներէն ա-
ղատ հանգրուան մը՝ խոկալու համար անոր, որ
միշտ մեծ նոյնն է:

Այո՛, խոկալու համար Անոր, որ միշտ Մեծ
նոյնն է:

ԱԿՈՒՄԻՏ

(Յ. Գ. Մոսեան)

4. ՇՐՋԱՆԱԿՆԵՐԸ

Ունեւորի դաւակ, երկու եղբայրներ, իրիկ-
ուան դպրոցէն արձակուած՝ եկեր են մեծ պողո-
տային վրայ, փայտէ շրջանակ դարձնելու: Մարմ
Վէսթօն, թաւիշ տաբատ, մետաքսով ծաղկաւե-
տած երկայն սեւ գուլպաներ, դեղին կօշիկ: Սի-
բուն, առոյգ տղաք, կը զարնեն, կը վազեն, կը
սուրան հովի պէս՝ իրենց նուրբ, լայնծիր, թեթե-
ւուկ շրջանակներուն քովէն՝ խնդալով, ճճուելով,

կատակելով եւ լայն ու հարթ ուղիին ամբողջ երկայնքին ու դարձքին վրայ, ահագին շրջանակ մըն ալ իրենք կազմելով այդպէս՝ կը դառնան կը վերադառնան, կը հասնին, սաստիկ մրցումի մէջ մէջ խօլացած, փրփրած, հեւ ի հեւ :

Իրենց տարեկից տղայ մը, ա՛ն ալ դպրոցական, հաւանօրէն իրենց դասակից, ու թերեւս անոնցմէ ալ յաջող դասերուն մէջ, բայց աղքատ՝ չա՛տ աղքատ : Վրայ գլուխ չկայ, տաբատը մասով կարկըտած, մասով նորէն պատռտած, կօշիկներուն ձեղքերէն երեւցող կոշտ թելերով հիւսուած գուպաներով, հինկէկ շապիկ մը՝ բաճկոնին տակը մազերը՝ խառն ի խուռն : Տակառի մը վրայէն, երկաթ պզտիկ շրջանակ մը բրցուցած բերած՝ ա՛ն ալ կը զարնէ, կը վազէ, կը դառնայ՝ քրտնոտ, փրփրած, կասկարմիր : Ձեռքը հաստ փայտի կտոր մը՝ կը զարնէ ու կը զարնէ, երկաթէ ծուռումուռ շրջանակին՝ որ սաստիկ շաշխնով մը կը դիմադրէ, ծոյլ ու դանդաղ, թապլ ի թապալ գալով, ամէն վայրկեան իյնալու հակամէտ, միշտ ցնցուելով հարուածներու տակ, ու քարերուն առջեւ, միշտ անկանոն ցատքրտութիւններով ու երերումներով թաւալգլոր :

Աս ալ իր շրջանը կ'ընէ, բայց պզտիկ : Աս ալ կը մրցի իր հասկցած կերպովը ու իր սեպհակա միջոցովը :

Անոնց հետ, միեւնոյն վայրկեանին, ճամբայ կ'իյնայ, միեւնոյն ուրախութեան աղաղակներով, բայց, անոնք կը սահին, կը սուրան, կը թռնին, մինչ սա՛ իր մանր ու ծոյլ երկաթ շրջանակին հետ իյ-

նալով, ելլելով՝ կը բացուի, կը հեռանայ մեկնակէտէն՝ այնչափ միայն, որչափ աչքը կը կտրէ, անոնց վերադարձին հետ հասնելու համար միեւնոյն տեղը, միեւնոյն վայրկեանին, միեւնոյն յաղթական խօլ գոչերուն մէջտեղը :

Վաղը կեանքի մէջ ալ նոյն բանը պիտի ըլլայ : Տարեկից իրարու՝ միեւնոյն ասպարէզին մէջը պիտի իյնան թերեւս, ու աղքատ տղան՝ աւելի յաջողակ հաւանօրէն իր նախկին ընկերներէն, որոնք իր պետերը հիմա՝ պիտի մրցին, պիտի սուրան, պիտի թռչին, աւելի մեծ շրջանակներով, աւելի լաւ շրջաններ ընելու համար. մինչ ինք՝ միշտ կարճ, իր ծուռիկ մուռիկ, ծանր ու կախկախ երկաթէ շրջանակովը՝ իր ապրուստի անձուկ շրջանակին մէջը պրկուած, պիտի վազվուտէ անոնց քովն ի վեր, միեւնոյն աղաղակներուն մէջ, միեւնոյն վայելքին խաբկանքը տալ ուղելով ինքզինքին :

Բայց ի՞նչ պիտի ընես, ա՛տ է կեանքը : Ամէնքն ալ պիտի վազեն, ո՛րը քիչ, ո՛րը շատ : ամէնքն ալ պիտի վազեն ո՛րը աղէկ, ո՛րը գէշ : Բայց ամէնքն ալ պիտի վազեն վերջապէս՝ անխտիր, ու հասնիլ անվրէպ, — իրենց վախճանին : — Ի՞նչ ընել, կեանքն է ադ :

Օ. ԶԻՅԹԷ-ՍԱՐԱՏ

5. ՄԻՍՏԻՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ԿԵԱՆՔԻ ՄԷՋ

ՍՈՒՐԲԵՐԸ

Ի՞նչ անբաղդատելի շարք, այս շարքը անշա-
հախնդիր կեանքի անհամար հերոսներու, ի՞նչ ե-
րեւոյթ բարձր բարեշնորհութեան, ի՞նչ ազնուա-
կանութիւն, ի՞նչ բանաստեղծութիւն: Կան որ
խոնարհ են ու կան որ մեծ. գիտնականները կան
ու պարզամիտները, աննշաններն ու նշանաւոր-
ները, բայց չեմ գիտեր մէկ հատը որ սովորական
երեւոյթ ունենայ: Ամէնքն ալ ինծի կ'երեւան ինչ-
պէս որ կը ցուցնէ զանոնք ձիողդո, վեհաշուք,
յանդուգն, երկրաւոր կապերէ անջատուած, եւ
արդէն այլակերպուած: Քիչ հաճելի են անոնք
դրական մտքին. բայց վերջապէս, ո՞րչափ անոնք
կեանքի աւելի լաւ հասկցան, քան անոնք՝ որ զայն
չահի անձուկ հաշիւ մը, փառասիրութեան եւ սը-
նապարծութեան ողորմելի պայքար մը կը նկատեն:

Ամէնքն ալ, սքանչելի բանաստեղծներ եղան.
բայց սովորաբար ծայրայեղութեան կ'երթան ու
մեղ կը սարսափեցնեն իրենց հոգեկան բորբոքու-
մով: Ասոր համար է որ իրենց հոգին այնչափ յա-
ճախ տխուր ու ցաւագին է: Անոնցմէ շատերը
չատ տառապած են՝ որովհետեւ ինչ որ մեծ է եւ
բարձր՝ իր մէջ իսկ ունի իր տանջանքը, եւ մարդ-
կութեան սովորական ճամբաներէն ելլելուն հա-
մար իր մեծութեամբն իսկ կը պատժուի: Սուրբե-

րուն յաղթանակի վայրկեանը իրենց մահուան
վայրկեանն է անշուշտ: Իրենց կեանքին չեմ բաղ-
ձար, բայց իրենց մահուան կը նախանձիմ: Այդ
փառաւոր ու հանդարտ վախճանները տեսնելով՝
հոգին կը բարձրանայ եւ կը զօրանայ, մարդ ա-
ւելի համարում կ'ունենայ մարդկային բնութեան
համար, կը համոզուի որ այդ բնութիւնը ազնիւ է
եւ թէ կարելի է անով հպարտանալ:

. . . Մտածում մը որուն վրայ մարդ չի կրնար
կանգ առնել տառնց տրամուլթեան, ան է որ՝ ա՛լ
սուրը չպիտի ըլլայ: Աստուծոյ զաւակներուն ցեղը
յաւիտեանական է, եւ մեր դարը, մեծ բաներով այն-
չափ աղքատ, ուրիշ դարէ մը աւելի զուրկ չէ
բարի ու զեղեցիկ հոգիներէ: Բայց այդ հին ձե-
ւով սուրբերը, այնչափ խորիմ կերպով կանգուն
այդ մեծ արձանները, մարդկային բնութեան տես-
լական ու աստուածային կողմին այդ բարձր ներ-
կայացումները, ահաւասիկ ինչ որ ալ պիտի չտես-
նուի: Բանաստեղծութեան սեռ մըն է որ ա՛լ լը-
մընցած է, ինչպէս այնչափ ուրիշներ:

Է. Ռ.

6. ՄԻՍՏԻՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ԱՐԴԻ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

ԱՌ ԱՍՏՈՒԱԾ

Ո՛վ իմ Աստուածս, դուն զիս սիրով խոցեցիր՝
— Եւ դեռ խոցը կը կոտտայ կոր, — Ո՛վ իմ Աստուածս, դուն զիս սիրով խոցեցիր:

Ո՛վ իմ Աստուածս, քու վախդ զիս զարկաւ, —
Եւ այրուցքը դեռ հոս կը վառի կոր, — Ո՛վ իմ Աստուածս, քու վախդ զիս զարկաւ:

Ո՛վ իմ Աստուածս, հասկցայ որ ամէն բան անարգ է, —
Եւ քու փառքդ իմ մէջս հաստատուեցաւ, — Ո՛վ իմ Աստուածս, հասկցայ որ ամէն բան անարգ է:

Խեղդէ՛ հոգիս քու Գինիիդ ալիքներուն մէջ, —
Հալեցո՛ւր կեանքս քու սեղանիդ հացին մէջ, —
Խեղդէ՛ հոգիս քու Գինիիդ ալիքներուն մէջ:

Ահաւասիկ արիւնս զոր չթափեցի, — Ահաւասիկ մարմինս՝ տանջանքի անարժան, — Ահաւասիկ արիւնս զոր չթափեցի:

Ահաւասիկ ձակատս որ կարմրիլ միայն գիտցաւ, —
Քու պաշտելի ոտքերուդ իբրեւ պատուանդան, — Ահաւասիկ ձակատս որ կարմրիլ միայն գիտցաւ:

Ահաւասիկ ձեռքերս որոնք չաշխատեցան, —
Կրակ ըլլալու համար չքնաղ խունկին, — Ահաւասիկ ձեռքերս որոնք չաշխատեցան:

Ահաւասիկ սիրտս որ ի զուր միայն բարախեց, —

Որպէս զի զողջղայ Գողգոթային փուշերուն վըրայ, — Ահաւասիկ սիրտս որ ի զուր միայն բարախեց:

Ահաւասիկ ոտքերս՝ սնոտի ուղեւորներ, — Որպէս զի վաղէն քու շնորհիդ աղաղակին, — Ահաւասիկ ոտքերս՝ սնոտի ուղեւորներ:

Ահաւասիկ իմ ձայնս, անհամբոյր ու ստախօս աղմուկ, — Ապաշխարութեան կշտամբանքներուն համար, — Ահաւասիկ իմ ձայնս, անհամբոյր ու ստախօս աղմուկ:

Ահաւասիկ աչքերս՝ սխալմունքի լուսանցքներ, — Որպէս զի մարին աղօթքին արցունքովը, — Ահաւասիկ աչքերս՝ սխալմունքի լուսանցքներ:

Ախ, դո՛ւն՝ նուիրման ու ներման Աստուած, —
Ի՛նչ է այս հո՛րը իմ ապերախութեանս, —
Ախ, դո՛ւն՝ նուիրման ու ներման Աստուած:

Սարսափի՛ Աստուած, Աստուած՝ սրբութեանս, —
Ախ, իմ մեղքերուս այս սե՛ւ անդունդը, . . . —
Սարսափի՛ Աստուած, Աստուած՝ սրբութեանս:

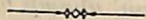
Դո՛ւն, խաղաղութեան, ուրախութեան եւ երջանկութեան Աստուած, — Իմ բոլոր վախերս, բոլոր իմ տգիտութիւններս, — Դո՛ւն, խաղաղութեան, ուրախութեան եւ երջանկութեան Աստուած:

Դուն ասոնք ամէնքը, ասոնք ամէնքը գիտես, — Եւ թէ ո՛չ մէկը ինծի չափ խեղճ է, — Դուն ասոնք ամէնքը, ասոնք ամէնքը գիտես:

Բայց ինչ որ ունիմ, Աստուած, քեզի՛ կուտամ:

ԲՕԼ ՎԵՌԵՆ

7. ԿԵԱՆՔԻՆ «ՏԱՐԵԳԼՈՒԽ» Ը

Հսկայ ու ծերունի ժամացոյցը, որ սա տեղ, դէմս, կախուած, իր մշտնջենական ժամանակը կը հոլովէ, տեւականօրէն ու անսպթաք, հիմա պիտի թեւակոխէ իր տարիքին գազաթնակէտին, տասերկուքի սահմանները, — անխոտոր հանգրուանը՝ իր Կեանքին շրջանին մէկ հատուածին, — ուրկէ ետքը պիտի սկսի դարձեալ հեւ ի հեւ վազվզել բոլորտիք իր շրջանակին, տեւականօրէն, միօրինակ, անխոնջ՝ հասնելու համար դարձեալ, կանոնաւոր ու համբերատար հոլովումներէ ետքը, նոյն վերջակէտին, նոյն հանգրուանին, նոր կեանքի մըն ալ սկսելու համար, դարձեալ, չարունակաբար, ատանկ, յաւիտենապէս:

Ու որչափ ժամացոյցներ, Երկրագունտին ամէն կէտէրուն վրայ, ամէն մուրթ անկիւններու մէջ, երկնամերձ աշտարակներէ մինչեւ ամենախոր հանքարաններու խորը, ուր անոնք, իրենց վիճակին համեմատ, — հսկայական կամ տխրած գոյութիւններ: — մի՛ եւնոյն գործը կը կատարեն, ժամանակին ընթացքը կը հոլովեն, համբելով կանոնաւորաբար անոր տողանցքները, միօրինակ, համաչափօրէն, անդադար՝ ճամբայ իյնալով մեկնակէտէ մը, եւ հեւ ի հեւ սուրալով դարձեալ հոն, դառնալով բոլորտիքը իրենց շրջանակին, ուր անոնցմ, ոմանք, — ճոխ սարքուածքով աղմկա-

սէր գոյութիւններ. — հանդիսաւոր կերպով տօնախմբութիւնը կը կատարեն իրենց ժամանակին աւարտումին, հնչելով համբանքը իրենց Կեանքին թիւերուն:

Օրացոյցները աւետեցին Երկրագունտին տարի մըն ալ ծերանալը, չափ մըն ալ առաջխաղացումը դէպ ի իր վախճանը, եւ անոր ընակիչները, անսահման խնծիլով մը, հրճուեցան, քայլ մըն առաջացած ըլլալուն համար, անոր հետ, իրենց վախճանին, միտմիտ ու զուարճալի պատրուակի մը տակ, որ «Նոր Տարի» մտնելու անունովը կը ներկայանայ, աշխարհի ամէն կողմերը, առհասարակ:

Ասոնք, հանդիսաւոր խրախճանութիւններով, տօնեցին չուն, անդարձ մահացումը, իրենց Կեանքին մէկ հատուածին, դէպ ի անէութեան խորը՝ հրճուելով որ կը սկսին հոլովումին նոր հատուածի մը, որուն մէջ արդիւնալից քայլեր ունենալու մաղթանքներ ըրին իրարու, փայլուն առաջադրութիւններով զարդարելով իրենց միտքը:

Անոնք չուտով պիտի հասնին նոր տարելիցի մըն ալ, երբ ո՛չ մէկ բան փոխուած պիտի տեսնեն իրենց վրայ, անկասկած՝ ո՛չ մէկ առաջադրութիւն պնակուած իրադրութեամբ, եւ, ո՛չ մէկ բան ձեւափոխուած դէպ ի ետ թաւալող իրենց Կեանքէն:

Ու տարելիցները շարունակ պիտի յաջորդեն իրարու, անսպթաք ու կանոնաւոր, ու մարդիկ չա՛րունակ պիտի կատարեն տօնախմբութիւնը ի-

րենց կեանքին հատուածներուն մահուան, բոլորովին անգիտակ, ունակութեան մը պէս, թէ ինչու ատանկ կ'ընեն:

Ժամացոյցի մեքենական հոլովումն է ասիկա, որ շրջանը կ'ընէ ժամանակին, յարատեւաբար, մէկ մէտէն միւսը, մշտնջենապէս, միօրինակ կերպով, հասնելէ ետքը հոն, դարձեալ կրկնելու համար նոյն մեքենականութիւնը, դրդուած՝ լարուած ջիղէ մը, զսպանակէն, որ ժամացոյց-մեքենային մէջը, անդգայ ու անշունչ մետաղն է, իսկ մարդուն մէջը, կեանքը, կեանքին ջիղը, մարմինով ու հոգիով լարուած գործարանաւորութիւնը:

Տարեգլուխը պիտի ըլլայ, մարդոց համար, տարիքի հոլովման ճշգուած թուականը, մեկնակէտը նոր կեանքի մը մտնելու սահմանագլուխին, ինչպէս ժամացոյցին համար. տասերկուքը, օրուան հոլովումին լրութեանը համար:

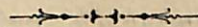
Անոնք չպիտի գիտնան թէ, տեւական ու միօրինակ հոլովում մը չէ՝ նշանակութիւնը կեանքին, մեքենական ու ճշգրտաբան թաւալումին պէս ժամացոյցին:

Չպիտի գիտնան թէ, երեւութական ու խաբող թուական մ'է, կեանքին նշանակականութեանը համար, Տարեգլուխը որուն ա'յնչափ անձնատուր ըլլալ սորված են, իբր վերածնութեան՝ կեանքի նոր շրջանի մը թուականը:

Չպիտի գիտնան, թէ, ծագող ամէն նոր օր, նոր Տարեգլուխ մ'է, կեանքին համար, որ պէտք է արդիւնալից ու բեղմնաւոր արգանդի մը մէջը մշակուի, չդառնալու համար ան մեքենական ու

անպտուղ գործունէութիւնը, որ ժամացոյցինն է, եւ որ կը կայանայ հանգրուանէ մը հանգրուան՝ միօրինակ ու անվերընծիւղ թաւալումի մը մէջը, ինչպէս կեանքը՝ մարդոցմէ շատերուն, որոնց համար ծնող նոր օրերը իմաստ չունին, ու մի՛ միայն տարեգլուխն է որ կը ներկայանայ իբր նոր թուական մը, գործունէութեան ու վերծաղկումի, — խաբէական թուականը սակայն:

ԵՆՈՎՔ ԱՐՄԷՆ

8. ԱՐԵՒԱԳԱԼԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒՄԸ

Եթէ բանաստեղծութիւնը բուն ներշնչումն է եւ արտայայտութիւնը այդ ներշնչումին, եւ ո'չ թէ արուեստ մը կամ գեղարուեստ պարզապէս, Արեւադալի երգերը՝ բովանդակ ճշմարտութեամբ կ'արդարացնեն բանաստեղծութիւնը, կրօնական իմացումներու եւ զգացումներու ջիղեր ալ դնելով ատոր մէջ: Ամբողջ Արեւադալը՝ ԼՈՅՍԻ նուագ մըն է: Երգ մը լուսեղէն, որ պարզ ու խաղաղ խօսքերու, կտորակ նախադասութիւններու մէջէն դուրս կուգայ՝ օծանուտ, գգուո'ղ, պարարո'ղ, հոսանքով մը: Եւ ատոնք չեն միթէ բուն յատկութիւնները բանաստեղծութեան:

Լոյս մըն է երգուածը, բայց ի՞նչ լոյս: Խորունկ ազդեցութեան մը, վճիռ եւ բեղմնաւոր ներշնչումի համախական աղբիւր մըն է լոյսը, որ

արեւու, լուսնի, մոլորակներու եւ դեռ բիւրաւոր լուսաւորներու մէջ, իրեն կը քաշէ, կը հրապուրէ, կը պարարէ մարդուն ալ միտքը: Եւ միտքը դարեր առաջ աստուածացուց լոյսը ու կրօնական պաշտամունքի առարկայ ըրաւ զայն: Արեւը, լուսինը կը պաշտուէին կրօններու հետեւողական շրջաններուն մէջ: Միտքը, սակայն, իր լուսաւորութեամբ, հետզհետէ աւելի լաւ պիտի հասկնար լոյսը եւ, առանց այլեւս պաշտելու զայն, աւելի գիտակցութեամբ, աւելի զգայութեամբ եւ հետեւաբար՝ աւելի գեղեցիկ բանաստեղծութեամբ պիտի երգէր «Լոյս»: Քրիստոնէական շրջանի մէջ լոյսի իմացումն աւելի ճշգրիտ եղած է եւ հիւսնալի: Իր աչքերու լոյսէն զրկուած, լուսատես Միլդենի երգը որքան սուր, որքան սուրբ է «կորսուած Դրախտին» մէջ: Այդ քիչ մը հինցած էջերը քանի՞ նոր խայտանքով կ'ոգեւորին լոյսին երգովը:

Իրենց աչքերուն լոյսը վայելողներ միեւնոյն թափով չպիտի երգէին լոյսը, որ արեւածաղին հետ կը ցանուի համափիւռ վայելչութեամբ մը: Հայ Սրբազան բանաստեղծը ունի այդ թափը:

Խանդարուած, կըքոտած, տուայտած ջղային դուրսեան մը չի խօսիր ո՛չ լոյսը, ո՛չ ալ ներշնչող ո՛ր եւ է պատճառ: Հանդարտ, անբիծ, կրօնականացած վայրկեաններ, օրեր եւ նոյն իսկ կեանքեր ունին մարդիկ, ուր կ'ըլլան ներքնատես, հոգեւան: Իրենց սրտին ու մտքին այն աստեղ աւելի դիւր կուգան կնճռոտ կարծուած հոգեխօսական երեւոյթներ եւ իրողութիւններ: Մարդուն բնա-

խոսապէս եւ հոգեխօսապէս ամէնէն կատարեալ, ամէնէն զարգացած վիճակն է այդ: Ներշնչումն ալ այդ կատարեալ վիճակին, լաւ եւս՝ կատարելութեան մէջ է որ կը գտնէ իր տաճարը:

Երեւակայեցէ՛ք Սրբազան բանաստեղծը իր այդ վիճակին մէջ, դիտեցէ՛ք զայն որ դուարթ է, եւ շատ վաղայարոյ՝ երբ դեռ մութը՝ գիշերը՝ խորին լուրժեան մ'մէջ՝ տիրած է տիեզերքին, երբ լուսաւորները երկնքի կամարէն կամաց կամաց կը նուաղին ու կը նուաղին Բուն-Լուսաւորին ծագումը աւետելու համար, երեւակայեցէ՛ք այդ բանաստեղծը՝ աղօթող ու հոգեղմայլ, ակնապիշ դէպի ծիրանի վառ հորիզոնը, կենդանի հորիզոնը ուսկից Արեւը կուգայ. ԱՐԵՎԱԿԱՆ, դուք ալ պիտի զգաք բանաստեղծին զգացածը, ներշնչումը եւ մանաւանդ նոյն ինքն բանաստեղծը:

Զգալի լոյսը ամէնէն ապահով միջոցն է հասկնելու համար խմանալի լոյսը, որ կրնայ մտածուիլ կրօնական զգացումներու խօսուն նմանութիւնը ստեղծելու եւ արտայայտելու համար: Բանաստեղծի համար բախտաւորութիւն մըն է ունենալ վերը բացատրուած կատարեալ վիճակը, վաշելած ըլլալ ա՛յն տեսարանը, որ ներշնչած է իրեն, բանաստեղծելու համար Արեւագալը:

Քրիստոս լոյս մըն է արդէն իր գործերով: Անոր Սուրբ անունը տիրած է ամէն կողմ, ինչպէս կը տիրէ լոյսը իր Վեհափառ գահօրէն: Արեւելք, Արեւմուտք, Հիւսիս, Հարաւ լեզու կտրած են այդ լոյսին աղղեցութեան տակ, օրհնութիւն, երգ կը թրթռացնեն դէպի Լոյս-Գահը:

Արդարեւ, զգացողներու եկեղեցիները՝ կը փառաբանեն՝ կը բարեբանեն լուսացած առաւօտին մէջ, խաղաղութեան առաւօտը՝ Քրիստոսը, կ'որհնուի «Ծագողն լուսոյ», կը բարեբանուի Ան որ տուաւ «զիմաստս լուսոյ»։ Անսահման ծաւալում մը կայ Արեւելքէն Արեւմուտք, Հիւսիսէն Հարաւ ծաւալում մը Լոյս-Քրիստոսի իմացումներուն, որոնք զիրար կը խաչատեն, զիրար կը դիմաւորեն, կը միանան, կը գրկեն ու կը համբուրեն Սրբազան բանաստեղծի զգածուած գրչին տակ։

Քրիստոսի այդ լուսեղէն դիտողութեան ներքեւ կը խմբէ բանաստեղծը զանոնք, որ «պանծալիք»ին, «ցանկալիք»ին, եւ «բաղձալիք»ին եւ որ՝ կաթի փոխան խմեցին զմայլեցուցիչ գինին։ Սքանչացումով չէ՞ք զգար բանաստեղծին սուր խոյանքը դէպի «(Լոյս, արարիչ լուսոյ, առաջին լոյս)», առտուան լոյսի ծագած վայրկեանին, եւ այնքան սուր է այդ խոյանքը, որ արեւէն ալ առաջ Լոյս-Քրիստոսը կը տեսնէ։ Երբ դեռ մութ է ամէն կողմ ու մարդիկ կը ննջեն դեռ իրենց աչքերը փակած, Անոր անունը «գովեալ» է արդէն։

Երկինքի գութը, կարեկցութիւնը ցաւերու մէջ տրորուած սրտի համար լոյսի հեղեղ մըն է։ Ընկճած հոգիներու համար ակնկալութեան, յոյսի նըշոյլ մը, պէտք մը, կազդուրում մըն է։ Մարդը մըշտ կ'զգայ այդ պէտքը իր մէջ։ Եւ Սրբազան բանաստեղծը այնքան կարօտ է, այնքան պէտք ունի այդ կարեկցութեան, որ լոյսի արագութեան հասնիլը կ'ուզէ «ողորմութեան լոյս»ին։

Մարդու բարոյական կամ հոգեկան բոլոր կա-

ողորմութիւնները լոյս են կամ կրնան լուսաւորուիլ։ Կիրքեր խաւարի պէս կուգան եւ կը մթնցնեն ինչ որ լոյս է մարդուն մէջ։ Ողորմութեան լոյսն է որ կը փարատէ աղջամուղջը, ինչպէս որ առտուան արեւը կը ձեղքէ, կը վտարէ գիշերուան մթութիւնը երկրի վրայէն։

Սրբազան բանաստեղծին բոլոր երգը աղաչանք մըն է լոյսի. կ'ուզէ լուսաւոր, ցօղաթուրմ, զբարթ, թարմ եւ բերկրանոյշ Առաւօտի պէս նորոգուիլ։ Անընկճելի ակնկալութիւն մը կայ աղաչանքին մէջ, որուն առջեւ կը խոնարհի լոյսը, կը ծագի, կ'ողողէ մարդիկ՝ սրբացած, կրօնականացած մարդիկը, որպէս զի ասոնք ըլլան «որդիս լուսոյ եւ որդիս տուրնջեան»։

Մարդկային կարողութիւններու նրբութիւնները, աղնուացումները, հոգեկան աշխարհի լուսապայծառ զարգացումը՝ անվիճելի պէտք մըն են ապրելու համար մարդու կեանքը։ Որչափ բաղմնաբաշտ ըլլայ ա՛յդ պէտքերէն իւրաքանչիւրին յատկութիւնը, այնչափ աւելի կը յարմարի ան՝ լոյսի յատկութիւններուն։

Հրաշալի չէ՞ Սրբազան բանաստեղծին ներշնչումին պատճառը։ Երգի մը՝ աղաչաւոր երգի մը քանի մը տուներուն մէջ կրնար մտածուիլ մեծ ներդաշնակութեան մը, բնական լոյսի, իմանալի լոյսի, եւ մարդկային ներքին լոյսերուն ներդաշնակութեան մը ճշմարիտ բանաստեղծութիւնը։ Այո՛, դժուար կը մտածուի։ Բայց եկեղեցին Մեծ Պահքի սա՛ն անցնող օրերուն, ու անցեալ շա՛տ մը Մեծ Պահքի օրերուն, մեզի այդ երգը կրկնեց ու երգեց։

9. ՈՒԽՏԻ ՀԱՄԲԱՆ

Երբ ձեր սիրուն աչուկներով դժուէք այս խաղաղիւրը, պիտի հարցնէք ինքնին. ո՞րն է այդ ուխտի ճամբան, իրաւաբան Ս. Ստեփաննոսի ճամբան է ան. իւսկիւտարի Ս. Կարապետի ճամբան է ան. թէ Արմաշի Զարիսափան Ս. Աստուածածնի ճամբան:

Ո՞րն է այդ ուխտի ճամբան. մտածեցէք ու պիտի գտնէք,

Ճամբաներ կան ընտանեկան եւ բարոյական կեանքին մէջ. ճամբաներ նեղ, ճամբաներ լայն, ճամբաներ դիւր, ճամբաներ խորտ ու բորտ, ճամբաներ սաղապածեմ: Այդ ճամբաններուն նկարը գծուած է բարոյականի առաջին վարպետներէն, Յիսուսէն, Պղատոնէն ու Արիստոտէլէն:

Այդ ճամբաններուն համեմատ մարդոց դասակարգերն ալ կ'որոշուին:

Կեանքի անել բաւիղին մէջ ամէնէն ապահով ճամբան դերբուկ ճամբան է:

Այս ճամբան վերելք մըն է մարդուն համար, վերելք մը բարոյականի բարձունքներուն վրայ:

Այդ վերելքը կատարեցի դարձեալ, ինչպէս արդէն սովոր եմ կատարել ամիսը մէկ երկու անգամ. այնքան հոգեկան պէտք մը դարձած է

ինծի այդ վերելքը. եւ ինչո՞ւ ուրիշներուն համար ալ նոյն բանը չըլլայ. . . :

Յաւի Տունը մտայ եւ ցաւի իրական պատկերները դիտեցի ահնապիշ: Այլազովսքիի ծովանկարները այսքան հետաքրքրութեամբ պիտի չը դիտէի:

«Խլեակներ չէին անոնք, այլ համբերող հոգիներ: Տանջանքին մէջ ստոյիկեան համակերպութիւնը խորունկ փիլիսոփայութիւն մըն է:

Նայուածքնուն մէջ բողոք չկար, այլ աղօթք. աղօթքը լոյս կուտար վատած դէմքերու, ժպիտ՝ դունատ այտերու, ցոլք՝ փոս կոպերու մէջ թաղուած մատաղ աչքերու. երկար յառեցայ այդ նայուածքներուն, ո՞րքան պիտի չնայէի արեւուն ցոլքին, լուսինի շողին:

Հո՞ս աւելի խորհուրդ գտայ, քան հմայք:

Այն ատեն շատ երջանիկ կ'ղգայի ինքզինքս հիւանդներու մնարին հսկելու, մարած աչքերու համրոյր տալու եւ դալուկ այտերէ ժպիտ քաղելու համար: Հիւանդին խցիկը ինծի լայն կուգայ ընդարձակ սրահէ մը աւելի. իրաւցնէ, հոն չեմ գտներ պատերէն կախուած ծաղկահիւս սրահակներ, գետինը տարածուած նախշուն գորգեր, գեղորներ, քանդակներ ու դրասանքներ, սակայն հոն կը կրեմ այն տեսակ հոգեկան հրճուանքներ՝ որոնց ճաշակը ուրիշ ո՛չ մէկ տեղ կրնամ առնել:

Մօտեցէ՛ք, վշտի խորշակէն չմրկած փափուկ հոգիներ, մի՛ վախնաք, դո՛ւք ալ մօտեցէ՛ք սա՛ ծաղկատի հիւանդին, ձեր հոգիի եղբայրն է ան, տեսէ՛ք չար ցաւը ինչպէս կը պրկէ անոր բազուկ-

ները, կը գալարէ աղիքները, քիչ մը վերջը հանդարտ վայրկեան մը պիտի ունենայ, եւ ինչ անձառ բերկրանքով պիտի համակուի, երբ իր հանդէպ գտնէ գթոտ եղբայրներ. արդեօք անոնց ժպտուն դիմագծութիւններէն սպեղանի պիտի չի հոսի իր երակներուն մէջ, ամոքանք պիտի չընդունի: Յաճախ զգայուն եւ անուշակ հիւանդապահ քոյր մը երկինքէն իջած հրեշտակի կը նմանի, իրեն յանձնուած հիւանդը կը դարմանէ՝ միտքով խօսքեր չըթուենքին վրայ միշտ պատրաստ, ու այսպէս բարերար ազդեցութիւն մը կը գործէ:

Անցէ՛ք միւս մանձակալը առանց դժգոհանքի ծամածռութիւն մը փոթելու դէմքերնուդ վրայ, վառն զի հիւանդները հոգեբաններ են, որ մարդոց ներքին տրամադրութիւններն իսկ կը գուշակեն, եւ սուր հոտառութեամբ մը կը հասկնան յայտնուած զգացումներու անկեղծ կամ սուտ ըլլալը: Տա՛ հալումաշ հայրիկը ո՛րքան կը տքայ արդեօք բաղդէ ինկած մըն է որ մեր այցին կը կ'սպասէ անշուշտ, եւ երբ ողբերգէ «Չաւակներս. . .» ինչո՞ւ սրտագին չպատասխանենք. «Մենք ալ քու զաւակներդ ենք, անոնց պաշխիկ մեզի՛ տուր»: Այդ յայտարարութիւնը պիտի հովանիէ իր այրող կուրծքը:

Ամէն հիւանդի վիճակ պիտի չներկայացնեմ, ատիկա դժուարին գործ է ինծի համար. միայն պիտի փափաքիմ որ սիրէք հիւանդները:

Անոնց տունը վիշտի տունն է. անոնց ճամբան խաչի ճամբան է:

Իսկ մենք, ազնիւ մարդիկ, կը գրգանու-

չենք բառերը. վիշտի տունին կ'ըսենք Ազգին (Ամէնուն) Տունը. խաչի ճամբուն կ'ըսենք Ուխտի ճամբան:

Այս ճամբուն վրայ կը տեսնենք տառապանքի զաւակներու տողանցումը, զորս մեր եղբայրներն ու քոյրերը կը կոչենք. կը ճանչնանք ալ զանոնք, վառն զի սիրելը ճանչնալ է. կը համակրինք, կը խօսինք անոնց հետ ու կը մխիթարենք. հապա անոնք. — անոնք ալ բիր սեւեռումով կ'աղօթեն մեզի համար:

Ուխտի ճամբէն անցած էք, քաղցրիկ հոգիներ, մենաւոր ճամբաներու բանաստեղծութիւնը չ'իշխեր հոն, այլ հեւքի, հառաչի համերգը կը լսուի, ու Գութի համերգը կը դառնայ:

Ուխտի ճամբան՝ մեր ամէնէն սուրբ իղձերուն ճամբան է:

ՏԻՐԱՅՐ Վ.

Է. ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Կենսագրութիւնը պատմական սեռին կը վերաբերի գրականութեան մէջ: Ինքն ալ պատմութիւն մըն է, միայն թէ՛ մասնական անհասական պատմութիւն մը: Հետեւաբար կենսագրական գրութիւններն ալ պէտք է ունենան այն բոլոր յասկութիւնները՝ որոնք պատմական ոնին հական պայմանները կը կազմեն (1): Կենսագրականի մը հեղինակն ալ հիշող պատմագիրին պէս պէտք է ունենայ բարոյական եւ գրական կրկնակ յասկութիւններ: Պէտք է ըլլայ հաւատարիմ եւ կատարեալ եւ մանաւանդ չեզոք. իր հերոսին կեանքը նկարագրած ասէն, պէտք է երբեք մոռնայ թէ անկողմնակալութեան աչքով միայն դիտելու է բոլոր անցքերը, անոր կեանքին բոլոր պատահարները: Յետոյ, իբր գրական յասկութիւն, կենսագիրն ալ պատմագիրին պէս, պէտք է գիտնայ դեպքերը համախմբել կանոնաւոր յաջորդութեամբ մը, յիշատակելիք դեպքերուն մէջ լաւ ընտրութիւն մը ընել, գործածել պարզ ոն մը եւ ամեն բանէ առաջ ուսումնասիրել:

Երկու տեսակ է կենսագրութիւնը. առաջինը՝ երբ հեղինակ մը ուրիշ անձի մը կեանքը կը պատկերացնէ. եւ, երկրորդ՝ երբ մէկը իր գրիչով կը ներկայացնէ իր իսկ կեանքը: Այս երկրորդ պարագային, կենսագրութիւնը կը կոչուի ինքնակենսա-

(1) Տես Պատմական Տեսութիւն՝ իր կարգին:

գրութիւն՝ կամ, նաեւ, յիշատակագիր: Ինքնակենսագրութիւնը գրագիտութեան շատ մը վարպետներէ կը նկատուի իբր գերազանցապէս Ֆրանսական գրական սեռ մը: Ասոր պատճառն ա՛յն է թերեւս որ, ընդհանուր ազգերու գրականութիւններու պատմութեան մէջ մեծագոյն ու կարեւորագոյն ինքնակենսագիրները Ֆրանսացիներ եղած են, թէեւ Ֆրանսա շատ մեծ կենսագիրներ ալ ունեցած է: Յիշատակութեան արժանի ինքնակենսագրութիւններ բոլած են Լա Ռոսֆուօ, Տիկին-Լաֆայէթ, Սեն-Սիմոն, Էլայն: Տաղանդաւոր կենսագիրներ են Պլուսարֆու, Տակիսոս՝ իր համբաւաւոր «Ագրիկոլայի կեանքը»ով, Վոլդէն Էլն.: Հայերու մէջ ինքնակենսագրութիւնը գրեթէ բոլորովին անմշակ մնացած ճիւղ մըն է, հակառակ իր այնքան գեղեցկութեան ու կարեւորութեան: Կենսագիրներ բաւական ունեցած ենք. ասոնց մէջ իբր ամենէն անուանին կը յիշատակուի Աբրահամ Այվազեան՝ որուն, սակայն, ուղղամիտ քննադատներ, կենսագիրի գրական յասկութիւններով շատ օժտւած չըլլալը յայտարարած են: Յաջողակ եւ հաւատարիմ կենսագիր մըն է նաեւ Տօքթ. Վ. Թորգոմեան, որ տարիներէ ի վեր հայ բժիշկներու կենսագրութիւնը կը հրատարակէ: Այս ճիւղը մշակել սկսած են նաեւ Արշակ Այաջանեան եւ ուրիշներ, որոնք հետզհետէ կազմուելու վրայ են: Յ. Պարոնեան իր *Ջոշերով* ցոյց տուած է թէ մեծ երգիծաբանը տաղանդաւոր երգիծական կենսագիր եւ նաեւ:

վայրկեանիս, գիրքերս առի ու մէջ մըն ալ չվերա-
դարձայ այն տեղը, որ քանի մը տարի փողփո-
ղուն իմաստութեան տաճարը եղաւ:

Իբրեւ գրագէտ, Մամուրեան եզական գիրք
մը կը գրաւէ 19րդ. դարու վերջին քառորդին
հայ գրականութեան մէջ, ձգելով լեզուական ան-
հուն կարեւորութիւնը իր գործունէութեան, —
որովհետեւ աշխարհաբարի ամէնէն հոյակապ մը-
շակներէն մէկը եղած է, — ու ձգելով բոլոր այն
թարգմանածոյ գործերը, զորս սերունդներ կար-
գացած են, իր ինքնագիր երկասիրութիւններուն
մէջ Մամուրեան անվիճելի ու շատ իսկաւորապ տա-
ղանդով վարպետ մըն է:

Նոր դպրոցի զաւակ՝ չեմ կրնար հոս, — բոլոր
երախտագէտ խանդաղատանքովս հանդերձ, որ
ունիմ պատկառելի վարպետիս համար, — արգիլել
ինքզինքս պղտիկ փակագիծ մը բանալէ: Մամուր-
եանի միակ — օ, շատ աննշան, ու հազիւ թէ —
թերութիւնը եղած է չհաճագրգուելը գրականու-
թեան այն գեղեցկութիւններովը, որոնք éliteի
մը միայն մատչելի՝ անմիջական օգտակարութիւն
մը չունին ամբողջին համար: Ինքը, լայն ու խո-
րունկ համակրութիւններով սիրտ մը՝ անհատական
ու ենթակայական՝ նուրբ, կնճռոտ երբեմն հի-
ւանդագին, յաճախ պաշտելի գեղեցկութիւննե-
րու ու շնորհալի, ու մեղամաղձոտ անօգուտու-
թիւններու առջեւ կանգ չէ կրցած առնել: Ու
ատիկա զգալի է նոյն իսկ իր ոճին մէջ, որ միշտ
պարզ, չափաւոր, անսեթեւեթ ու տրամաբանա-

կան եղած է: Մամուրեանի մէջ մի՛ փնտռէք ոճի
ու ձևի անօրմայ ու հրաշալի գունագեղութիւն-
ները, ու զգայնութեան հիւանդ նրբութիւննե-
րուն խռովիչ ու թելադրական բանաստեղծու-
թիւնը, որուն կը պատահինք «նոր» երուն քով:
Ու չատեր, գիտեմ, պիտի ժպտին թերութիւն բա-
ռին զոր վերը գործածեցի, եւ զոր իրենք խան-
դալաւօրէն պիտի փոխէին արժանիքի: Երբեք չը
պիտի զարմանայի: Այնչափ ամէն բան կախում
ունի անհատական խառնուածքէ ու նախասիրու-
թիւնէ:

Չեմ կրնար այս համառօտ գնահատական փորձս
վերջացնել, առանց քանի մը բառ ըսելու Մամուր-
եանի ներքին կեանքին վրայ: — Երեւեակայեցէ՛ք
կանաչներու մէջ կորսուած՝ պատշգամաւոր կո-
կիկ տուն մը, — գոհար մը — ներդաշնակութեան,
շնորհի, սիրոյ ու մտածկոտ լուութեան անկիւն մը:
Ներս կը մտնէք, — թուղթեր, գիրքեր, հանդէս-
ներ, օրագիրներ, մեծ մասը ֆրանսական ու անգ-
լիական՝ ու գաւթին տիրող, հսկայ թանգարանը,
որ ինքն ալ իր տիրոջը ալեւոր վեհութիւնը ունի:
Վեր կ'ելլէք իր գրասենեակը. իր պարզ ու սըր-
տաբաց ընդունելութեանը առջեւ անմիջապէս կը
մոռնաք ձեր շուարթումը: Ու իր քաղցր մտերմու-
թեանը մէջ ժամերը կը սահին խօսակցութիւննե-
րուն ամէնէն համեղովը, մինչեւ որ յաճախ Ձի-
լինկիրեանին ձայնը՝ չսթափեցնէ ձեզ անուշ ու մը-
տերիմ թովչութենէն որուն անձնատուր եղած էիք:

Ա. ՇԱՔԼԵԱՆ

2. ՊԱՏ. ՍԻՄՈՆ ԴԱԻԻԹԵԱՆ

Հոս Պատ. Սիմէոնի կեանքին մէկ ուրուագիծը պիտի ներկայացնենք՝ գրուած այնպիսիէ մը որ անոր ոտքը նստաւ, ինչպէս Տիմոթէոս նստաւ Պօղոսի ոտքը եւ ինչպէս Պողիկարպոս՝ Յովհաննէս աւետարանիչին ոտքը:

Եթէ մէկը ելլէ Մուշի դաշտէն Հաւատարմիկ գիւղը եւ տեսնէ թէ ո՛րքան պարզ է գիւղացիներուն կեանքը, եւ ապա՝ կաղնիի մացառուտով ծածկուած լեռներէն անցնի Սինամերիկ գիւղը, — ուր Պատ. Սիմէոն ծնաւ, եթէ սխալ չենք յիշեր, եւ ուր, թէեւ մենք չենք երբեք գտնուած, կեանքը աւելի պարզ կը կարծենք եւ աւելի հեռու արտաքին աշխարհէն, որուն հետ քիչ կապակցութիւն ունի, գործերուն ազդեցութիւնէն, — պիտի զարմանայ որ հոն ծնած մէկը կրցաւ իր բարի ազդեցութիւնը այսքան ընդարձակօրէն զգալի ընել:

Սիմոն պատանին արթուն միտք եւ գիտութեան ծարաւ ունեցած ըլլալու է: Ասոր բերամբ իր երիտասարդ հասակին մէջ եռանդուն ընթերցող մը եղաւ, ի մասնաւորի կրօնական գրականութեան: Կը բաւէր պահ մը նստիլ եւ խօսակցիլ անոր հետ՝ հասկնալու համար թէ ո՛րքան խորապէս հմուտ էր պատմութեանը մայր եկեղեցիին, որուն մէջ ծնած էր, եւ թէ ո՛րքան կը յարգէր անոր աղնիւ պաշտօնեաներուն յիշատակն ու գըր-

ուածները: Բայց անոր ամէնէն նշանաւոր յատկանիւն էր սէր ճշմարտութեան եւ իղձ իր կեանքը անոր համաձայնեցնելու: Անոր մէջ հոգեւոր Բնութիւնն էր տիրող, եւ թէեւ անոր դաղափարներէն ոմանց վրայ խիստ քննադատութիւն լսած ենք անցեալ տարիներու մէջ, երբեք չենք լսած որ ամբաստանուած ըլլայ թէ ստորին, անիրաւ կամ անձնասիրական բան մը ըրաւ: Անոր նկարագրին հիմնաքարն էր Քրիստոսի հաւատարմութիւն եւ եկեղեցիի սէր: Եւ անոր համար միակ եւ բարձրագոյն հեղինակութիւնն էր Աստուծոյ ներշնչեալ խօսքը, որ կը բովանդակուի Հին եւ Նոր Կտակարաններուն մէջ:

Իր մեծադիր պատկերը կախած եմ մեր տան մէջ՝ զինքը աչքի տակ պահելու համար միշտ: Բըլրային ցցուն ճակատը՝ որուն վրայէն անցուդարձ ընող հոգերը նեղ ճամբայ մը չեն գծեր, անկեղծ ու մաքուր խորհուրդներու տաճար մը կը ներկայանէ: Երկու թաւուտ կամարներուն ներքեւ վառուող ածուխ աչուրներուն մէջ սիրտը ինքզինքը կը յայտնէ:

Անհնար է որ նայիմ այդ անծփանք, խաղաղիկ դէմքին ու ներշնչում մը չընդունիմ: Արդեօք Քրիստոս այս մարդուն երեւոյթը ունէր: Ամէն անգամ որ Յիսուս մարմնով երեւակայեմ, Պատ. Սիմոնի կերպարանքով կը ներկայանայ Ան: Անոր պարզութիւնը, անոր տիրապետող շարժումները, անոր անդիմադրելի նայուածքը, անոր ինքնախօսիկ արտայայտութիւնները, անոր ակնածելի շուքը, անոր բռնադատող, տիրական հմայքները՝ ո-

որոնցմով իմ երկիրներում, դեղեկոտ վարանքներում մէջ կը քաշէր, կը տանէր զիս իր ետեւէ՝ ո՛ր կողմ որ ուզէր, ինք, վերջապէս Պատ. Սիմոն Դաւիթեանը միտքս կուգայ: Ինքզինքը խորունկները ծածկող, աննշան տարօրինակ մարդ մը, որուն վրայ ժամանակին հնարած ձեւերն ու գոյները չկան, բայց իրեն կը քաշէ ուշադրութիւնը ամէնուն: Երբ դիմացդ կ'ելլէ, կը հասկընաս թէ գերազանց հոգի մը կայ ներսիդին: Զինքը տեսածիդ պէս Յիսուս միտքդ կուգայ: Յիսուսի հոտը կ'առնես վրայէն: Զինքը տեսնելով անպատճառ առաքելական դարը, նախնի քրիստոնեաներու օրերը կը յիշես՝ պարզ, վստահ, անկեղծ, անպաճոյճ եւ անսեթեւեթ, ամէն բանի զիջանող, ամէն բանի հաւատացող, ամէն բանի յուսացող, ամէն բանի համբերող:

Պատ. Սիմոնի կենսագրութիւնը ընելու ոչ մը տալերութիւն ունիմ, ոչ բաւական պաշար — այդ լեցուն, արդիւնաւոր կեանքին, որ ճշմարիտ մարգարէի մը ու ճշմարիտ առաքելի մը կեանքն էր, «Աստուծոյ մարդուն» կեանքը: Հատոր մը պէտք է անոր — այդ լուիկ, հեղ ու անմուռնջ, գլուխը կախած՝ խուսափուկ, հալածական ստուերի մը պէս պտտող հովիւին, որուն ներքին աշխարհը ոչ ոք տեսաւ, ուր հրեշտակ-մարդը կը պտտէր, փառք ու մեծութիւն հագած՝ կատարած անմահ գործերը թուելու, արձանագրելու համար: Գացէ՛ք, հարցուցէ՛ք, այն ամէն վայրերուն՝ ուր ինք պտտեցաւ: Հարցուցէ՛ք իր ժամանակի մարդոց, որոնց դպաւ, որոնց հետ աղօթեց, որոնց հետ խօ-

սկցաւ, ու ամէնն ալ պատմութիւն մը ունին, յիշատակութիւն մը ունին, զոր սրբութեան մը գէս կը պահեն իրենց ներսիդին:

Պատ. Սիմոն աղմուկ՝ յարուցանող, անուն հանող մարդ չէր: Ոմանց համար սանկ պատուելի մըն էր: Առեւտրերի մէջ ալ Ս. Դ. ստորագրութեամբ՝ պարզ, խեղճուկ, անզարդ ու անփայլ զրկ մը, որ յաւակնոտութիւն մը ցոյց չէր տար. կրցածին չափ կը ծածկէր ինքզինք՝ նոյն իսկ հին, հնչտին, հասարակ ոճի մը տակ: Այլ ո՛վ որ ճանչցած է Պատ. Սիմոնը — զինք, քանզի դժուար էր զինք ճանչնալ — ո՛վ որ, կ'ըսեմ, թափանցեր է անոր կեանքին, անոր ոգիին, ինծի հետ պիտի միաբանի ըսել թէ՛ իր բոլոր յատկութիւններով մըր պաշտօնէութեան «հայրն» էր ան: Բարձրագոյն տեղը պէտք է տալ իրեն հոգեւորական կարգին մէջ: Ան էմբսընի նշանաւոր խօսքը մարմնացուցած էր իր վրայ — «Այնքան բարձր կը խօսի ինչ որ դուն ես, որ չեմ կրնար ըսել ինչ որ դուն կ'ըսես»: Այո՛, ան շատ կամաց կը խօսէր, հազիւ կը լսուէր իր ձայնը, բայց իր կեանքը բարձր կը խօսէր այնքան, որ խուլերը կրնային ըսել իրեն: Տէրոջը ձայնն էր ան: Իմ տեսածներուս մէջ ամէնէն մեծ հոգիներէն մէկն էր:

Պատ. Սիմոն՝ հեռաւոր, աննշան գիւղի մը մէջ բուսած, հովերով ու գովերով մնած, արեւով եփած թրծուած, ծառին ու թուփին հետ մեծցած, արտին տաքուկ հոգերուն վրայ՝ գիւղի կոյս կեանքով ու միայն «եղան վաստակ»ով հասակ առած, կեանքի արեւածագին մէջ իսկ հաւատաւոր տղայ

մը՝ աշխարհէն դուրս ապրելու ընազդներէն վարուած՝ պզտիկ ճգնաւորի անմեղ փորձերէն անցնելէ ետք, Երուսաղէմ երթալ եւ կրօնաւոր մը ըլլալիտքը կը դնէ, եւ վերջապէս «չար Սիմոնիկ» իր մայրը կը լացընէ, տարիներով իր կոխանցած ճամբուն հողը կը պագնէ ու կ'երթայ Սիւրբաքը: Հոն իր ուսանողական ընթացքին մէջ մէկ քանի աւետարանական ճշմարտութեանց յայտնութեամբը իր հանգիստը կը վրդովի, եւ հուսապա, տիրացու Սիմոնը վանքէն կ'աներեւութանայ եւ քալելով Պոլիս կուգայ, շիտակ Պէպէք ճամբան ձեռք կ'առնէ: Տը. Համլին — մեծ միսիրնարը — որ աչքին մէջէն մարդը կրնայ տեսնել եղբր, մեր Պարոն Սիմոնին վրայ իր ձեռքը կ'դնէ: Պարոն Սիմոն Պէպէքի «ճեմարանէն» ելածին պէս Նիկոմիդիա կ'անցնի: — Այս երանելի քաղաքը թէ՛ անոր երախայրին վայելց թէ՛ վերջի պտուղը՝ հուսկ յետոյ իր գերեզմաննոցին մէջ իւր ընկալելով անոր յետին մնացորդը: — Հոն վարժապետական համալսարանաց անմոռանալի շրջան մը բոլորելէ վերջ՝ իր ետեւէն թողլով աշակերտներ, որոնք այսօր երեսնին խաչակնքելով կը յիշեն իր անունը, Նիկոմիդիացիներուն սիրելի վարժապետը ու իրենց փեսան Մարիով մը ջխթուած թուա գնաց իր ծլած բուսած երկիրը՝ յուսախաբ ընելով իր երկրացիները, որոնք զինք վարդապետ մը տեսնելու հպարտութիւնը ունենալ կը ցանկային: այլ ինք աւետարանիչ-վարդապետ մը, իրօք, հովի մը պէս կ'անցնի Խնուսը, Վանը, Մուշը, գիւղերն ու գաւառները վարելէն ցանելէն, ամէն

կողմ Աստուծոյ խօսքով լեցնելէն վերջ՝ կուգայ իր գութանը կը մխէ Պիթիլիկի հողին մէջ: Հոն՝ Տէրը իր աշխատութիւնը օրհնեց ու իրմով ծնաւ մեր ամէնէն ծաղկած եկեղեցականներէն մէկը, որուն «հիշտակը» եղաւ ու հովուական ճոկանը կրեց արժանապէս երկար տարիներ: Այլ աս ժամանակամիջոցը ո՞վ պիտի քրքրէ, ո՞վ պիտի պրպտէ:

Նախախնամութեան ձեռքը զինք վերցուց նեւեց նորէն Նիկոմիդիա, այս անգամ ծաղկած ձերմկած ու իր «Անթառամ»ը արդէն թառամած ու պառուած: Նիկոմիդիացիները այս հեղ իրենց մէջ ունէին «Սիմէոն ծերունին», որ սակայն, իր թիթեռնիկի թեթեւընթացութիւնը, միտքի աշխոյժը, հոգիի կորովը լիովին կը պահէր: Հոնկէ կանոնաւորապէս կը թղթակցէր իր հօտին հետ: Ի՞նչ լալն սիրտ, կ'ըսէի մտքէս, այս մարդը յոգնիլ, ձանձրանալ չի գիտեր. կ'ամենայի իմ երիտասարդութենէս, կը կարծէի թէ գիտէի աշխատիլ, բայց առաջին բանը՝ դոր ուսայ իրմէ՝ աշխատութիւնէր: Բանի՛ անգամ որ կ'երթայի, իր գիրքերուն ու թուղթերուն մէջ ընկղմած կը գտնէի զինք: Ո՛րքան կանոնաւոր օրագրութիւն մը կը պահէր. դէպ մը գիրքեր եղած էին անոնք: Այլ, այս գանձերը ո՛ր մնացին արդեօք: Երանի՛ անոնց որ այդ հատորները, որոնց վրայ, ի՞նչ պահեմ, աչքս տնկած էի, ու քարոզներու դէպ դէպ խորձերը կը պահեն իրենց մօտ: Հսկեցէ՛ք այդ անգին գոհարներուն, այդ նուիրական նշխարներուն վրայ, Պատ. Սիմոնի բարեյիշատակ զաւակները, նշանախեց մը չկորսուի անոնցմէ: — Չերկարենք, սակայն, չե-

դուժնիս: — Հոս՝ Նիկոմիդիա՝ Պատ. Սիմոն իբր չըջիկ հովիւ կ'այցելէր գիւղերը, հոս հոն, ժամանակ ժամանակ թափթփող անձրեւի պէս մխիթարութեամբ ոռոգելով զանոնք: Ճշմարիտ բարիք մը, օրհնութիւն մըն էր դաշտին, մասնաւորի՝ քաղաքին — Նիկոմիդիոյ, ուր իր բնակութիւնը հաստատած էր: Հոն տեսայ առաջին անգամ Պատ. Սիմոնը, որ զիս գողցաւ դրաւ սրտին մէջ: Ինք էր որ գիւղի մը — Քարցիլի — քարոզիչ-վարժապետը համոզեց տարաւ Նիկոմիդիա: Ի՜նչ, իմ սիրական Քարցիլէս բաժնուիլ. բայց ողբացեալ Միսիրնար Մր. Բիրսը ունինք: Վերջապէս տարին զիս՝ անփորձ երիտասարդ մը: Պատ. Սիմոն հետ էր, սակայն, վախ չունէի: Այն, անոր հետ ապրիլ. այնպիսի քաղցր վայելք պիտի ունենամ, կարծեմ, երբ Յիսուսի հետ ըլլամ հոն՝ վերը:

Բաժնուեցայ իրմէն, ու քիչ վերջը ինք ալ ինձմէ, ու ամէնէս բաժնուեցաւ: Անկողին ինկաւ, Նիկոմիդիացի եղբայրներուն ու քոյրերուն համակրութիւնը, ու հարուստ սրտի, հարուստ հոգիի տէր քրոջ մը խնամքը վայելեց, եւ, ո՞վ պիտի չըսէ թէ՛ Տր. Բ. Չէմպրոսի գաղտնի ձեռքն. տուութիւններն անոր անկողինը թեթեւցուցին: Քանի մը ամիս իր ցաւերուն մէջ ձիկ չի հանած, «վախ» մը չըսած, հեռի բոլոր իրեններէն՝ փակեց աչուրները, եւ ո՛ւր ինք գնաց՝ սիրտս հետը տարաւ: Այն օրէն ի վեր երկինքը աւելի ցանկալի եղած է ինծի, կարծես թէ հրապոյր մը աւելցուց անոր վրայ:

Ահա ասոնք են քանի մը գիծերը կամ գլուխ-

ները միայն իր կեանքի մեծածառալ պատմութեան:

Պատ. Սիմոն, իբր քարոզիչ, թերեւս ամէն նշանակութեան զուրկ նկատուի: Այլ կարծեմ թէ, չառ մը առաւելակշիռ հանգամանքներ ունէր ան, որոնցմէ մենք՝ այսօրուան քարոզիչներս՝ կամ գէթ չատերս զուրկ ենք: Իրաւ է, Պատ. Սիմոն հետաքրքիր տաղանդ մը չփայլեցուց, բեմին վրայ աղմուկ չէր հաներ, բայց անհամ, տափակ, սաւերու կտորներ թափթփող, քուն բերող տեսակէն չէր, — ան ամէն տեղ նոյնն էր, նոյն հեղ, կակուղ, մեղմ մարդը թէ՛ բեմին վրայ, թէ՛ բեմէն դուրս: Անոր խօսքերն հեղասահ վտակի մը նման կուգային կը լսուէին ունկնդիրներու սիրտին մէջ. արեւին ճառագայթներուն պէս՝ որ անշուղկ, անձայն կեանքը կը շինեն, որո՛ւ վրայ որ կաթին, ձիգ չէր ըններ որ իրեն մօտիկ ընէին, սակայն անոնք որ բաւական ապուշ չէին, կրնային մօտիկ ընել եւ բան հասկնալ. կը կերակրուէին, կը կըշտանային ու կ'ազդուէին աւելի քան որչափ պռնացող գոռացող քարոզիչէ մը պիտի չինուէին: Ան եղած է իմ անձնական փորձառութիւնս: Պատ. Սիմոն ամէն բանէ աւելի ինքնատիպ, իսկատիպ քարոզիչ էր: Եւրոպական լեզու չէր գիտեր, ուստի աղբիւր մը չունէր, գէթ թեղադրուելու, լոյս մը ընդունելու իր աշխատութիւնը դիւրացնելու համար: Ո՛չ, երբեք, ամէն դուռ գոց էր իրեն դէմ: Տեղէ մը չէր կրնար օգտուիլ, մինակ էր իր մտածութեան ու վերացումներուն մէջ: Բայց ան՝ մէկ աղբիւր ունէր, Ս. Գիրքն էր, մէկ Ուսուցիչ-օգնական ունէր, Ս. Հոգին էր, մինակ Ս. Հոգին,

եւ յետոյ ինք էր իր աղբիւրը: Ինք իր մէջ կը
թաղուէր, կ'ամփոփուէր, եւ իր սիրտի կրօնքէն,
իր ներսի հանքերու երակներէն կը հանէր ազնիւ
ու ճոխ գանձեր: Անոր քարոզներուն մէջ պարապ
նախադասութիւն չէիր տեսներ, ճոխ ու լեցուն
էր իմաստներով, այնպէս որ ուսուցիչ մը սովոր
էր ըսել «Եւր անգամ նշանակութիւն ունի անոր»:
Եւ ո՛չ միայն իմաստալից, այլ անոր քարոզներուն
մէջ յաճախ յայտնութիւններու պէս նոր խորհուրդ-
ներ ու զարմանալի տեսութիւններ կը պարզուէին:
Միշտ պատգամ մը ունէր ան, երբ բեմ կ'ելլէր:
Քրիստոնէական կեանք, կեանք կ'ըսէր, կեանք
կը լսէր: Քրիստոնէութիւնը «ապրիլ» է, ո՛չ սոսկ
պաշտամունք, սոսկ համոզում կամ հայեացք —
ահա իր քարոզութեանց ամփոփումը:

Հովիւ էր, սակայն, Պատ. Սիմոն մասնաւոր
քան քարոզիչ: Առանձին շինած է մարդիկը որ-
քան հրապարակաւ: Գիտէր յանգիմանել, խրա-
տել: Երբ ծունկ ծունկի դար մէկուն հետ, կը խօ-
սէր անկեղծութեամբ, խստութեամբ, մեղմով,
կը խօսէր մինչեւ կուլար ու կը լացնէր զայն եւ
յետոյ թող կուտար: Իր հօտին ոչխարները գի-
տե՛ն միայն թէ ինչպէ՛ս քշուած են, ինչպէ՛ս հով-
ուուած են:

Ըսինք թէ օտար լեզու չէր գիտեր. բայց իր
լեզուն գիտէր, ու իրեն պէս հայերէն գիտցող
հազիւ ունեցեր ենք, նոյն իսկ մեր շատ մը գով-
ուած պաշտօնէութեան մէջ: Վենետիկէն, Վիեն-
նայէն լոյս տեսած ստուար հատորները մէկիկ մէ-
կիկ թղթատած, սերտած էր: Կը սիրէր գրաբարը

զոր մեղրի պէս կը ճաշակէր: Նարեկացին իր սի-
րական գիրքն էր, գրէթէ գոց ըրած էր, այնքան
շատ կարդացեր էր զայն: Միայն լեզուին հմուտ
չէր. հայերէնագէտ էր ան ու հայագէտ: Տոհմա-
վին եկեղեցին ու բոլոր հնութիւնները ուսումնա-
սիրեր է: Հին արժէքաւոր մատենաներու հաւա-
քածոյ մը ունէր, զորս իրեն հետ տեղէ տեղ կը
պտտընէր, ու հիմա չեմ գիտեր ո՛ւր տարաւ, ո՛ւր
ձգեց իրեն հետ՝ այդ աչքի լոյսերը իրեն:

Պատ. Սիմոն իր ձիրքերէն վեր էր: Անոր հո-
գին էր մեծը՝ մասնաւոր: Իր կեանքին հետ կըց-
ուած մէկ երկու դէպքեր՝ նկարուած արտաշարժ
տեսարաններու պէս միտքիս մէջ կը մնան: Մէկն
է անոր արցունքը, որ Հերմոնի վրայ իջնող շա-
ղին պէս շատ հեղ ալեհեր մօրուքէն վար կը հո-
սէին, վասն զի «մարդիկ Տէրոջը օրէնքը չեն
պահեր»: Անգամ մը, մասնաւորաբար, իր լալը
տեսայ հրապարակաւ զինք նախատող մարդու մը
հոգիին վրայ: Ո՛հ, չեմ մոռնար երբ լալագին
կ'ըսէր ինձ, «Ե՛կ, Պատ. Առաքել, աղօթենք», ու
այդ եղբօր հոգիին համար, մե՛ղք է խեղճը, ու
յետոյ զիս քաշեց տարաւ հետը նոյն անձին. հոն
տեսնել պէտք էր անոր թախանձագին պաղա-
տանքը, անոր յորդումը աղի արտասուքին:

Ուրիշ անգամ մը, երկու Պատ. միսիոնարներ
Նիկոմիդիա եկած էին Գաւառական Ժողովի մը
առթիւ, ու պաշտօն ունէին, նաեւ, իմացնել ի-
րեն՝ Պատ. Սիմոնի՝ թէ Պոռտը ստիպուած էր դադ-
րեցնել օգնութիւնը աւետարանչական գործին հա-
մար, զոր ինք կը կատարէր: Հարուած մըն էր

ասիկա՝ Աստուծոյ ծառային համար: Այն նոյն պարագային, ամպին տակէն դուրս եկող արծաթ լուսնին պէս երեւցաւ անոր բարձր հոգին: Ի՞նչ կուզէք որ պատասխանած ըլլայ — « բայց, » ըսած է անոնց, « այս որոշումը այնպիսի եղանակով մը գործադրեցէք, կը խնդրեմ, որ չըլլայ թէ եղբայրութիւնը իմանալով գայթակղի ձեր վրայ եւ Աւետարանին վրայ: » Դուք տեսէք խորունկութիւնը այս նկատումին: Այս չէ ամէնը, սակայն. ես սաստիկ վշտացած՝ երեսս պահած էի. ալ չէի ուզեր զինք տեսնել, որուն երեսը չտեսնել առտըւան լոյսը չտեսնել էր ինձ համար: Կռահած էր. առտու մը գաւազանը գետինը ծեծելով՝ մեզի եկաւ, վար կանչեց զիս, « Բալէ՛ չուկան երթանք քեզի հետ » ըսաւ: Դուրս ելանք, լռիկ կը քալէինք, ես՝ գետինը կը նայէի միշտ: Յանկարծ կանգ առաւ, երկու ձեռքերը դրաւ գաւազանին վրայ, ու աչքերը տնկեց վրաս — Օ՛հ, միշտ աչքիս առջեւ է այդ տեսարանը — « Պատ. Առաքել, » ըսաւ՝ իր սովորական կոչականովը, « չե՞ս հաւատար որ Աստուած իր բարի կամքը կը յայտնէ իր ծառաներուն միջոցով, եւ Ասիկա այս եղբայրները զրկեց ըսելու համար որ ալ հոս աշխատելու չեմ: » Ալ չեմ գիտեր ես ի՞նչ եղայ հոս:

Չանց կ'ընեմ ներկայացնել զանիկա Պոլսոյ խաներուն մէջ, ուր կ'աներեւութանար ծակերու ծուկերու մէջ կորսուած մը, դարիս եղբայր մը փրկաւորելու, քանի՜ անգամ որ հոս այցելէր: Տեսած եմ զինք չըջապատուած նոյն դասակարգի խեղճուկ ու գեղջուկ արարածներէ, որոնց ամէնուն

հետ կը խօսի անունին տալով, տուներնին տեղերնին հարցնելով, կը խրատէ, կը յորդորէ զանոնք, եւ անոնք կը փարին իրեն՝ կը լիզեն ձեռքը « Սիմոն պատուելի »-ին:

Ո՛վ պատուելի, հայր իմ հոգեւոր, աշխարհ քեզի յարմար պսակ չունէր ու չդրաւ գլխուդ: Քեզ Աստուած պատուեց, վասն զի դուն մարդոցմէ չաւիր փառք: — « Արդարը կը կորսուի եւ ուշադրութիւն ընող մը չկայ: »

Ա. Կ. ՊԵՏԻԿԵԱՆ

3. Լ Ճ Ե Յ Ի Ն

Վոսիորի մէկ ծայրէն մինչեւ Քեաղըտհանէ եւ Մաքրի գիւղէն մինչեւ Չամլըճա՝ ո՛ւր որ կայ բեմ մը, թատրոնի պէս բան մը, հո՞ն անհրաժեշտաբար տեսնուած է իր պարթեւ հասակով, խարստի եւ թիկնեղ, ոսկրուտ, ջղուտ, կովկասեան կերպարանքով ու դիմագիծերով, աղբէկ մօրուքով, մանրիկ, պլպլուն ու թափանցող աչքերով, գրէթէ միշտ մոխրագոյն վերարկուով, ծերամոյն՝ այլ մեր է՛ն աւիւնալից երիտասարդներուն անգամ նախանձը չարժելու չափ կայտառ, միշտ կայտառ՝ եւ, ինչպէս իր սկզբունքներուն, նոյնպէս ալ ծերանալու մասին յամառ՝ գրէթէ պատմական անձը որ կը յիշեցնէ առակին Հինաւուրց Կաղնին: Անոր պէս անյողդողդ եւ աննկուն՝ ինքն ալ՝ իր շուրջը տեղի ունեցող թատերական յարափոփոխ դէպքե-

րուն, աւերումներուն եւ քայքայումներուն մէջ-տեղ կայ ու կը մնայ կանգուն եւ միշտ համբերա-տար ոգիով մը դէմ դնելով սաստկաշունչ հողմն-րուն: Ութսուն ձմեռներու բեռը չէ կրցած կքել, ընկճել իր գաւառացիի կազմը: Ծակատամարտնե-րու մասնակցած, վէրքերով ծածկուած, կրակէ խանձած, վառօդէն մրոտած, սպիներով նշան-ուած՝ բայց կենդանի մնացած քաջարի զինուորի մը պէս որ միշտ կապուած է իր դրօշին, ան ալ անբաժան մնացած է թատրոնէն եւ՝ հաւատարիմ սիրահար՝ անդադար ընծայած է իր գործիին գրաւականները՝ հոմանիին՝ զոր կը պաշտէ ան-կեղծ, կաթոգին սիրտով, տեսակ մը աղապատան-քով:

* * *

Քսան տարիէն աւելի է ճանչցած եմ զինքը, բայց ան ատենէն շատ առաջ սկսած է մասնակ-ցիլ թատերական գործերու: Յաճախ կը տեսնէք զինքը, թատրոնին ներքին դրան սեմին վրայ, բռունցքին մէջ զօնորդնարի տրցակ մը: Իր այս վիճակը չէ ուղած փոխել նոյն իսկ շատ լաւ եւ շահաւոր դիրքերու եւ պաշտօններու որոնց կոչ-ուած է: Նառմի թատրոնէն կ'սկսի իր թատե-րական գործունէութիւնը, երբեմն իսկ երեւալով բեմին վրայ, իր պատկառելի կերպարանքին վա-յելուչ նօսքը քեռի գերերով, եւ ապա տարիքն առնելուն հետ, պաշտօններ փոխելով, թատերա-կան-վարչական գործեր անտողիւտ հաւատարմու-թեամբ ու խղճմտութեամբ կատարելով միշտ: Ինքն է կենդանի պատմութիւն հայ թատրոնին,

որուն ամէն շրջաններուն մէջ գործօն դեր մը ու-նեցած է: Երբ հարկ ըլլայ թատրոնի պատմութիւնը գրի առնել, կարծեմ ոչ ոք պիտի կրնայ իրմէ ա-ւելի ստուգապատում մանրամասնութիւններով եւ ժամանակագրական ճշգրտութեամբ տալ կարեւոր տեղեկութիւններ: Նոյն իսկ դերասաններու ան-հատական կեանքը, վարքն ու բարքը կրնայ ձեզ նկարագրել ճշգրիտ երանգներով ու թուականնե-րով:

Ո՛վ որ տեւական թէ՛ ժամանակաւոր կերպով երեւցած է բեմի վրայ, շատ բան կը պարտի ի-րեն: Ամէն ինչ կարելի եղած է անոր վստահիլ. իր եւ իր դերասաններուն պատիւին նախանձա-խնդիր եղած է միշտ. իր կարծիքը, խորհուրդը, խրատը, խրախոյսը, նիւթական թէ՛ բարոյական աջակցութիւնը անվրէպ ընծայած է ամէն դերա-սանի կամ ունի: Վարդովեան, Մնակեան եւ ուրիշ-ներ՝ իր խորհուրդներէն ներշնչուած ու օգտուած են միշտ եւ ամէնուն ալ ճշմարիտ հայր մը, բարեկամ մը, պաշտպան մը եղած է ան: Անյաջողութիւն-ներ, դերասանի աստանդական կեանքը, զրկումը եւայլն՝ չեն կրցած վհատեցնել զինք. ո՛ւր որ գտած է քանի մը դերասան, պարագլուխ կանդ-նած է անոնց, ի մի հաւաքած, սիրաշահած, հա-մոզած եւ խուժը ձեռացուցած է: Տեսակ մը հաշ-տարար դատաւորի պաշտօն վարած է թատերա-պետներու եւ դերասաններու մէջ, ամէն գծաւ-թիւն եւ անհամաձայնութիւն վերջ գտած են իր վճիռով. իր ուղղամիտ դատողութեամբ եւ ան-

չահախնդիր նկարագիրով վստահութիւն եւ տեսակ մը պատկառանք ներշնչած է թատրոնէն ներս ու թատրոնէն դուրս, նոյն իսկ պաշտօնական շըրջանակներու մէջ:

Սուր միտքը, զօրեղ կամքն ու բարոյական նկարագիրն անաղարտ մնացած են այնքան ապերախտ ասպարէզի մը մէջ ուր աւեր ու կործանում տեսած է՝ քան կանգնում, տառապանք ու անշահութիւն՝ քան վայելք:

Նախնի փիլիսոփայի մը խստամբերութեան հասնող ժուժկալ սովորութիւններով, ընտանեզուրկ ապրած է քառասուն տարիներ. իր տունն եղած է թատրոնը, իր ընտանիքը՝ գերասաններու թափառիկ խումբը: Ամէն չափ ու հասակէ, սեռէ, դասակարգէ մարդոց հետ չփուլած ու տեսնուած՝ բառին ընդարձակագոյն իմաստով հանրային՝ միջազգային կեանք մը վարած ըլլալով հանդերձ, միշտ մնացած է անձանօթ եւ անշուք: Մինչ ամենայնոց գերասանին անունը ծանօթ է հրապարակի վրայ, թատրոնի այս հինաւորաց աշխատաւորը կը մնայ մթութեան մէջ:

* * *

Իրեն չափ անծանօթ, հեռաւոր գիւղի մը՝ Ակնայ Լիճք գիւղի զաւակն է այդ մարդը: Ընտանեկան դժբաղդութիւնը մղած է զինքը Պոլիս, մէկ մըն ալ չգառնալ չնայելու համար այն կողմի ուսկից եկած է: Հայրն էր քահանայ մը (*), համբաւեալ հմտութեամբ եւ պէս պէս ձիրքերով, եւ

(*) Տէր Պօղոս Քան. Շարպետեան:

արժանացած երջանկայիշատակ Ներսէս Ե. Կաթողիկոսի բարեկամութեան:

Իր հօր նման, ինքն ալ ունի հմտութիւն հայ լեզուի եւ ընդհանուր ու տոհմային պատմութեան: Ուսումնասիրած է կովկասեան կեանքը, բարքերը, եւայլն: Բերնուց գիտէ մանրամասն պարագաները ժամանակագրական, աշխարհագրական, ցեղագրական եւ այլ ծանօթութիւններով — բան մը, որով հիմակուաներս պարծելու վիճակին մէջ չենք:

Ունի յատկութիւններ, թափանցող, ուսումնասիրող եւ քննադատող միտք մը որ զինք հազուագիւտ կ'ընծայէ իր հասակակիցներուն մէջ: Խօսակցութիւնը միշտ համեմուած է պատմական դէպքերու եւ մանրամասն յիշատակութեամբ եւ տոհմային կեանքին՝ հեռուէն, բայց տաք՝ վառ սրտով ու հետաքրքրութեամբ մասնակցած՝ ունեցած է, նոյն իսկ Ռուսինեանի հետ, լեզուի եւ ուղղախօսութեան խնդիրներու մէջ աշխատակցութիւն: Գրական մարդ մը չըլլալով հանդերձ, իր գրիչէն ելած կտորները զուրկ չեն գրական արժանիքէ:

Նոր գաղափարներու իր միտքն անընդունակ չէ. ժամանակին հետ կ'ընթանայ, թէեւ հեռուէն. բայց մասնաւորապէս լեզուի մասին յամառ է եւ անհաշտ. մաքուր ու գեղեցիկ աշխարհաբար մը գրելով հանդերձ, չի հաւատար թէ աշխարհաբարն ապագայ եւ ինքնուրոյն գոյութիւն կարենայ ունենալ: Իր արձակ թէ յանգաւոր գրուածները որոնք մեծկակ պարութայ մը կը կազմեն՝ միշտ իր ծո-

ցէն անբաժան՝ գրաբարով չաղուած ու խմորուած են : Հատընտիր նիւթերու , ձօներու , ընծայականներու , ներքողականներու հետ խառն կը գտնէք Ոսիցի մը ձօնեալ ոտանաւոր մը , իր սիրական Նարկիշին վրայ հոգեբանական կտոր մը , ինչպէս եւ 25 տարի առաջուան Պոլսոյ բժիշկներուն վրայ քննադատական մը , եւայլն՝ մէկ քանին ժամանակաւ Թասրոն լրագիրին մէջ հրատարակուած : Ունի Մխիթար եւ ուրիշ ողբերգութիւններ որոնցմէ ոմանք Իզմիր եւ Տփղիս ներկայացուած : — 24 ժամուան մէջ գրած է (1862 թուականին) գիրք մը «Դուռ կորստեան եւ դուռ կենաց բացեալ» անուն որ 24 ժամուան մէջ սպառած է :

«Տիար» մակդիրը որով կը յորջորջեն զինք , իր նուիրագործեալ անունն է եւ միակ փառքի տիտղոսը :

Բուն անունն է Գալուստ Լճեցի Տէր Պօղոսեան Շարպետանց . տուն տեղ չունի . իր պէս անծանօթ եւ անորոշ է նաեւ ընակարանը , եթէ այսպէս կարելի է անուանել Պոլսոյ մէկ անկիւնը խղիկ մը ուր կը թառի գիշերէ գիշեր , հանգոյն մենակեաց ու տարագիր բուր մը :

1893

ՍՄՔՍ ԴԱԻԹԵԱՆ

ԾԱՆ. — Տիար Լճեցին իր հայրենի զիւղին մէջ մեռաւ այս տարուան սկիզբները :

4. ՄԱՔՍ ՄԻՒԼԼԷՐ

Շանթի մը պէս , որ անկարծական ու ջլատող բան մը ունի իմ մէջ , Եւրոպական թեթերը առաջին առիթով իսկ գուժեցին մահը անոր՝ որ մեր օրերուն հանճարեղ եւ արտադրող գրագէտներէն մէկը եղաւ՝ որուն ձայնը դիւթած էր բովանդակ Եւրոպան ու վերջապէս որուն մահովը Օքսֆորտ իր է՛ն կարեւոր գոհարներէն մէկը կը կորսնցընէ ու բովանդակ գրագիրտական աշխարհը կ'աղքատանայ , կարծես , անհետացումովը մեծ իմացակա-նութեան մը , որուն մէջ կը ցոլանային շատ մը ճիւղերը գիտութեան :

Անգղիայի ու Ֆրանսայի գրական հանդէսները բազմաթիւ էջերու մէջ գովասանքն ու կենսագրականը ըրին Մաքս Միւլլէրի որ շատ մը նկատումներով սիրելի դարձած էր իրենց , ու միանգամայն Գերմանիային ալ որ անոր հայրենի երկիրը ըլլալու միակ սիրտփանքը ունի իր մէջ :

Թողերու հիւանդութիւնը վերջին օրերուն շատ ընկճած էր զինքը , ու կիսատ թողելու հարկադրուեցաւ այն ինքնակենսագրականը զոր Մաքս Միւլլէր ուղած էր ընել : Ու մահը վրայ հասաւ ճիշտ այն ատեն երբ լեզուաբանական կամ բանասիրական հետազոտութիւններու մէջ շատ նոր երեւոյթներու ելքը կը սպասուէին իրմէ . քանի որ ինք եղած էր մեծ հայրը բաղդատական լեզուաբանութեան :

Մաքս Միւլլէր ծնաւ Dessau-ի մէջ 7 Դեկտ. 1823ին: Գերման մեծ բանաստեղծ Willem Müller-ի զաւակը: Նախկին տարիներու մէջ ունեցած է անկուշտ սէր մը երաժշտութեան հանդէպ: Սիրած վարպետներն եղած են Պէթովէն, Վալկնէր ու Մոցարթ: Տակաւին Գիմնազիօնին մէջ՝ յիշողութեան ահագին կարողութիւն կը ցուցնէր: Անցաւ Լայքցիկ ու Պեռլին՝ համալսարանին մէջ ուսանելու համար: Անկէ ի վեր սակայն Մաքս Միւլլէր Արեւելեան աշգերու ուսումնասիրութեան տուաւ ինքզինքը որուն շատ յաջողուած արդիւնքները երեւան ելան:

Պօփի աշակերտներէն մէկն եղաւ ինքն ալ՝ որուն քով ուսաւ Սանսկրիտ, Պարսկերէն ու կարգ մը արեւելեան լեզուներ: Հնդիկ փիլիսոփայութեան վրայ իր ըրած ուսումնասիրութիւնները պարզապէս յուսահատեցնող են: Տակաւին ուսանող մը՝ համալսարանին մէջ արդէն իսկ իր բանասիրական ուսումնասիրութիւններովը — որոնք այն ատեն հատակտոր բաներ մ'էին — բաւական հըռչակ հանեց:

Պեռլինէն անցաւ Բարիզ ու անկից Լոնտոն ուր սակայն պիտի կրնար կատարելագործել ինչ որ չէր կրցած Պեռլինի մէջ: Հոն, Լոնտոնի մէջ, Մաքս Միւլլէր հանդիպեցաւ իր հայրենակցին՝ Պրնսնի որուն օժանդակութիւնովը իրեն կը յանձնուէր Ռիկ-Վէտայի թարգմանութեան ահագին գործը, որ նուիրական գիրքն է Պրահմանականութեան եւ հիմը Հնդիկ գրականութեան եւ զոր 1849—1874 հազիւ աւարտեց վեց հատորներով:

1849ին ատենները ընդունուեցաւ Օքսֆորտի մէջ իւր ուսուցիչ արդի լեզուներու եւ գրականութեան, իսկ 1868ին, փոխուեցաւ իր դիրքը համալսարանին մէջ ուր ճանչցուեցաւ իւր Բրօֆէսէօր բաղդատական լեզուաբանութեան որուն մէջ անդուական շարադրողը եղաւ:

Ռիկ-Վէտայի թարգմանութիւններն ընելու ատեն, Մաքս Միւլլէր պատահութիւն ունեցած էր ին Սանսկրիտ լեզուին պատմութիւնը գրելու: Ու ալ մինչեւ իր մահը Մաքս Միւլլէր անխոնջ աշխատողը եղած է լեզուաբանական այս խրթին դաշտին վրայ. ու շարունակ իրարու ետեւէ երեւան եկած են իր «Կրօնքի գիտութիւնը», «Սոր-հուրդի գիտութիւնը», «Հնդիկ փիլիսոփայութեան վեց գրութիւնները», «Նուիրական գիրքերը Արեւելքի ազգերուն», ու տասնեակ մը ուրիշ գիրքեր որոնց ամէն մէկին մէջ Մաքս Միւլլէր արդար բաղդատողն ու քննադատողը եղած է. — իր ժամանակին ո՛չ մէկ գրողը կրցած է հաւասարիլ անոր: Ո՛ր եւ է բանի ձեռք չզարկաւ անիկա, աւանց լուսաւորելու ու դարդարելու: Անգնահատելի ծառայութիւններ մատուց «Արեւելքի նուիրական գիրքերը» անուն երկերովը:

Հնդիկ փիլիսոփայութիւնը իրմով ճանչցաւ աշխարհ ու ամէնէն աւելի ինքն էր որ բաղդատութեան նման եզրեր գտաւ Պուտտայի ու Քրիստոսի միջեւ: Իր վճիռներուն մէջ շատ ցուրտ ու անողոք եղաւ: Ու հակառակ իր աշխատութիւններուն ու ձեռք բերուած համբաւին, շատ քիչ պարգաներու մէջ հակառակորդներու հանդիպած է.

ընկերական հեանքի մէջ բարեկամն էր անիկա ամէնուն : Ու, հակառակ իր գերմանական ծագումին, քանի որ իր բովանդակ գործունէութիւնը Անգլիայի մէջ եղած է, ու Անգլիացիներուն մօտ, այսօր այդ մահը աւելի ծանր կ'ազդէ բոլոր Անգլիացիներուն սիրտին որոնք քիչ շատ հետեւած կըրնան ըլլալ բանասէր-լեզուագէտին շարժումներուն :

Ու կը մտածեմ որ, երբ անիկա ձեռնարկը ունեցած է Արեւելքի բովանդակ կրօնքն ու փիլիսոփայութիւնը Արեւմուտքի ներկայացնելու, երբ յաջողած է այդ անհունապէս դժուարին եզրերու պարզ բաղդատութիւններն ընել, պիտի կրնամ կամ կրցի՞ արդեօք գոնէ թեթեւակի պատկերել այն բովանդակ վիշտը զոր իր մահովը ունեցան այսօր գիտութեան ու փիլիսոփայութեան բոլոր յայտնի հետեւողներն ու amateurները :

Իմս փորձ մըն է պարզապէս՝ այն ընթերցողներուն որոնք առիթը ունեցած չեն Եւրոպական անցուդարձերէն տեղեկանալու : Մաքս Միւլլէրի վրայ ներկուռ ուսումնասիրութիւն մը ընելու համար հարկաւորապէս կարգաւ պէտք էր անոր բոլոր գործերը ու միանգամայն լեզուագէտ մը, աւելի ճիշդը՝ բանասէր մը ըլլալ պէտք էր :

Խ. Բ.

5. ՕՄԱԼԻ ԴՈՒՔՍԸ

Օմալի դուքսին վրայ պէտք եղած կենսագրական տեղեկութիւնները տրուեցան արդէն : Ֆրանսական, յետոյ իտալական, անգլիական, Պելճիքայի, Բորթուկալի եւ ուրիշ երկիրներու թերթերը շատ զբաղեցան Լուի Ֆիլիբի այս զաւակով : Ամէնքը համաձայն են հաստատելու թէ Լուի Ֆիլիբի այս զաւակը եղական դէմք մըն է այն Ֆրանսացի դասակարգին մէջ որուն կը պատկանի : Հանդիսով ըլլանք, Օմալի դուքսը, ամէն բանէ առաջ իր հօրը արժանի զաւակն է : Լուի Ֆիլիբի այն դէմքերէն է, որ՝ հակառակ ժողովուրդին իր ընտանիքին դէմ տածած խուլ հակակրօնութեան՝ կը մնայ սիրելի անուն մը Ֆրանսական թագաւորութեան վերջընթաց պատմութեան մէջ, բան մը ունի իր անձին ու ղիմագծութեան մէջ որ համակրանք կ'ազդէ, որ իրեն առանձին տեղ մը կուտայ Պուրպուրներու մէջ, եւ որ թերեւս իր սիրտի զգացումներուն ճառագայթումն է զոր ժողովուրդը կրցած է նշմարել եւ հասկնալ :

Լուի Ֆիլիբի խիստ դաստիարակութիւն մը տրուաւ իր զաւակներուն . ընաւ ուրիշներու պէս չը մտածեց անոնց « տարիքին ու հասակին խնայել : » Պզտիկ Հանրին, Օմալի դուքսը, Հանրի Դ. ի Լիսէին մէջ ա՛յնպէս էր իր դպրոցակիցներու հետ, ինչպէս պարզ քաղքենիի մը զաւակը . այդպէս

մնաց բանակին մէջ ալ իր պաշտօնակից զօրավարներուն հետ: 17 տարեկան հասակին մէջ, մտաւ զինուորական ասպարէզը որ իր խոհալն էր. հոն ցուցուց կորով ու զօրապետի տաղանդ: Իր աջ սորներուն մէջ, իր մշտատեւ ցաւը սա եղաւ որ չէր կրնար բանակին մէջ ծառայել, ու անգամ մը բողոքեց կառավարութեան՝ ըսելով թէ «ինքը ամէն բանէ առաջ Ֆրանսացի զինուոր մըն է, կ'ուզէ զինուոր մնալ եւ բանակին մէջ իր դերը ունենալ հայրենիքի պաշտպանութեան համար:»

Մինչեւ Ակադեմիի անդամ ընտրուիլը, եթէ տեւեկնք Օմալի դուքսին ամբողջ կեանքին, կը տեսնենք թէ ինչ ազնիւ կիրքեր ու առաջդիմական գաղափարներ կը բղխին իրմէ: Իր հօր դէմ, իր ընտանիքին դէմ, իր անձին դէմ եղած այնքան զրկանքներու փոխարէն, վրէժխնդրութեան գաղափարի նշոյլն անգամ չ'երեւար իր հոգիին խորը:

Ամէն բանէ առաջ, ամէն բանէ վեր, իրեն համար Ֆրանսան կար: Աշխատիլ անոր վերակենդանութեան, անոր զօրաւորութեան, անոր բարձրացման. իբրեւ Ֆրանսացի անհատ, անպատճառ իր բաժինը եւ, իբրեւ Ֆրանսացի ամենաբարձր ազնուականութեան անդամ, իր մեծագոյն բաժինն ունենալ երկրին առաջդիմութեան մէջ, ահա՛ առանցքը որուն շուրջը կը դառնար Օմալի դուքսին բոլոր մտածումները, զգացումներն ու կարողութիւնները:

Կը դարմանայ մարդ պահ մը՝ երբ կը տեսնէ թէ քրէթէ զինուոր ծնած, զինուոր մեծցած, իշխանական բարձր խորհուրդներու տէր այս անձը, ա-

ռանց սուրբ մէջքէն քակելու, առանց իր ամենաբարձր գերդաստանի զինանշաններուն վրայ խորհրդածելու եւ ամբողջ կեանքը սպանիական երեւակայութեան մը զոհելու, գրիչը ձեռք կ'առնէ ու սիրտով, հոգիով լեցուն երկասիրութիւններ կարտադրէ, Գոնտէի իշխաններու պատմութիւնը ձրելով:

Թագաւորի զաւակ մը՝ որ իրեն մեծ փառք կը համարի Ակադեմիին անդամ ըլլալ եւ նստիլ հոն, զին աթոռներուն վրայ, ուր յաճախ աննշան ծաղումով մեծ մարդիկ կը նստին, որ իրեն մեծ պարծանք կը սեպէ իմաստասէրներու եւ գիտուններու շնահատումը:

Ու երբեք ազնուական մը Օմալի դուքսին պէս չործնականօրէն չէ ապացուցած թէ ինչ ուժով իր սիրէ գրականութիւնը: Իր Շանդիյեի դղեակը լոր Ակադեմիին նուիրեց, հրաշալիքներ կը պաշտենակէ. մինակ ասիկա բաւական էր ապացուցանելու իր ուժգին հակումը դէպ ի գրականութիւնն ու գիտութիւնը:

Այո՛, Օմալի դուքսը իր ժամանակին մարդը եղաւ, ըմբռնեց թէ շողշողուն սուրին հետ եւ թերեւս անիլէ աւելի՝ գրիչն է որ երկրին մեծ ծառայութիւն կրնայ մատուցանել: Ինքը զինուոր մը ու գրագէտ մը եղաւ, իմաստասէր մը եւ զօրավար մը, պարզ քաղքի մը ու իշխան մը: Իր անձն ու գերդաստանը մէկ կողմ դրաւ ու իր բոլոր կարողութիւնները՝ երկրին նուիրեց: Միօրինակ կեանք մը, ինչ աստիճանի ու դիրքի վրայ գտնուէր ան, զգուշիկ էր Օմալի դուքսին: Իր այ-

սակաւապէտ ըլլալուն վրայ, ու պրպտելու ելլեմ թէ՛ իրա՛ւ դրամ կամ գոյք կտակած է Ազգին, իբր թէ մեծատուն մը ըլլար մեռնողը: Ես աւելի կը հաւատամ, հեռուէն՝ թէ պարտք միայն թողած է. այդ չեղա՛ւ ճակատագիրն ալ Ադամեանին, ամէնէն նպաստաւորը հայ դերասաններուն:

*
* * *

Տարիներու լայն անջրպետէ մը ետքը, երբ վերջապէս գրիչիս տակը կուգայ թովմաս Փասուլեաճեանին անունը, իր մահուան առթիւ, կը սիրեմ վերջիշել ու ներկայացնել, — գէթ անոնց որոնք չտեսան զինքը իր արուեստին կատարելութիւններուն մէջ, — հին Փասուլեաճեանը, ան որ ցնցած էր մեր պատանեկութիւնը ու հիացուցած՝ մեր երիտասարդութիւնը: Բերա, Օրթագիւղ, Կէտիկ-Փաշա գլխաւոր կեդրոնները եղած են իր բեմական յաջողութիւններուն: Փասուլեաճեան, ամէն բանէ առաջ, վարպետ մըն էր դիմագիծութեան ու միւլիթի մէջ. յետոյ, իր ձայնին ելեւէջներովը, խորիստ կամ մեղմ, գոռացող կամ լացող, որոնք անդիմադրելի, հեւ ի հեւ ազդեցութեան մը տակ կը պահէին ամբողջ սրահը, դայրացկոտ կամ կարեկից, — կատարած դերին համեմատ: Անձնական հեռաւոր յիշատակներէս սատակորութիւնը կը պահեմ կենդանի՝ թէ Փասուլեաճեանը՝ որ եւ է տուա՛մ կամ ողբերգութեան մէջ — բեմի վրայ երեւնալուն, դող մը կ'զգայինք ու սարսուռի մը կը նախապատրաստուէինք անգիտակցարար. մինչ Ադամեանը, այդ թուական-

ներուն՝ դեռ երիտասարդ սիրահարի դերին մէջ, համալ սէր, քաղցրութիւն ու նազանք կը սփռէր իր շուրջը: Բեմին վրայ՝ Փասուլեաճեանը ատելութիւն կը հրաւիրէր իր վրայ եւ Ադամեան համակրանք: Դուրսը, իրական կեանքի մէջ, տարիքի թեթեւ տարբերութեամբ, երկուքն ալ երիտասարդ, հաւասար համակրանք ու հետաքրքրութիւն կ'առթէին, երկուքն ալ ընկերական, խոսուն, զուարթ: Ու Տիկին Հրաչեան, որ — հիմալ թոռնիկներու մեծ-մայր եղած է, բեմէն քաշուած՝ իր ամէնէն թարմ երիտասարդութեանը մէջ, ճշմարիտ հովուուհին էր հովուերգութեան մէջ, լերան աղջիկ, սեւ խոշոր աչքերով, վարդ այտերով, կարմիր ժապաւէն մը ձգած մազերուն վրայ, ու ճշմարիտ կոմսուհին՝ տուա՛մ մը մէջ, գունատ, չնորհալի, յանկուցիչ:

Կովկասէ վերադարձին. — ուր կենդանութեան չունչ մը, անծանօթ հրապոյր մը սփռած էին թատրոնի վրայ Պոլսեցի դերասաններն ու դերասանուհիները, որոնցմէ միայն Տիկին Սիրանոյշը կը յարատեւէ մինչեւ այսօր, միշտ գնահատուած, միշտ ծափահարուած, — Փասուլեաճեան իր բեմական յաջողութեան գագաթնակէտը հասած էր, նիւթական առաւելութիւններ, արուեստագէտի վայելքներ գինովցուցած, յափրացուցած էին զինքը: Պահ մը այստեղ, իր ընկերներուն հետ ներկայացումներ տալէ ետքը, tournée մը կազմակերպեց դէպ ի գաւառային քաղաքներ, իրեն վերջին կայան ընտրելով Սամսոնը ուրկէ հասած արձագանգներ կ'իմացնէին թէ իր կեանքն ալ տուա՛մ

մը դարձած է զոր ողբերգութեան վերածեց մահը ծաղկատի ու սիրուն դերասանունի մը զոր ինք առաջնորդած էր դէպ ի բեմը, մարդած՝ արուեստին նրբութիւններուն ընտելացուցած : Այս վաղահաս մահը քայքայեց իր կազմած խումբը եւ զինքն ալ քայքայեց . . . :

*
*
*

Վերադարձին, հին Ֆասուլեաճեանը չգտանք այլեւս մեր դէմ. աննկուն դերասանին յաջորդած էր ընկճուած մարդը. ինքն ալ, փոխադարձաբար, թափուր, ամայի կ'զգար իր շուրջը. անհատական կեանքի մէջ՝ շաւիւր երես կը դարձնէին իրեն ու բեմին վրայ՝ առջի ոգեւորութեամբ չէին ծափահարէր զինքը, ու այս ամէնուն վրայ կը ծանրանային ընտանեկան դժբաղդութիւններ, զաւկին մէկը Հիւանդանոցն էր, միւսը՝ սկսնակ դերասան՝ անողոք ախտի մը զոհ կ'երթար՝ օր օրի ծիւրեւով. կինը՝ իր ճակատագրին թողուած՝ հազիւ կը հասնէր մայրական դերեր կատարելու, զոր ողորմութեան մը պէս կուտային իրեն : Դերասանական ընտանիքի քայքայուն կեանքն էր, անկայուն, ցրուած, յուսահատ : Ֆասուլեաճեան ինքն ալ մասնակի ներկայացումներ կազմակերպեց, հոս հոն, պղտիկ բեմերու վրայ, ամէնէն վերջինը Թագսիմի պարտէզին մանրանկար թատրոնը «ուր Բարիզի Աղքատները» ներկայացուց, ամառ գիշեր մը, քանի մը աղքատ տղաքներով, զորս աճապարանօք մարդած էր, մէկ օրուան մէջ : Այդ երեկոյթը վերջին խլեակն էր որուն կը փարէր հին վարպետը

կանգուն մնալու գերագոյն ճիգով մը. բեմին առջեւ շարուած հարիւրի չափ աթոռներուն հազիւ կէսը դրաւուած էր՝ կարեկցութեան համար եկող հանդիսականներէն որոնց մեծ մասը ձգեցին գացին ներկայացման աւարտումէն շատ առաջ : Ֆասուլեաճեան օրհասականի ջանքեր կ'ընէր իր վերայ կեդրոնացնելու համար բովանդակ խաղը : Բացօդեայ բեմը տակաւ տակաւ մութի մէջ կը թաղուէր ճրագներու պլպլուն լոյսերուն պակսելովը, որոնք կը մարէին հովէն, եւ որոնց ազդեցութեան տակ Ֆասուլեաճեանին ձայնն ալ խուպոտ ու նուաղուն կը դառնար :

Իր վերջին ներկայացումն եղաւ ատիկա, կարծեմ, Պոլսոյ մէջ : Ու օր մըն ալ ըսին թէ մեկներ է : Տարիներ անցան ու յանկարծ իր մահը կ'իմանանք :

Ես չեմ քննադատեր Ֆասուլեաճեանը, կ'արգահատիմ իրեն : Ինչ որ ալ եղած ըլլան իր անհատական կեանքին արկածները, ճարտար դերասանապետի մը յիշատակը կը թողու անիկա մեզի ու իր անունը, — անբաժան կերպով կապուած Աղաճեանի, Սիսակի, Դրեանցի անուններուն, — պիտի յիշեցնէ միշտ՝ բեմական յաջող շրջանի մը յաջող հեռանկարը որուն վարպետներէն մէկն եղաւ ինքն ալ :

S. Ա.

7. ՅԱԿՈԲ ՆԱԼԵԱՆ ԶԻՄԱՌԱՅԻ

18^{րդ} դարու կէսերը, Կ. Պոլիսի այս գիտուն եւ երեւելի Պատրիարքը՝ ծնած էր Ակնայ Զիմառայ գիւղը: Կը թուի թէ մինչեւ չորեքսոսամեան հոն անցուցած է աղքատին ու գրգռաղ կեանք մը: Ապա՝ ուսանելու, ուխտաւորելու, քաղաք ու մանաւանդ քաղաքներու քաղաք՝ Կ. Պոլիսը տեսնելու եռանդ մը թելադրած է իրեն անցնիլ Սեբաստիա եւ անկէ՝ ոստայնանկի մը թեւարկութեամբ՝ Կ. Պոլիս:

Նոյն ատենները (18^{րդ} դարու առաջին քառորդին) հին Պոլսահայերը առած էին անդորր դարագոյնի գնացք մը: Աւետիք Պատրիարքի, Մխիթարի, եւ այլ ներքին վէճերը դադրած էին, ու բանասիրական եւ եկեղեցասիրական խաղաղ զբաղումներ սկսած էին տոհմային առաջնորդներուն միտքն ու սիրտը գրաւել: Այսպիսի վիճակի մը մէջ՝ երիտասարդ Նալեան Պոլիս հասնելուն, թուի շատ յառաջ գացած է թեւարկութեամբ իր հայրենակիցներուն, որոնց մէջ կային ամիրաներ ալ: Ի սկզբան, բաւական աշակերտած է՝ Պաղտատար Ա. Դպիրին հետ՝ Փահրապատցի Աբրահամ վարդապետին, որ բարձր ուսումներ Պոլսահայերուն մէջ մուծանողներուն առաջիններէն է:

Ապա՝ մտնելով Ամրտուլու վանքին հռչակաւոր շառաւիղ Յովնանէս վարդապետ Կոլոտի քով՝

հետզհետէ առաջ գնաց լեզուագիտութեան, մատենագրութեան եւ պաշտօնական գործառնութեանց մէջ: Երբ Կարապետ Կաթողիկոս Եպիսկոպոս ձեռնադրեց Կոլոտը, ինք ալ անկէ վարդապետ ձեռնադրուեցաւ:

Շինող եւ ուսանող Կոլոտ հետզհետէ կը զարգացնէր Պոլիսի եկեղեցիներն ու դպրոցները. ինք բացաւ, ուրիշներէ զատ, մասնաւոր տպարան մը Իսկիւտարի մէջ, եւ իր դպիրներուն ու Յակոբ Նալեանի միջոցով ծաղկեցուց հոն նորանոր ուսումներ եւ թարգմանել տուաւ շատ գիրք:

Մանաւանդ միշտ աշխատեցաւ՝ մերթ ընդ մերթ գրգռուող վէճերուն ատեն՝ իրաւախօս խաղաղութեամբ հանդարտ պահել իր հօտը. այս ամէնուն մէջ, իրեն աջ բազուկ ունենալով Յակոբ Նալեանն ու Սարգիս վարդապետ Սարաֆեանը, որ ապա Հռովմէական եղաւ:

Նալեան առանձինն պաշտօնավարել սկսաւ՝ նախ ընտրուելով առաջնորդ Գաղատիայի, եւ երբ 1740ին, Յովհ. Կոլոտ Պատրիարք հանգչիլ ուղեց իր հոգերէն, իրեն տեղակալ կարգեց զայն: 1741 Փետր. ամսուն Կոլոտ վախճանեցաւ. նոյն օրը Պատրիարք եղաւ Յակոբ Նալեան, եւ իր շուրջը ժողկեց բանիբուն՝ ուսեալ մարդիկ, որոնց մէջ էր նաեւ Շուէտական Թարգման Ճամճուղատէ Յակոբ:

Իբրեւ իմաստուն՝ Նալեան կրցաւ միտքերը դարձնել կրթական, բարեսիրական նիւթերու: Տպագրութիւնը, որ Պոլիսի մէջ մինչեւ այն ատեն կարի աննշան կը գործէր, իր օրերն առաւ նոր բեղմնաւորութիւն. իրմէ առաջ ոչ ոք թուրքահայ

Պատրիարքներէն՝ կը յիշուի իրեն հաւասար հմտութեամբ եւ արդիւնքով։ Սիրելին ու մտերիմն էր իրեն ժամանակակից նշանաւոր անձնաւորութեանց՝ ինչպէս Ակնցի Եաղուպ աղա մեծատունին եւ ուրիշներու։ Իբրեւ զգաստ եւ բանասէր-կրօնաւոր՝ իր բարձր պաշտօնին մէջ ժամանակ կը գտնէր զրեւու եւ հրատարակելու մեծ գործեր, որոնց մէկ մասը տպագրուած է իր իսկ ծախքովն եւ հսկողութեամբ։ Թարգմանել կուտար նաեւ Ղուկաս լեզուագէտ վարդապետին ձեռքով խոսկերէնէ եւ լատիններէնէ կարեւոր գործեր, որոնց մեծ մասը ձեռագիր կը գտնուին Ղալաթիայի մատենադարանին ու Երուսաղեմի ձեռագիրներու թանգարանին մէջ։ 1764ին, ծանր հիւանդութեան մը բռնուելով՝ ինքնակամ հրաժարեցաւ Պատրիարքութենէ եւ իր իսկ ձեռքովն ընտրելով իր յաջորդը՝ Գրիգոր վարդապետ Պասմաձեան՝ զգեցուց անոր Պատրիարքական վերարկուն՝ մինչ Գրիգոր վարդապետ լալով կուգար Ս. Աստուածածնի եկեղեցին իր ոտքն իյնալու։ Քաջալերեց զայն եւ օրհնութեամբ անոր յանձնելով պատրիարքական բոլոր գործերը՝ քաջուեցաւ Իսկիւտար եւ վախճանեցաւ հոն Յուլիս 18ին, հետեւեալ օրը թաղուեցաւ Պէյօղլուի գերեզմանատունը մեծ փառքով՝ Յակոբ Կաթողիկոսի տապանին քով։

Անշուք վիճակէ եւ գեղջուկ յարկէ այսպէս Պատրիարքութեան բարձրացած՝ Յակոբ Նալեանի գլխաւոր արժանիքներէն մէկը եղած էր ժամանակին բոլոր խնդիրները, բարքերն ու միտքերը աղէկ իմաստասիրած ըլլալ, որոնց վրայ է մա-

նաւանդ իր Գանձարան Ծանուցմանց անուն գիրքը, ուր բարոյագիտութիւն, փիլիսոփայութիւն, հնախօսութիւն, ըփշկութիւն եւ աշխարհագրութիւն անգամ հասարակաց հասկնալի կուռ ոճով մը ամփոփուած են եւ զոր ցարդ Գաւառացի եւ Պոլսեցի ծեր իմաստուններ ախորժով կը կարգան բուխուրիկներու եւ թոնիրներու քովիկն ու փռան բեղկեալներու վրայ։

Քառորդ դար մը իմաստութեամբ վարեց իր գործը՝ եւ թողուց 15—20 հատորի չափ պատկառելի գործեր, որոնց գլուխը կրնանք դնել Նալեկի ընդարձակ մեկնութիւնը եւ ձեռագիր մեծ Աստուածաբանութիւնը, որոնց մէջ Արիստոտելէն, Թաղեսէն մինչեւ Նեւտոն եւ Պիւթագոր վկայութեան կոչուած են։ Այդ գործերուն մէջ առհասարակ կը փայլի՝ ժողովուրդին հասկնալի ըլլալու յորդ ճիգի մը հետ՝ աստուածաբանական ու փիլիսոփայական խոր հմտութիւն եւ պարզ եփուն գրաբար մը, որ դուն ուրեք կը գործածէ Ոսկանի եւ նմաններու սովորական դարձած օտարաբանութիւնները, եւ գրէթէ բնաւ չի տարբերի ժամանակակից Մխիթարեաններու՝ մանաւանդ Չամչեանի վարժ գրաբարէն։

Իբրեւ իմաստասէր մատենագիր՝ իր ժամանակակիցներուն գրէթէ միակն է Յակոբ Նալեան, որ գիտէր քաջ հայերէն, Թուրքերէն, Իտալերէն, թերեւս նաեւ Լատիներէն ու Եբրայեցերէն։ Եւ այս ամէնը թուի առած էր ժիր ինքնօգնութեամբ եւ արթուն հանճարովը, որ չուրջի ամայութեան մէջ աւելի աչքի կը զարնէր։ Պատրաստաբան եւ ճար-

տարախօս, որուն վկայ են իր վրայ պատմուած շատ անեխրոսներ, եւ կրօնաւոր ժողովալ, որ գլխաւոր պատճառն եղած է իր բազմավաստակ արդիւնքներուն:

Իր չնորհիւր հասած են իրեն յաջորդ քանի մը բազմամոլոտ եպիսկոպոսներ ու աշխարհականներ, որոնց մէջ են Գէորգ Դպիր Յովհաննէսեան Պալատի եւ Թագաւոր վարժապետ:

Դեռ քսան երեսուն տարի առաջ հայ աստուածաբաններ եւ ծերունի բարեպաշտներ իր անուրուովը կ'երգնուէին եւ իր առածներովը կը մագնիսանային: Նահապետ Պատրիարքը՝ Զիմառայի, Իւսկիւտարի, Կ. Պոլիսի, Բերայի եւ Երուսաղեմի մէջ ձգած է մէկէ աւելի խանդավառելի յիշատակներ եւ հայ մատենագրութեան մէջ՝ Չամչեանի, Մըխչէյիմ օլլուլի եւ Յովհաննէս Տէրոյիցի հաւասար բազմակողմանի անուն մը:

3. Գ. ՄՐՄՐԵԱՆ

8. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՄՐՄՐԵԱՆ

Լայն ու ընդարձակ ճակատ մը, որ կարծես, բոլոր գլուխը կը գրաւէ եւ գլուխ մը որ՝ նիհար իրանին վրայ՝ զարտուղութեան մը պէս, կը բարձրանայ յանկարծ, կը կանգնի, հուժկու՝ անկիւնաւոր գիծերով կը ցցուի:

Կապոյտ եւ մանր աչքեր, տրտում հայուած-

քիւ մը, որ դիմացինին չեն ուղղուիր, այլ խոյս կուտան անկէ, անդին, հեռուն սեւեռելու համար: Բոլոր արտաքինը, ինքնամփոփ երեւոյթովը, վարժապետի տարտամ նմանութիւն մը կը բերէ կամ ծպտուած մնալու յարատեւ ջանքը ընող մարդու մը:

Գրագէտը՝ բոլորովին տարբեր է այս արտաքին մարդէն. կեանքի վրդովանքէն խուսափուկ մէկը, այն բոլոր վեհերոսներու դասակարգէն, որոնք Աստուծոյ մը փեշին, Նախախնամութեան մը հովանիին ապաստանած կ'ապրին. հոն կոչում կ'ընեն շարունակ, ճիշդ այն երախային նման, որ դպրոցին մէջ իր դասընկերներէն կերած ծեծին դէմ ինքզինքը կը պաշտպանէ ըսելով. — Իրիկունը հայրիկիս խաւար կուտամ:

Հայրիկը սակայն, եթէ հայրիկ մը ունի, իրիկուան տուն դառնալուն, միայն դասերը սորված ըլլալը կը հարցնէ իրմէ՝ առանց մտիկ ընելու իր գանգատներուն, ինչ որ չ'արգիլեր մանուկը դպրոցին մէջ միեւնոյն պաշտպանութեանը ապաստանելու յաջորդ օրը:

* * *

Մըմրեան նորեկ մըն է, գէթ իբրեւ աշխարհաբար գրող, հայ հրապարագիրներու մէջ, թէեւ շատոնց ի վեր իր քաջ ու հմուտ գրագէտի համբաւը չինած է մեր հին լեզուի քուրմերու անձուկ շրջանակին մէջ:

Հիւրմիւզի, Հայր Արսէնի ակոյեան մը ըլլալու չափ գրաբարագէտ՝ որ Հուկոնի Փոսկոյեայն

48. Զաւակ Նոր Գրականութեան

գրաբար թարգմանելով՝ Ս. Ղազարու վանականներուն ասպարէզ կարդացած է ատենով :

Ինչ որ իր արժանիքը կը կազմէ, սա է որ ժամանակին հասկցած է թէ մեր մէջ հիմայ հին լեզուով մատենագրելը՝ որքան սերտ նմանութիւն ունի այս դարուս մէջ լատիններէն ոտանաւոր մը հրատարակելուն հետ :

Գրաբարին, այդ պառուած ցնծուհիին սէրովը կորսուած հոգիներու մէջէն՝ ատենին դարձի եկող մը է ինքը, որ մեր՝ հին աշխարհաբաններու՝ վերի կողմը նստելու արտօնութիւնը կը վայելէ. վասն զի իր աշխարհաբարը ստուգիւ հիսնալի աշխարհաբար մըն է Կարդացէ՛ք իր Առնալը, Մխափեանի կենսագրութիւնը :

Բանդակուած պարբերութիւններ՝ որոնց՝ ցըցուածքը ու կարկանդակը նիւթը կամ գաղափարը խսկոյն կը յօրինեն, կը պատկերացնեն աչքիդ առջեւ, ոսկեղօծ արծակ մը՝ ոչ կեղծ ու խարդախ փայլով, այլ զուտ ու հարազատ ոսկիի շողիւնով : Աղամանդի յղկումներով յղկուած բառեր եւ բիւրեղէ ածալաններ, որոնց բոլոր ցոլացող ճառագայթներուն մէջ, այս արծակը կը նշուէ՝ ամառ ատեն արեւին տակ տարածուող ծովի մը ջրնջ կապոյտին պէս : Իր շարադասութիւնը տարբեր է մերինէն, բայց շնորհազուրկ չէ. ուշադիր դիտողին համար՝ ինքնուրոյն տարազը, զոր վերջի վերջոյ կը ճանչնաս բուն հայերէնի բեհեզներով, մետաքսառէջ ծոպերովը պարեգօտած ոճն է զոր իրմէ առաջ եւ մինչեւ ցարդ ոչ ոք, որչափ կը միջնա, զգեցուցած է իր գրուածքներուն :

Հարկաւ, պզտիկ զննութեամբ մը, դեռ գրաբարագէտը կը նշմարուի հոն. բայց ո՛չ ան գրաբարագէտը որ ճամբան կորսնցուցած է հին լեզուի մը մոլորումներուն մէջ. այլ իր մեծ վարպետին, Մխաքեանին պէս, օգտուող մը այդ հին լեզունէն, ճաշակաւոր ընտրութիւններ ընելով, անոր նըրարուեստ գանձերը եւ յօրինուածքը զանազանելով յոռի շաղիաղփունքներէն, եւ բերելով դեռեւելով իր գրուածքներուն մէջ, մօզայիքներու, տեղեկով իր գրուածքներուն մէջ, փոքրիկ լուսակամ կարմիր, կապոյտ, կանաչ, փոքրիկ լուսամուտ ապակիներու պէս, որոնք իր կառուցումներուն՝ հին մեհեանի մը հանդիսաւոր, լուրջ ու աղօտ շքեղութիւնը կ'ընծայեն :

* *

Հասարակ ընթերցողին մատչելի գրողը չէ անիկա. նախնական աշխատութիւն մը պէտք է վերլուծումի պզտիկ ջանք մը անհրաժեշտ է իր դարձուածքները ըմբռնելու ու ճաշակելու համար : Դարձուածքները ըմբռնելու ու ճաշակելու համար մը վայելելու համար շատ անգամ հարկաւոր է պզտիկ վերելքի մը յօգնութեան յանձնառու ըլլալ :

Ըսի արդէն որ հանապազօրեայ կեանքի ռամիկ բայց անխուսափելի պայքարներուն մէջ կրտսի՞ մը չէ այս գրողը. աղմուկի ու ընդդիմութեան մարդ չէ անիկա. քաղքէն աւելի գեղը եւ գեղէն աւելի վանքը կարծես կը հրապուրէ զինքը : Հո՛ն, այդ անդորրութեան եւ միայնութեան ծոցը, ուր բնութիւնը իր անսեթեւեթ պչրանքո-

վր, ձայներու հեղութեամբը եւ գոյներու մեղմութիւններովը, անպատիր վայելքներու եւ երազանքի դուռը կը բանայ, հո՛ն, այդ հովուական կենցաղին առջեւ՝ այնքան հեռու մարդկայինն եւ այնքան մօտ աստուածայինին՝ գրագէտը երեւան կ'ելլէ. իր նկարիչի վրձինը երանգներու գոյներու չտեսնուած ճոխութիւնով մը զմեզ կը զմայլեցնէ եւ ամէնուս սիրտին մէջ՝ գեղը երթալ ապրելու, աշխարհիս ունայնութիւններէն հրաժարելու փափաքներ կ'արթնցնէ :

Մրմրեան ամուրի մըն է, թէեւ քառասունին մօտ հիմայ՝ եթէ ոչ մատ մը աւելի. պէտք եղածէն աւելի ամուրի մը, եթէ հաւատանք, իր վերայ եւ իր շուրջը պատմութեան, կնատեաց մարդն է ինքը եւ այդ պատճառով գուցէ ինքը միշտակ, էապէս օգեպաշտ (spiritualiste) եւ աստուածապաշտ գրողն է, խորհրդամած գրող մը մեր մէջ՝ ուր շուկատ ու աղկաղկ գրականութիւն մը կը տիրէ միշտ : Ո՛չ այն գրականութիւնը որ գիտութեան կը յենու. որ մեր կեանքին՝ եթէ ոչ մեր մահուան վերլուծութեամբը կը լուսաւորուի. որ փիլիսոփայական դաւանութիւն մըն է վերջապէս : Այլ եսականութեանը համար, շահու համար, ամէն կեղծիքը, ամէն ստորնացումը ընդունող գրականութիւնը, ամէնէն զգուելին :

Չեմ ըսեր որ իրմէ զատ ո՛չ ոք մաքուր ու վերին գաղափարէ մը, իտէալէ մը չ'առաջնորդուիր, բայց կը պնդեմ որ ո՛չ ոք անոր չափ ամէն վայրկեան աչքը կը սեւեռէ հոն, գլուխ գլխի կ'ապրի, կը սիրաբանէ անոր հետ, անոր լուսէն կամ

հաճոյքէն շլանալու աստիճան, եթէ դուրս թողունք Եղիան, ափսոս բոլորովին չլացած մը : Աչքէ անցուցէք անգամ մը Մրմրեանի Աշխուիան եւ ըսէ՛ք թէ կարող էք բան մը հասկնալ այս ակնախտիկ պարբերութիւններէն :

Հաւատացողներու համար իտէալը՝ Աստուած կը կոչուի, կ'ըսէ Սթէքֆէր : Չեմ ծիծաղիր իր վերան՝ երբ որ Մրմրեան ամէն բան վերադարձնելով տանելով այս Գերագոյն Գաղափարին, ամէն առթիւ կոչում ընելով իր գրուածքներուն մէջ, վերջի վերջոյ աղօթքի մը պէս բաներ կը թոթովէ. եւ զական դէմքն է ան ինծի համար, նոյն իսկ երբ ներշնչեալի մը վերացումը կը բերէ մեր գրականութեան մէջ, ուր ամէն բան այնքան տափակ եւ չափ հեղ ստորին է :

* * *

Եւ սակայն առուտուրի աշխարհէն եկող մըն է ինքը հրապարակագրութեան մէջ, պատմայի եւ ամերիկանի վաճառականէն ծագած է գրագէտը : Այս հակասութեան առջեւ՝ միտքս կը վարանի, կը կասի քիչ մը, եւ իր ապագան մարգարէանալը կը դժուարանայ :

Իր գեղեցիկ կրժկալ մօրուքը, զոր վերջերս այնքան մեծցուց, իր կնախոյս ու մաքուր կենցաղը՝ մօտ օրէն եկեղեցական ասպարէզը մահելուն նշան մը չեմ նկատեր ես. — հակասութեանց մարդն է միշտ անիկա : Ամէն ինչ ունէր ատենով իբրեւ գրագէտ երեւան գալու համար եւ խառնութեան եղաւ այդ միջոցին. հիմայ վեղարէն ու

վերարկուէն զատ բան մը չի պակսիր իրեն՝ հաղ-
ուագիւտ եպիսկոպոս մը ըլլալու, եւ ճիշտ ատոր
համար կ'սպասեմ որ վաղը՝ զգալով ունայնութիւ-
նը իր երկնանուէր կենցաղին՝ ինչպէս մենք՝ մեր
աշխարհիկ զբօսանքներուն եւ գայթակղութիւն-
ներուն ունայնութիւնը կ'զգանք. երբեմն, վե-
րագարձ մը ընէ դէպ ի մեղի, ոստում մը վերջին
պահուն ծերութեանը մօտ, նոր փառամբ՝ նոր Մար-
կարիթով մը սկսելու համար կեանքը զոր չէ ապ-
րած՝ դեռ, այն վայրկեանին՝ երբ որ ամէնքը իր
անբասիր վարքին արժանի պսակումը՝ տեսնելու
միայն կը պատրաստուին:

Գ. ՋՅՐԱՊ

Ը. ԿՐՕՆԱԿԱՆ ՆԻՒԹԵՐ

Կրօնական գրականութիւնը, ընդհանրապէս,
գրականօրէն ժողովրդականացումն է աստուածա-
բանական եւ կրօնական բարձր գաղափարներու եւ
յղացումներու: Երբ հեղինակը իր կրօնական-գրա-
կան արձագանքեան մէջ շատ նկարարից ոն մը
ու ներդաշնակ լեզու մը գործածէ՝ առաջ բե-
րած գրութիւնը կրօնական կամ հոգեւունչ բանաս-
տեղծութիւն կը կոչուի: Նարեկը, Գրիգոր Նարե-
կացիին զուլիս գործոցը, ծայրէ ծայր կրօնական
հրաշալի բանաստեղծութիւն մ'է: Կրօնական բա-
նաստեղծութիւնը կրնայ նաեւ տաղաչափուած ըլ-
լալ: Այսպէս են Ներսէս Շնորհալիի շարական-
ները: Կրօնքը, շատ մը տեսակէտներով, անսպառ
աղբիւր է գրական նիւթերու եւ յղացումներու,
մանաւանդ, զանազան կրօններու մէջ, հայ. ե-
կեղեցիին կրօնքը՝ որ իր պարզութեանը, իր ան-
պանոյն հանգամանքին հակառակ՝ ամենէն խոր-
հորդաւորն է: Այս իսկ պատճառով է որ կրօնա-
կան գրականութիւնն ալ մեր մէջ զարգացած է.
ա՛լ ամէն քննադատ պատճառ է հաստատելու քէ
հայ շարականներուն նման կրօնական բանաստեղ-
ծութիւններ չունի ուրիշ ո՛ր եւ է եկեղեցի: Յե-
տոյ, մեր մէջ, կրօնական գրականութեան այս յա-
ռաչդիմութեան նպաստած է նաեւ այն պարագան
որ, հինուց ի վեր եւ մանաւանդ հին ասեմը, կը-

րօնականներն էին հայերուն մէջ ամենէն ուսեալ մարդիկը ու իրենց գրագէտները: Խնդիր չէ քե ներկային մէջ այս վիճակը չե՛ որ կը տիրէ այլեւս. կրօնականները կորուսած են իրենց դիրքը եւ բաց ի քանի մը բացառիկ դեմքերէ, աշխարհականները գերազանցօրէն, շատ հմուտ կերպով կը մշակեն գրականութիւնը մեր մէջ:

Ֆրանսացիներուն մէջ, իբր կրօնական գրականութեան տաղանդ, Պօսիւէն ու անոր հետ բոլոր նախասան քաղաքները կը յիշատակուին: Ու, կրօնական գրականութեան ամենէն կարեւոր քեմ է կրօնական նախասանութիւնը, քաղաքները, բեմասանութիւնը: Կրօնական քաղաքիչ մը կը պահանջուին նախասանէ մը սպասուած բոլոր յատկութիւնները⁽¹⁾, որոնց վրայ պէտք է աւելցնել նաեւ, սակայն, կարգ մը քաղաքական յատկութիւններ ալ, — սրբութիւն, լքութիւն, օծութիւն: Գրական-նախասանական այս սեռը կը կոչուի նաեւ սրբական բեմասանութիւն կամ սրբական նախասանութիւն: Նախասան հայ վարդապետներ ունեցած ենք, քե՛ ինքներու քե՛ նորերու մէջ:

(1) Տես Նախասանական բաժինը:

1. «ՈՒՐ Է ՈՐ ԾՆԱԻ . . .»

Աւետարանի մոգերը արեւելքի երկար ճամբորդութենէ մը յոգնած՝ անհատնում ասպարէզներու վոշիներով թաթաղուն՝ հազիւ Հրէաստանի հողերուն վրայ կը դնեն իրենց ոտքերը, եւ անա՛ կը կորսնցնեն՝ երկնային անձանօթ լոյսին երեսը՝ որ առաջնորդ մը եղած էր, հեռաւոր սահմաններէ բերելով զիրենք դէպ ի ուրիշ անձանօթ մը՝ զոր կը փնտռէին: «Ո՛ւր է . . .» կը հարցնեն հիմա իրենց հանգիստողներուն. — «Խաւարի մէջ նստող ժողովուրդի մը» գիշերուան ճրագներուն կ'ուղղուէր այդ սրտառուչ հարցը:

Լոյսին վայրկեանական անհետացումէն շուարած՝ պահ մը մոգերը պէտք կ'ըզան անո՛նց օգնութեանը՝ որոնք հաւատք մ'ունենալ կը կարծէին Գիթերու գիտութեան բանալին իրենց ափին մէջ չփելով. «Գրուած է կ'ըսէին, Մարգարէին ձեռքով. Բեթղէհէմի մէջ պիտի ծնի:» Սակայն Գըրքին ճշմարտութիւնը վկայելու եռանդով՝ ո՛չ մէկ քահանայապետ կամ դպիր չշարժեցաւ իր տեղէն երթալ տեսնելու համար «Իսրայէլի ժողովուրդը հովուելու սահմանուած մանուկը.» ու մոգերն էին դարձեալ որ իրենց ճամբան շարունակեցին՝ վերստին հանգիստելով իրենց լոյսին:

Ահ, որչափ աւելի կենդանի է ճառագայթի մը շինած հաւատքը քան մագաղաթի մը շինածը. ա-

ուսյինն իր առկայծումին մէջ անգաւ չի մարիր, ու կրնայ Գիրֆին շնորհիւ նորէն դառնալ իր ուրախարար լոյսին, երկրորդն իր ամբարհաւած գիտութեամբ դարկացած՝ մութ վարանումներու մէջ կը թաղուի:

Թո՛ղ մտնեն ուրեմն երջանիկները՝ իրենց երկրպագութիւնը մատուցանելու, իրենց գանձերը բանալու, ու անոնք որ ապաժաման հետեւողներն են նոյն ճամբուն՝ ու չունին իրենց գլխուն վերեւ նշուող լոյսի մը տեւական առաջնորդութիւնը՝ ստիպուած են հարցնելու «Ո՛ւր է նա»:

«Հո՛ս է» պիտի պատասխանէ մեղի եկեղեցիին պաշտօնեան՝ որ Գիրֆերը կարգացած ըլլալու մեծ վստահութիւնը ունի, ու ցոյց պիտի տայ մեղի՝ լռութենէն ու մութէն անդին՝ տեղ մը, երկինքի նմանութեամբ գեղազարդուած կամարի մը տակ, ուր լոյսեր կը պսպղան ու նուագներ կը հնչեն. — Ձէ՛ք տեսներ. այս ջահերը չե՞ն յիշեցներ ձեզի մոգերուն առաջնորդող լոյսը. չէ՛ք լսեր, հրեշտակային ձայներ կը թրթռան «Բարձունքի փառքը» գեղգեղելու համար. չէ՛ք զգար անուշակ հոտը այրող կնդրուկներուն: — Միթէ ասոնք բաւական են մօտ տանելու զմեզ Յիսուսին, պիտի մրմնջէին հաւատքի խորութեանը մէջ յառող հոգիները. եթէ մեր ծխացող լոյսերուն մէջ գիւրին ըլլայ գտնել զինքը՝ ա՛լ ինչո՞ւ նայէինք երկինքի լոյսերուն. եթէ մեր կերկերացող ձայներուն մէջ գիւրին ըլլար լսել զինքը՝ ա՛լ ինչո՞ւ ականջ դնէինք խղճին լռութիւնը ներդաշնակող զմայլումներուն. ու եթէ մեր կնդրուկներով գիւրին ըլլար խնկել զինքը՝ ա՛լ

ինչու ցանկայինք երկնաւոր բուրումներու:

«Ո՛ւր է նա»: — Բայց ահաւասիկ, հո՛ս, ձեր աչքին առջեւ կը պատկերանայ մտւոն ու խանձարուրը. չէ՛ք նշմարեր անոր մէջ հանգչող հրաշալի Մանո՛ւկը, Կոյս Մա՛յրը. . . :

Գիրքերն ու գիրքին մարդը մինչեւ հոս կրնան տանիլ զմեզ. . . : Աւելի՛ հեռուն երթալու եւ այս տեսարանէն անդին փայլատակող ճշմարտութիւնը ողջունելու համար՝ պէ՛տք ունինք Հաւատքին՝ Մոգերէն ժառանգուած նոյն լոյսին որ գիտէ թէ ո՛ւր վերջապէս պիտի արձակէ իր մաքուր ճաճանչը:

Դիւրին է մտածել թէ ո՛րքան մեծ եղաւ պատրանքը Մոգերուն՝ երբ կանգ առին աղտեղի իջեւանէ մը աւելի անշուք յարկի մը առջեւ՝ անշուշտ իրենց երեւակայածէն շատ տարբեր իրողութեան մը դիմաց գտնուելով: Իրենք ազնուականներ էին, ու կը մտնէին տեղ մը՝ ուր ո՛չ մէկ նշան կար պերճանքի. — անպատասպար ու աղքատ ընտանիքի մը մօտն էին եւ ո՛չ թէ «փափուկ հանդերձներ հագնողներու» շրջանակի մէջ, Բայց ի՛նչ փոյթ. հո՛ն կը տանէր լոյսը զիրենք. հա՛րկ էր ուրեմն երկրպագել այդ անլոյս յատակին վրայ. ու միթէ այս չէ՛ ճշմարիտ երկրպագութիւնը՝ երբ հոգին վերէն շողացող լոյսին ու վարը սողացող մութին մէջտեղ կը շարժագրէ իր պաշտումի խորհրդաւոր վայրկեանը: Մոգերու այդ պաշտումին մէջ էմանուէլի մերկութիւնը ամէնէն վեհաշուք ծածկոյթն ունէր իր վրայ, սրբութեան մերկութիւնն էր այն. մռայլ այն խորշը՝ որուն մէջ կը հանգչէր

ան՝ խաւարին երկունքը չունէր, վաճառ զի մեծ խորհուրդին խորշ՝ էր այն, ու կարկատուն այն խանձարուրը՝ որուն պլլուած էին իր անդամները՝ օրրանն էր նոր մարդկութեան մը որ պիտի վերածնայէր։ — Իսկ ի՞նչ պիտի խորհէր արդեօք Մարգարէնեան հաւատարիմ թարգման հանդիսացող զպիւրը՝ թէ իր Գիրքերուն հետ հոն եկած ըլլար այդ ամէնը դիտելու։ Ապահովաբար պիտի զննէր Մանուկ Յիսուսին երկու ուսերը՝ տեսնելու համար թէ կա՞ր անոնց վրայ երկնային իշխանութեան մը կնիքը։ պիտի չօշափէր անոր աղածրի բազուկները՝ Եսայիի նկարագրած զօրութեան բազուկին հետ համամատելու համար զանոնք, ու յետոյ ծաղրանքով մը պիտի մըթմըթար «Հո՞՞ր մանուկ, հայր հանդերձելոյ աշխարհին։» Իրեն համար Յեսայի արմատէն բողբոջած այդ տոգոյն ծաղիկը չէր կրնար զարգն ըլլալ Դաւիթի բնակարանին։ — Մէկգի՛, հնար չէ՛ քեզի՛ միայն Գիրքովդ իմանալ՝ թէ աստուծոյ հոգին օծած է զանի, իմաստութեան եւ զօրութեան հոգին, հանձարի եւ գիտութեան հոգին (Եսայի, ԺԱ. 4)։ Ո՛չ մէկը՝ որ կը մօտենայ Յիսուսին եւ չունի իր Հաւատքին պայծառութեանը մէջ փայլող լոյս մը, պիտի չկրնայ հասկնալ «այն մեծ եւ սքանչելի խորհուրդը որ Յայս Առու Յայտնեցաւ։» Եւ եթէ նոյն այն լոյսը՝ իր բացիւփիկ խաղերուն քմայքը՝ այս անգամ ալ ցոյց տայ քեզի մօտքը՝ ո՛չ թէ ջահաւորեալ տաճարի մը, այլ խարխուլ տնակի մը՝ որ գետնի չափ ցած ըլլայ, ուր ճրագը մարած ըլլայ, ուր մանուկը մայր չունենայ, պիտի չխոռովիս երեք,

վաճառ զի պիտի զգաս թէ ճշմարիտ երկրպագութեան մասերէն հեռի չես, թէ մօտն ես ընծաներու վեհ մատուցարանին, բարձրեալն Աստուծոյ փառքին, ու ինչպէ՞ մարդուն հաճութեան գրկախառնումին մէջ. ու ալ չպիտի հարցնես թէ «Ո՞ւր է նա։»

ԵԴԻՇԷ ԵՊԻՍԿ. ԳՈՒՐԵԱՆ

2. ՏԵԱՌՆԸՆԴԱՌԱՋ

Հոս մը կ'առնեք ծերունիին խօս հեռանքի, խանձարուրին քաֆուկ ներմակ խորհերէն, Հիւքե ցալքած մարմինն համար նըղիսօրէն Արքում մ'եր այն զգայութեան ու կեանքի։

Պիտե ակնարկի քափ մը տուաւ կրկնակի՝ Մօս երբայլու նոր նայուածքին բիբերուն, Լոյսէ մըքնած աչքին համար ինչ սիրուն բուրում մ'եր այն կայծկրլացող խըսղանքի։

Յետոյ սեղմեց պինդ խաւանումով ուժգնակի Ասուածակիր զանգուածին կաւը բոսոր, Կեակէ մարած կուրծքին համար անսովոր Վառում մ'եր այն թունդ նարնասուն խայտանքի։

Ու երբ շուրթերն ալ դողահար ու քմոյն՝ Համբուրեցին մաքուր կայծակը՝ բերնին Շունչէ կըսեւ ծոցին համար ինչ շերմին՝ Կարում մ'եր այն՝ որ շարժեց լարը հոգւոյն։

Պատահմանքն՝ զգնումներն ժամերուն
Ա՛յ ցրուեցան իրմ երազն ու ճաճանք.
Վերջին վայելեանն որ ապրեցաւ՝ վերջին կեանք՝
Բովն իր ոսկին կուտար, ու ցոլն էր այգուն:

« Ա՛յ արձակէ զիս, Տէ՛ր, այս բիւս կապերէն
Որ ոսկորներս խաղաղին,
Ի՛նչ որ քլայ Քու Զօրութիւնդ՝ մենք նորէն
Հարկատուներն ենք հողին:
« Տեսան աչքս փրկութեանդ լոյսն անըման
Ա՛յ թող փակուին դարերով,
Ի՛նչ որ քլայ Քու Յայնութիւնդ՝ մենք միայն
Կը սիրենք մութն անխռով:
« Պահ մը ահա գրկեցի զեզ, ու դարձեալ
Թափուր քեւես կը քմրին.
« Ի՛նչ որ քլայ Քու Փառքդ, ո՛վ Տէ՛ր, մենք թաւալ
Անարգութիւնն ենք ճիւղին:
« Ի՛նչ անգոյշ ոտքեր կուգան կը գորին
Անդրդուելի Քարիդ ֆով,
« Ի՛նչ շինուածներ, որոնց դու հիմն ես խորին
Քեզ կը ծածկեն փլատակով:
« Ի՛նչ խորհուրդներ խոց կուտան պէս սուրերու
Մեծ սիրտերու հաւաստին,
« Ի՛նչ մերթկներ կը վտարեն ա՛յ հեռո՛ւն,
Յոյսերն ու Սերը նախկին »
« Ա՛յ արձակէ զիս, Տէ՛ր, եկաւ ժամանակ
Որ ոսկորներս խաղաղին,
Բայց մէյ մ՛ալ Դուն զիս գրկե՛ր՝ որ համակ
Որսը չքլամ դագաղին »

ԵԼԻՇԷ ԵՊԻՍԿ. ԴՈՒՐԵԱՆ

3. Ա Ն Ա Ռ Ա Կ Ը

Անեծքդ, Հա՛յր, փոխեց ոսկիս մութ պղնձի,
Բայց քանի որ շամբուէ կուտ մը պէտք էր ինծի՝
Ես պղինձո՛վ ալ պատահմանքս ձուլեցի:

Անեծքդ, Հա՛յր, դարձուց նաեւիս սեւ հացի,
Բայց քանի որ սեղան մը շուայս պէտք էր ինծի՝
Ես սեւ հացովն ալ հեռս պատառս ծամեցի:

Անեծքդ, Հա՛յր, փոխեց կրքորուկս անարգ
գուղձի,
Բայց քանի որ բզբրկաւ մը պէտք էր ինծի՝
Ես այդ գուղձովն ալ երազներս ծխեցի:

Անեծքդ, Հա՛յր, պերս պատմութեանս դարձուց
փութի,

Բայց քանի որ կուտ վայել մը պէտք էր ինծի
Ես այդ փութովն ալ կուրծքս հեւք ծածկեցի:

Անեծքդ, Հա՛յր, նրազս դարձուց նայրոս բոցի
Բայց քանի որ հրաշք մը տեսն պէտք էր ինծի
Ես այդ բոցովն ալ պիտ աչքերս վառեցի:

Անեծքդ, Հա՛յր, գոհար քարերս դարձուց խեցի,
Բայց քանի որ գիրկ մը զրգանք պէտք էր ինծի՝
Թամարներու կուրծքն զանոնք ես կախեցի:

Անեծքդ, Հա՛յր, ցուպս ալ դարձուց բարկ
խայթոցի,

Որ արիւնեց զիս խածուածով պատիժ օձի,
Բայց քանի որ ապրիլ մը կար, ահ, վա՛յ ինծի,
Աղստ խոզի երամակներ արածեցի . . .:

* * *

Օրհնութիւնդ, Հայր, փրցրած եմ կուռֆս անհամար,
 Որ զիս պատեց չարաչար,
 Ա՛լ չեմ մօտիւ այն սեղանին ես երբեք,
 Որ զիս լրեց սովաբեկ:
 Օրհնութիւնդ, Հայր, ըզգրվխանքիս անդունդին
 Չափած եմ խորքը մըքին,
 Ա՛լ կը սոսկամ այն վայելքէն՝ որ կիրքի
 Ամպրոպներով կը մըրքի:
 Օրհնութիւնդ, Հայր, բոցը մարած է հրայրքիս՝
 Որ մօխակոյս մ'ըրաւ զիս,
 Ա՛լ գիրկեդ զա՛ս տեղ մը չունիմ ապահով
 Ուր քաղուիմ պի՛նդ գորովով:
 Օրհնութիւնդ, Հայր, խոզի լրպիւր ախտերէն
 Ա՛լ սրբուած է հոգիս,
 Վարձկանդ ըլլամ, ըզբեզ պատեմ, Դու նորէն
 Իբրեւ Աստուած օրհնե՛ր զիս:

ԵՂԻՇԷ ԵՊԻՍԿ. ԴՈՒՐԵԱՆ

4. Ծ Ա Ղ Կ Ա Ջ Ա Ր Գ

Ծաղկազարդ. . .

Ի՛նչ աղուոր անուն՝ ծաղիկներու փթթումի
 այս ամսուն յարմար, ու ի՛նչ զուարթ կիրակի՝
 Զատիկուն տօնի նախակարապետ: Ո՛չ կարմիր
 վարդն է սակայն, անոր խորհրդանշանը, ո՛չ ալ
 ձերմակ չուշանը. վախտ ոստ մը միայն ձիթենիի,
 դօս, անգոյն տերեւներով, զոր խառնուտիկ ու ա-

նուշարոյր ծաղիկներէն աւելի անձկութեամբ կը
 փնտռենք ու կը պահենք գուրգուրանքով: Ին-
 չո՛ւ այս նախընտրութիւնը՝ քարուտ բլրակներու
 կամ խոպան հողի վրայ հասնող գլխահակ ու ցա-
 ծուկ ծառաստաններու ճիւղին համար, երբ բնու-
 թեան հրաշագեղ պէսպիսութիւնները սփռուած
 են չուրջերնիս: Որովհետեւ օրհնուած է ան ու
 կ'օրհնուի ամէն տարի այդ տօնին. եկեղեցիէն
 տուն տարուելով, պառաւ մամիկին թոմթուկած
 մատներուն մէջ ու մանկամարդ տիկնոջ հողմա-
 հարին ծաղքերուն տակ պահուած միեւնոյն հո-
 զածութեամբ, մինչ հայրիկը իր զաւակին ձեռքէն
 բռնած՝ ինքն ալ ափին մէջ կը պահէ ձիթենիին
 ոստը, ջերմուանդ հաւատքով:

Եւ երբ ափսոսելու ընթացքին հետ, գարնան
 դալար տերեւները կամաց կամաց տեղի տան աշ-
 նան թոշնած տերեւներուն, երբ անդգալաբար
 հասնի ջերմանոցին եղանակը, արհեստական խը-
 նամքով հաղիւ կարելի ըլլալով պահպանել քանի
 մը գունատ, խամրած վարդեր, ձիթենին՝ միշտ
 անփոփոխ՝ իր տեղն է, ընտանեկան դարակին ան-
 կիւնը, Ծաղկազարդի յիշատակ. իր սմբած ու չո-
 բուկ երեւոյթը հակապատկերն է Ապրիլի զուարթ
 օրերուն զորս կը կենդանացնէ պահ մը, — լուռ
 հեգնութեամբ մը կարծես, — կրակարանին ան-
 կիւնը, ամպոտ երկինքին տակ ու սարսուռ ցուր-
 տին դէմ: Մանիշակի խամրած ու լքուած փուն-
 ջի մը, մոռցուած նամակներու, անպէտ ժանեակ-
 ներու դէղի մը հետ խառն կամ գիրքի մը էջերուն
 մէջ կը հանդիպինք անոր յանկարծ, ու վայրկեանի

մը համար կ'ընդհատի մեր մտածման թելը, կը դադարի իրականութիւնը՝ երեւակայութիւնը յաջորդելով անոր: Պատրանք մըն է զոր կուտանք մենք մեզի, այդ օրհնուած ու մեղի հետ ապրած ոստին ի տես՝ վերադառնալով դէպ ի գարունը տարուան, ու երբեմն ալ դէպ ի կեանքին գարունը որ անցած ըլլայ:

Աչքի առջեւ կը բերենք Ապրիլի առջի կիրակին, իր այլազան հրապոյրներովը, երբ այդ կանաչ ոստը առինք խորանին առջեւէն, խունկերու բոյրին ու մոմերու լոյսին մէջտեղ, եկեղեցիէն դուրս մեր թեթեւոտն գնացքը կապոյտ երկինքին տակ. ու ընտանեկան յարկին մէջ՝ մեր աւանդական նախապատրաստութիւնները Զատիկուան:

Մեծ Պահքը իր Արեւագալի շարքը ունի, հոգեցունց ու թաղծալից: Աւագ շաբաթը՝ իր տըխուր ժամերգութիւնները, Լացի գիշերուան շարականներովն ու Թաղումի ողբաձայն երգերովը: Ծաղկազարդը օրուան մը ժպիտն է այդ կրօնային եղերերգութեանց մէջտեղ, հոգեկան զգացումներու պէսպիսութիւն մը, բերկրալի ու կադուրիչ, նախաշաւիղը Զատիկին պայծառութեան:

Քաղքենի միջավայրերէն մինչեւ գիւղական անկիւնները, գրէթէ միեւնոյն տպաւորութիւնն է զոր կ'ունենայ բարեպաշտ Հայը, մինչեւ իսկ անոնք որ հեռաւոր օտար տեղեր սփռուած, եկեղեցիէ ու ժամերգութեանէ զուրկ՝ կը փնտռեն գոնէ ոստ մը ձիթենիի, փոյթ չէ թէ օրհնուած չըլլան, որ պիտի պատկերացնէր իրենց՝ նուիրականութիւնն ու սէրը Ծաղկազարդին: Որքան յի-

շատակներ այդ ոստին վրայ ամէն մէկուս համար՝ մանկութեան օրերու, վաղանցիկ երջանկութեանց, որոնց վերյուշումը կուտայ վաղուան տօնը զգայնոտ հոգիներուն:

Անշուշտ մեծ անջրպետ մը կայ խորհելու եւ զգալու եղանակին մէջ անոնց՝ որոնք իրենց լամբակին վրայ մեխակի կամ մանուշակի փնջիկ մը միայն կրելու սովորութիւնը ունին եւ անոնց, որ ձիթենիին ոստը միայն կը ճանչնան ու «Ծաղկազարդը եկաւ» կ'ըսեն ժողովրդային լեզուով. բայց որքան ալ աշխարհիկ ու դարաւերջիկ երեւալ ուզեն առաջինները, ու որքան ալ հինաւուրց ու ռամիկ նկատուին վերջինները, խո'րը, չա'տ խորը ամէնուն ալ սիրտին՝ հաւատքի ու բարեպաշտութեան զգացումը պահուած է, թէեւ տարբեր չափով, որ կ'արթննայ ասանկ տօնական օրերու մէջ: Ինքզինքնիս խաբել է՝ զայն ծածկել ուզելը. հաւատքը, բարեպաշտութիւնը բան մը չեն պակսեցներ քաղաքակիրթ մարդուն արժանիքէն, ընդհակառակը: Եւ յետոյ, Ծաղկազարդի ու Զատիկի տօներուն մէջ, չէ՞ մի որ ամբողջ բանաստեղծութիւն մը կայ, հոգեկան ու կրօնային բանաստեղծութիւն մը, զուարթ ու տխուր միանգամայն, զոր կը ներշնչեն մեզի՝ տաճարին կամարներուն տակ երգուող աղօթքները ու տարածուող խնկաբոյր ծուխերը: Այդ տպաւորութիւնը, որուն ենթակայ կ'ըլլանք գրէթէ անզգալաբար, գոնէ մտովի կը հեռացնէ զմեզ կեանքի առօրեայ տաղտուկներէն, ընկճող աշխատանքներէն, անհրապոյր մտածումներէն:

Ծաղկազարդը գարնան առաջին տօնն է որ այդ հաճոյքը կուտայ մեզի, իր ձիթենիի անհրապոյր ու վտիտ ոստերովը, որոնք օրուան մը համար կը մրցին անուշաբոյր ու գիրգ վարդերուն հետ, — ինչպէս անշուք ու պարկեշտ կին մը վայրկեանի մը յաղթանակը պիտի տանէր աշխարհիկ ու փայփայուած կնոջ մը դէմ:

ՏԻԳՐԱՆ ԱՐՓԻԱՐԵԱՆ

5. ԾԱՂԿԱԶԱՐԴԻ ՄԱՆՈՒԿ-ՔԱՐՐ

(ԱՒԱՆԴԱՎԷՊ)

Ծաղկազարդի օրը, — թիւ է լսեր մեր պապերէն ու մամերէն այս սիրուն վէպիկը, — երբ Յիսուս առօք-փառօք Երուսաղէմ կը մանէր, կին մը տրտում-տխուր կը հեկեկար եւ կ'արտասուէր: Հակապատկեր տեսարան, զի այն օր բովանդակ ժողովուրդը ցնծութեան մէջ էր՝ շնորհաւորելով Յիսուսի այս փառահեղ ու շնորհաբեր, գալուտան ու մուտքը Երուսաղէմ:

Ի՞նչու կուլար այս կինը. — վասն զի ամուլ էր, եւ օրէնքը արգիլած էր ամուլներու մասնակցութիւնը այսօրինակ հանդէսներու:

«Ահ, կը հեծեծէր այս կինը, ի՞նչու ես ալ իսրայէլի այս կիներուն պէս մանկիկ մը չունենայի գիրկս եւ անոնց մէջ չխառնուէի, եւ այս օրուան

աստուածային օրհնութեան արժանի չըլլայի»: Կ'երեւայ թէ այս կինը կը հաւատար թէ Մեսիան է Յիսուսը, խոստացուած Փրկիչը:

Տէր Յիսուս «Որ նստեալ յէջ եւ յաւանակի իշոյ մտանէր ի Քաղաքն Սուրբ», տեսաւ այս կինը եւ արգահատելով ակնարկեց Թադէի, մեր առաքելին, որ իսկոյն այդ կնոջ քով վազելով՝ բարկացայտ դէմքով հարցուց թէ ի՞նչու կուլայ եւ օրուան ուրախութեան մէջ տրտմութիւն կը խառնէ:

Կինը՝ անաբեկ եւ ամօթահար՝ հեկեկայ. «Տէ՛ր, ամուլ եմ եւ...»:

Թադէոս կ'ընդհատէ անոր խօսքը. «Լալէդ չճաթեցար եա՛, խելք չե՞ս ըներ, քար մը առնել, քուրջով պլլել եւ զայն գրկած՝ փութալ ընդ առաջ»:

Կինը առանց ամչնալու ուրիշներու ծիծաղներէն՝ որոնք Թադէի այս խօսքն ու խրատը լսած էին, գրկեց իսկոյն քար մը, պլլեց ծրարեց լաթով եւ խառնուեցաւ բազմութեան մէջ:

Այլ ո՛րքան մեծ եղաւ զարմանքն անոր ու անոնց՝ որոնք այս կնկան այս մանկիկին քարէ պէք մը ըլլալը գիտէին, երբ տեսան որ այդ մանկիկը լեզու ելեր եւ կը ճուար անդադար. «Ուլսանա», երբ Յիսուս իր հակառակորդներուն պատասխանած էր. «Եթէ դոքա — Իսրայէլացի մանկիկներդ — լռեցնեն, քաղիքդ աղաղակեցնեն»:

Այլ Տէրը նայեցաւ Թադէին, որ այս քարէ պէքին հեղինակն ու հայրը եղած էր եւ ըսաւ. «Թադէ՛, այդ քարէ ծնուած յօճուխը, քարէ պիտի մեռնի, քարկոծ պիտի ըլլայ, եւ քու ժողովուրդդ

քարէ ծնուած ժողովուրդ պիտի ըլլայ՝ քարի պէս հաստատուն իր հաւատքին մէջ» :

Բոլոր հին աւանդութիւնները, որոնց մէջ են հին Յայսմաւուրքն ու ժողովածուն, միաձայն են թէ այդ պէպէք-քարն էր Սուրբ Ստեփաննոս, որուն կնքահայրն եղաւ Թադէ առաքեալ :

ՎԱՀԱՆ ՎՐ. ՏԵՐ-ՄԻՆԱՍԵԱՆ

Անգիր Դպրոսթիւն, Հասոր Բ.

6. ՈՏՆԼՈՒԱՅԻ ԱՌԹԻԻ

Ամէն անգամ որ այդ արարողութեան ներկայ գտնուիմ, խորապէս կը յուզուիմ. այնքան վսեմ բան մը կայ այդ պարզ գործողութեան մէջ որ մարդ սարսուռ մը կ'զգայ իր մագեքուն տակ ու մտամիտի կը կասի, կ'արձանանայ, կը մնայ ակնապիշ :

Ահեղ, խորազդեցիկ դաս մըն է որ կը տրուի մարդկութեան. — խոնարհութեան դասը, բարոյականի ամէնէն բարձր դասը :

Երբ կը տեսնեմ այն շողշողուն, փառազարդ եպիսկոպոսը, ոսկեճամուկ զգեստներով զարդարուած, ակնախտիլ խոյր ի գլուխ, հովիւի գաւազան ի ձեռին, խորանին առջեւ, իր բովանդակ փառքին մէջ, որ կը մերկանայ իր զարդերէն, կը ծալլէ մէկդի կը դնէ իր մեծութիւնը, ու պարզ չափիկով մը ղենջակը կը սփածանէ եւ կ'երթայ

ժամկոչին առջեւ կը ծնրադրէ ու անոր ոտքերը կը լուայ . . . կը համակուիմ խորհուրդին վեհութեամբը եւ աչքերս արցունքով կը լեցունին :

Կարելի է երեւակայել խրատ մը աւելի ներգործող, դաս մը այնքան ազդու, այնքան տիրող հրամայող, դաս մը վերջապէս Երկնաւոր Վարդապետի արժանի :

Մարդ հո'ն է որ գաղափար կ'ունենայ թէ որքան քաղցր բան է խոնարհութիւնը, որքան պաշտելի է խոնարհ մարդը, մանաւանդ երբ մեծ մարդ մըն է անիկա, մեծ՝ դիրքով կամ տիրողսով : Խոնարհութիւնը կուգայ ան ատեն ուրիշ մեծութիւն մըն ալ կը դրոշմէ անոր վրայ, հոգիի մեծութիւնը որ բուն մեծութիւնն է, ու պատկառանքը ան ատեն միայն կ'ըլլայ ճշմարիտ պատկառանք :

Երբ կը տեսնեմ մեր մեծատուններուն մէջ ամբարտաւաններ, հայ ընկերական շրջանակներուն մէջ գոռոզ ու խրոխտ գլուխներ, որ կը փքանան, կը յոխորտան, ու պաշտօն եւ երկրպագութիւն կը յիշեմ, խեղճ ձկնորսներուն առջեւ խոնարհած, ու կը մտածեմ թէ, եթէ իրօք մեծ են այդ մարդիկ, ինչ պէտք ունին ամբարտաւան ըլլալու՝ քանի որ խոնարհութիւնը այնքան սիրուն է, այնքան աղէկ կը վայելէ մեծութեան :

Իսկ երբ կը տեսնեմ parvenuներ որ՝ անոնք ալ ինքզինքնին մեծ մարդ կը նկատեն, որովհետեւ պաշտօնեայ են Ընկերութեան մը մէջ, տուն մը ունին սիւնազարդ քարաշէն, կամ՝ եթէ կ'ունենան, սեղանաւոր են, վաճառական, կամ պարզ

արհեստաւոր կամ ոչինչ, բայց անպատճառ ուրիշներէն տարբեր խմորէ շինուած ըլլալ կը կարծեն, գիւղին «մենծ»ն են, թաղին աւագը, եւ կամ մեծ մարդ են պարզապէս, որովհետեւ այսպէս կ'ըսէ տէրտէրը կամ ժամկոչը, շիտակը, բոլորովին ափ ի բերան կը մնամ, եւ բնաւ չեմ կըրնար բացատրել այդ մարդոց ամբարտաւանութիւնը:

Պզտիկներուն քով եթէ ամբարտաւանութիւնը ծաղրելի է, մեծերուն քով անտանելի է, եւ առաջադրուած նպատակին ճիշդ հակառակին կը տանի:

Եթէ մեծերը ամբարտաւան ըլլալով կը կարծեն թէ աւելի յարգանք կը ներշնչեն, կամ աւելի բարձր մակարդակի մը վրայ տեղաւորած կ'ըլլան ինքզինքնին, թող հաւաստի ըլլան թէ չարաչար կը սխալին. ընդհակառակը, շատ կը պզտիկնան, խոտելի միայն կը դառնան ու վերջապէս չեն սիրուիր:

Մեր հարուստներուն կամ մեծերուն մէջ ոմանք կան որոնց եթէ տունը երթալու ըլլաք, անմիջապէս կ'զգաք թէ ինչ ամբարտաւան մարդու մը հետ է գործերնիդ. հանդիսաւորութիւնը, ծանր շուքը իրենց հաւատալիքն է. դաւանանքի մը խորարմատ համեմատութիւններուն տարուած կը տեսնէք կը նշմարէք այդ ծանր շուքը, դրան զանգակէն սկսելով մինչեւ ընդունելութեան սրահը, ու որքան ալ պատուեն մեծարեն զձեզ, չէք կրնար սիրել, չէք կրնար հաշտուիլ այդ ծանր շուքին հետ որ կը ճնշէ ձեր վրայ, եւ զոր դուք բոլորովին աւելորդ կը նկատէք: Ձեզի այնպէս կ'երեւայ որ

աւելի պիտի սիրէիք այդ մարդիկը եթէ շուքը, ծանր կամ թեթեւ, ազնիւ կամ ո'չ, վերնար մէջտեղէն բոլորովին, ու պարզ անսթեւեթ երես մը տեսնէք ձեր առջեւ: Կը նեղուիք, կը զայրանաք վերջապէս ու չէք ուզեր յարաբերութիւն ունենալ այդ մարդոց հետ:

Մինչդեռ անդին ուրիշներ կան, պետական, առեւտրական եւ այլ ասպարէզներու պատկանող անձնաւորութիւններ կամ անձեր, որոնց հետ ընտանեւար կը նստիք, կ'ելլէք, կը խօսիք, ու միշտ անկեղծ գոհունակութեամբ մըն է որ կը զատուիք քովերէն. կը սիրէք զիրենք ու կը կապուիք հետերնին. ատոնք այն կարգէն են որ համոզուած են թէ նկարագիրը, յատկութիւնն է որ կը սիրուի մարդուն քով՝ պարզ, անփառունակ, ու ո'չ թէ շուքը կամ հանդիսաւորութիւնը. եւ եթէ յարգուիլ կը փափագին, ինչ որ ամէն մարդու իրաւունքն է, ամէն բանէ առաջ կը մտածեն արժանի ըլլալ յարգանքի. բայց միւսները խունկ ու մոմ կ'ուզեն, այո՛, խունկ ու մոմ՝ որ պէտք է անպատճառ իբրեւ բռնի հարկ մը մատուցուի իրենց:

Ամէնէն զարմանալին ո՞ր տեղ է, գիտէ՞ք. երբ այդ տեսակ մարդոց դէմ, արժանապատուութեան խոկուն ըմբոստութեամբ մը կռնակ կը դարձնէք, երես չէք տար, կարեւորութիւն չէք ընծայեր, ան ատեն ալ իրենք ձեզի կ'ամբաստանեն իբրեւ . . . ամբարտաւան, իրենք կ'սկսին խոնարհութեան քարոզ կարդալ ձեր գլխուն:

Խոնարհութիւն չէ անոնց պահանջածը այլ ըստորնութիւն, որ ամէն մարդու գործ չէ:

Եւ երբ իրենք « ամբարտաւան » կ'ըսեն, « հրապարտ » ըսել կ'ուզեն :

Բայց հպարտութիւնը բոլորովին տարբեր բան է ամբարտաւանութենէն : Հպարտութիւնը առաքինութիւն մըն է որ նուաստութենէն կը խորշի, ըստորնութեան չի զիջանիր : Իսկ ամբարտաւանութիւնը մոլութիւն մըն է որուն ուղղակի հակառակն է հեղութիւնը, համեստութիւնը : Հպարտը կը խոնարհի, բայց չի ստորնանար . իսկ ամբարտաւանը չի սիրեր խոնարհիլ, բայց ի պահանջել հարկին գիտէ ստորնանալ :

Օ՛հ, ատելի են այդ մարդիկը, եւ անտանելի, մանաւանդ երբ կեղծ համեստութեան ձեւերն ալ առնեն երբեմն, վիզերնին կ'ընելով, ձայներնին ցածցնելով կամ քամակնին ծռելով . — համոզմամբ ամբարտաւան հոգիներ որոնց էութիւնը միշտ կը մնայ ամբարտաւան :

Ինծի մնար՝ բոլոր այդ մարդիկը կը հաւաքէի սա Ոսկրուայի առթիւ, եւ . . . մէյմէկ զենջակ կը կապէի մէջքերնին ու կ'ըսէի . Լուացէ՛ք նայիմ սա ժամկոչին ոտքերը :

ՅԱՎՈՐ ՍՅԱՄՊՈՒԼԵԱՆ

7. ՀՐԱԳԱԼՈՅՑԻ ԳԻՇԵՐԸ

Եկեղեցիէն նոր դարձած՝ դեռ վրաս կրելով խոնկի քաղցր բուրումը, ու հոգիիս մէջ՝ հաւատքի նորակաթ անուշահոտութիւնը՝ անցեալ Զատիկներու վրայ կ'երազեմ, թողլով միտքս թափառական՝ յիշատակներուս այս քաղցր երկնքին մէջ : Այս տարի ճրագալոյցի գիշերը կ'անցընեմ բոլորովին տարբեր մթնոլորտի մը տակ, սենեակիս մէջ կը զիսցած, անձայն, եւ մենութեան ամբողջ տխրութեամբ, կազին նուազկոտ լոյսին մէջ, ուր երազներ կարծես կը հալին դողդալով :

Ու կը յիշեմ մանկութեան Զատիկը, այն վարդադոյն, ոսկեղօծ օրը, ուր առտուն կանուխ ելած, զմայլումով լի նայուածքս հագուստիս վերայ, եւ գլուխս ալ լեցուն՝ քաղած սաղմոսներովս զորս չէի հասկնար, ուրախ զուարթ կ'երթայի գաւառիս ընտանի մատուռը, կարմիր հաւկիթը գլուպանս : Հոն, Տէր Պապան, աղուոր մետաքսներու մէջ, փողփողուն արեւու մը պէս, ոսկի ամանին մէջէն բերնիս մէջ կը դնէր լուսանիւթ վարդ փըշուրը, որուն անհուն ճառագայթումը կը կրէին երսս ամբողջ օրը՝ միամիտ հրճուանքով մը լեցուած : Ու այն օրը կատարեալ սուրբ մը կը կարծէի ինքզինքս, հաւասար ձիւնի պէս ճերմակ ու լոյսի պէս մա-

քուր հրեշտակներուն, որոնք կապոյտ անուշ երկինքէն քիչ մը վերսրբազան երաժշտութիւնը կ'օրհներգեն՝ Աստուծոյ առջեւ ծնրադիր։ Եւ սուրբ կ'ըլլար այն օրը ինչ որ կ'իյնար մասներուս տակ, կամ կը դպչէր բերնիս։ Գաւաթս չէր լուացուեր։ Մայրս՝ երկիւղած՝ կը թափէր ջուրիս կամ գինիիս մնացորդը, տեղ մը զոր մարդկային ոտքը չի կրնար պղծել։ Այդ օրը յանդիմանութիւնները կը դադրէին այլեւս, աւելի կը սիրէին զիս, աւելի գուրգուրանքով, ու կերպով մը յարգանքով ալ կը վարուէին հետս։ Օհ, սուրբ ու անբիծ ըլլալու երանութիւնը, որուն գործնական վարձատրութիւնն ալ կը վայելէի։ Եւ կը մտածեմ թէ մինչեւ այսօր, այդ թարմ տպաւորութիւնը չէ՞ որ ուռճանալով սիրտիս մէջ՝ հիւսած է առաքինութեանց միակ փունջը, թէեւ տժգոյն, զոր կը կարծեմ միշտ անթառամ պահել, եւ որ այս տարի իմ պանդուխտ եկեղեցիիս մէջ քանի մը նոր ծիւ արձակեց, երբ օտար երկինքի մը տակ, քաղաքակրթութեան ամէնէն դրական, վերջնական արտայայտութեանց մէջ, լսեցի քաղցր ու խանդոտ շարականները իմ նախահայրերու՝ կարծելով տեսնել հին քրիստոնեայ դարերու խորհրդաւոր վերդարթնումը։ Տարօրինապէս քաղցր հրապոյր մը ունի ժամերգութիւնը պանդխտութեան մէջ։ Եկեղեցին՝ պանդուխտ ինծի պէս ու իրեն եկած քառասուն ազգակիցներու պէս, շատ անշուք է եւ անզարդ. քանի մը ծաղկամաններ, ու ասոնց քով նշածեւ դեղին բիծերը աշտանակներուն, որոնք իրենց մելամաղձոտ լոյսերը կը կաթին հանդարտ ու անշարժ։ Չկայ

գմբէթ մը, բարձր ու խուսափող։ Բայց այս աղքատութեան, պարզութեան ու ստուերին մէջ, քրիստոնէութեան գեանափոր եկեղեցիներուն ըզզայութիւնը կ'ունենամ, ու միեւնոյն տաք հաւատքը հոն խմբուող երկնատենչիկ հոգիներուն։ Դպիրներու դասը ժողովուրդն է հոս։ Չկայ մանկութեան ձայնը, որ միշտ գուարթ թրթռում մը ունի։ Այլ ամբողջ բամբ ձայներու այս համերգութեան մէջ, որ կը թաւալի ծանրորոր ու դանդաղ, աւելի պաղատագին կը բարձրանայ հաւատացեալներուն աղօթքը, անհուն հառաչանքի մը պէս որ խունկի լայն ծածանումներ ունի։

Վեցուկէսին կ'աւարտի ժամերգութիւնը, ժողովուրդի պարզ ու սրտաբուրդ ժամերգութիւնը, զոր հոս անհատնում պնակները չեն վրդովեր այլ եւս։ Դրամի ձայնը չկայ։ Կատարեալ խղճմն է աշխարհային կեանքին ու խանդոտ տարփագին սլացքը մարդկային հոգիին դէպի աննիւթական իրերը։ Մետաքսներ, ոսկի աշտանակներ, փողփողումներ, պայծառութիւններ ալ չկան։ Մթնոլորտն իսկ տարբեր աշխարհէ մը կարծես կ'իջնէ, աղօտ ու թաղծագին, հալեցնելով իր մէջ իրերն ու շրջագիծերը ու անուրջի գոյն մը տալով ամէնուն, անհունապէս քաղցր ու սփոփող անուրջի մը, որ հետըզհետէ հոգին ալ կ'ողողէ։ Խորանը վարագուրուած է կապոյտ, թափանցիկ կտաւով մը, զոր կը ծակծկեն դեղին կէտերը, ետին վառուած աշտանակներուն՝ գիշերուան լուսազարդ երկինքի մը տպաւորութիւնը թողլով։ Իսկ խորանին վերեւ, եռանկիւնաձեւ սաւառնող ճառագայթումին վրայ

կ'իջնէ հանդարտ սպիտակ լոյս մը, մաքուր՝ որ երկինքին գութի ժպիտը ըլլալ կը թուի:

Երբ գուրս կ'ելլենք, կասոյոյտ մառախուղը տարածուած է ամէն տեղ այս յաւիտենապէս արցունքոտ երկինքին տակ, եկեղեցիի խունկի ամպն է կարծես, աղօթքներով սարսուռն՝ որ կը սաւառնի դէպ ի վեր: Ու կ'երթամ սենեակս, հոգիս լեցուած այդ խունկին անուշութեամբը, ու հաւատքին ճառագայթած քաղցր սփոփանքովը. եւ կը կարծեմ դեռ լսել նուագաւոր արձագանգը սուրբ ու միամիտ օրհներգութիւններուն, որոնք դարերու մէջէն կուգան տաք ու բարախուն:

Ա. ՇԱՔԼԵԱՆ

8. ԽԹՈՒՄԻ ԻՐԻԿՈՒՆԸ ԳԻՒՂԻՆ ՄԷՋ

Մեծ Պահքի խորհրդաւոր ու Աւագ շաբթուան տխրաբոյր օրերէն վերջը, ինչ ցնծալիւ իրիկուն է աս՝ Զատիկի մեծ վաղորդային զուարթաբեր երկունքովը ուռած:

Մաքուր՝ անբիծ հորիզոնին վրայէն, արեւը իր վերջին շաղերը կը կոխէ ու կը ցանցնէ սա դէմի բլրակի դալարիքին վրայ, ուր երիցուկները՝ կակաչներու հետ կը գորգեն կուշտը լերան եւ օդը կը բուրումնաւետէ հոտը եղրեւանիին որ երէկ Յիսուսի թաղումը պսակեց եւ հէգ յուդայեանիին՝ որ կարմիրներուն մէջ շղարշուած է, խորհրդանշելով

դարերն ի վեր զղջումը ապերախտ աշակերտին՝ առանց յաւիտենական դատապարտութեան մը դատալինքը կարենալ սրբելու եւ կամ դարաւոր ապախարանքով մը իր մեծ վարդապետին գթած սիրտը ցնցելու:

* * *

Գեղջուկ հաւատացեալը, ամբողջ եօթը շաբաթ, ժամուն փախ խորաններուն առջեւ, խաչելութեան վսեմ տեսարանը պարզող պատկերին դէմ իր ապախարանքի, զղջումի աղօթքներովը միաց՝ անոր առջեւ վառուած կանթեղին պէս: Մեղքի ռամիկ՝ այլ խորունկ գիտակցութեամբ, եւ հաւատքի տաք շունչովը խնկաւէտուած զղջումի ինքնաբեր մարմաջով մը, մտիկ ըրաւ չափ օրեր, մինչ գիւղական տէրտէրը կ'երգէր Արեւագալը, ձայնի արուեստակեալ սեթեւեթներէ ու ոլորումներէ զուրկ եղանակով մը, եւ իր համբիշին իրարու ետեւէ թափթփող հատերուն նման՝ ներքին հաւատքէ մը լարուած մեքենականութեամբ մրթմրթաց իր զղջման մաղթանքները ու «Տէր Ամենակալ»ը:

Զրկումի ու ինքնաչարքումի մասին իրեն ներշնչուած կամ իր ունեցած ըմբռնումով ապախարեց, աղօթեց ու պահեց . . . : Մերժեց ուտել ինչ որ պիտի կրնար ապախարանքի արցունքներուն մէջէն անարատ վերածնող հոգիին փեսաւորումները մեղքի աղտով ձիւթել-կապտել: Օրը օրին, ժամին մէջ կամ իր անկողինին մօտ ծնրադիւր՝ լացաւ իր մարդկային մեղքերը: Վերջին շաբթուն, հաւատացեալի մը համակ տենդոտ յոյգերով ու ձրգ-

տուած հետաքրքրութեամբ հետեւեցաւ իր Տէրոջը՝ Յիսուսի վսեմ վայրկեաններուն, Բեթանիայի արմաւենիներով ցանցնուած ճամբայէն մինչեւ Գողգոթայի բարձունքը :

Կնիկ մարդիկ իրենց գերանուրբ զգայնատուութեամբ եւ անսահման հաւատքին եւ պաշտելութեան մէջ, Լացի Գիշերը, կտակի ժամուն, Աստուածամօր ու Մագդաղինացիին հետ իրենց աչքին ամէնէն աղի արցունքը քամեցին եւ այդ չցամքած արցունքով եկան համբուրելու ծաղիկներով ու զմուռսով խնկուած Թաղումը Յիսուսին՝ որ իր կեանքին մէջ անուշ համակրանք մը, սուրբ ու կղկլած համակրանք մը ցոյց տուաւ միշտ եւայի թոռներուն :

Ապաշաւանքի խորհրդաւոր քօղով մը ծածկուած Մեծ Պահքի, ու վսեմ՝ երկնային ողբերգութեան մը յիշատակներով անմահացած Աւագ Շաբթուան օրերէն վերջը, ինչ անուշ պահ, ինչ բերկրալիւ իրիկուն մըն է աս, Զատիկի մեծ վաղորդայնին զուարթաբեր երկունքովը ուռած :

Մաքուր, անարատ հորիզոնին վրայ, արեւը իր յետին նշոյլներով կ'ոսկեւետէ սա հանգիպակաց բլրակին մարմանդները, ուր մոյգ կանաչութեամբ մը, փնջուած կնձնիին վրայ թիզկոշկ թռչունը կ'արձակէ իր հեծեծագին աւաչները եւ ուր եղբեւանին իր վայրահակ ծաղկեփունջերով ու յուգայեանին իր կարմիր շղարչներուն մէջ կը ծաղկանչեն ամբիծ Հաւատքն ու տարածք, դատապարտ Զըղջումը, երիցուկներուն ու կակաչներուն միջեւ, որոնց վրայ կը ճարակին գառնուկները, մերթ ար-

ձակելով մայիւն մը, մայրական կարօտով առլի : Գիւղական մանկտին անոնց մօտ, դալարիքին վըրայ հեշտօրէն կը փռուին, երջանկութեան անհուն ճառագայթի մը մէջ թաթխուած, ու ահագին պողտուքներով յերթն կը հանեն իրենց կարմրուկ հաւկիթները :

Իսկ գիւղին մէջ գեղջուկը իր բնտանեկան սեղանին շուրջն է, իր հոգին ալ անհուն սփոփանքի ու անբժուկութեան մը մէջ ծրարուած՝ փետուրէ մը թեթեւ կ'զգայ զինքը, որովհետեւ հազորդուած է ու ազատուած՝ զինքը ճնշող մեղքի բեռէն :

Հիւծած՝ ներգեւած ստամոքսը տակաւ կ'սկսի յափրանալ՝ երբ կը խթի աւանդական կարմիր հաւկիթն ու կաթնապուրը, եւ կը պատրաստուի վաղուան խնջոյքներուն, մոռնալու համար՝ գինիի բաժակներուն մօտ՝ եօթը շաբաթուան զղջումի օրերը, մեղքերու առատ միթերքով մը հասնելու Մեծ Պահքի առջի օրուան ու սկսելու ապաշխարանքի նոյն հեծեծանքն ու ծնրադրութիւնը :

Գ. ՇԱՀԻՆԵԱՆ

9. Զ Ա Տ Ի Կ Ր

Ի՞նչ արժէք պիտի ունենար ուրախութիւնը մարդուն համար, եթէ ճանչցած չըլլար տրտմութիւնը. ի՞նչ ազդեցութիւն պիտի ունենար երջանկութիւնը անոր վրայ, եթէ տառապանքին դառնութիւնը զգացած չըլլար. եւ ի՞նչ նշանակութիւն պիտի ունենար մեզի համար Զատիկի տօնը, եթէ Քրիստոսի չարչարանքին, մահուան ու թաղման տխուր արարողութիւնները մեր հոգիին մէջ դրած չըլլային տարտամ ըղձանքը ցնծութեան պէտքի մը, զոր իր յարութիւնը կ'ազդէ համակ քրիստոնեայ աշխարհին: Նոր եւ մեծ բաներու համար մեր ունեցած բնական հակումը, զոր այնքան լաւ հասկըցած էր Քրիստոս, լաւագոյն եղանակաւ մը չէր կրնար գոհացնել: Մարդկութեան համար մեռնող ու յարութիւն առնող Քրիստոս մը պէտք էր որպէս զի պաշտուէր, բաւական չէր պատժող Աստուած մը, շանթ ու բոց տեղացող Աստուած մը ունենալ. ներող Աստուած մը պէտք էր, գթած, սիրող, վշտակցող Աստուած մը, որ գերեզմանին աղջամուղջէն անցնէր ու անոր վէմը թաւալէր, որ լոյս սփռէր, կեանք սփռէր, որ ամէն բան ոգեւորէր, եւ մոռցնէր մարդոց տառապանքը, սուգը, արցունքը, իր հրաշքի ու գթութեան բոցափայլումին մէջ: Ու յետոյ հասկնար կեանքի չարչարանքն ալ, նիւթական ու ֆիզիքական տառա-

պանքն ալ՝ հոգեկանին չափ՝ ու հասկնար թէ հացը բաւական չէր ապրելու համար, թէ հաւկիթն ալ պէտք էր, եւ պէտք էր հաւկիթը կարմիր ըլլար որ ուրախանային մեր տղաքը: Ու գիտնար թէ աղքատը ձմեռէն չ'ախորժիր, ու իր յարութեամբը վերջ տար դժնդակ եղանակին, ու նշենինքը ճերմկցնէր, ու տանձենիները, կեռասնենիները կանաչներով զարդարէր՝ անուշ պտուղներու խոստումներովը լեցուն. եւ արեւու ճառագայթներ կախէր աղքատին ճեղքրտուած երգիքէն վար, որպէս զի ան ալ հարուստին պէս ցընծար ու հրճուէր եւ աղաղակէր. «Օրհնեալ է Յարութիւն Քրիստոսի:»

Ու պէտք էր Քրիստոսի տօնը ճշմարտապէս համապատասխան ըլլար իր քարոզներուն, պէտք էր որ իր աղքատիկ մանուկները ցնցոտիներով եկեղեցի չերթային այդ բերկրութեան օրը, ու փարթամ տղոց նայելով չնախանձէին. պէտք էր նոր հագուէին, ճերմակներ, կարմիրներ, կապոյտներ կապէին գլուխնին՝ տաճարին մէջ, ինչպէս ծառերը դաշտին մէջ, եւ գառնուկները արօտներուն մէջ նարօտներով պնճնուէին ծիրանի գօտիի պէս: Ու նորատի աղջիկներն ալ, հրը Անոր մարմինն ու արիւնը ճաշակելու կը ներկայանան, սուրբ սեղանին առջեւ, իրենց սեռին ու հասակին ու սիրտին պէս մաքուր եւ աղուոր հագուած շքուած երթային, որպէս զի մայրերն ալ հրճուէին անոնց վրայ նայելով եւ որպէս զի ամէն մարդ ուրախ ըլլար, եւ ամէն մարդ երջանիկ, քանի որ Մարդ-Աստուծոյ տօնն է:

Եւ ճիշդ ա'յսպէս զուարթ ու ա'յսպէս գեղեցիկ յօրինուած է Զատիկը իր անունը միայն լոյսի շէնքով զաղափար մը կ'արթնցնէ մեր միտքին մէջ, զոր մենք մանկութեան ատեն ստացած ու պահած ենք գուրգուրանքով: Մեզի համար Զատիկը գերազանցօրէն բարի տօնն է, օրհնող ու օրհնեալ տօնը, ուր ճոխին եւ աղքատին, հիւանդին ու առողջին, սառէն փառցող թշուառներուն, ջերմոցներու բոցին առջեւ յզփայտղ մեծատուններուն տխուր հակադրութիւնները չեն ներկայանար, ինչպէս Կաղանդի տօնին առթիւ: Զատիկին հիւանդն ալ, չքաւորն ալ, ծերունին ալ, մանկիկն ալ, իրենց ուրախութեան բաժինը ունին բնութեան, սէրի, ողորմածութեան նուէրներուն մէջ. ամէնքն ալ կը ժպտին, ամէնքն ալ կը հագուին, ամէնքն ալ իրենց սեղանը ունին, եւ զիրար կը փնտռեն, ողջագուրելու համար՝ օգնելու, ողորմելու համար իրարու, մոռնալու համար իրենց անցեալ քէնը, իսը՝ Մարմինի եւ Արիւնի մեծ խորհուրդին առջեւ, յիշելու համար թէ ամէնքն ալ քոյր եղբայր են, մէկ հօր զաւակներ, հաւասար՝ կրօնքի առջեւ, ու սեղմելու համար իրարու ձեռք ու աւետելու համար «Քրիստոս Յարեալ»ը:

Այն ատեն ինչ սիրտի ջերմութեամբ գեղումով, ինչ խանդոտ եւ սուրբ զգացումով կուտանք մեր ձեռքը մեր բարեկամին, կրկնելով սա սրտաբուղի ողջոյնը. «Օրհնեալ է Յարութիւն Քրիստոսի», որ երախտագիտութեամբ բաբախուն սիրտերու յաւիտեական արձագանգն է:

ՔՐԻՍՏՈՆԵԱՅ

10. ՄԵՌԵԼՈՅԻ ՏՕՆԸ

Մեռելոցի յիշատակը այն սխրալի սովորութիւններէն մէկն է, զոր հաստատած է եկեղեցին քրիստոնէական դարերէն սկսեալ: Իւզաբեր կիներ որոնց երէցուհին է Մարիամ Աստուածածին, յետոյ Մարիամ Մագդաղինացի, Մարիամ Կղէտկայ, Սողոմէ եւ ուրիշ կիներ, Քրիստոսի թաղման ատեն անուշահոտ խունկերով եւ ազնիւ իւղերով գացին Փրկիչին գերեզմանը, ուստի եւ իւզաբեր կիներու օրինակին պէս, նոր Սիրտի կիներ եւ աղջիկներ խումբ խումբ գերեզմանատուն կը դիմեն Մեռելոցի օրերուն, խունկով մոմով օրհնելու իրենց մեռելները, եւ անոնց յիշատակը նորոգելու:

Թաղման երկրորդ կամ երրորդ օրը Այգուց կատարելու բարեպաշտ սովորութիւնը կայ գաւառներու մէջ, ինչպէս եւ Քառասնօրէքը, ուր տաներէցը կը դիմէ դէպի գերեզման, ննջեցեալին աղքականներուն հետ, — հին ատեններ աւելի մեծահանդէս՝ դպիրներն ալ քահանային հետ միասին մեռելալան թափօլ կազմելով, — ուր հոգեւոր կարգ կը կատարեն: Իսկ մեռելոցի օրերը սահմանուած են տարելից յիշատակներով, իւրաքանչիւր տաղաւարի երկրորդ օրը, օրհնելու ննջեցեալները: — Գերեզմանօրհնէքի նշանակութիւնն է աւետել մեռելոց՝ ընդհանրական յարութեան յոյսը, եւ այդ առթիւ ննջեցեալին հաւար սեղան կը

տրուի, որ հեթանոսական դարերու սովորութիւնը կը յիշեցնէ:

Գերեզմանները ընդհանրապէս ժխտել հեռու վայրեր են: Հրեաներու գերեզմանները գետնի տակ եղած կը յիշուին, բայց յաճախ ապառաժի մը քով: Իսկ քրիստոնէական դարերուն՝ դաշտերու կամ պարտէզներու մէջ են հաստատուած, եւ սիրելիներու շիրմին գլուխի կողմը ծառեր կը տնկուին: Ընտանեկան գերեզմանները հինուոց ի վեր մեծ խնամքով պահուած են, քով քովի թաղուած հայր եւ մայր, քոյր եւ եղբայր: Ս. Գիրքն ալ կ'ապացուցանէ թէ ինչ կարեւորութիւն ունի թաղուիլն «ի գերեզմանի հօր եւ մօր իւրոյ» (Բ. Թաղ. ԺԹ. 37): Մեռելոցի առթիւ գաւառական գերեզմաններէ կը լսուի «Գերեզմանիս քարին վրայ թափէ՛ արցունք» ողբին աղաղակը, բայց քրիստոնէական կրօնքը մեզմացուցած է արդէն այդպիսի ողբերը: Նոյն իսկ Մաշտոցին մեռելոյ ողբերը գործածութենէ բոլորովին դադրած են հիմա, եւ մեռելոցի տօնական օրերուն ննջեցեալներուն համար խունկն ու աղօթքը ամէնէն մեծ նուէրները համարուած են: Հայ եկեղեցին յօրինած ունի հանգստեան սրտառու Շարականներ, թողունք Մաշտոցի երգերը, որ ինչպէս յիշեցինք գործածութենէ զուրկ մնացած են: Մեր շարականի երգերէն իբր նմոյշ կըրնայ փայլիլ Աստուածածնի ուղղուած մաղթանքը մեր ննջեցեալներուն համար: — «Լեռուն վիմաճին, աղբիւր յորգառատ, բարունակ ծաղկեալ, այգի վայելուչ, Սրովբէ հողեղէն, բաբունույ բաւին, տուն անօրէնութեան տաղաւար հոգւոյն,

առ ծնեալն ի քէն՝ միշտ բարեխօսեա՛ անդադար հայցմամբ չնորհել զթողութիւն մեր ննջեցելոց:»

Մեր ննջեցելոց համար ամէնէն գործածական բարեմաղթութիւնն է «Աստուած հոգին լուսաւորէ», «Լոյս իջնէ գերեզմանին վրայ» կամ «Լոյսը գրկէ» եւ շարականն ալ ատոր նման կ'երգէ «Լոյս ի լուսոյ մեզ լուսաւորեա՛» . այս իմաստով Լոյս բառը շատ տեղ մեր շարականներուն մէջ իբրեւ Աստուծոյ անուն առնուած է: Հանգստեան երգերը, կարծես, մեր հին կրօնքի հետեւողութեամբ շարահիւսուած են, եւ կը յիշեցնեն հին կրօնքի հետքեր. — Լոյսն ու Խաւարը, հրեշտակներն ու դեւերը, կեանքն ու մահը: Հեթանոսութեան դարերու տիպ կը կրէ նաեւ Շնորհալին «Հաւատով խոստովանիմ» աղօթքէն «Հրեշտակի բարւոյ» հատուածը եւ տակաւին Ժողովրդական գաղափարներէն չէ վերցած ամէն մարդու պահապան հրեշտակը, կամ թէ «հացի հրեշտակ» «քունի հրեշտակ», որոնք անշուշտ հեթանոսութեան հետքեր պէտք է ըլլան: Իսկ լոյսը գերազանց թուիչ մը առած է մեր եկեղեցական երգերուն մէջ, որովհետեւ լոյսէն աւելի պատշաճ բան չկայ ցուցնելու համար ինչ որ սուրբ, փառաւոր, ուրախալի եւ բարերար է: Հին հեթանոսական կրօնքն ալ այնպէս ընդունած էր լոյս ու խաւար, բարի եւ չար աստուածներու յատկութիւնները: Պարսիկներու կրօնքը կը վարդապետէր բարիի արարիչը Որմիշդ, որ է լոյս եւ կեանք, չարին՝ Ահրիմանը, որ է մահ եւ խաւար. եւ այս գաղափարը ընդունած էին Հայերն ալ, եւ այժմ հը-

նութեան հետքերէն իսկ կ'երեւան այս համոզումները, ինչպէս է այն հաւատքը թէ Աստուծոյ ամբողջ միայն լոյսի մէջ կարող է գտնուիլ՝ այսպէս՝ մեռելներուն կը տրուի շուսահոգի ածականը:

Ա. Տ. Մ.

11. Վ. Ա. Ր. Դ. Ա. Վ. Ա. Ռ.

Այն ամէն տօներուն մէջ զորս մեր եկեղեցին կը տօնէ, բո՛ւն տոնմայինը եւ մեր սիրտին ամէնէն մօտիկն է Վարդավառը: Այս տօնը քրիստոնէութիւնը իրեն հետ չբերաւ շրէստանէն, ո՛չ ալ յիշատակ մըն է ո՛ր եւ է սուրբի մը ոսկորներուն ձօնուած. օտար ձեռք մը զայն չէ պատուաստած մեր կրօնական զգացումին վրայ: Գրիգոր Լուսաւորիչ՝ երբ հեթանոսական հաւատքը քանդելով ուղեց քրիստոնէութիւնը կանգնեցնել անոր տեղ՝ հանդիպեցաւ այս անկիւնաքարին որ դիմադրեց ամէն տապարի հարուածներուն. այն ատեն պարտաւորուեցաւ իր նոր շէնքին համար գործածել հինէն մնացած այդ բեկորը. այնպէս որ այսօր բոլոր այդ միատիքական շինուածքին մէջ, հինէն մնացած այդ Վարդավառն է որ իր պայծառ ու առոյգ կենդանութեամբ աչքի կը զարնէ ու հակապատկեր մը կը ձեւացնէ Մկրտութեան, Խաչելութեան, Յալութեան նման խորհրդական տօներուն մէջ:

Եկեղեցին կը կատարէ այս հանգէսը իբրեւ յիշատակ Թափոր լերան վրայ Գրիստոսի Այլակերպութեան: Բայց մեղի համար, ժողովուրդին համար, Վարդավառը միշտ տօնն է ամառուան, կեանքի, պարարտութեան. տօնն է այն գեղեցիկ ու միակ Աստուածունիին՝ որուն մենք Անահիտ կ'ըսէինք, Յոյները՝ Արտէմիս, Լատինները Տիանա եւ որ ամէնուս համար առոյգութիւնը եւ աղուորութիւնը կ'անձնաւորէր:

Գրիստոնէութիւնը ընդհանրապէս լաւ վկայութիւն չէ տուած հին աստուածուններուն մասին. առէնքն ալ, իրեն համար անառակ, լկտի ու խենչ էին: Ասիկա ճշմարիտ չէ եւ պարզապէս ուրիշը անուանարկելով՝ բոլոր համակրութիւնները իր վրայ հրաւիրելու գրութիւնն է: Անահիտ անառակ չէր «Մայր ամենայն զգաստութեան» կը համարուէր իրաւամբ:

Անառակ կին մը չի կրնար տիրել ամբողջ ժողովուրդի մը սիրտին եւ այնչափ հզօրապէս որ անկարելի ըլլայ անոր յիշատակը ջնջել ո՛ր եւ է միջոցով: Նոյնը կրնանք ըսել միւս ազգերու աստուածուններուն համար ալ:

Ս. Աստուածածին իր ընդունած պաշտամունքը պարտական է արիական ցեղերուն կին աստուածներու համար ունեցած խորին յարգութեան: Եթէ քրիստոնէութիւնը միայն սեմական ցեղին պարգեւ մը մնար, չատ պիտի կորսնցնէր իր բանաստեղծութիւնը: Տխրադէմ մարտիրոսներ ու դաժան սուրբեր միայն պիտի լեցընէին իր Բանթէոնը: Ս. Աստուածածին, Մարիամ Մագդալինային, Իւ-

ղաքեր կրնանք՝ արխանյան ցեղերու շնորհիւն է որ մոռացութենէ ազատեցան ու հետզհետէ բարձրանալով՝ այդ Բանթէոնին ճակատը գեղազարդեցին կնոջական անուշ դէմքերով :

Այդ անուշ դէմքերն են որ մասնաւորապէս մեզի կը սիրցնեն քրիստոնէութիւնը՝ որոնք գորով, գութգութանք, փափկութիւն կը խառնեն անոր մէջ, եւ տեսակ մը բանաստեղծական դրոշմ կուտան անոր :

Կրօնքի հիմնադիրները կրնան հրաժարիլ անկէ, որովհետեւ իրենց հաստատել ուզած հաւատքին ճշմարտութեան բացարձակ կը հաւատան, սակայն ժողովուրդը պէտք կ'զգայ հրապուրուելու, յափըշտակուելու, ժողովուրդը բոցաթեւ հրեշտակներ, լուսապսակ սրբուհիներ, վարդ ու ճերմակ աղանի կ'ուզէ իր կրօնքին մէջ :

Մեր եկեղեցին՝ Վարդավառի տօնին առթիւ, պիտի երգէ շարականներ Տիրամայր Ս. Աստուածածնի ուղղուած, Քրիստոսի այլակերպութիւնը պիտի պատմէ : Մովսէսն ու Եղիան պիտի յիշէ ու հաւատացեալները երկիւղածութեամբ պիտի մտիկ րնեն, առանց կասկածելու որ բոլոր այդ օտար դէմքերը իրենց սիրտին մէջ տեղ գրաւած են, վանելով անկէ ուրիշ աւելի հին հեթանոսական դէմքեր՝ որոնք նուազ պաշտելի չէին :

Ամէն ժողովուրդ իր տօներուն մէջ ունի այնպիսիներ որոնք հակառակ իրենց կրած կերպարանափոխութիւններուն, միշտ կը պահեն հին դրոշմներն, եւ զարմանալի բան, ժողովուրդը ամէնէն աւելի կը սիրէ իր այդ տօները :

Մեր մէջ ալ Յայտնութենէն աւելի, Զատիկէն աւելի, Համբարձումէն աւելի, Հոգեգալուստէն աւելի, Վարդավառն է որ բուն ժողովրդական հանդէսը մնացած է եւ ամէնէն շատ երգուած ու յարգուած :

12. ՀԱՅ. ԵԿԵՂԵՑԻԻՆ ԱՆԿԱԽՈՒԹԻՒՆԸ

Մեր Եկեղեցիին հակառակորդները դայն Կեսարիայի կամ Եդեսիայի Աթոռներուն հետեւակ կը նկատեն : Բացարձակ սխալ է այդ տեսութիւնը : Ինչպէս եւ ինչքան որ Արեւմտեան Եկեղեցին հաստատուած է Պօղոս եւ Պետրոս Առաքեալներուն յաջորդութեամբ, եւ Յոյն-Օրթոտոքս Արեւելեան Եկեղեցին՝ Անդրէաս եւ Յովհաննէս Առաքեալներուն յաջորդութեամբ, նոյնքան եւ նոյնպէս ալ Հայ. Եկեղեցին հաստատուած է Թադէոս եւ Բարթողիմէոս Առաքեալներուն յաջորդութեամբ : Ինչքան պատմութիւն եւ ինչքան աւանդութիւն որ Արեւմտեաններն ու Օրթոտոքսները կարող են մէջ բերել իրենց եկեղեցիներուն Առաքելականութիւնը պաշտպանելու համար, նոյնքան պատմութիւն եւ նոյնքան ալ աւանդութիւն Հայ. Եկեղեցին կարող է մէջ բերել ապացուցանելու համար թէ ինք Առաքելահիմն է : Թադէոս եւ Բարթողիմէոս Առաքեալներն եկած են Արեւելք եւ հայաքնակ վայրերու մէջ քարոզելով՝ քրիստոնէութեան առաջին

սերմերը հոն իրենք դրած են: Թաղէոս Առաքեալէն հիմնուած է Հայերուն Հայրապետական առաջին Աթոռը՝ Արտազլի մէջ, ուր անոր յաջորդած է Բարթողիմէոս Առաքեալ, յետոյ Ս. Զաքարիա, Ս. Զեմինաս, Ատրնեոսէն, Մուշեղ, Շահէն, Շաւարշ, Ս. Ղեւոնդիոս, Ս. Մեհրուժան, որ նոյնեց 260 թուականին, եւ անկէ 41 տարի ետքն է որ Հայերուն Հայրապետ եղաւ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ, որ չէ՛ թէ Քրիստոնէութիւնն առաջին անգամ բերաւ Հայերուն մէջ, այլ աւելի՛ յարգարեց, տարածեց եւ զօրացուց արդէն գոյութիւն ունեցող Քրիստոնէութիւնը, եւ վերակազմեց Հայ. Եկեղեցին: Առասպել է Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչին Սեղբեստրոս Պապին երթալը: Իրաւ է որ Արեւմտեան եկեղեցին ալ, Պետրոս Առաքեալէն ետքը, Պապերու անխափան յաջորդութիւն մը ցոյց կուտայ, բայց Պապերու այդ ցուցակը Թ. դարուն կազմուած է, եւ բազմաթիւ վիճելի կէտեր կան այդ ցուցակին մէջ, կրկնումներ, պարապներ, անուան շփոթութիւններ, որոնց լուծում մը տրուած չէ ցարդ: Եթէ հիմակուան քննադատական ոգին հաղար տարի առաջ ի գործ դրուած ըլլար, կարելի չէր ըլլար առաքելական յաջորդութիւնն այնքան անխափան ցոյց տալ Արեւմտեան եկեղեցիին մէջ: Հետեւապէս, հոն ալ աւանդութիւնը մեծագոյն տեղը կը բռնէ եւ Արեւմտեանները իրաւունք չունին Հայ. եկեղեցիին առաքելականութեան քննութեան մէջ կիրարկելու ա՛յնպիսի մէթոտներ որոնցմով իրենց եկեղեցիին ալ առաքելականութիւնը կասկածի տակ կը մնար: Այսպէս, Արեւմտեան

եկեղեցին ալ, Արեւելեան Յոյն եկեղեցին ալ, Հայ. եկեղեցին ալ Առաքելականութեան հաւասար հիման, հաւասար աստիճանի վրայ կեցած են որով մէկը միւսին վրայ գերազանութեան, գերիշխանութեան իրաւունք ամենեւին չի կրնար ունենալ, եւ Հայ. առաքելահիմն եկեղեցին իր ամէն էական վարդապետութիւններն Առաքեալներուն ժամանակէն ժառանգած է եւ իր հիմնական կարգ ու սարքը առաքելադիր են, ինչպէս կը հաստատէ զիտական եւ անկողմնակալ քննութիւնը:

ՄԱՆԱՔԻԱ ԱՐՔ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ

13. Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱՒՈՐԻՉ

Ինչպէս Քրիստոնէութեան ծագումը աշխարհի ամենամեծ դէպքն է, որ այնքան ազդեցութիւն ըրած է մարդկութեան ճակատագիրին վրայ, Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ ալ ամենամեծ դէմքն է որ երեւցած է մեր մէջ, քանի որ ինքն է որ Հայերը դարձի բերած է մեծագոյն մասով: Բաց ի Մովսէսէ, չկայ անհատ մը որ այնքան ազդած ըլլայ ժողովուրդին վրայ, որքան այս Հայրապետը՝ Հայերուն վրայ: Ատոր համար թէ՛ իբրեւ մեծ նահատակ ու աննկուն խոստովանող, եւ թէ՛ իբրեւ եկեղեցիի Գլուխ ու Կաթողիկոս, ա՛յնչպիսի յարգ ու պատիւ վայելած է մեր եկեղեցիին մէջ, որքան հնար էր մարդկային կարողութեան սահմանին մէջ:

Բայց եթէ պատմական քննադատութիւնը չի կրնար ամբողջովին վաւերական ընդունիլ ամէն ինչ որ կ'աւանդուի Լուսաւորիչին եւ Հայերուն Քրիստոնէութեան դարձին վրայ, այլ ոչինչ ընաւ կը պակասեցնէ անոր արժանիքը, մանաւանդ որ դեռ կարող չէ եղած անվիճելի կերպով զտել ու իրարմէ զատել իրականն ու վիպականը, դրականն ու բնազանցականը, աշխարհայինն ու հրաշալին: Ուստի, մենք՝ կրօնական աւանդութիւնն ըմբռնելով այնպէս ինչպէս գիտենք դասական-եկեղեցական ուսման շնորհիւ՝ ըստ այնմ կը խօսինք եւ կ'ընենք մեր տեսութիւնները:

Ժողովուրդներու միահաղոյն դարձերու ուրիշ օրինակներ ալ կան, բայց, զոր օրինակ Կոստանդիանոս Կայսեր դերը չի կրնար համեմատուիլ Ս. Լուսաւորիչի դերին հետ, որովհետեւ թէպէտ ան ալ Քրիստոնեայ դարձաւ եւ Քրիստոնէութիւնը պետական կրօնք ըրաւ 313ին՝ Միլանի հրովարտակով, բայց միեւնոյն ժամանակ, վտանգաւոր պատերազմի մը մէջ խոստացաւ Քրիստոնեայ ըլլալ, եթէ յաղթէր իր հեթանոս թշնամիին (Մաքսենտիոսի): Եւ իրօք բռնեց իր խօսքը, վասն զի յաղթեց: Իսկ Լուսաւորիչ երբեք աշխարհային տեսակէտ չունէր, երբ ահռելի տանջանքներ յանձն կ'առնէր ի սէր Քրիստոնէութեան, այլ անոր յաղթանակին կը ցանկար միայն հոգեւոր նկատումով: Նոյնպէս, բոլորովին կը տարբերի Ֆրանքներու Կլովիս թագաւորին եւ իր ժողովուրդին դարձը Քրիստոնէութեան՝ Հայոց դարձէն՝ Լուսաւորիչի ձեռքով: Կլովիս՝ առաջին Քրիստոնեայ կայսրին նման՝ պա-

տերազմ ունէր հեթանոս թշնամիներու դէմ: Նեղը ինկած մէկ պարագային՝ խոստացաւ ուրանալ մինչեւ այն ատեն իրեն յաղթութիւն տալ չկրցող հաստաւորները, ու Քրիստոսը դաւանիլ, եթէ Անիկա յաղթական ընէր զինքը: Իր իղձը կատարեալ, ինքն ալ իր խոստումը կատարեց եւ մկրտուեցաւ 496ին:

Բայց Քրիստոնէութեան զօրութիւնն աշխարհական նպատակներու յատկացնել ո'չ միայն Լուսաւորիչի միտքէն չէ անցած, այլ ընդհակառակը՝ աշխարհ, մարմնաւոր կեանք ու ամէն երկրաւոր բարիք անոր հայեցողական ու վերայական օգուտին զոհել կէտ նպատակի ունեցած են թէ՛ ինքը եւ թէ՛ իր ժողովուրդը: Այդ պատճառով, երբ Քրիստոնէութեան երեսէն խզում առաջ կուգայ իրենց դրացի ժողովուրդներուն հետ, նոյն իսկ Լուսաւորիչի կենդանութեան ատենը, ինչպէս եւ անկէ վերջ ամէն ժամանակ, Հայերը՝ ուրիշ բան չեն մտածեր բայց եթէ վրդիկ իրենց կրօնքն ու հաւատքը, մոռնալով մինչեւ անգամ Դաւթի նշանաւոր վճիռը՝ «Կեցցէ անձն իմ եւ օրհնեցէ զՏէր», եւ իբր թէ առանց կեանք ունենալու կարելի ըլլար պաշտել կրօնքն ու հաւատքը:

Այդ միեւնոյն տեսութեամբ էր անշուշտ որ Լուսաւորիչ անխալի՜ր փճացուց ամէն ինչ որ հակառակ էր Քրիստոնէութեան: Ատոնց ամէնուն տեղ Լուսաւորիչ թողած է մեզի «Յաճախապատում»ը, որ անդրաշխարհային, հոգեւոր կեանքի հիանալի առաջնորդ մըն է ապաքին, բայց աշխարհային կեանքի ու նիւթական աշխարհի համար բնաւ հրա-

հանգ չի պարունակեր, բայց եթէ զայն ուրանալ, անդոսնել, անտեսել՝ հանդերձեալ կեանքին սիրով: Եւ Լուսաւորչի ունեցած մեծագոյն դերն այն է՝ որ գրէթէ լիով յաջողած է իր նպատակին մէջ, որպէս կը ցուցնէ անցեալ պատմութեան բոլոր ընթացքը: Վատն զի 1500 տարիէ ի վեր Հայը չընկալաւ պատուած ըլլալով տարբեր կրօններէ, միայն մէկ կէտ նպատակի ունեցեր է, այն է պահել իր կրօնքն ու եկեղեցին, բայց եթէ ինչպիսի՞նք զոհողութիւններու գինով, Լուսաւորչի մտքէն իսկ չէր անցնիր զայդ քննել: Սակայն չենք կրնար ըսել թէ Լուսաւորիչ ինքն ստեղծեց ու արմատացուց Հայերու սիրտին մէջ այդքան կրօնասիրութիւն, այլ շատ պարագաներէ ստուգուած է թէ նախնի Հայերը՝ ո՞վ գիտէ որքան դարերէ ի վեր՝ եղած են բնականէն շատ կրօնասէր: Ս. Գրիգոր ուրիշ բան ըրած չէ բայց եթէ պատուաստել այդ հնաւանդ կրօնասիրութիւնը՝ Քրիստոնէութեամբ, որուն խորհրդաւոր եւ հրաշալի վարդապետութիւնը շատ յարմար եկած կ'երեւայ մեր նախնիքներուն, որոնց ազնուական կամ բարձրագոյն դասակարգը, նախ սիրով չընդունեց անմիջապէս համակերպիլ նոր կրօնի աշխարհութեան ոգիին ու սկզբունքներուն, բայց հետզհետէ ընտելացաւ, վասն զի Ս. Գրիգորի մէկ ճարտար հնարքն ամէն դժուարութիւն հարթեց: Ս. Գրիգոր ամենամեծ մասամբ նախնի կրօնին Բուրմերը կամ անոնց զաւակները ընտրեց նոր կրօնին պաշտօնեայ, եւ ինչ տօներն ալ Քրիստոնէական նոր տօներով ալախօխեց կամ անուանափոխեց: Մինչեւ անգամ գլխաւորապէս այն տեղերը եկեղեցի

ու տաճար կանգնեց ուր որ արդէն վաղեմի մեհեաններ կամ բազիլիկներ կային: Այնպէս որ ինչ կրօնէն նորին փոխանցուիմը՝ անուսով միայն կ'երեւար, մինչեւ որ հետզհետէ տպաւորուէր: Բայց ընդգիմութիւն տեսած պարագային ալ չվարանեցաւ Քրիստոսի այս Մեծ Խոստովանողը բռնութիւն բանեցնել, ինչպէս պատահեցաւ գլխաւորապէս երբ ձեռնարկեց Ս. Կարապետի վանքին տեղ եղած կուռքերը կործանել, մեհեանները քանդել եւ անոնց տեղը Յովհաննէս Մկրտիչի մատուռը դետեղելով նոր սրբավայր կանգնել: Այլ ամէնէն զարմանալին զինքը երբեմն խորվիրապ հետեւ տուողին վրայ Ս. Լուսաւորչի ունեցած ազդեցութիւնն էր. — իբրեւ հուհետեոյ ըրած էր զայն եւ ինչ որ ըսէր կամ ուզէր, ըսել կուտար անոր: Ահա թէ ինչպէս ամբողջ ազգ մը մէկէն նոր կրօնին կը հետեւի եւ մէկ օրուան մէջ քանի մը միլիոն մարդիկ մէկէն կը միլիտուին: Այն դժբերու մէջ մասնաւոր՝ ինչ որ ուզէին գլխաւորները, նոյնը կ'ուզէին եւ կ'ընէին նաեւ ժողովուրդները:

Իսկ թէ ահռելի տանջանքներ կրեց մինչեւ այդ արդիւնքն ունեցաւ, չենք կնխադրեր չգիտցող հայ մը, որպէս զի պատմենք: Միայն կը բաւականանաք ըսել թէ երբեք անձ մը չէր կրցած իր պաշտօնը այնչափ արժանաւորութեամբ, անձնութեամբ ու առաքինութեամբ կատարել՝ որքան իր Լուսաւորիչը, որմէ աւելի քաղցր ու պանծալի ախաղոս չէր կրնար հնարուիլ եւ չնորհուիլ աւելի արժանաւորագոյնի մը: Իր ամէն մէկ տօնին առ-

թիւ, կ'արժէ որ ամէն Հայ անգամ մը անդադառնայ թէ ինչ մեծ գործ կատարեց Լուսաւորի մեր մէջ: Մենք մէկ ընդհանուր ստուերագիծն ըրինք միայն:

Մ. ՆԱԹԱՆԵԱՆ

14. ՍԵՊՈՒՀ ԼԵՌԸ ԵՒ ԳԻՀԻ ԾԱՌԸ

Ս. ԳՐՈԳՈՐ ԼՈՒՍԱՒՈՐԻԶԻ ՆՇԱՐՆԵՐՈՒՆ ԳԻՏԸ

Սեպտեմբեր, « Գերազանց » լեռին մաքուր եւ ջինջ բարձունքներուն վրայ ամփոփուած, առանձնացած էր ան: Հսկայ գործունէութիւնը, ամուր եւ խորունկ հետք մը ձգող քայլերով յաջողուած ու արդիւնաւորուած գործունէութիւնը, փոխանակ աշխարհի փառքերու մէջ մղելու զԱյն, վարած տարած էր լեռներու մենութեան: Յոգնած մարմինի մէջ խայտացող լա՛յն, սո՛ւրբ եւ սեպուհ հոգիի մը արտայայտիչն է մենաւոր կեանքը: Ա՛յ հոն հասած էր Լուսաւորի կեանքին վերջալոյսը: Ատեն ատեն կ'առանձնանար: Իր ցանցառ այցելութիւնը իրմով լուսաւորուած Հօտին ու Եկեղեցիներուն, կենդանի միջօրէին մէջ խաւարումէն նոր ելած արեւին աղբեցութիւնը կ'ընէր: Ա՛յնքան ցանկալի էր Անոր տեսքը. ա՛յնքան պաշտում կար Իրեն համար:

Կրօններու պատմութեան մէջ չեմ յիշեր դէմք մը, տիպար մը, որ անոր չափ յամառած ու յաջողած ըլլայ իր սկզբունքին վրայ, իր հաւատքին

մէջ: Բովանդակ քրիստոնէութեան ՄԱՐԴԻՆ Է Լուսաւորիչ, որովհետեւ իր գործունէութիւնը վիթխարի է. իր առաքելութիւնը դժպիտի անհարթութիւններու մէջ յաջողուած է կատարելապէս. եւ Աւետարանը, Քրիստոսի խօսքը, կրցած է արմատացնել իր իսկ միջոցներով: Այս է պատճառը որ իր գործունէութիւնը շեշտեցի հսկայ, վիթխարի մացումներով եւ ո՛չ թէ բաւերով:

Իրեն պէս սեպուհ՝ լեռը՝ միանձնութեան տենչալի վայրը եղած էր: Այրերը, ծերայերը, սորերը ու քարանձաւները կարծես շատ նեղ էին Լուսաւորի լուսաւոր էութեան: Բացօդեայ, ծառերու շուքին տակ շնչուած կեանքը անուշ կուգար իրեն: Ծիւղ Յիսուսի պէս, Զիթենիներու Լեռը, ձիթենիի ծառերը կը հրապուրէին անոր անպարօյր հոգին: Բայց Սեպուհ Լեռը ձիթենիներով ողողուած չէր: Յորեկուան հովը, գիշերուան զովը, երկինքին բիւրալոյս կազմուածքը, լուսնակին նազանքը՝ ներշնչող, մխիթարող զօրութիւններ են իրապէս. պարտասած մարմիններու համար: Մեծ գործերու մէջ յաջողած մարդը ուրիշ կերպով չի կրնար մխիթարուիլ:

Լուսաւորիչ այդ մարդն էր Սեպուհ լեռին միանձնութեան մէջ: Շա՛տ տարօրինակ կ'երեւայ այդ կեանքը անոնց, որոնք մեծ մարդիկը տարբեր վախճանի մը մէջ տեսնել կ'ուզեն: Այդ կեանքը, սակայն, տարօրինակ չէ՛. իր յաջողուցած գործին պէս աննման է: Եւ արդէն ո՛չ միայն իբր ԼՈՒՍԱՒՈՐԻԶ, այլ մա՛նաւանդ իբր ՄԱՐԴԻՆ ա՛յ՛ Ս. Գրիգորին բոլոր կեանքը աննմանութիւններու հա-

մայիսը մըն է : Այս իրողութիւնն է որ Լուսաւորիչը կը զատէ հասարակ մահկանացուներէն :

Հեռո՛ւ առտնին տաղտուկներէ, հեռո՛ւ քաղքենի աղմուկներէն, Լոյսի Սիւնը կ'առկայծէր Սեպուհի լոյսերուն եւ բոյրերուն մէջ : Աշօթքներու նուիրուած՝ կ'զգար իր մարմինն մահացումը : Անոնք որ ոլորտած են Սեպուհի պէս սարերու վերայ, մայիսի մէջ, կ'ըմբռնեն լեռներուն հմայքը : Բնութիւնը սերտելու համար ամենակարեւոր պէտք մըն է լեռներու կեանքը : Վայրի բուսականութիւն՝ իր բոլոր կողմերով կենդանացած՝ կը տիրէ լանջքիդ խորերը : Չես ուզեր իջնել այդ բարձունքներէն : Վարի կեանքը տափակ, երկրաքարչ կուգայ մարդուն : Տերեւախիտ թեղօշ մը, բարձրաբերձ կաղնի մը, շնորհագեղ գիւնի մը՝ սարաւոյթէ մը աւելի կենսաւէտ, հանդարտիկ բնակարան մը կ'ընծայէ իր հովանիով :

Լուսաւորիչ իր հանգիստը, ըստ աւանդութեան, գիւնի մը շուքին տակ կը գտնէր . Իր յաւիտենական հանգիստն ալ գիւնի փորոգին մէջ գտած էր Ան :

Ո՛վ կրնայ երեւակայել այդ խաղաղիկ նինջը Մեծագործին՝ ծաղկեալ ծերութեան մը պատկառելի եւ վեհաշուք կերպարանքին վրայ եւ այս ամէնքը ծառի մը շուքին տակ :

Հարստութիւն, կալուածք, տուն տեղ, ապարանք, ագարակ, ամէն բան ունէր Ան դաշտահայեաց բլուրին վրայ : Այս չքեղութիւնը, այս ճոխութիւնը՝ Լուսաւորչին համար չէին : Ամէն բան ունէր Լուսաւորիչ, բայց բան մը չունէր՝ Մեծ Ա-

ռաքեալին բացատրութեամբ : Թուշունները ունէին իրենց բոյները, աղուէսները՝ իրենց որջերը . բայց Լուսաւորիչ իր գլուխը դնելու համար որոշ տեղ մը չունէր Յիսուսի պէս : Գիւնի ծառին փորոգը վերջին տեղը եղած էր Անոր եղծանելի մարմինին, երբ իր ունեցածներէն դուրս՝ աշխարհ մը կար, որ պատրաստ էր ասանջական ըլլալու իր Լուսաւորիչին :

Ոչ ոք տեսաւ անոր վերջին վայրկեանը, ո՛չ ոք լսեց անոր կտակը, ո՛չ ոք փակեց Անոր աչքերը : Սարի մարդիկ, հովիւները, լաւ եւս հովիւ մը միայն տեսաւ անշնչացած մարմինը Անոր՝ գիւնին ներքեւ . չյանդգնեցաւ մօտենալ . քարերով պատուար շինեց ծառին շուրջը, որ գիշակեր թռչուններ եւ կենդանիներ ա'լ չմօտենան Անոր :

Հովիւներ . այո՛, միշտ հովիւներ են որ կը վայելեն ամէնէն տենչալի տեսարանը . ըլլայ Բեթղեհէմին գիշերուանը, ըլլայ Սեպուհին ցորեկուանը, ըլլայ նոյն իսկ՝ աւելի նին անցեալի մը մէջ՝ Հովիւ-Մարգարէին տեսածները Սինայի վրայ : Հովուական կենցաղի պարզութեան մէջ խորհրդաւոր հանդիպումներ :

Սեպուհի շինական հովիւը՝ Քաջ Հովուապետը գտած էր : Վաղեց, լուր տուաւ քաղաքին . գրտնուած էին Լուսաւորչին նշխարքը :

Այն ատենէն ի վեր գիւնի ծառը մասնաւոր պատկառանքով մը օժտուեցաւ :

Համէնցիք կը պահեն Արսըճ (= Գիւնի) ին պատկառանքը : Հասարակ ծառի կամ փայտի պէս չեն գործածեր զայն ամէն տեղ : Կը գործածեն պոսիջ (= ջուրի տակառիկ) եւ սիւն եւլն . չինելու, ո-

րովհետեւ Լուսաւորիչը ա՛յդ ծառին փորոգին մէջ վախճանած է: Սիրո՛ւն աւանդութիւն, իմաստաւից զրոյց, ի՛նչ ալ ըլլայ՝ Լուսաւորիչը յիշեցնող պարագայ մը՝ շինական խաւերու մէջ:

Իսկ Սեպուհը, Լուսաւորիչի ամբողջ պատմութիւնը կը մարմնացնէ:

Պլուզ Վարդապետը, Յովհաննէս Երզնկացին, սրբազան թափով մը Ս. Գրոց ամէնէն նշանաւոր լեռներուն վրայ կ'ոստոստէ. քով քովի կը բերէ զանոնք Սեպուհին հետ համեմատելու:

«Լեւիմք ամենայն այսօր ցնծացե՛ք
Ընդ մեծապայծառ փառարն Սեպուհոյ,
Քանզի ի նմա բնակեցաւ
Սուրբն Գրիգորիոս, Սիւն Լուսոյ...:»

Դուն լոյս ես, ո՛վ «վարդ Կարմերփեան»,
Թէեւ «ի փշաբեր» արմատէն ծաղկեցար. բայց՝
ո՛չ Դիհին փորոգը, ո՛չ ալ Մանեայ այրը, ասոնք
չեն Բու շիրիմդ. սիրտերու մէջ կը հանգչիս դուն
ու չե՛ս մեռած: Աննման կեանքդ, աննման գործունէութիւնդ անմահ են Ամենամեծ Լուսաւորիչին՝
Քրիստոսի անունով հիմնած Եկեղեցիիդ մէջ:

Տիպար Հովիւն ես, անվկանդ Քարոզիչը, անխոնջ Վարդապետը, արթուն Հայրապետը. Ծնունդդ ու Մնունդդ համակ լոյս, եւ ԼՈՒՍԱՒՈՐԻ. 2Ը մեր Եկեղեցիին:

Օրհնեա՛լ ըլլայ գործդ. օրհնեա՛լ յիշատակդ ալ:

ԲԱՐԳԷՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

15. ՆՈՒԻՐԱԿԱՆ ԱՒԱՆԴՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Քրիստոսի 995 թուականին (տօմարի ՆԽԴ.ին Հոգեգայտեան տօնի շաբթուն Մուշի Ս. Աղբերիկ վանքը հետզհետէ կը լեցուէր հաւատաւոր ուխտաւորներու բազմութեամբ, որ երթալով կը խորհուէր: Արդէն շէնքը անբաւական էր զանոնք ընդունելու: Վանքին մէջ կը պատասպարուէին հեռաւոր քաղաքներէ ու գաւառներէ հասած ազնուական ընտանիքներ միայն, իսկ ջերմեռանդ ժողովուրդը՝ ինչպէս ամէն տեղ, հոն ալ քացօթեայ կը մնար. բակերուն մէջ՝ քարերուն վրայ, պրուկներուն մէջ՝ կանաչներուն վրայ: Ուխտաւորներ կային հեռու եւ մօտիկ գիւղերէ, դաշտէն ու սարէն: Վանքին վանահայրն էր Տ. Եղիշէ Արքեպիսկոպոս: Ինքն ալ ունէր իր ուխտաւոր հիւրերը, որոնց մէջ ամէնէն աչքառու դէմքն էր՝ մօտիկ թեմի մը Աւագերէցը՝ Տ. Բարիկ քահանան, որ ընտանիքով մէկտեղ ուխտի եկած էր: Արժանայարգ Աւագերէցը հինգ զաւակներ ունեցեր՝ հինգն ալ մեռեր էին: Անպտուղ կը մնար ամուլը: Ժողովուրդը՝ գիտուն թէ անգէտ՝ ամէն այս տեսակ պարագաներուն՝ հոգեկան զգացումներու միջոցաւ՝ սրբութեանց կ'ապաւինի: Սըրբ Աղբերկայ կեանքի փայտին հրաշագործ համբաւը գեղէ գեղ իրենց հասեր էր: Երէցն երեցկիւնը ուխտեր էին, եթէ զաւակ մը ծնանի իրենց Աղբերիկ երթան՝ ու

որդեծնութիւնը հոն տեղի ունենայ, որպէս զի անոր ծնունդը օրհնուի, նուիրագործուի: Անոր համար եկած էին: Երէցկիւնը ծունգ գետին զարկած եւ արու զաւակ մը աշխարհ բերելով նուիրեր էր կեանքի փայտ Ս. Նշանին: Այս ծննդաբերութիւնը ուրախութեամբ ողջունուած էր Տ. Բարիկ երէցի ամէն բարեկամներէն: Տղան հոն մկրտուած էր կնքահայրութեամբ Տէր Եղիշէ եպիսկոպոսին, որ անուանադերեր էր զայն Եղիշէ: Մանուկն ու ծնողք դարձեր էին իրենց տեղը:

Գիւղացիներէն ոմանք իրենց հիւանդները, ցաւագարները կը շարէին Ս. Խաչի անցնելիք ճամբուն վրայ, ոմանք ցորենի օրաները, այգիի բերքերը, ուրիշները՝ տաւարներու, ոչխարներու հօտեր, նախիրներ կը բերէին, որ օրհնուին, որ գերծմնան պատահարէ, ցաւէ-չարէ: Կ'օրհնուէին ամէնքն ալ: Ամէնէն ջերմագին դիմումները տեղի կ'ունենային՝ անպտուղ արնոշներէ եւ ճարճ-եղուն անդամալոյծներէ, առաջինները՝ արհամարհուած կիներու դասէն, եւ երկրորդները՝ մերժուած ընկերակցութենէ՝ իբրեւ անբուժելի ախտավարակներ: Վերջինները՝ հին ժամանակներ՝ չէին պահուիր ժողովրդեան մէջ եւ կ'ուղարկուէին անդամալոյծներու յատուկ վանքերը, որոնցմէ ծանօթ է այժմ Վանի, Տիրամէր Սուրբ Աստուածածնի վանքը: Եւ կնիկները՝ մէկը անիծելու ատեն՝ կ'ըսեն. «Տիրամէր երթա՛ս, Տիրամէր քշու՛իս»: Վաղեմի ինչ գեղեցիկ կարգադրութիւններ եղեր են՝ մանաւանդ կաղերը, կոյրերը, անդամալոյծները, ուրուկները եւ այլն, պատապարելու համար: Մուշի

դաշտին մէջ կայ մինչեւ հիմայ գիւղ մը Ուրուկ-նոց անուն, որ ապաստանարան եղած է ուրուկներու:

Տէր Եղիշէ Սրբազան գեղէ գեղ Մանազկերտ պիտի երթար, նուէր հաւաքելու անոր բարեպաշտ ու փարթամ բնակչութենէն: Հոն էր նաեւ իր սանայր Տ. Բարիկ քահանան, որ արդէն կանխած ու խնդրած էր անոր այցելութիւնը: Տ. Բարիկը եպիսկոպոսէ մը աւելի պատկառելի էր: Իր սերունդէն շատ մը եպիսկոպոսներ առաջ եկեր էին: Կարծողներ կան թէ նշանաւոր եպիսկոպոսի մը սերունդէն ըլլար ինքն ալ: Սրբազանը շարունակեց ճամբան, ամէն տեղ ժողովուրդի հոգեւոր զգացումներուն առարկայ ըլլալով: Հացեաց Լ. գիւղին մնաս բարով ըսեր էր, է՛լ մօտիկ էր Մանազկերտն ալ: Սրբազանը կ'աճապարէր քիչ մը՝ երբ նոյն գիւղացի ծերունի համբայ մը, իր ալեխառ մօրուքով ու 13 մշակներու հետ՝ չոգաւ իր առջեւ: Ինչ որ ըրին, ոտքի չէր ելնար: — «Սուրբ մասունքն ու Սրբազանը խնդիրքս կատարեն» — յետոյ, «40 օրավար արտս երկու տարի է որ պտուղ չի տար, 85 անդամէ բաղկացեալ ընտանիքս ոգեպահիկի կարօտցած է, թո՛ղ օրհնէ արտըս որ պտուղ բերէ»: Եպիսկոպոսը շուարեցաւ, ինչ ըսել, ինչ ընել: — Ծերունին կրկնեց խնդիրը — «Օրհնութեան ջուր կ'ուղեմ»: Եպիսկոպոսը վար իջաւ, ահագին տաշտ մը ջուր բերին, կարդաց եւ Ս. Նշանի պգտիկ խաչով խառնեց եւ օրհնեց ջուրը, որ յետոյ սրսկուեցաւ անբեր արտին մէջ: — Ծերունին արտին արգիւնքին 1/3 ը

Ս. Նշանին նուիրեց: Եպիսկոպոսին կարաւանը վերսկսաւ իր օրհնատարած գնացքը:

Մանազկերտի մայր եկեղեցիին հանդիպակաց՝ հարաւային կողմը կը գտնուէր երկյարկ մանի, քարուկիր ու ընդարձակ շէնք մը, որ արեւելքէն ու արեւմուտքէն շրջանակուած էր երկու քառակուսի բակերով, որոնցմէ մէկը բանջարանոցի յատկացուած էր: Կազմածները համակ՝ բաղկացած էին կոփածոյ սրբատաշ քարերէ: Գեղեցիկ էր մանաւանդ նրբաքանդակ քարերէ շինուած պատշգամբ, որուն առջեւ կը պարզուէր այլադան տուներու շղթայ մը եւ անդին, քիչ մը հեռուէն՝ դալարի ուռիներով եզերուած պատանի Արածանին, որ կամկար կը հոսէր բեղմնաւոր դաշտերու մէջէն:

Այս տունը ծանօթ Տ. Բարիկ Ա. քահանայի բնակարանն էր: Առտուընէ ի վեր, շատ կանուխէն, ոգեւորութիւն մը կը տիրէր տան մէջ: Սպասուհիները, մշակները զբաղուած էին՝ ընդարձակ շէնքին ներսը լուալու, մաքրելու, յարդարելու ու զարդարելու: Ամէնէն շատ զբաղումը խոհանոց-թոնրատունին կողմն էր: Հինգ-վեց օճախներ կը մխային տաքցնելով իրենց վրայ շարուած պղնձէ եւ հողէ պուտուկները, ծափկիկները, եղտանները: Տունն էին Տ. Բարիկը եւ երէցկիւնը որոնք կը հսկէին, մէկը՝ յարդարման, միւսը՝ կերակուրներու պատրաստութեան. — «Երէցկիւն, ա՛յնպէս մը ընես, որ ամօթով չեխնանք Սրբազան կնքահօր առջեւ»: — Տ. Եղիշէ եպիսկոպոսը հացկերոյթի հրաւիրուած էր հոն, առաւօտեայ ճաշը ընելու, ուրիշ հրաւիրեալներու հետ. որովհետեւ Տ. Բա-

րիկը նիւթապէս ալ հարուստ քահանայ էր: Մէկ հատիկ զաւակ մը ծլեր էր — մանկիկն Եղիշէ, որ ծանօթ է մեղի, եւ որ կ'ապրէր ու կը թըփռէր: Թէեւ դեռ օրօրոցին մէջ, սակայն կրնար ոտքի վրայ տալտալ, երերալ: Օրուան զբաղումի շատութեան պատճառով երէցկիւնը օրօրոցն ալ փոխադրած էր թոնրատունը, մօտէն հսկելու իր մէկ ու ճար զաւակին, զոր ամենեւին նեղացնել չէին ուզեր: Բայց տղան հանգիստ չէր քնարանին մէջ, ուրկէ լուսաշխարհ ելլելու իր ամէն օրուան ժամը հասեր էր: Պարապ տեղ մայրը աշխատեցաւ խաբըռտել, չքնացաւ. ուստի քակեց անոր պինտ-բարձը եւ տղան տախտին վրայ սկսաւ խաղալ: Նոր ոճնագնայ մանուկներու համար գոմեջ անուռ եռանիւ սայլակ մը հնարուած է, որով տղան ինքնիրեն կրնայ զբօսնուլ: Մայրը տարած էր զայն խոհանոցին մէկ անկիւնը՝ գնամիկ-գոնելին մօտ: Մանկիկը կը խաղար: Մայրը մօտիկցաւ թոնիրին՝ անկէ հանելու խորոված մը, որ սկսեր էր ձեն-ձերիլ: Նոյն միջոցին տան բոլոր սպասուհիները, մշակները՝ ասդին անդին զանազան ծառայութեամբ զբաղած էին, ոչ ոք կար թոնրատունը, բաց ի երէցկիւնէն, որ յանկարծ վեր կանչուեցաւ, մինակուկ թողլով իր խուժիկը որ առխաղ կեցած էր սայլակին մօտ: Յանկարծ տղան շարժեց գոնելը, որ սկսաւ արագաբար դառնալ ու կը որ շրջան մը ընելով հասաւ թոնիրին մօտ: Դժբախտաբար՝ տղան քեթրելով՝ ցոփնաւ, ու հաւասարակչութիւնը կորսուելով՝ սայլով ինկաւ թոնիրը: Երէցկիւնը խելը թափ ետ եկաւ, կարծես բնազդաբար գու-

չակելով աղէտը: Սիրտը պայթելու աստիճան կը տրոփէր. «Թոնիրը բաց, արեւս մինակ թողուցի, Աստուածն էր աւեր արդեօք...» կը մտմտար: Ներս մտնելով, երբ աղան ու սայլակը չերեւցան՝ աչքախաւար գետին ինկաւ: Թոնիրէն ձերձեր հոտը կը բուրէր: Ոտքի ելաւ եւ դէպ ի թոնիր մէկ վազեց. ու ի՛նչ տեսաւ, սրտապատառը՝ մանկիկը կ'այրէր: Երէցկիւնը նորէն ուշաթափ եղաւ: Նոյն պահուն էր որ վրայ կը հասնէր ծեր սպասուհին Դուխտիկը եւ անմիջապէս կռահելով աղէտը՝ թոնիրէն կը հաներ գործելի (ածխացած) մանկիկը: Զարթաւ մայրը, ինքզինքը կրակը ձգելու վրայ էր՝ երբ Դուխտիկը կեցուց զինք: «Տիկին, Աստուածը կանչէ, նշով օր է, Սրբազանն ու Ս. Նշանը հիւր կուգան, խնայէ՛ այս վանք տանը, մի վրդովիր»: — «Ի՛նչ ընեմ հապա, սա միամօրիս դիակին առջեւը»: — «Համբերել, Աստուծոյ ապաւինիլ»: — Երէցկիւնը գիրկն առաւ անշնչացած մանկիկը մինչ Դուխտիկը վայրկեանաբար ծաղկնոցէն կը հասցնէր փունջը մամուռ Նարդոսի թփեր, որոնցմով պատատեց երախան եւ փաթթեց օրօրոցին մէջ: Կա՛ր, չկար, Աստուած գիտէր. որովհետեւ ամենեւին ձէն ու ձիւն չէր լսուեր անկէ: Իմաստուն սպասուհին՝ օրօրօցը մեծ սրահը փոխադրեց ուր պիտի ընդունուէին հրաւիրեալները: — Ս. Նշանին յանձնենք, է՛լ դեղ-դեղրօնք չհասնիր աւոր, — սրտապնդեց խելայեղ մայրը. զայն ոտքի հանեց, ձիւտ այն պահուն երբ Սրբազանը իր հետեւորդներով կը հասնէր: Խեղճ Տէր Բարիկը բոլորովին անկուման էր անցուղարձէն: Սպասուհին

վեր հանեց տխրամած ու թառամած տիկինը, եւ Սրբազանի աջը համբուրելէ վերջ Ս. Նշանը աւին եւ տարին հանգչեցուցին օրօրոցին մէջ անշունչ պառկած մանուկին վրայ:

Տիկինը՝ հիմայ մոռցած էր աղուն ցաւը, զինքը կ'այրէր աւելի Տ, Բարիկին կրելիք վիշտը, երբ իմանար այս ահուելի արկածը: Մարելիք կուգար վրան, երբ սպասուհին հարկ տեսաւ հեռացնել զայն սրահէն: Երէցկիւնը գնաց, առանձնացաւ՝ աննկարագրելի յուզումներու մէջ, իսկ Դուխտիկը ծունկի չողաւ ճղօրին մօտ. հազար «տիլակ»-ներով Աստուածային այցելութիւն մը կը խնդրէր «գործելի» մանկան բժշկութեան համար:

Այս տեսակ հացկերոյթներու մէջ՝ գինեխումը սովորական էր: Ուրախ էին տէրտէրը եւ հրաւիրեալները: Սրբազանն ալ երբ քիչ մը զուարթացաւ, յիշեց իր սանիկը եւ ուղեց տեսնել: Ծեր Դուխտիկը չլսելու զարկաւ. չուզելով խռովել տուն ու տեղը: Սրբազանը կրկնեց, երեքնեց, բայց ապարդիւն: Տէր Բարիկը վազեց ու երբ ձեռք պիտի երկնցնէր օրօրոցին, սպասուհին էլ զինք չի կրնալով զսպել՝ բարձրաձայն սկսաւ լալ. իրար անցան ամէնքն ալ: Տէրտէրը գրէթէ սառած էր: — Ի՛նչ կայ, ի՛նչ կայ, պօռացին չորեք զիմաց. — Ի՛նչ կայ, աղան թոնիր ինկեր, գործելի դարձեր է. . . ըսաւ ձայն մը, խեղդուկ ու հեծկլտեալ: Երէցկիւն էր: Եպիսկոպոսը անձամբ վազեց օրօրոցին վրայ, կապերը քակած չքակած՝ երախային ձեռքը լսուեցաւ յանկարծ: Մայր ու սպասուհի վրայ վազեցին եւ հիացմամբ տեսան, որ բժշկեալ

եւ կենսագործեալ էր . . . ածխացած ըլլալու քանի մը նշաններ միայն կը մնային փափուկ մարմինին վրայ: — «Ս. Նշանի հրաշքն է» գոչեցին մայրն ու ստնտուն:

— Ս. Խաչի հրաշքն է — կրկնեցին Սրբազանն ու հրաւիրեալները: Է՛լ ամէնքն էլ լցուած հոգեւոր անպատում ուրախութեամբ՝ սկսեցին զիրար շնորհաւորել. հրաշքին աւետիքը՝ բոլոր տղաները օրօրք եղաւ քանի մը վայրկեանի մէջ: Ամէն մարդ հոն կը խուժէր, հոն հասան նաեւ ուրիշ եկեղեցականներ, որոնք նոյնպէս հոգեւոր այցելութեան ելած էին հոն: Յաւերժացնելու համար Ս. Նշանին հրաշալիքը, մագաղաթ առին, արձանագիր կազմեցին, ստորագրելով ու կնքելով, եւ այն օրէն Մանազկերտը Ս. Աղբերիկին հոգեւոր թեմն եղաւ: Ս. Խաչին անունն ալ «Գործել-Յարոյց»: Անբաւ նուէրներ տրուեցան: Երէցկիւնը իր բոլոր զարդերը նուիրեց: Ազնուական տիկին մը իր ոսկի մանեակը կախեց խաչէն: Տ. Բարիկը իր ունեցածին կէսը: Նուիրող նուիրողի եղաւ, ու փառապանծ հռչակուեցաւ Ս. Աղբերիկ-փայտ պատուական:

Տ. Եղիշէ եպիսկոպոսը վերադարձաւ իր վանքը սիրունիկ՝ առօք փառօք, բեռօք ու կառօք ու Ս. Նշան նուիրադործն ալ «խաչերուն խաչը» տիտղոսը ստացաւ:

ԳԵՂԱՄ

16. ԻՄ ԱՂՕԹՔՍ

Տիեզերքիդ հոյակապ ապարանքին մէջ, — քաղաքներ, աշխարհներ Անոր սրահ, Անոր պարտէզ՝ անտառակոխ անտառները վայրենապէս գեղեցիկ, ովկէանը Անոր աւազան, ու երկինք իր ամպերուն գարգմանակով Անոր երդիք՝ ուսկից կը կախուին արծաթ կանթեղները բիւր բիւր լուսաւորներուդ եւ հսկայ ջանք ոսկի արեւիդ, — ես, կորսուած մը, մոռցուած մը, չնչին հիւլէ մը՝ կաթած միլիոններու խաժամութիւն մէջ, պզտիկ, չափազտիկ հանգրուան մը կը փնտռեմ, մարդկային ժըխորէն անջատ խորշ մը կ'ուզեմ, Տէ՛ր, որպէս զի խորանս կանգնեմ հոն, իմ խորանս զղջումի եւ փառաբանութեան, փռուի՛մ առջիդ գետնամած ու ֆեզի խօսելու երանութիւնէս գինովեամ:

Քեզի խօսելու համար պէտք էր սակայն որ որոտումը գողնայի ամպերուդ շփումին, առնէի լեզուն անտառի զուարթ թեւաւորներուդ, հովերուդ սպառնալիքէն խլէի՛ այն մըմունջը հոգեթով զոր գարնան՝ ցորենի զրուխտ հասկերը իրարու կը փսրտան, ու աս բոլորը խառնէի իրար, յօրինելու աղերսի նուագս՝ որ համակ սարսափ ըլլար եւ սարսուռ:

Բարէ՛, հիւանդ է հոգիս, ու ձայնս՝ կերկերուն: Ինչպէս որ տարիներու անխնամ գործածումին մէջ երգեհոնը կը յոգնի ու անոր ստեղնաշա-

ըէն բղխող ներդաշնակ ալիքներու հոսանքին հետ ներսէն՝ ցաւագին հոնդիւններ կը թռին մաշուկ, աւրուկ թեւերու, անանկ ալ՝ տկար, անանկ ալ՝ ցաւոտ պիտի ելլայ ձայնս հիմա :

Յուցո՛ւր ինծի, Աստուած, ապարանքիդ անեղ-րութեանը մէջ կանգուն մը տեղ յատկացո՛ւր ին-ծի, թո՛ղ մութ ըլլայ հոն, ա՛յնքան մութ որ խա-ւարին հետ չփոթուիմ: Հերիք է որ պատառ մը երկինք կայ հոն, եւ ահա սեւի կեանքս ես կը մոռնամ:

Աչքերս կ'ուզեմ վեր առնել, կամարիդ վճիտ կապոյտին եւ Յարդգողիդ կաթին մէջ կ'ուզեմ լուալ զանոնք, բայց չեմ համարձակիր. ատ հօգը լոգանքը չը պիտի տանին բիւրերս, բիւրերս կիր-քոտ, բիւրերս մեղքոտ: Հրաման ըրէ՛ որ լուսա-գունադ պլպլանքը շող ըլլայ, չէ՛ թէ բոց, ու ըսէ՛ ինծի, ի՞նչ կ'ըլլայ, ըսէ՛ ինծի թէ ես ալ կրնամ ձայն ունենալ՝ ինծի պարգեւած կեանքիդ վրայօք համար մը տալու Քեզի: Օ՛հ, կեանքիս այդ համարը, ողորմուկ՝ ինծի լացնելու չափ, ու գթութեամբդ սրբագրուելու չափ անձոռնի:

Ինչ բան որ մինչեւ հիմա չուզեցի ըսել ինծի պէսներուն, — գլխարկ դրած ըլլային անոնք թէ վեղար, — ու ինչ բան որ չկրցայ լսել դեռ ինծի պէսներէն. — Մեղք. է՛հ ուրիշ բառ չունիմ:

Ձեմ ցաւիւր Դաւիթ մը չծնելուս, անիկա շատ մութ խօսեցաւ իր յանցանքները. ու Նարեկացին, այդ գերազանցապէս միսսիկ հոգին, շատ տար-տամ ու շատ ալ խրթին գտայ իր ապաշաւի քերթ-ուածներուն մէջ՝ անծայր, անհատնում, աննման:

Դիտակով ի՞նչ հարկ նայիլ մեղքերուս, կը հաւա-տամ թէ փոքրերը ծնունդ են միշտ անհունապէս մեծերուն, ու մեծերուն քով չկայ պզտիկ մը որ կը ձին հանդէպ նկատուի անկարեւոր, աննշան:

Կը բաւէ՞ միայն, որ Քու անո՛ւնովդ լեց-ւած հասորներ ընեմ բարձ. զանոնք գիշեր ցորեկ քաղելուն մէջ է արդեօք թողութիւնս: « Հակա-ռակ կողմը դարձուր աղօթագիրքդ ու թուէ՛ դէպ ի Անմահութիւն » կը պոռայ ինծի՝ ելլող Դարուն մեծ միտքերէն մէկը: Կը ցնցուիմ այս խոստովա-նութենէն, ինչպէս ամէն բանէ որ ձգմարիտ է:

Տեսա՛յ վրանին սքեմ նետողները, տա վանք քաշողները տեսա՛յ ես: Կեանքէն կանուխ յափ-րացածներ, բախտէն ապտակուածներ ու լքուած-ներ սէրէն՝ կը վխտային անոնց մէջ: Սեւ հագան անոնք՝ հոգիւնին ճերմկցնելու համար, գանկերնին մարմարիոնին ու փսիաթին քսելէն ցաւցուցին ճա-կատնին, ինքզինքնին անա՛նկ հաստ պատերու մէջ բանտեցին ուրիշ աշխարհային ո՛չ մէկ բան կրնայ ներս մտնել. — պատեր, որոնց լուսամուտէն միա-միտ զանգակատունը կ'երեւար միայն եւ հեռու-ներու դաշտանկարն ամայի:

Պէտք է կուրծքը բա՛ց նետուիլ կեանքի կըր-կէսին մէջ՝ ուր մրրիկներ անխուսափելի են. զգա՛լ երակներէդ ներս Փորձութեան եռեւեփը եւ անուշ գինովութիւնը Յանցանքին, ու նո՛յն պահուն « ձո՛գ » գոչել անյողդողդ եւ յետս ընկրկիլ: Աս ալ յորդորն է, խելօքիկ յորդորը՝ մեղքը գործե-լէն վերջ դարձի եկող մարդերուն:

« Ցանկութիւնն անցանէ եւ որդն ոչ մեռանի »:

48. Զաւակ Նոր Գրեանութեան

20

Հանելո՛ւկ. — երբե՛ք: Ըսէ՛, Աստուած իմ թէ սպրդած սխալ մ'է Ս. Գիրքիդ այս տողը, յայտնութեամբ մը համոզէ՛ զիս, որպէս զի կարելի ըլլայ ինծի՝ փոխել թիւը գնացքն այս կեանքիս, եւ որպէս զի աւելի ուժով պլլուիմ հաւատքիս բիւրեղ խոյակին:

«Մեզ փորձութեան մի՛ տանիր»: Տղայ հասկէս ցայսօր, վախու ճամբաները զոր մինակս կտրեցի, եկեղեցին ուր մնացի հիախանդ, ճաշի սեղանին տակ կամ գլուխս մնարին դնելէ առաջ՝ միշտ կանգ եմ առեր Տէրունական աղօթքիդ այս հատուածին առջեւ: Ինչ կերպ աղաչանք է ասիկա՝ չեմ հասկնար: Կեանք ունենալ ու սո՛ւրբ ապրիլ, չքսուի՛լ բնաւ վտանգի ցանցին որ փորձութիւնն ինք է:

Կը նայիմ ետեւ՝ մանկութեանս տարիներուն, որոնց մէջ չէի խնայեր ճանձին կեանքը պատուհանին վրայ, եւ որոնց մէջ թուղթ պատուելու չափ զբօսալի էր ինծի՝ թեւերը փրցնելը ծաղիկներուն վրայ թռչտող խեղճ թիթեռնիկին:

Կը նայիմ ետեւ՝ պատանութեանս խենթ օրերուն՝ ուր սիրտեր խոցած եմ կեղծիքով, եւ ուր սուտ խօսիլս հնարք նկատած եմ եւ յաջողիս՝ մրցանակ:

Այդ օրերէն իբր կտակ՝ միտքս պահած ունի ցաւագին յիշատակներ: Ինէ փախչող զուարթութիւնս փոթեր չինեց դէմքիս վրայ, ճակտիս վերեւ ակօսներ պեղեց, ու աւելի քան երբեք սգացի ես իմ մէջս՝ այն անանուն, այն ահաւոր չգիտեմ ինչը որուն խիղճ կ'ըսեն: Ատիկա մեծցաւ,

ծառացաւ ներսիդիս, ու տեսայ անոր տիրապետող զօրութիւնը, որ շեղ մէկ քայլիս կը նայէր՝ էութիւնս ցնցելու, որ «մեղք ես» կ'ըսէր ցած ձայնով մը՝ երբ ինքզինքիս ընէի. որ «մի՛» կ'աղաղակէր՝ երբ ուրիշին ընել ուզէի:

Ներէ՛, Աստուած, մանաւանդ ա՛յն մեղքերու շորս գիտութեամբ գործեցի: Խղճմտանքիս չարչարանքը կը բաւէ անոնց:

Վիժած, անարգ երջանկութիւններու հասնելու համար կամ ստոր շահերու առթիւ տարուեցայ Քու Անունդ կրկնելու: Անանկներու՝ որոնց դիմաց ինծի կը մնար յիսուսեան վեհութիւն մը ցուցնել՝ հայհոյեցի, անէծքի շանթ մխեցի անոնց կրքովքին՝ որոնց ներում վայել էր. բռուցքս վեր առի, երբ բախտը ժանիքով երեւցաւ դէմքիս: Ըրի, ու կը զղջամ: Անոնք որ հաւտացին եւ անոնք որ կոպտութիւնս տարին՝ իրաւ որ երջանիկ են, քան թէ ես՝ իմ ներքին դատաստանիս առջեւ...:

«Իրիկուան սպասէ օրդ գովելու համար, մահուան սպասէ կեանքդ գովելու համար»: Ամէն արշալոյս որ իրիկունին դիմէ՝ տիրութիւն մը կ'իյնայ վրաս: Տուներու մէջ երբ լամբաները սկսին վառիլ, կը տեսնամ յոյսիս կանգեղը որ կը մարի: Օրս ինչո՞ւ չէի անցուցած պարտականութեանս լրումով կամ գլխութեան գործով մը՝ զոր առիթը դիմացս ալ հանած էր: Այնպէս որ, Տէր, անըստոյգ սարսափով մը լեցուած՝ կը նայիմ մեծ Հանգիստիս, որովհետեւ ներքողի վանկ մը չունիմ անցուցած կեանքիս համար:

Քու Շնորհէդ ցօղ մը՝ չո՛ղ մը Քու Սէրէդ՝ եւ անսպառ Բարութենէդ մէ՛կ չիթ մը կաթեցուր վրաս, որպէս զի ըլլամ ինչ որ կ'երազեմ, եւ ունենամ վայելքը՝ ինկածներուն օգնելու: Ժամանակիդ անսահման փաթոյթէն քակէ՛ ինծի կաթ մը միջոց, աստենականին խրախճանքէն դեռ մի վռնտեր զիս, Տէ՛ր: Արտոյտներուն եւ աքլորնեներուն հետ պիտի ելլամ փառաբանել այդ նոր կեանքս՝ որուն առաւօտը արեւոտ էր ու գիշերը անամպ: Իրիկունքները՝ փախչող, մեռնող լոյսերուդ առջին, աչքս սեւեռած հորիզոնի նուազ ճաճանչներուդ վրայ, պիտի ունենամ հոգիի այն անդորրութիւնը որ ինծի «Լոյս զուարթ»ը պիտի երգել տայ սիրտիս խորերէն՝ պաշտումի եւ հիացումի անձայն երաժշտութեամբ մը:

Քու Անունիդ մէջէն հովերը կ'երգեն, Ենովա կոչուիս Դուն թէ Ալլահ:

Յիշէ՛ ապաշխարողիս ձայնը ամէն անգամ որ գիշեր ատեն գորտեր եղտիւրներու մէջ կրկան:

Եւ ամէ՛ն անգամ որ դրօշի սպիտակ լեզու մը կայմերուն ծայրը ծածանի, ամէ՛ն անգամ որ աղկիոններ բանան իրենց թեւերը շուշան՝ ծովերուդ եւ երկինքներուդ գեղակապոյտ տարածութեանը մէջ, յիշէ՛, Աստուած, հոգիները անոնց՝ որ զղջացին ու մաքրուեցան իրենց մեղքի սեւութենէն:

Յ Է Ո Դ Ի Կ

Թ. ՀԱՐՏԱՍԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

ճարտասանութիւնը կամ հոեհոսութիւնը լաւ խօսելու եւ ո՛ր եւ է խնդրի մը մասին ուրիշը համոզելու արուեստն է: Այսպէս սահմանած են զայն Կուինսիփիանոսէն, Արիստոսէլէն սկսեալ՝ մինչեւ մեր օրերու ճարտասանները: Այսպէս, մինչդեռ հոեհոսութիւնը արուեստ մըն է, պերճախօսութիւնը լաւ խօսելու բնածին յատկութիւնն է: Արիստոսէլ ճարտասանութիւնը երեք բնդհանուր եւ մեծ ճիւղերու կը բաժնէ. — 1. — Ապացուցական կամ Կացրդական, 2. — Բաղխոհական եւ 3. — Ասեմական: Ապացուցական կամ Կացրդական ճարտասանութիւնը ո՛ր եւ է բանի մը պարտաւր կամ գովեսք կ'ընէ. հետեւաբար, ապացուցական կամ կացրդական ճառեր են ներբողեանը, դամբանականները, ծնունդի կամ հարսնիքի կամ շնորհակալութեան կամ շնորհաւորութեան համար արտասանուած խօսքերը: Բաղխոհական ճարտասանութեան նպատակն է մէկը համոզել օգտակարին համար եւ զայն խորհեցնել վնասակարէն՝ հետեւաբար բաղխոհական ճարտասանութեան մաս կը կազմեն բոլոր խրատական եւ յորդորական ճառերը, եւ ամեն անոնք՝ որոնցմով գեղեցիկ բան մը կը սորվեցուի ունկնդիրներուն: Իսկ ասեմական ճարտասանութիւնն է ամբողջութիւնը ամբաստանութեան կամ ջատագովութեան ճառերուն, որոնք, բնակա-

նաբար, ամենեն աւելի, կը գործածուին դասա-
րաններու մէջ, դասաւորներուն առջեւ, ամբաս-
տանուած մը պատշապանելու կամ հասուցում պա-
հանջելու համար: Հետեւաբար, փաստաբանները
ամենեն աւելի կ'ուսումնասիրեն հոեհորութեան
այս ճիւղը, որ այնքան դժուարին է բայց այնքան
ալ կարեւոր: Ճարտասան մը նարտասանութեան
այս երեք ճիւղերուն մէջ միեւնոյն կերպով չի խօ-
սիր. կացրդական եւ բաղխոհական նաոերուն
մէջ աւելի կը ջանայ կամֆերն ու խիղճը յուզել
իր ունկնդիրներուն, որովհետեւ ա՛հ պէտք է. իսկ
ասեմական նաոի մը մէջ կը ջանայ փաստեր ալ
առաջ բերել, որովհետեւ հոն ստիպուած է միտքերը
հաւանեցնել իր ըսածներուն: Ճառ մը, ի՛նչ տե-
սակի որ ալ վերաբերի, վեց մասեր կը պարունակէ
միտք, որոնք, ընդունուած եւ նուիրագործուած
բառերով կը կոչուին. — յառաջաբան, առաջար-
կութիւն, պատմութիւն, ցուցում, յորդոր եւ վեր-
ջաբան: Յառաջաբանով նարտասանը իր ունկն-
դիրներուն միտքը կը պատրաստէ խօսելիք ճիւղին.
առաջարկութեան մէջ երեւան կը բերէ այն զանա-
զան խնդիրները որոնց վրայ պիտի խօսի, կը բաժ-
նէ զանոնք կարգաւ: Յետոյ պատմութիւնը ըսուած
մասին մէջ նշմարտէն ու յսակօրէն կ'ըսէ բոլոր
ըսելիքները, զորս ցուցումին մէջ փաստաբանու-
թեամբ կը հերքէ կամ կը հաստատէ. յետոյ կը յոր-
դորէ ունկնդիրները՝ շարժելով անոնց սիրտն ու
կիրքերը եւ վերջապէս կ'աւարտէ նաոը՝ մերք հա-
մառօտ հաղուածը ընելով ամբողջ ըսածներուն,
մերք այնպէս յուզումնալից լուրքեան մը մէջ ձը-

գելով ներկաները: Ճարտասանութեան մէջ մեծ
կարեւորութիւն ունին ձայնին ելեւեջները, ձեռքի,
զլխու եւ աչքի շարժումները, արտասանութեան
յսակութիւնը որոնց գեղեցկութենէն կախում ունի,
բերեւս ամենեն աւելի, արտասանուած նաոին յա-
ջողութիւնը:

Մեր մէջ, հին ասեմ, բաւական հանճարեղ
հոեհորներ գոյութիւն ունեցած են. Պրոյերեսիոս
Հայկազն եւ Դաւիթ Անյաղը այս մասին անմո-
ռանալի անուններ քողած են, ոչ միայն մեր՝ այլ
եւ Յոյներուն մէջ, որովհետեւ Աթենք ու Քիւզան-
դիոն ալ մասնակից եղած են անոնց նարտաս-
անական տաղանդին վայելքին: Յետոյ՝ տակաւ՝ նար-
տասանութիւնը մեր մէջ սկսաւ սահմանափակուիլ
սոսկ սրբազան բեմբասացութեան մէջ: Սրբազան
կամ կրօնական բեմբասացութիւնը այն է զոր ե-
կեղեցիին բեմէն կրօնաւորներ կը խօսին ժողո-
վուրդին: Այսօր, իրապէս նարտասան ու պերճա-
խօս անուան արժանի անձեր չունինք դժբախ-
տաբար:

1. ԷՄԻԼ ԶՕԼԱՅԻ ԴԱՄԲԱՆԱԿԱՆԸ

ԱԼԵՔՍԱՆՍՏԵԻ ԴԱՄԲԱՆԻՆ ԱՌՋԵԻ

Չեռքերս պսակներով լեցուն են եւ անթիւ անհամար ծաղկներ ունիմ զնելու համար այս շիրմին վրայ, ուր պիտի քնանայ Ալֆոնս Տոտէ, սիրուած բարեկամը, մեծ մատենագիրը, մեծ վիպասանը զոր կ'ողբայ Փրանսական հայրենիքը:

Սա՛ առաջին ծաղիկները բերուած են ամէն անոնցմէ, որոնք զինքը ճանչցան, իրեն մօտեցան, որոնք ապրեցան իր եղբայրական մտերմութեան մէջ: Եւ անոնցմէ շատերը հեռուէն կուգան, երեսուն տարիներէ աւելի՝ անամպ, անմռայլ բարեկամութենէ մը. նուազ հեռաւորներ ալ կան, արդիներ ալ կան, վասն զի Տոտէ ամէն օր սիրտեր կը նուաճէր. զինքը սիրողներուն ալիքը հետզհետէ ստուարացաւ իր գոյութեան մէկ ծայրէն միւսը՝ կարծես մինչեւ հոս արքայական թափօր մը ձեւացնելու իրեն համար: Սա միւս ծաղիկները բերած են իր աղնիւ ընթերցողները, որոնք պաշտօն տուին ինծի զանոնք իրեն տալու: Անոնց խուրճը անհուն է, որ կուգայ մարդոց հիացումէն եւ խանդավառութենէն ա՛յն պատանիներուն՝ որոնց իմացականութիւնը կը բացուի կեանքին առջեւ, սիրատարփութենէն՝ կիներուն որոնք սարսուացին, լացին՝ գգուանքի եւ գորովի ա՛յնքան էջերու վրայ: Ամբողջ հիացած ժողովուրդ մը կայ ետեւս,

որ կը բերէ իր յուզումը, իր լայնցած եւ կախարհուած հոգիին շնորհակալիքը: Եւ այս բրաբրինները, վերջապէս, սա՛ ծաղիկները եւ սա անմահ, ունակ դաւարիները կը զրկեն իր համարողները, մատենագիրները, նաեւ ամէն անոնք որ այս աշմատենագիրները, նաեւ ամէն անոնք որ այս աշխարհիս մէջ արիտուրներ կը բաշխեն, տէրերը եւ խաւարները, որոնց պաշտօնն է պատուել ազգը՝ մեծ մարդերը: Տաղանդը, հանճարը չի մեծնար ո՛չ պատիւներով, ո՛չ ճամարտակութիւններով: Չայն տօնել՝ մինչեւ իսկ մահուան ատեն՝ ողջամիտ գործ մը կատարել է միայն ժողովուրդին փառքին համար, ուր փարոսի մը պէս վառեցաւ ան:

Տոտէ եղած է ինչ որ ամէնէն աւելի հազուադիւտ, ամէնէն աւելի սիրուն, ամէնէն աւելի անմահ կայ գրականութեան մը մէջ. պատուական եւ զօրաւոր քնատիպ հանճար մը, կեանքին ձօնն իսկ. զգալ եւ զգացնել անձնական ա՛յնպիսի ուժեղութեամբ մը, որ իր գրած ամէնէն դոյզն էջերն անգամ իր հոգիին թրթռացումը պիտի պահեն մինչեւ մեր շեղուին վախճանը: Եւ ասոր համար էր որ եղաւ էակներու ստեղծագործող մը, վասն զի անոնց շունչ կուտար, կը կենդանացնէր զանոնք եւ կը շարժէր կենսառատ մթնոլորտի մը մէջ: Աշխարհի ամէն կողմերը զաւակներ ունի Տոտէ, միս ու ոսկոր ունեցող ճշմարիտ զաւակներ՝ ծնած իր գրական ամենակարողութենէն, զորս կ'արմկենք մայրերուն վրայ, զորս կը ճանչնանք եւ որոնց անունը կուտանք: Եւ վիպասանի մը համար ասկէ աւելի մեծ փառք, ասկէ աւելի փայլուն եւ տեւական յաղթանակ չի՛ կրնար ըլլալ:

Եթէ ես ընտրուեցայ տալու համար հոս Տօտէի յարգանք մը՝ բացարձակ, վերջնական, միակ ազդակով մը, ուր իմ բոլոր անձն երեւար՝ ոչ թէ միայն անոր համար է որ իր ընկերը եւ բարեկամը եղած եմ, եւ այնքան տարի քով քովի ապրած եմ իր հետ, այլ մասնաւանդ — վասն զի վկայ մըն եմ, վերջին վկայ մը որ կրնայ ըսել ինչ որ կը խորհէինք իր գործին վրայ մենք ամէնքս՝ որոնց գործերը մեծցած են իրենին մօտ։ Ախոյեաններ, ա՛հ, այո՛, վասն զի ամէնքս միեւնոյն գաղափարները չունէինք, երբեք մէկ վաշտի մէջ ծառայած չենք։ Այլ սակայն բարի նիշակակիցներ էինք եւ յստակատե՛ս՝ մեզմէ իւրաքանչիւրին թողուով իր փառքին օրինաւոր բաժինը։

Եւ Տօտէ միշտ մեզի համար եղաւ ամէնէն անկախ միտքը, բանաձեւներէ ամէնէն աւելի զերծ միտքը, իրողութիւններու առջեւ ամէնէն աւելի պարկեշտ միտքը։ Արդէն ուրիշ տեղ ըսած եմ, յարգալից իրապաշտը եղաւ միջին ճշմարտութեան, զոր կը կենդանացնէր միայն իր գործովն ու երգիծանքին անցամաքելի հոսանքովը, մինչդեռ մենք առաւել կամ նուազ ծպտեալ քնարերգակներ էինք վիպական դպրոցէն սերած։ Անոր յաւիտենական արժանիքը պիտի ըլլայ խոնարհներուն արգահատող սէրը, անմիտները եւ չարերը հալածող յազթական ծիծաղը — այնքան բարութիւն եւ այնքան արդար երգիծանք սարսուռն մարդկութեամբ մը կը ջրդեղեն իր գիրքերէն իւրաքանչիւրը։

Հոս ըսել իր կեանքը՝ միթէ ամէն մարդ չի՞ գիտեր զայն։ Խօսիլ իր բազմաթիւ գործերուն վը-

յայ՝ միթէ ամէն յիշողութիւններու մէջ չէ՞ն առնուի։ Գրած է քսան հրաշակերտներ։ Սափօի մէջ կայ անմարելի կիրքով լեցուն տրտունջ մը, որ սէրը պիտի զօղանջէ Երգ Երգոցին եւ Մանոն Լեսկոյի չափ։ Նապապին, Նուսա Ռուսկասանին մէջ էջեր կան, որոնք հիանալի պատկերներ, կեանքոտ ստեղծումներ են, անկորնչելի մեր մատենագրութեան մէջ։ Իր վէպերէն մէկ քանինքը մահաւանդ պիտի մնան բացարձակ հրաշալիքներ, մարգարէ պիտի մնան բացարձակ հրաշալիքներ, թանկագին մետաղի գրիտներու փափկութեամբ, թանկագին մետաղի հաստատութեամբ, որ անշուշտ դասական պիտի հաստատութեամբ, որ անշուշտ դասական պիտի ըլլան կատարեալ օրինակներու իմաստով։ Եւ այս իրողութիւնը միշտ կը պատահի. երբ դամբանը բացուի, կը տեսնուի թէ հիացումը ի զուր մեծ եղաւ ողջ մատենագիրի մը համար, թէ բնաւ պէտք եղածին պէս սքանչացում պատճառած չէ ան. մեռած մատենագիրը բարձրացնելու հարկը կ'ըզայ մարդ։ Կորուստը այնքան մեծ, ամայութիւնը յանկարծ այնքան բերանաբաց, որ կարծես ո՛ր եւ է ծնելիք մատենագիր չպիտի կրնայ լեցնել զայն։ Եթէ ստիպուած ըլլայի վերջնական տեղ մը նշանակել Տօտէին, պիտի ըսէի թէ կը գտնուի առաջին կարգին մէջ այն նուիրական փաղանգին, որ ճշմարտութեան բարեւոք պատերազմը պատերազմեցաւ՝ թի՛. դարուն այս երկրորդ կիսուն մէջ։ Այս դարուն փառքը պիտի ըլլայ դէպ ի ճշմարտութիւն քաղելը այնպիսի հսկայական աշխատութեամբ զոր աշխարհ երբեք կատարած ըլլայ։

Եւ Տօտէ մեր ամէնուն հետ գտնուեցաւ, ամէնէն քաջասիրտներուն, ամէնէն համարձակներուն

մէջ, վասն զի պէտք չէ սխալիլ թէ իր գործը հրապոյրի եւ քաղցրութեան կողմէ մէկ եղաւ ա՛յն գործերէն՝ որոնք ամէնէն աւելի բարձր ձայնով արձակեցին արգահատանքի ճիշդ, արդարութեան ճիշդ: Տօտէի գործը ասկէ վերջը մասն է այն ընդարձակ խուզարկութեան զոր պիտի շարունակէ մեր սերունդը. այդ գործը պիտի մնայ իբրեւ վճռական հաւաստիք մը, ամուր եւ տրամաբանական շարքը ընկերական վաւերագրերուն, զորս թողուցին Սթանտալ եւ Պալզաք, Ֆլուպէռ եւ Կոնքուռները:

Եւ քանի որ այս մեծանուն երէցներուն անունը տուի, թոյլ կուտա՞ն ինծի, սիրելի Լէօնս, (Տօտէի դաւակը) դուն՝ զոր տեսայ գրէթէ օրրանին մէջ, դուն՝ այնքան մատղաշ տակաւին եւ փառաւոր արդէն՝ թոյլ կուտա՞ն ինծի որ քու փոքրիկ մանկութենէդ յիշատակ մը յիշեմ: Արդէն սկսած էր փթթիլ խանդավառ երեւակայութիւնդ, եւ երբ Մեծն Ֆլուպէռ, աղնիւն Կոնքուռ հասակագեղ, սիգածեմ գնացքով ձեր տունը ընտանի, բարեկամական եւ անուշիկ սեղանի պիտի նստէին, մանկական հիացկոտ աչքերովդ զանոնք կը դիտէիր, եւ ցած ձայնով հայրիկիդ կը հարցնէիր. «Հսկանե՞ր են ասոնք». որպէս թէ հեռաւոր եւ հրաշալի դաւառէ մը դիւցազներ եկած ցամաք ելած էին հոն: Եւ իրաւցնէ հսկաներ, ճշմարտութեան եւ գեղեցկութեան գործաւորներ էին, եւ այդ հսկաները գտնելու կ'երթայ հիմա հայրիկդ գերեզմանին մէջ, ինքն ալ անոնց չափ մեծ, կատարած գործովը միեւնոյն հասակէն, միեւնոյն եղ-

բայրութեան, միեւնոյն փառքին մէջ պառկելու համար: Չորս եղբայր էինք մենք, երեքը արդէն մեկնեցան, եւ ես մինակ կը մնամ:

Քեզ համբուրեմ, սիրելի Լէօնս, թէ՛ իմ տեղս եւ թէ՛ անոնց տեղը՝ որ ոչ եւս են. քեզի կը յանձնեմ համբուրել Լիւսիէն եղբայրդ, էտմէ քոյրիկդ, ըսել սքանչելի մայրիկիդ, որ խորհրդական է եւ ներշնչող, թէ իր արցունքները մերիններն են, թէ այս անհուն բազմահոծ ամբոխը իր արցունքները կուլայ: Վշտաբեկ սիրտեր կան միայն հոս:

Փրանսական հայրենիքը կորսնցուց իր փառքերէն մէկը, եւ թող վերջապէս քնանայ իր անմահութեան բարի քունը բազմավաստակ մատենագիրը, տառապեալ մարդը, հանձարով եւ վիշտով երկու անգամ օծուած եղբայրս:

2. ԴԱՄԲԱՆԱԿԱՆ

ԱԿԵՏԻՔ ՂՈՒԿԱՍԵԱՆԻ (*)

«Ես եկի զի գլխանս ունիցիս»:

«Սրբազնագոյն Հայրապետիս հրամանով ինձ կը վիճակուի այսօր խօսք մի ասել՝ իբրեւ երախտագիտական անոյշ խունկ Հայ բարեգործի անմեռ յիշատակին: Ծունկի կուգամ տիրոջս հրամանի առջեւ, կը խոնարհիմ բարեգործութեան սուրբ դադափարի առջեւ ու թուլիկ թոթովանքով կ'ար-

*) Արեւելեան հայերէնէն նմոյշ մը ունենալու համար, այս զամբանականին լեզուն անփոփոխ կը պահենք:

տայայտեմ այն հիացմունքը, որոնք կը ծփծփան եկեղեցական Հայրերուս կրծքի ներքեւ:

«Բրիստոնհայ Հայ եղբայրներ, դուք ամէնքդ սուգ կը կապէք Աւետիք Առկասեանի մահուան շուրջը, իսկ ես կը հիանամ անոր դադաղի առաջ: Դուք եկած էք սեւ հողերու անլոյս ծոցն ուղարկելու նորան. ես նորա փառաւոր վերածնութիւնը կը տեսնեմ: Դուք նորա կեանքի փառաւոր վերջալոյսն ողջունելու եկաք, ես այդ վերջալոյսի մէջէն նոր կեանքի բոցավառ արշալոյսը կը տեսնեմ ու կ'ողջունեմ: Եւ այս մահուան պատճառած մեր կարճատեւ վշտի մ'իշխն ամպերը շուտով պիտի ցրուին ձեր ձակտէն ու դուք ամէնքդ՝ ժպտուն աչքերով, այս նոր կեանքը պիտի աւետէք ինձ հետ միասին: Կեանք՝ կեալ, մնալ ասել է, յարատեւ լինել աշխարհիս վերայ, սրտերի աշխարհում. մարմինը չի' մնայ, բայց միայն մարմինը չէ՛ ամբողջ մարդը. հոգին, միտքը, սիրտը, ձգտումները, հաւատքը, յոյսը, սէրը, որոց պսակը քարեգործի մասներով է հիւսւում, անմահ կը մընան: Այս իմաստով՝ մեռնիլ ընդ միշտ եւ կամ ապրիլ յաւիտեան, մարդուց՝ իրենից կախուած է: Չէ՛ք հաւատար. զնանք չըջելու աշխարհի գերեզմաննոցներ ու տեսնենք թէ ինչպէս հաւատար ու նման ծնուած մարդիկ անհաւատար ու աննման մեռած են: Ահա՛, մի շարք կարճ ու երկայն գերեզմաններ, ականջ կախեցէք այս տապանաքարերու վերայ. նոցա տակից եւ ոչ մի ձայն: Ո՞ք են յաւիտեանական մոռացութեան դրուած այդ լուռ քարերու տակ պառկածներ, նոքա, որոց կեանքը ոչ չարիք, ոչ բարիք արտադրեց. ապրեցան լոկ իրենց համար. ապրեցան համր, մեռան ու համր մնացին: Նոցա յիշատակի վերայ ոչ սիրոյ արցունք, ոչ վշտի չիթ, ոչ անէծքի տարափ տեղաց:

«Աչքերնիդ վեր վերուցէք այն կողմ. այն ինչ չիրիմներ են, որոց վերայ նզովքի փուշ է բուսած օրհնութեան վարդերու փոխանակ. եւ ո՞ք են այն պատառատուն հանդերձներով՝ բոկոտն, հերարձակ աղքատներ, որ մարմնացեալ անգթութիւն դարձած քարեր կը նետեն այն գերեզմաններու վրայ, որոց վերայ օրհնութեան խունկ չի մխայ, լուցած մոմեր չեն վառի, որոց մէջէն լոյս չի գար: Այդ այն քրիստոնէից գերեզմաններն են, որոնք իրենց կենդանութեան ժամանակ այլոց արցունքով գծեցին կեանքի ձանապարհը օրօրոցից մինչեւ գերեզման: Արդար զայրոյթի մի թնդիւնով դուն էլ աւամայից մի քար ես նետում այն քարալոյսի վերայ, որի տակը չար մարդու նշխարքն են դրուած եւ երեսդ շուռ տալով խոյս ես տալիս այդ գերեզմանից:

«Ահա ուրիշ գերեզմաններ, բայց խօսուն՝ անլուռ ցյաւիտեան: Գործուած բարիքները դոցա վերայ ծլել՝ ծառ են դարձել, սաղարթ կապել ու հովանաւորել նոցա չիրիմն ու դամբարան. մշտական այցելուներին խունկն ու աղօթքը, օրհնութիւն ու մոմ լոյս կ'տան, փայլ կ'տան այն ամէն յիշատակին, որի վերայ յետնորդներին սէրն է իջնում երկնից մաքուր ցօղի նման: Այդ գերեզմանների տակէն ձայն կ'գայ, կ'քաջալերէ, կ'խրախուսէ և կ'օրհնէ ուխտաւոր յետնորդներուն դարերով եւ

իւր կեանքը կը շարունակէ։ Նոքա կ'ապրին, կեանք ունին, չեն մեռած։ Նման խօսուեն գերեզմաններ են արժանաւորների, սուրբերի, բարեգործների ձայնը գրքերի ծալքերում, այդ ձայներով ապագայ սերունդները կը դաստիարակուին։

«Այս տեսակ գերեզմաններու առջեւ հիացմունքով լցւում է սիրտդ եւ ինքդ քեզ բացազանչում ես՝ «Ընտիր մահ, որ բիւր անգամ գերազանց ես ապարդիւն փառադուրկ կեանքից։» Այս գերեզմանների քովն ես միայն հասկանում երկնաւոր Վարդապետի անսուտ խօսքը թէ, «Ես եկայ, որ կեանք ունենաք, որ չմեռնիք։» Եւ չմեռան բարոյական արիները, հանճարները, բարեգործները. մէկն իւր շնորհքով, մէկն իւր առատաձեռնութեամբ անմեռ կեանք շահեցան, խօսուեն ու խրատական գերեզմանները։ Ի գո՛ւճ, ի գո՛ւճ այդ շիրիմներուն առջեւ, համբոյր սեւ հողերուն ու դամբարանին։ Այս տեսակ երանելի գերեզմաններին թիւն այսօր մէկով կ'աւելնայ։

«Երբ մարմնի մահը կ'գայ եւ մարդու լեզուն բերնին մէջ կը քարանայ, այնուհետեւ գործերը, ոգին, գաղափարները պերճախօս կը դառնան։ Աւետիք Ղուկասեանցի գործերն այսօր լեզու կ'առնեն ու իր փառքը կը պատմեն։ Եսնք նոցա։

«Հայ նահապետական ընտանիքի հարազատ զաւակ լինելով՝ իր սիրտը խնկաման մ'էր չինել, ուր հաւատքն է բուրել Հայ. Եկեղեցու Սրբազան բեմի առաջ. այդ հաւատքը, այդ սէրը մարմնաւորում են այսօր։ Իր քրտանց վաստակից նա կտակում է Ս. Էջմիածնին 60,000 ռուբլի դրամ, որի

տոկոսով բարձրագոյն կրթութիւն պիտի ստանան նոյս Եկեղեցու նուիրուելու պատրաստակամութեամբ կրօնաւորներ։ Ինչ հրաշալի միտք մեզ խղճող հզօր կարիքի առաջ. Ս. Լուսաւորչի ձեռքով վառւած հոգեւորութեան խարոյկ մ'. կայ Ս. Էջմիածնի Սրբազան տաճարում, որոյ մէջէն պահպան հրեշտակը կայծ է վերցնել մըշտ, մօտեցուցել ընտիր կրօնաւորներու շրթունքներին եւ ուղարկել նոցա ցաք ու ցրիւ Հայոց տներ, սիրտեր վառելու՝ հաւատի, սիրոյ համբաշխութեան կտակով։ Աշխարհի բուքերու եւ անձրեւներու առաջ՝ այդ խարոյկը նսեմացաւ, փոքրացաւ։ Ոգեւորութեան այս սուրբ կրակը բորբոքելու կուգայ իր անմոռաց կտակով Ղուկասեան Աւետիքը։ Մեր խնկելի տաճարը թող օրհնէ նորա գործն ու յիշատակ։

«Աւետիք Ղուկասեան Սրբազան Կաթողիկոսին տրամադրութեան տակ կը դնէ նաեւ 5 հազար ռուբլի, կարօտեալներին համար։ Ն. Ս. Օծութիւնը թող օրհնէ սորա գործն ու յիշատակ։ Ղուկասեան Աւետիք օգնութեան կը հասնի եւ այնտեղ, 10,000 ռուբլի կը թողու Պարսկաստանի Հայոց վարժարաններուն։ Մայրենի դաստիարակութեան անձնուէր մշակներ թող օրհնեն սորա գործն ու յիշատակ։

«Բարի քրիստոնէի սիրտով Աւետիք Ղուկասեանը կը սիրէր նաեւ Ս. Երուսաղէմի Հայոց Վանքը, ուր երկնաւոր Վարդապետին Ս. Ոտքերն են կոխել։ Այդ վանքին նուէր կ'տայ 5,000 ռուբլի. Երուսաղէմի Հայոց Վանքի սրբակրօն միա-

բանները թող օրհնեն սորա գործն ու յիշատակ՝ Աւետիք Ղուկասեան ի կենդանւոյն թանգարան չինեց, ուր պիտի պահուին գրականութեան փայլուն մնացորդներ. իսկ այդ թանգարանը պահպանելու եւ զանազան կերպով արդիւնաւորելու համար 25,000 ռուբլի թողած է. մեր գրականութիւնը սիրող անձինք թող օրհնեն սորա գործերն ու յիշատակ:

«Անկարող եմ թուել կտակին բոլոր կէտերն՝ որոց համար կտակած է այս Հայ բարեգործն ընդամէնը 133,000 ռուբլի: Անկարող եմ ըսել կտակին ամէնէն բանաստեղծական, ամէնէն սքանչելի կտորի մասին. այդ Ղուկասեանի կարգադրութիւնն է միակ զաւակի՝ դստեր համար, որուն վրայ լռելն է խոհեմութիւն: Այստեղ ճշմարիտ Հայ մարդու եւ ընտիր հօր հոգին իր ամբողջ փայլովն է հանդէս գալիս: Այստեղ հարազատին սէրը նսեմանում է նոյն իսկ հայրենի տաճարի եւ բարեկեցութեան սիրոյ առջեւ: Ակամայից՝ միտքս կ'գայ Ս. Գիրքից Աբրահամի հաւանական աղօթքն երբ իր միակ որդին զոհ կ'տար իր պապերուն Աստուծուն. «Իմ պապերուս արդար Աստուած, որ զիս հանեցիր Քանանացւոց աշխարհէն, օտարներից անխառն պահեցիր, որ առաւել սիրելի դարձուցիր ինծի համար իմ պանդխտութիւնը, իմ բնակութեան փոքրիկ վայրը՝ քան օտարի շացուցիչ փառքը, քեզ, քեզ նուէր եմ բերում աշխարհիս ամէնէն թանկ բանը՝ միակ զաւակս»: Ինչ անուշ կ'գայ այս ձայնն իմ ականջիս, երբ Հայ մանկանց ձայնն օտար թովիչ ձայներու վար-

ժուեցաւ, աչքն օտար փայլերով շլացաւ. երբ օտար անապատներում թափառուն զաւակներ գերազանց համարուեցան հայրենի տաճարից մեր պապերուն հաւատին, իրենց հարց համար: Հայ եկեղեցւոյ անուան ու հաւատի խնկարկուներ թող օրհնեն սորա գործն ու յիշատակ:

«Իր այս կտակով անմահութեան դաս մը կ'տայ մեր հարուստ Հայ եղբարց Աւետիք Ղուկասեան: Օրհնեալ ձեռք Հայ բարեգործ սերմնացանի, որ ի ափերով բարիք սերմանեց մեր իսկ նուիրական անդաստանի վրայ, եւ կ'աճին դոքա եւ նոցա հովանիին տակ շատերը կը հանգչին կեանքի բարկ արեւից: Հայ մեծատուններ որոց անուանը պատիւ բերաւ Աւետիք Ղուկասեան, թող օրհնեն սորա գործն ու յիշատակ: Օրհնեալ եւ դարձեալ օրհնեալ Աւետիք Ղուկասեանի յիշատակ, անուն ու գերեզման: Մեզ կը մնայ երախտագիտական անուշ զգացմունքներ տարածել այն անդունդ, աներդ բնակարանին մէջ, ուր պիտի հանգչի աննման բարեգործը, կը մնայ սրտագին աղօթել: Նա՛ որ արիւնլուայ՝ խաչի վրայից սիրտ կուտար լքեալ մօրն ու սիրելի աշակերտաց, Նա թող սիրոյէ Աւետիք Ղուկասեանի արժանաւոր ամուսնուն, սիրասուն զաւակի եւ սիրելի եղբարց ու հարազատների վշտաբեկ սիրտը: Նա թող շնորհէ Ղուկասեանի բերած այս մարմինը, Հայ Ս. Սեղանի վրայ իր փառքի համար եւ հանդիստ շնորհէ Հայ բարեգործի ոսկերց՝ հողերու մէջ, անմեռ հոգուն՝ երկնից օթեւանում. Ամէն:»

Ժ. ՆԱՄԱԿՆԵՐ

Նամակը գրաւոր խօսակցութիւն մըն է երկու անձերու միջեւ, որոնք իրարմէ հեռու կը գտնուին: Գրական սեռերուն ամենէն դիւրինը կը նկատուի նամակագրութիւնը, սովորաբար. սակայն պէ՛տ է ըսել որ հիշող խօսակցութեան պէս նամակ մը գրելու համար պահանջուած յատկութիւնները շատ դիւրաւ գործադրելի չեն: Նամակ մը պէ՛տ է պարզ ըլլայ, ամեն բանէ առաջ. չունենայ ոճի ու դարձումաճի այն կենդան աղուորութիւնները որոնք տեղ ունին, զոր օրինակ՝ բանաստեղծութեան մը մէջ. յետոյ, նամակ մը, պէ՛տ է բնական ըլլայ, բացարձակապէս այնքան՝ որքան կարելի է. բռնազբօսիկ խօսակցութեան մը ձեւը պիտի առնէր անուշտ նամակ մը՝ որուն մէջ քերելուօրինակ ու եքերական բացատրութիւններ կը վիսան: Խնդիրը « Գրական նամակներ » ըստածներուն վերայ չէ՝ անուշտ. անոնց մէջ բանաստեղծութիւն ալ կը մտնէ, հարսասանութիւն ալ, զարդարուն ոճ ալ:

Նամակները կը բաժնուին երկու մեծ հիւղերու. — 1. — Գործի նամակներ եւ 2. — Բարեկամական ու ընտանեկան նամակներ: Գործի նամակներուն մէջ կը մտնեն առեւտրական, վաճառականական, սեղանաւորական նամակները, պաշտօնական կտակները, աղետագիրները, վկայագիր-

ները, յանձնարարութեան նամակները, եւ վերջապէս ամեն անոնք՝ որոնք գործի մը՝ գործառնութեան մը շուրջ կը դառնան: Իսկ բարեկամական ու ընտանեկան նամակներուն մէջ կը գտնուին նոր տարիի կամ անուան տօնի, կամ հարսնիքի, զատակի ծնունդի եւ ուրիշ ո՛ր եւ ուրախառիթ խրճիթի մը առթիւ գրուած շնորհաւորական գրութիւնները, իսկուր առթի մը մէջ գրուած ցաւակցական նամակները, ընտանիքի անդամներու միջեւ փոխանակուած նամակները, եւայլն:

Գործի նամակներուն ոճը աւելի խիստ եւ աւելի կտրուկ պէ՛տ է ըլլայ միշտ. միտքի ու երեւալութեան ո՛ր եւ է դեր չկայ անոնց մէջ. զուտ գրական ոգի մը պէ՛տ է ունենան ու ըլլան՝ կաշիի եղածին չափ պարզ: Միւս՝ ընտանեկան ու բարեկամական նամակներուն մէջ՝ ոճը միշտ պարզ ճշտով հանդերձ, նիւթին հետ կրնայ իսկուր կամ շուրք, կամ կատակաբան շեշտ մը ունենալ իր մէջ. սակայն պէ՛տ է զգուշանալ միշտ հասարակ զոհիկ ձեւերէ: Ասոնց մէջ մանաւանդ գրողը պէ՛տ է նկատի առնէ ինքզինքը ու այն անձը՝ որուն կ'ուղղէ իր խօսքերը, ու այս կրկնակ քննութիւններուն շնորհիւ պէ՛տ էղած դրուժը եւ գոյնը ալ իր բացատրութիւններուն:

1. ՄԱՐԴ ԵՒ ՄԱՀ

(ԹՈՒՂԹ՝ ՍԱՆՈՒՀԻՒՆ)

Հայկունի՛ր,

Հայկունի՛ր, նամակդ երեկ գիշեր կարդացի։ Միրտա լեցուեցաւ, որովհետեւ տունդ պարպուեալ է։ Հապա՛, չի պարպուիր տունն, ուրկէ կը վերանայ մանուկն, ուրկէ կը վերնայ մանկան օրօրանն։ Սնոր տեղ աշխարհիս վրայ բա՛ն մը չի կրնար բռնել։ Ի զո՛ւր ախուհետեւ կը խօսակցինք, ի զո՛ւր գիրք կը կարդանք կամ «առ Աստուած կը կարդանք», ի զո՛ւր կը տաղենք կամ՝ կը խրենք, ի զո՛ւր կը խորհինք, եւ պիտ'ըսէի՝ ի զո՛ւր այն կորուստէն յետոյ կ'ապրինք. երբ չի շարժիր որանն, երբ չի մրմնջեր հրեշտակն, անշարժ եւ աններդաշնակ է համայն յաւիտեան։ Մարդս, որ ծանօթութենէ ծանօթութիւն ու զարգացումէ զարգացում կ'ընթանայ, մերթ ընդ մերթ (այսպէս եմ ես) կարօտ կ'զգայ պարզութեան ու տգիտութեան վիճակին, յորում կը գտնուէր. պէտք կը զգայ փոխադրուիլ օրօրոցին մէջ. փոխադրուիլ անմեղութեան դրախտին մէջ. կը մօտենաս յայնժամ մեղմիւ օրօրանին, եռանդադին կը համբուրես մանկիկն որ իր անունն անգամ լաւ չի գիտեր տակաւին, լեզուդ կը ջանաս մանրել միավանկել, եւ մանկական խանդաղատական լեզուով անոր

անուշ խօսքեր ընել՝ որոնց քաղցրագոյն ճիշերով եւ աղուագոյն ժպիտներով կը պատասխանէ հրեշտակիկն։ Ա՛հ, այդ գգուանքներուն ու խօսակցութեանց միջոցին վրայէդ ո՛րքան բեռ կը թողուս յանդգայս, որքա՛ն զուարթութիւն կ'ստանաս, որքա՛ն երջանիկ զքեզ դուն կը զգաս։ Այն անգոր եւ անբարբառ էակին գրկախառնութենէդ ու լեզուակցութենէդ զօրութիւն ու պերճախօսութիւն կը քաղես. օրօրանէն երբ հեռանաս, աշխարհ մը կերպարանափոխելու հափ զքեզ հօր ու հանճարաւոր կը գտնե՛ս...

Եւ այժմ ոչ եւս է մանկիկը... Եւ մեռաւ նա մինչդեռ կը խնդային մարդիկ։ Դիմակներուն ընդ մէջէն՝ անմահիկ էակ՝ անդիմակ անփառունակ անցնելով, իր անկենդանութիւնն աշխարհի բարեկենդանութեան մէջէն համեստաբար պտտցնելով, սուրբ տաճարին թանճրամած ստուերներն առ վայր մի լուսաւորելով՝ գնաց մտաւ «մօրն համայնից միջին ծոցն»։ Անտարբեր նուագեցին քահանաներ մահու շարականները, մինչ դիմակաւորներն ալ անկարեկի՛ր անդին կ'երգէին, կ'երգէին սպանդարամետական երգերն։ Այն քնքոյլ մարմինին վրայ որ մայրական ծոցին մէջ դեռ երէկ կը խայտար, այն զուգավառ աշուկներուն վրայ որոնք քրոջը համբոյրներուն տակ կը շողային առաւօտուն զուարթաբար, այն այտերուն վրայ որոնք այնքա՛ն համով ա՛յնքան հոտով էին երբ մանուկն արթննար ու թաթիկներն երերցնէր՝ թեւերն ալ թիթեռնիկի պէս տակաւ տարածանէր, այն գլխուն վրայ՝ յորուն համար մայրիկն իւր մազին հիւսքն իսկ ծանր

կը համարէր, կոշտ եւ կարծր հողն ու քարեր փշուր ու սուր, խառն ընդ հողն, ափով ու բահով արագ արագ նետուեցան, ու ձայնիկ մը, ճիկ մոչնչանեց բնաւ մանկիկն...

Ի՞նչ է մահն. այդ հողին եւ այդ էակին ընդ մէջ հասարակ ի՞նչ բան կայ: Սննձեւ, անձայն, անշարժ, անշունչ, անկենդան, այսպէ՛ս է հողն. արդ՝ ի՞նչպէս կրնար հող ըլլալ այն արարածն որ հիւանալի ձեւ ունէր, որ հրեշտակի թեւ ունէր, որ ձայն ունէր դաշնակալի, նայուածք աստեղալի որ ո՛չ ինք միայն կը շարժէր, այլ որուն համար օրօրանն ալ կամաւոր կը շարժէր, ու մօր թեւերն ու շրթունքներն ալ կամաւոր կը շարժէին. որ ո՛չ միայն կենդանութեամբ էր օժտեալ, այլ եւ իւր շուրջ ալ կենդանութիւն կը սփռէր, մինչեւ անգամ թուղթի կտորներուն վրայ ուր քոյրն՝ Հայկուն՝ կենդանալի կը նկարագրէր գեղն ու կորովն աղուոր աղբարիկին: Ու հիմայ հուրն ու շունչը, ու թեւերն ու թեւածութիւնները, ու շրթութունք ու մրմունջք, եւ ակնարկ եւ ժպիտ եւ արտասո՛ւք, հիմայ հո՞ղ պիտի՛ ըլլան այդ ամէնն: Այդ ամէնուն տեղ, գերեզմանն եթէ բանաս հիմայ, բան մը պիտի գտնես անյարիր եւ անգեղեայ որ ոսկոր ու հո՞ղ պիտի դառնայ: Ի՞նչպէ՛ս կարելի է այդ...:

Ահ, ի՞նչ գիտուն է բնութիւնը, ի՞նչ տգէտ է մարդը: Ի՞նչ հրաշալի կարողութիւն հիւլէին որ չէ բանական. ի՞նչ ապիկարութիւն՝ մարդուն, այն էակին որ է «միայն բանական»: Ձեւել ձեւացնել կապկօրէն՝ մեր գործն այդ է. իսկ բնութեան գործն

է ստեղծել՝ սքանչացմամբ յաճախ եւ է զի սոսկմամբ ըզմարդն համակել: Թաքչել, ինչպէս գիտէ բնութիւնն. ապշի՛լ՝ այդ միայն գիտէ մարդկութիւնը: Այս մեր փոքրիկ երկրագունտն, որուն տիեզերքի մէջ կէտի մը չափ կարեւորութիւն ունենալուն ուր ուրեմն համոզուեցանք, այդ փոքրիկ կէտն անգամ, այո՛, մարդուն համար անհունութիւն մ'է տակաւին. մարդուն՝ որ ո՛չ քանի մը հաղար ամերէ հետէ, ապա քանի մը հարիւր հաղար տարիներէ հետէ կ'ապրի հողագունտին վրայ. արբունքի հասած մարդկութեան համար՝ կ'ըսեմ՝ դեռ մեծաւ մասամբ առեղծուած մ'է հողագունտն. ի՞նչ թաքուն բաներ ունի, դեռ հողն ի՞նչ խորհուրդներ ունի մեր միտքին համար, զոր աստուածային կ'անուանենք: Ահաւասիկ մեր միտքին առջեւ կը կանգնի մեծ հարցական կէտ մը, — փոքրիկ մանուկ...:

Փոքրիկ մանուկ մը: Ի՞նչպէս ծնաւ, ի՞նչպէս մեռաւ ան. կ'ուզեմ ըսել, կեանքն ի՞նչ է, մահն ի՞նչ է. ի՞նչ է մարդն՝ որ հողեղէն էակ մահկանացու՝ հրեշտակներու գոյութեան ու հողի անմահութեան զաղափարն ունեցաւ. տագնապի ժամուն աչերը երկինք ամբարձաւ. որ ոճիրի մը խոստովանութեան պահուն, հանապազ շառագնեցաւ, եւ մահաճիճիւն ի լուր միշտ սասանեցաւ. որ իր ցանկութեանց յագուրդ տուաւ եւ դեռ չյագեցաւ. որ իր սիրտին տենչանքներուն տեսաւ լրումն ու լացաւ: Ի՞նչ է մարդն...: Իրա՞ւ է որ կեանքի մահօրէն օրէնքներուն ենթարկած է եւ զմարդն՝ ստորաքարչ անասուններու նման՝ այն Աստուածն. ի՞նչ

րաւ չէ՞ որ մարդն յատուկ հանդիսաւոր ստեղծում մ'ունեցաւ, Յաւիտենականին ձայնն ու հրամանն Ադեն դրախտին մէջ յատկօրէն իմացաւ, խօսքով ու խելքով ու կամքով այն առաջին օրէն առատապէս օգտուեցաւ, ու չտրտմեցաւ՝ որքան գիտութեան ծառին չմօտեցաւ . . . :

Իրաւ է, իրաւ է, Հայկունի: Կը հաւատամ . . . Կը հաւատամ ես որ գիտութեան ծառին պտուղն է պատճառ. Կը խնդրես գիրք մը որ ընթեռնուու ու թարգմանես, եւ օգտուիս, եւ մխիթարուիս. գիրք մը որ հոգիդ զուարճացնէ, որպէս կ'ընէին ակնարկներն ու ժպիտներն ու ճռուողիւններն անմեղ մանկիկին որուն օրօրանն անա զատարկ կեցած է . . . :

Ինչ գիրք տամ քեզի. բան մը չի կրնար — ըսի — բռնել անոր տեղ, անմանկ տղեկին տեղ: Ինչ կայ գիրքերուն մէջ. գիտութիւն. մանաւանդ այն մատեաններուն մէջ՝ զորս սովորաբար կը վերծանեմ ես՝ կայ ճշմարտութիւնը, անիպարանոց՝ անեղ ճշմարտութիւնը: Ատի՛ է մարդուն երանութեան համար հարկ եղածը: Հարկ եղածն է մեզի — տգիտութիւն, անգիտակցութիւն, անմեղութիւն. վա՛հ, անմեղն հո՞ն է, հողին մէջ, քարին տակ. եւ երկիրն որ՝ նախնի ժողովուրդներու համեմատ՝ «մայրն է դից եւ մարդկան եւ ամենայնի», երկիրն՝ որ ըստ Գալիլէի յաւէտ կը շարժի, երկիրն է՝ ասկէ ետքը՝ մայր եւ օրբան վաղամեռիկ մանկանն անտիական:

Հոգիի այնպիսի տրամադրութիւն մ'ունիմ, կը տեսնես, զի կը նախանձիմ անոնց՝ որոնք ալ չեն ապ-

րիր: Վերջերս հրատարակուեցաւ Յովն. Սեթեանի բանաստեղծութիւնը «Զորոց ոչ եւս ենն»: Ինչ գեղեցիկ էր, ինչ ճշմարիտ: Արդարեւ, անոնք միայն են երանելի, անոնք որ «ի մահ ննջեցին» ըստ Սաղմոսերգութիւն . . . : Թերեւս, Հայկունի, մանուկին սեւաքօղ օրօրանին վրայէն, կ'ընդունարես արտասուքներուդ ընդ մէջէն, արշալոյսներ երանութեան ու մեծութեան. ծաղկահասակ՝ չէ գեռ մուտ գտած հոգիիդ մէջ գրայուսարեկութիւնն, — թունաւորիչ ու թառամեցուցիչ յուսաբեկութիւնը: Արդ շարունակէ՛ սեւեռել աչերդ սեւերէն վեր. սեւ ու թախիժ սիրտին ազդող այն սպիտակ քարերէն վեր, սարերէն ու սանդղաձեւ ուղիներէն վեր, նայէ՛ յար. նայէ՛ անքթիթ՝ արշալոյսին: Եւ յուսա՛քեզի համար, եւ սիրէ՛ միշտ աւելի գրականութիւնը՝ որ կոչումդ է եւ որ, իցի՛ւ թէ, երանութիւնդ ալ ըլլար:

ԵՂԻԱ ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ

2. ՄՈՒՇԵՂԻ ՆԱՄԱԿԻՆ ԱՌԹԻԻ

Սիրելի Սմբատ,

Կարդացի նամակդ, ժամավաճառ ըլլալու խօսքեր մը ըրած ես, չգիտեմ թէ բարեկամի մը նամակը կրնա՞յ ժամավաճառ ընել: Մարդ որքան ալ որ զբաղած ըլլայ՝ սրտակիցէ մը եկած թուղթը այն զգայութիւնը կուտայ իրեն, ինչ զգայու-

թիւն որ կուտայ պաղ օղի հոսանք մը՝ արեւէն նեղուած մարդուն :

Ան ինչ խորունկ դառնութիւն մը կայ, երեւոյթով հանդարտ տողերուդ տակ : Ինծի կ'ըսես, « Կարդա՛, աս ալ քեզի դաս մը կրնայ ըլլալ . կեանքի ճամբուն վրայ պիտի հասնիս անանկ տեղ մը ուր կը գտնուիմ ես այսօր : » Ու քանի կը յառաջանաս նամակիդ մէջ, բառերն ալ կ'սկսին հեւալ իրենց տակ պահուող յուսահատութեան ուժգնութենէն եւ՝ վերջապէս՝ ներսիքիդ փոթորկող դառն յուզումը կը պայթի վերջին տողերուդ մէջ տխուր չեչուով մը : « Ես որ կատարեւապէս անձնուէր բարեկամ մըն էի Արսէնին՝ եւ առ հասարակ ամէն մարդու համար բարի, հիմա միտք ունիմ այդ ձամբէն դառնալ եւ ըլլալ չար մը, անխիղճ մը, մոլի՛ մը, սիրտս պաղեցնելու համար միայն, ինչ կ'ըսես : »

Չէ՛, սիրելիս, չէ՛, դուն չար մը չես կրնար ըլլալ Արսէնի համար, անտարբեր մը՝ թերեւս այո՛ . բայց ո՛չ չար մը : Օ՛հ, որքան դժուար է այս պարագային մէջ չար մը ըլլալ : Անակնկալ մը պիտի ըլլայ արդեօք ձեզի, երբ ըսեմ որ այդ տեղէն ես ալ անցած եմ շատոնց : Տառապանքներուն ամէնէն անուելին է « չհասկցուիլը » այն բարեկամէն ուրուն նկատմամբ այնքան ազնիւ եղած ես ու այնքան սիրուն, եւ որուն՝ կեանքիդ մէջ բան մը չես խնայած : Բայց չես կրնար բռնադատել որ անոր սիրտը ուզած եղանակովդ բարախէ, ու եթէ ուզես՝ այն միամիտ, պղտիկ տղուն պիտի նմանիս, որ ջուրին մէջ ցոլացող առարկայ մը կը խնդրէ :

Գալով « անխիղճ » մը, « մոլի » մը ըլլալու խնդրին, անգլիացի Լորտ բանաստեղծին կերպարանքը կ'առնես . կ'ուզես ընդլզիլ, ըմբոստանալ կեանքին դէմ, արհամարհող մը ըլլալ : Բայց ամէն պարագայի մէջ, նոյն հանճարը իր անագին տաղանդովն ու քնարական ճիշերովը մէկտեղ՝ մարդկութիւնը այդքան չահագրգռելու երեւոյթը չունի երբեք : Չայտ Հառուտի հեղինակը անիծեց կեանքը, թքաւ ամէն բանի վրայ ու մարդը գաճաճ մը նկատեց : Սիրեց Աստուածաշունչը որովհետեւ անոր մէջ Եհովան բամբ ձայնով մը կը խօսէր ու չսիրեց Աւետարանը որովհետեւ փափուկ ու անձնուրաց միստիքականութեան խտացումն էր ան : Ծովը երգեց, որովհետեւ ան կը մոռնէր :

Ու անոր քով որքան անուշ է դէմքը Շէլլին, որ նոյն հանճարեղ լորտին բարեկամը եղաւ, ինք ալ Անոր չափ՝ թերեւս աւելի՛ դառնացաւ կեանքէն : Հալածուեցաւ իր ծնողքէն : Անգլիայէն ստիպուեցաւ հեռանալ՝ որովհետեւ կեանքի չըջանակը կը նեղնար հոն իրեն համար : Բայց ինք չատեց մարդը, աւելի արգահատեցաւ՝ քան արհամարհեց զանիկա : Անոր համար է որ Շէլլին իր իմաստասիրութեամբը այնքան բարձր է Անգլիացի Բանաստեղծէն : Ասոր դէմքը մուլթ է . Շէլլինը լոյսի մէջ կը ցոլայ : Ան՝ ատելութեան, արհամարհանքի անսահման ճիւղն եղաւ, Շէլլի՛ սիրոյ, օրհներգի անհուն ազաղակը :

3. ՊԵՏՐՈՍ ԴՈՒՐԵԱՆԻ ԱՆՏԻՊ ՄԷԿ ՆԱՄԱԿԸ

Պա՛րոն ,

Ներեցէ՛ք եթէ պատասխանս ակամայ քիչ մը երկարածգեցի : Ծնորհակալ եմ ձեր այդ ողջոյնէն . սիրեցի այդ ողջոյնը՝ ծարաւի հանճարի մը այդ ջերմ ընդգրկումը :

Չէք խաբուեր . այն համեստ գաղափարները՝ որոնք որոտալու հետ բուրել , շանթելու հետ բուժել գիտեն՝ այն գաղափարները պատրաստ եմ չի՛նել իմ կողմէս : Սակայն կը ցաւիմ որ չեմ բոլորովին՝ ինչ որ դուք կը նկատէք ձեր պէրող գրիչովը :

Այն դափնիները զորս դուք իմ ճակտիս բոլորել կ'ըզձաք , կը ճնշեն արդէն ճակատս : Ի զո՛ւր կը թոթվէք ձեր ծաղկապսակ քնարը , հանճարի այդ վեհ սիրտը ի զո՛ւր կը սարսէք :

Թո՛յլ տուէ՛ք , ազնի՛ւ բարեկամ , որ ձեր այդ ջերմ համակրութեան դիմաց սիրտս լուռ դողդոջէ :

Դուք զիս լաւ նկարագրեր էիք , արտասուք պէս լռիկ եւ հառաչի պէս միջին , դուք որ երկինքի ցոլքերուն պէս խայտալ եւ շանթի նման ուրտալ գիտէք : Խօսեցէ՛ք եւ սաւառնեցէ՛ք , պերճախօս բարեկամ , եւ թո՛յլ տուէք որ բեւեռային երկրի պէս ցուրտ՝ տխուր եւ դալկահար ճակտի մը վրայ՝ լոկ լուռ խորշոմներ ծալուին — ցաւերո՛ւ թերթեր . եւ հանճարը չրթունքներուն մէջ մեռնի , քանի որ ձեր կրակոտ ճակատը անգամ պերճախօս

հանճարի մը բեմ կը ներկայէ : Չեմ ուզեր հոս խօսքս երկարել :

Սիրտերու խօսակցութիւնները տերեւներու չուքին վերապահենք , ազնի՛ւ բարեկամ . . . :

Այնպիսի նիւթեր ունիմ , որոնց վրայ խօսելու տեղ մերթ որոտալ . մերթ բուրել , մերթ սարսուիլ հարկ է : Վսեմ յիշատակներ , խոկումներու վրանին տակ — դողդոջ հրեշտակներ են ասոնք :

Պիտի խօսիմ ասոնց վրայ որչափ որ արտասանելու համար շուրթերս այլրն :

Այն նշանաւոր օրը պիտի յիշատակեմ , ուր իրարու ձեռք թոթուեցինք , այն օրը՝ ուր ամէն հոգի զմայլում մ'ունէր :

Կ'ուզեմ բարեգործական այն հանդէսէն վսեմ գործերու փունջ մը քաղել : Կարի կը գուրգուրամ այն հանդէսին վրայ , զի մէկ հատիկ է :

Հորիզոնին վրայ վարդերու հողմն մը կը ծաւալէր , լոյսերն անգամ խրտչիլ՝ տոգունիլ եւ մարմնրիլ կ'սկսէին :

Թաւուտքի մը դայլայլիկը Մայիս 30ի առաւօտը կը հծծէր :

Բիւզանդիոնի կապոյտ գօտին կը ծփծփար :

Ճակատս երազներու օրօրոց մը դարձած էր , կը դողդոջէի :

Ոսկեզօծ սարեր ընդնշմարեցի , վարդերու աճիւնին մէջէն կայծ մը կը բարձրանար — երկինքի լուսալիւ բերք : Լուրջ Վասիոր մը կը ծիծաղէր , կ'ունէր ու կը փրփրէր ու կը սոսքար :

Նուազներու , կէցցէներու եւ ծափերու ներ-

դաշնակութիւն մը, սրտագրաւ ժխտը մը Գուգ-կունճուգի նաւամատոյցը թնդացուց:

Շոգեհնաւ մ'էր այս ժխտը շնչողը. սիրտեր կը բարախէին, ամէնը գունաթափ էին, կը հեւային: Երեւակայէ՛ զիս ալ, բարեկամ՛:

Ձեմ գիտեր թէ ինչպէս ինքզինքս այս շոգեհնաւը նետեցի: Կըքալէինք, կ'երազէի, կուրծս դաշնակ մ'էր եւ հոգիս մեղեդի մը: Յանկարծ ձայն մը զիս ցնցեց, տեսիլ մը սառած նայուածքս յափըշտակեց, երիտասարդ մըն էր այն, տոգոյն այտերէն՝ խարտեաշ մօրուք մը վար կը թափէր, կարծես թէ անձին ներսը սրբազան բան մը կ'որոտար, իրեն հետ ձայնն ալ կը դողդոջէր, ձեռքը գանձանակ մը կար... աս, այդ անձը... լուսինի այդ սիրահարը, յառաջդիմութեան աշակերտը թըշուառներու անդունդին հսկող այդ լոյսը, ճանչցի եւ սարսուացի. Պ. Գէորգ Չօպանն էր այդ անձը, պարծանօք եւ յարգանօք կը յորջորջեմ, փառք իրեն որ մէկ քանի տարիէ ի վեր հանդէսներու մէջ իր գանձանակովը կ'երեւայ, ամբողջ կ'ակնածի այդ պատկառելի մուրացիական, սիրտէն կուտայ:

Այդ գանձանակն ինկած լումաներն հին գլուխ մը չարժեւու կը ծառայէին, ուր գաղափարները ժանգոտած են:

Այնատիւնք որ միշտ վարժարանները վերականգնելու տքնող այդ Առաքեալներուն ճակտին վրայ մխացող քրտինքը չսառին:

Երանի՛ անոնք որոնք իրենց անշուք կեանքին հետ հսկայ փառք մը կը տանին:

* * *

Ձեմ դանդաղիր մատուցանել իմ անկեղծ շը-նորհակալիքս հանդէսը կազմակերպող մարմինին:

Այս տարի աւելի շքեղ է իր ճակատը, աւելի մեծ էր իր փառքը, վասն զի Հիսարի դպրոցին աղքատիկ աշակերտուհիներուն անմեղ սիրտերն ալ ծափահարեցին:

Կը փութամ շնորհակալ ըլլալ որբերու մեծանձն բարեկամին, որ բարեհաճեցաւ Ս. Փրկչեան վարժարանի աշակերտները չզրկել հանդէսէն:

Ս. Փրկչեան որբերը, անդունդը թափած այդ շողերը, աս, անոնք որչափ շնորհակալ ըլլալ գիտեն, իրենց ձեռքը սեղմող ձեռքին մէջ դողդողալ՝ եւ փայլայած ատեն փղձիկ կը սիրեն, արտօսը անոնց հոգիէն կը բղխի, անոնք աշխարհի վրայ բարերար սիրտի սիրահար են լոկ:

Հանդէսին ներկայ գտնուող այդ որբերուն մէջ չտեսայ մէկը որ ժպտէր կամ զմայլէր, ամէնքն ալ տխուր էին եւ կ'ապշէին, մութ էին՝ իրենց ճակատագրին պէս:

Օրհնեալ ըլլայ այդ թշուառներուն բարեկամը, թո՛ղ ինք այդ որբերուն աղօթքը հետը տանի, անոնք ալ իր յիշատակը. ինք որչափ անունը ծածկէ, փառքը չի կրնար ծածկել:

ՊԵՏՐՈՍ ԴՈՒՐԵԱՆ

— ԵՊՉ —

4. ԼԵՒՈՆ ԴԱԻԹԵԱՆ

Սիրելի Սմբատ Դաւթեան եփեկնի,

Երէկ իրիկուն ստացայ զդիւած մահադոյժդ, որ զիս կը հրաւիրէր Մայր-Եկեղեցին, դադաղի մը շուրջ, Լեւոնին՝ քսանամեայ Լեւոնին դադաղին շուրջ:

Լեւոն, քսան ամ, սո՛ւգ. բառերու այս աղէտալի երրորդութիւնը ո՛չ ապաքէն բաւ է, ու շատ իսկ չէ՞ յուզմամբ յուզելու համար բանաստեղծ հոգիս:

Թուեցաւ ինծի թէ Ռաֆայէլի սղազրութիւնն ունիմ աչքիս տակ, երկոտասնեակ տողի մէջ, շուրջը սեւ շրջագիծ մը թանձր, ու գլուխը մանգաղ, խաչ ու ջահ ահեղ խորհրդանշանն, եւ իբր համառօտութեամբ ու խորհրդաւորութեամբ կեանքի ու մահուան վրայ թելադրելով ինչ որ էջեր ու էջեր անկարող են յայտնել:

Երբ դեռ քսան տարու էինք, երբ դեռ քսան տարու չէի, մահուան կը փափաքէի, նախազգալով անապատն ուր կեանքը՝ եւս քան զեւս արծակունակ՝ իբրեւ բեռ մը պիտի ծանրանար ուսիս վրայ: Մինչեւ այն տարիքը, կեանքի մինչեւ այն շրջանը՝ որ Լամառդինի հրաշովէպին վրայ գեղեցկագոյն անուան միացած՝ ոսկեղարու համանը շուրթին ստացաւ կատարելապէս, մինչեւ քսան տարին՝ աշխարհս արդարեւ դրախտ մըն է մարդուն համար. գարուններն երկարին կեանքի այդ շըր-

ջանին, եւ աշունները նոր հարսի թարմ գունագեղութիւններն ունենալ մեզի կը թուին. ձմրան ու ցրտին օրերը՝ հուր բարախումներու շղթայ մըն են, իբր մեկնող ծիծեռնակին վիզէն կախուած՝ զոր անդալարար կը տանինք, կամ որ մեզ կը տանի լանդգայս նոր ծիծեռնակին ընդառաջ. եւ ամառն իբր ոսկեղօծ արուեստահանդէսն է բնութեան, ուր սքանչացումէ սքանչացում կ'երթանք՝ մեծաշող արփիին ներքեւ ցորեկը, եւ գիշերը՝ այն Մեծ Արջ համաստեղութեան ներքեւ՝ որ ուրիշ Ռաֆայէլի մը նորհիւ ա'յնքան նուիրական եղաւ մեր սիրտին — այն վիպական տարիքին: Եւ նոյնպէս մեր կեանքն ալ բարոյական. յոգնութիւն չէինք զգար բնաւ մեր արշաւանքներէն երազներու ընդմէջէն, եւ ո՛չ ալ իրական կեանքէն՝ որ իր աղուամաղն եւեթ ջափիւ կուտար դեռ անկոշտակապ մեր ձեռուրներուն. մեր արտասուքները սիրոյ էին կամ զմայլումի՝ անդառն ընթերցումներէն եւ իրերու ազեղ ներքներեւութենէն դեռ չմաշած չմթնցած մեր անքթիթ աշուրներէն յուշիկ գլորած կաթիլներ՝ ցօղի մանաւանդ քան արտասուքի, եւ ժպիտն անբաժան էր յաւէտ մեր աշուրներէն, երբ որ սէրի կամ զմայլումի լացը լայինք ալ. — ժպիտն՝ որոյ դահիճը պատրանքն է, յետ քսանամեանի կեանքի օրերն են արտաքիս ու ներքին ներքներեւութեան ուր միեւնոյն արեւուն ու միեւնոյն աստեղատունին ներքեւ լիովին տարբեր կը տեսնեն մեր աչքերը ամէն բան. Լեւոն...:

Լեւոնին աչքերը՝ առ յաւէտ փակուած լոյսին՝ դեռ կը պահեն ժպիտը. եւ այդ դիակնային ա-

կանողիներ որոնց մենք չենք տեսներ այլեւս բիրեն-
րը, յարաժամ կը տեսնեն ինչ որ՝ աւա՛ղ՝ անդար-
ձօրէն անտեսանելի եղաւ մեր տեսանելիքին: Կու-
լա՛ք ձեր վաղամեռ հօրեղբորորդիին վրայ, սիրե-
լի Ս. Դաւթեան էֆէնտի՛: Բայց ինչո՞ւ լաք անոր
վրայ, որ դեռ չէ լացած: Պիտի լա՛ր... պատ-
ճա՛ռ մը, որպէս զի մենք չլանք...: Ա՛հ, ի՛նչ
սիրտ ունէր, ի՛նչ վարք, ի՛նչ գլուխ. որքա՛ն էր
յանկուցիչ իր դէմքին ու հոգիին գեղով Լեւոն
Դաւթեան: Լեւոններն այսպէս կ'ըլլան. ես ան-
ուան աղբեցութեան կը հաւատամ: Ամէ՛նքն ալ
վէպ մը ունին — որովհետեւ կ'արգահատի՛մ ես
վէպ չունեցող երիտասարդներուն վրայ. ամէնուն
ալ ճակտին ամէնէն շեշտեալ խորշոմն իբր սպին է
տեսանելի՛ սիրտին վէրքին: Բոլոր Լեւոններն ալ
կը սիրեն ու կը սիրուին: Եւ ժամանակը, ժամգո՛
ժամանակն՝ որպէս կը կոչուի, ժանիք ահռայ չու-
նի՛ թուի՛ Լեւոններուն համար: Չեն ծերանար,
Բայց...:

Բայց կը մեռնին...: Եւ ես, որ զՁեզ կը յոր-
դորէի չարտասուել Ձեր Լեւոնին համար, ամէնէն
տաք արտասուքներն ահա կը թափեմ, սիրե-
լիդ իմ...:

Ո՛չ, չե՛մ երթար Մայր-Եկեղեցի. դազաղին
շուրջ չե՛մ ուղեր երեւալ հէ՛գ Լեւոն Դաւթեա-
նին: Եկեղեցիէն հարկ է գերեզմանատուն եր-
թալ...: Ու քսան տարիներու հողադրութեան
տեսարանն՝ անկէ մորմոքի՛չ՝ ո՛հ կրնա՛յ ըլլալ տե-
սարան...: Լեւոն Մոմճեանը քսանէն ետքը դը-
րինք հողը. սակայն դարձեալ գերեզմանատունին

մէջ տիրող յուզումն անհամեմատելի բան էր. քա-
րացա՛նք յուզումէ՛ բոլոր յուղարկաւորներս ալ,
մինչդեռ խեղճ ծերունի հայրը քերվանէի պէս փո-
սին շուրջը կը պտտէր՝ մօտենալով ու հեռանա-
լով, եւ արդէն...այրա՛ծ, սպառա՛ծ. — քանզի
ամիս մը չանցած՝ Լեւոնին քով տարինք ողբաց-
եալ Միքայէլ Մոմճեանն ալ:

ԵՂԻԱ ՏԵՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ

5. ԱՆՏԻՊ ՆԱՄԱԿ ՄԸ

ՕՔԹԱՎ ՖԷՕՅԵԷԷՆ

ԻՐ ԴԱՍՈՆԿԵՐՆԵՐԷՆ ՄԷԿՈՒՆ

Ձեմ գիտեր աւելի տխուր բան մը, սիրելի
բարեկամ, քան այն վճատութիւնը որով կ'ընկ-
նուի մարդուս հոգին, երբ տղայութենէն ելլե-
լուն, գործօն կեանքի մէջ մտնելու վայրկեանը
հասնելով՝ կը փնտռէ իրականացումը այն բոլոր
երազներուն զորս ունեցած էր: Մինչեւ այդ վայր-
կեանը երեւակայական աշխարհի մը մէջ ապրած
էր, չա՛տ հեռու, աւա՛ղ, դրականէն: Աշխարհս
նկատելով ա՛յնպէս ինչպէս որ է, նոյն տալադ-
րութիւնը կ'ունենամ՝ ինչ որ պիտի ունենար մէկը
որ միայն հովուերգութեանց մէջ հովիւներ տեսած
ըլլալով՝ դէմ առ դէմ գտնուէր այդ կոշտ խաչ-
նարածներուն կամ աղտոտ ու ցնցոտաւոր հովու-

հիներուն — տխուր ներկայացուցիչներ հովուական կեանքի :

Մինչեւ այն ատեն աշխարհս ճանչցած կ'ըլլանք վէպի ձեւին տակ , որ պատմութիւն կը դառնայ , ամէն իրականութեանց պէս : Յուրտ է , անգոյն եւ շահեկանութենէ զուրկ : Ի՞նչ ընել , երբ երեւան կուգայ տափակութիւնն ասպարէզին զոր ճակատագիրը ընտրել պիտի տայ քեզի : Ուրեմն ո՛չ մէկտեղ ասպատանարան մը չկա՞յ կեանքին այս երաշտութեան դէմ , միտքին համար տապանակ մը՝ այս նիւթական ջրհեղեղին մէջտեղ : Կեանքը , ի՞նչ ժպտուն գոյներու ներքեւ կը տեսնէի զայն : Այո՛ , ես ալ իմ ապագաս վէպի մը մէջ դրած էի : Մարդերը գիրքերու մէջ միայն ճանչցած էի , եւ հոն՝ բոլոր կեանքերը արկածներով խառնուած են որոնք , զուարթ կամ տրտում , միշտ արկածներ են եւ տեղ չեն թողուր հասարակ կեանքի պակուցիչ միօրինակութեան :

Եւ հիմայ , կը ցաւիմ այս դժբախտ պատրանքին վրայ , որ անհետանալով պարապ մը թողուց սիրտիս մէջ : Ի զուր կ'ուզեմ լեցնել զայն : Ա՛լ բանէ մը համ չեմ առներ : Իմ բոլոր ուսմունքներս անհամ կ'երեւան ինծի , ո՛չ թէ իրենցմով , այլ այն նպատակին պատճառով որուն կը ձգտին , յամր ու դրական : Սիրով պիտի բաժնուէի այս ամէնէն , փնտռելու համար իմ կորուսած անուշ պատրանքներս : Անոնց պիտի հետեւիմ՝ մտովին փոխադրուելով այն երեւակայական աշխարհին մէջ ուր կը վայելէի զանոնք : Անկարող կենակցելու այն մարդերուն հետ որոնք կ'ապրին հիմակ՝ նոր

բարքերուն , նոր պայմաններուն մէջտեղ , պիտի կենակցիմ անոնց հետ որոնք կ'ապրէին իմ երազներուս մէջ :

Կրնայ ըլլալ որ վերջին դարու կեանքը մերինէն աւելի գունագեղ , աւելի բանաստեղծական եղած չըլլայ , եւ սակայն դժուարաւ կը հաւատամ այս բանին : Եթէ հիմակուանէն աւելի դժբախտ դասակարգեր կային այն ատեն , կային նաեւ որոնց կեանքը նուազ ցուրտ էր , նուազ անկենդան քան մեր կեանքը : Այն ատեն բանաստեղծ չկար , բայց բանաստեղծութիւն կար : Յոռի ոտանաւորներով կը հռչակէին արժանիքը , գերագոյն առաքինութիւնները : Երեք դարէ ի վեր , թերեւս գեղեցիկ քերթուածներ կը գրուին , բայց ամէն ինչ կորուսած է իր բանաստեղծական ձեւը : Առաքինութիւնը մերկացած է այլ եւս այն խանդավառութենէն որ չէր կասեցնէր զայն զոհոթութենէ մը ետք , ո՛չ ալ թոյլ կուտար որ սէրը ըմբռնուի առանց անձնութեան :

Բայց ի՞նչպէս դէմ ելլել այն դարուն որուն մէջ կ'ապրիմ : Ի՞նչպէս համարիլ բանաստեղծական բարեբաստիկ թուականի մը , անցողակի պարագայի մը բերմամբ , կամ վաղանցիկ բարքերով , եւ կամ մարդու մը աւելի՛ վաղանցիկ կեանքովը :

Խոստովանէ՛ , բարեկամս , որ վշտալի բան է այս մեղամաղձոտ մտածումներով անանիւր , երբ քսան տարեկան ենք դեռ :

ԺԱ. ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Նկարագրութիւնը գրականութեան եւ հարստանութեան ամենեւն կարելու մասերէն մէկն է, եւ՝ ընդհանուր կերպով խօսելով՝ կարելի է ըսել թէ անոր միջոցաւ կրնան բուռի շատ մը բաներ եւ արտայայտուիլ գաղափարներ՝ հաւասարապէս՝ առանց անհրաժեշտ պէտք մը զգալու գրական ուրիշ նիւղերու, ուրիշ ձեւերու եւ արտայայտութեան ուրիշ միջոցներու։ Նկարագրութիւնը արդէն, գրական ո՛ր եւ է արտագրութեան մէջ, շատ կարելու դեր մը խաղալու կոչուած է։ Վեպ մը, զոր օրինակ, առանց նկարագրութեան, բացարձակապէս չնչին արժանիք մը միայն պիտի ունենար անշուշտ գրական ու զգացական կրկնակի տեսակէտներով։ Նկարագրութեան միջոցաւ առարկայ մը, տեղ մը, շէնք մը կամ անձ մը կամ գործողութիւն մը կը ներկայացուի ա՛յնպէս՝ որպէս է իրականին մէջ։ Եւ թուրքին վրայ, առանց գոյնի ու ներկի, լոկ բառերով հիւսուած. նկարուած այդ պատկերը որքան բնական ըլլայ, որքան մօտ ըլլայ համարիսին, որքան ուժգին կերպով պատշաճօրէն տեսնուած առարկային, անոր տեղին, շէնքին, անձին կամ գործողութեան՝ այնքան աւելի յաջող կ'ըլլայ։ Այս է, ընդհանրապէս, նկարագրութիւնը՝ գրականութեան մէջ. սակայն երկու տեսակներու բաժնուած է հարստաններու կողմէ, ու

Նկարագրութիւն (Description) անունը տրուած է՝ երբ խնդիրը առարկայ մը կամ տեղ մը պատկերելուն վրայ է. իսկ Նկարագիր (Portrait) տրուած է այն նկարագրութեան՝ որով անձ մը կը ներկայացուի։ Լաւ ու պէտք եղածին չափ յաջող նկարագրութիւն մը ընելու համար՝ գրողը կամ բեմասացը նախ կարելի եղած մանրամասնութիւններով ճշմարտ ըլլալու է նկարագրելիք անձը կամ շէնքը կամ տեղը կամ գործողութիւնը, եւ անոնցմէ ամէն մէկին յարակից հանգամանքները ուսումնասիրած, պատշաճները, արդիւնքները սերտ, իւրացուցած ըլլալու է, ու առաջին հարուածով նկարագրութիւնին ընդհանուր տպավորութիւնը տալէ ետք ընթերցողին կամ ունկնդրին, պէտք է անցնի հետզհետէ համբերատար կերպով զննելու մասերը առաջադրուած պատկերին, մինչեւ որ ցոյց տան իր ամբողջութեամբը՝ գեղեցիկ, նկարուն ու ազդեցիկ, եւ կենդանիի ուժը ներարկէ հոգիներէն ներս։ Նկարագրութիւնը շատ դիւրին կը կարծուի սովորաբար, սակայն կատարելապէս կատարուող ու տպավորիչ նկարագրութիւն մը, որուն մէջ ոչինչ պակաս մնացած ըլլայ, իրապէս գրական ուսումնասիրութեան մը չափ արժեք ունի, որովհետեւ նոյն ինքն ուսումնասիրութիւն մըն է արդէն, բառին լայն իմաստով։

1. ՍՈՒՐԲ ՄԵՍՐՈՊԻ ԴԱՄԲԱՐԱՆԸ

1898 Հոկտ. 26ին՝ պիտի այցելէի Օշականի Եկեղեցին՝ Ս. Մեսրոպի դամբարանովը կրկնակի նուիրականացած այդ սրբավայրը։ Երկու օր առաջ սիրտս տրոփման մէջ էր. միամիտ ու անպայման երկկիւղածութենէ մը բռնուած՝ գերազոյն վարժապետին ոտքը պիտի երթայի։ — Ճամբուն վրայ յանդգաստից փոխադրուած հեռաւոր թուականի մը այն սրտաճմրիկ ժամուն՝ ուր խաչանիչ շողիւնով արտափայլող դագաղ մը կը տարուէր՝ աշակերտներու սգաւոր խումբի մը ու աշխարհական ամբոխի մը երգերովն ու հեծկտութեանովը, երեւակայութիւնս տխուր վայրերուն ամայութիւնը սրգազարդեց մեռելական հանդէսի մը դիւթական պատկերովը՝ որ պարիկներու հողմաձայն թեւերուն վրայ կը հետեւէր սուրացող կառքիս։ Բայց այդ անուշ պատրանքը լուծուած էր, երբ կառքէն իջած՝ Օշականի քարաբլուրէն վեր կ'ելլէի մտախոհ ու սրտաթունդ։

Գիւղի եկեղեցին հասած՝ ներս մտայ ստորերկեայ փոքրիկ մատուռէն՝ որուն աջակողմը կը տեսնուէր ցած ու անշուք դամբարանը, անդիմադրելի այլայլում մը խռովեց զիս, չէի ուզեր հաւատալ թէ անոր ներքեւ փոշի դարձած ոսկորներ կենային. ինծի համար Մեսրոպն՝ ապրող ու գրապէս ներշնչող հոգի մըն էր. ափ մը հողի տակ ի՞նչ-

պէս կրնային թաղել կենդանի գիրը։ Անթարգմանելի հակասութեամբ մը ընդվզած բոլոր էութիւնս՝ խուլ քրթմնջիւն մը կը հանէր իր խորերէն. անմահներու ճակատագիրը ծաղրելու համար սարքուած կատակ մը կը թուէր ինծի այդ մարմարինէ կափարիչը։

— Հարկ էր սակայն մօտենալ անոր, ծնրադրել ձոյլ հիացումի մը մէջ, ու համբոյրի տաք չրթունքներով քարի մը պաղ երակներուն մէջէն ծծել հոգեկան կայծեր՝ երկայն դարերով իրենց կրակն անշէջ պահող նուիրական նշխարներէն։

Յետոյ՝ սեւեռուած անջքան մեղմ մտամփոփումով՝ որ ուշակորոյս նուազումի մը կրնար տանիլ զիս՝ ցնորակոծ դեղեւումի մը հեշտ վայրկեանները զգացի։ Մինչեւ այն ատեն, հոգիներու հետ ապրիլ սիրեցի, հիմա ոգի մը տեսնելու գաղափարը կը ժպտէր ինծի. չեմ գիտեր թէ ի՞նչ տեսակ անսովոր ունայնացումի թալուկ մը՝ կապոյտ չլացումով մը կը պատէր հոգիս, ու ես երջանիկ պիտի ըլլայի թէ ամէն բան լուր իմ մէջ ու շուրջս, անմիտ հպարտութեանս հետ՝ որ արդէն կծկուած ու խորտակուած՝ խոնարհագոյն գետնի մը վրայ գամած էր զիս։ Ահ, այդ ցնորքը՝ գիտակցութեանս բոլոր տարիներուն հետ պիտի չուզէի փոխանակել։ Պէտք չէր որ՝ երազի մը չափ՝ բանդագուշանքն ալ մեր մտաւոր կեանքի մէկ պայմանն ըլլար։ Ի զո՛ւր սպասեցի սակայն տղայ մարդկութեան թաքուն կողերուն մէջ սաղմնող ջլախտի մը հրաշալիքին. անողոք իրականութիւնը պատերու թանձրութեան ու քարին կարծրութեան

վրայ կրթնած՝ նոյն կը մնար միշտ աչքիս առջեւ : —
 Զգայական այդ վրդովումիս մէջ տխեղծ ու բո-
 պիկ մանկութեանս դեղնած ու վեհերոտ վայր-
 կեանքները ետ դարձած էին . Այրուբենի առաջին
 դասիս մոռացման վիշտը կսկիծի մը խայթովն ար-
 թընցած՝ անհուն տենչանքի մը փոխուած էր կուրծ-
 քիս տակ . ու եթէ Մեծ Վարդապետին ստուերա-
 գիծ ձեռքը տեսնէի գէթ՝ ոսկի տառերով մագա-
 ղաթի մը վրայ, կամ աննման Քահանայապետին
 գոնար գիրերով զարդարուած լանջապանակ տախ-
 տակը գէթ տեսնէի, առաջին ու անգիտակից շար-
 ժումս պիտի ըլլար անգամ մըն ալ ծնրադրել ու
 թախանձագին խնդրել իրմէ, — Աղուոր Ա. Բ.
 Գ. էդ դաս մը սուր ինծի :

ԵՂԻՇԵ ԵՊԻՍԿ. ԴՈՒՐԵԱՆ

2. ԸՆՏԱՆԻՔԻ ՆՅԵՐՐ

Պարտէզ մը կը մտնէք, կը դիտէք ինչ որ բը-
 նութիւնը արտադրած է հոն թարմ ու ծիծաղուն,
 ինչ որ արուեստը, խնամքը ներդաշնակած են հոն
 աղուոր ու զարդարուն . ծաղիկները կը տեսնէք
 մասնաւոր ածուներու մէջ գոյնգոյն, իրարու հետ
 հաշտ ու համաձայն . թերթեր, տերեւներ վառվը-
 ոուն, փալիլուն . թուփերուն կը նայիք մատղաշ,
 տունկերը կը դիտէք իրարու քով իրարմէ հեռի,
 գետնէն բուսած կանաչ ու սիրուն, կը նշմարէք

հոն կեանքը, կեանք մը երանաւէտ որ կը ծլի կը
 բողբոջի : Ու հեշտին ուրախութիւն մը կը պարարէ
 սիրտերնիդ : Գո՛հ էք :

Սակայն . . . ինչէ՞ն է որ պահ մըն ալ աչքերնիդ
 չորս կողմ կը պտտցնէք ու հին կոճղ մը կը փն-
 տռէք անոնց մէջ . ուրիշ անգամ տեսած էիք զայն
 հոն, մայրի մըն էր գօսացած, կամ եղեւին մը ծե-
 րացած, որ այն պարտէզին մէջ կանգնած էր ան-
 սասան, եւ հնութեան պատկառանքը կը բուրէր
 հոն . չկա՛յ հիմայ, ո՛ւր է այս կոճղը . հինաւուրց
 հաստարմատ ծառ մըն էր, ո՛ւր է ան՝ վերցած է
 մէջտեղէն, եւ սակայն դեռ երէ՛կ հոն էր : Մինակ
 մնացած են հիմա ծառերն ու ծաղիկները . ո՛ւր է
 այն հին կոճղը, նախախնամութիւնն էր անիկա
 պարտէզին . ո՛վ դպաւ անոր :

* * *

Պարտէզ մը արդէն ընտանիքն ալ, ու ծերը՝
 նախախնամութիւնը : Զեմ գիտեր՝ համամիտ էք
 ինծի, ո՛վ դուք որ ծեր մը ունիք ձեր ընտանեկան
 խաղիկն տակ՝ անկիւնը նստած, ծեր մը որ կը նա-
 խագահէ ձեր սեղանին ու օրհնութիւն կուտայ
 անոր :

Կը յարգէք զինքը, կը գուրգուրաք անոր վը-
 րայ եւ աղէ՛կ կ'ընէք . իր կարկամած սիրտին հրճ-
 ուանքն ուխտի մրմունջ մըն է որ առ Աստուած
 կ'ողղղուի ձեզի համար :

* * *

Անձայն անշուղի էակ մըն է անիկա իրեն մէջ ամփոփուած, բայց կը լեցնէ ձեր տունը: Ծերու-
թիւնը՝ շնորհ մը, սրբութիւն մը պարգեւած է ի-
րեն զոր կը սփռէ իր շուրջ եւ անով կը պահպանէ
ձեր նիստն ու կացը: Պահպան հրեշտակն է ձեր
յարկին:

Իդէն ու տենչանք դադրած են իր հոգիին խա-
խաղ ալքերուն մէջ, ձեզմով միայն երջանիկ, ձե-
զի՛ նուիրուած է ամբողջովին:

Ոչինչ է ինքը, տարիներու բեռին տակ ճնշը-
ւած, անկար աղկաղկ էութիւն մը. բայց ինչ մեծ
է այն ոյժը զոր կը ներշնչէ ձեզի՝ միմիայն իր շուն-
չովը:

Ապահովութեան պէս բան մը կ'զգաք ձեր մէջ,
երբ տրտմութեան վայրկեաններուն, իր մօտն ա-
պաստանիք. բան մը չունի խեղճը ձեզի տալու,
իր աղօթքը միայն ունի ու զայն կուտայ բոլոր
հոգիովը, եւ այնչափը բաւական է ձեզի: Կը սի-
րէք զայն, պարտականութիւն մը չէ՝ ատիկա ձե-
զի համար, այլ բնական զգացում մը որ կը կապէ
ձեզ իրեն հետ ու... դառնութեամբ նայիլ կուտայ
այն անկիւնին զոր օր մը կը լքանէ եւ ուր սովոր
էիք դուք տեսնել զինքը:

* * *

Առաւօտները, գործի գացած ատեննիդ, երբ իր
ձեռքը համբուրէիք ու «մնաս բարով»ը ըսէիք,
ջերմ մաղթանքներ կը բղխէին իր սիրտէն ու կ'ըն-
կերանային ձեզի — ծերի մաղթանքներ՝ հաւատ-
քով լեցուն:

Իրիկուններն ակնդէտ կը սպասէր ձեզի՝ տեն-
դոտ, անհանդարտ՝ երբ քիչ մը ուշանայիք: Աչ-
քերնուդ մէջ կը կարդար ձեր ուրախութիւնը կամ
վիշտը, երկուքին ալ մասնակից՝ առանց իսկ գիտ-
նալու:

Պատմութիւններ ունէր միշտ, հին օրերու յի-
շատակներէն քաղուած, ալեւորի պատմութիւն-
ներ, պարզ ու միամիտ խորհրդածութիւններով ու
րոնք յաճախ իմաստասիրութեան դաս մը կ'արժէին:

Դուք ամէն ինչ էիք իրեն համար, կեանքի չը-
փումներուն մէջ երբ ուրիշներ անարգէին, արհա-
մարհէին ձեզ, ինք իր գիրկը կը բանար ու կը գբր-
կէր ձեզ. հոն յարգի էիք դուք ու թանկագին:

Արիւնը սառած էր իր երակներուն մէջ, բայց
իր շունչը տաք էր, իր սէրը օտարի սէրը չէր՝ նիւ-
թապաշտ ու յեղեղուկ՝ կրակ չունէին իր զգա-
ցումները, բայց անարատ էին ու անայլայլ:

Հաւատքի ճրագ մը կը վառէր իր հոգիին մէջ,
ծերունի հաւատացեալի հոգի: Եթէ պատրանք-
ներ խաւարեցնէին ձեր սիրտը, նոյն ճրագը կը
լուսաւորէր զայն:

* * *

Ընտանիքի ծերը:

Ոչինչ է ինքը, տարիներու բեռին տակ ճըն-
շուած՝ անկար աղկաղկ էութիւն մը, բայց երբ ու-
չընչանայ, պարտէզին կոճղն է որ կը պակսի:

Ընտանիքի ծերը, տանը օրհնութիւնը, թող
ըլլայ ան՝ մեծ մայր մը կամ մեծ հայր մը եւ կամ
... հօրաքոյր մը:

ԱՏՐՈՒՇԱՆ

3. ԾԻԾԱՂՆԵՐՈՒ ՏԱԿ

Դիտած էք որ կեանքի պատկերներուն տխուր ու մթին կողմերը շատ անգամ լոյսերու մէջտեղ ու ծիծաղներու տակ կը պարտկուին, որոնց հանդիսատես կ'ըլլանք անխուլ զուարթութեամբ մը: Այս մտածումը կը պաշարէր զիս առջի իրիկունը, եւ պաշարած է ամէն անգամ երբ, այս եղանակին Սիւքին ներկայացումներուն կը գտնուիմ ուր թեթեւ երաժշտութիւն մը, խաղեր, ծափեր, ծաղկեփունջեր՝ վաղանցիկ հաճոյքի մը պատրանքը կուտան. եւ սակայն հացի համար մղուած պայքարին ու մարմնական չարաչար աշխատանքներու ամէնէն բիրտ ու իրական տեսարանն է որ կը պարզուի հոն, մեր աչքին առջեւ, զմեզ խնդալընելու համար: Մարդիկ որոնք դուրսը, իրենց ճամբուն վրայ կեցող տղոց կամ աղքատ կիներու ողորմութիւն մը նետած էին՝ բարիք մը ընելու համար, հոն՝ կրկէսին մէջ, նոյն բարեմիտ երեւոյթով կը ծափահարեն մանկատի աղջկան մը, որ օդին մէջ կը տատանի գլխիվար, ակռաներուն անցուցած երկաթէ պղտիկ օղակ մը ուրկէ խոչոր մարդ մը կախուած է, — իբր թէ ծաղկեփունջ մը եղած ըլլար՝ այդ մատղաշ շրթունքներուն մէջտեղ: Մարդը կը դարձընեն պարսատիկի մը պէս, մոլեգին արագութեամբ, եւ խեղճ աղջիկը կը տատանի միշտ գլխիվար, իր երկու ման-

րիկ ոտքերուն ծայրը տրապէզին անցուցած՝ ջղաձգական շարժումներով, աչքերը իրենց կոպիտներէն դուրս, այտերը կաս կարմիր, ակռաներուն մէջ սեղմած երկաթեայ օղակը՝ ահագին ծանրութեամբ բեռովը: Կը հիմնանք, կարծիքներ կը փոխանակենք, եւ հանդիսականներ կան որ կրկնութիւնը կը պահանջեն՝ ահագին քրքիչներ արձակելով:

Յետոյ, կարգը ուրիշներուն է՝ նոյն տանջանքները տալու իրենց մարմինին. դէմքերնին փպտուն ու անայլալ պահելու պայմանաւ, որպէս զի հանդիսականներուն փափուկ սիրտերը չյուզուին: Նուագածութիւնը կը գինովցնէ այդ լարախաղացներն ու ձիւմարդիկները, որոնց դէմը կեցած է միշտ վարպետնին՝ մագնիսական նայուածքով ու անարագանը ձեռքը բռնած, զոր կը շաչեցնէ ատեն ատեն, ձիերուն ու ձիաւորներուն համար. ճարտար գողտրիկ խաղերուն կը խառնուին դժուար խնները, սատումներ՝ որոնք իրենց վտանգը ունեն, հաւասարակշռութիւններ՝ որոնց կորուստը իրնայ աղէտաբեր դառնալ: Եւ կ'ուզենք որ շառունակեն, կրկնեն՝ աւելի՛ եղակաւ, աւելի՛ վճռականաբար փորձեր ընելով: Ու դուրս կ'ելլենք. աղուոր ժամանցի մը տպաւորութեանը տակ:

Կը յիշէ՞ք Իռէնը: Եթէ չտեսաք զինքը, իր մայիչ անունէն դատելով՝ հմայիչ արուեստագիտուհի մը երեւակայեցիք թերեւս: Արուեստագիտուհի մըն էր իրա՛ւ, հազիւ տասերկու տարեկան, քնքիւնքը համակ տառապանքի նուիրած, որուն մէջ կը կայանար, սակայն, բոլոր ճարտարութիւնը

եւ առանց որու, գոյութեան պատճառ չպիտի ունենար հասարակութեան աչքին: Այդ ցաւատանջ դէմքով ու վտիտ մարմինով աղջիկը, ոսկեհիւս սիրուն հագուստ մը հագած՝ երբ առաջ կ'անցնէր ոստոստելով, կ'սպասէինք որ պար մը պարէ կամ մանկական երգ մը երգէ. եւ ահա՛, նուագախումբին մեղամաղձոտ մէկ եղանակին հետեւելով՝ կ'սկսէր մարմնական գալարումներու, որոնք հետզհետէ կը սաստկանային, սրտաճմլիկ դառնալով: Գետինը, հողին վրայ, երկու ոտքերը բազումներուն պէս ուղղաձիգ ու քովընտի կարկառելով՝ գամուած կը մնար վայրկեան մը. կուրծքը, կոնակը կ'ուռեցնէր հետզհետէ աներեւակայելի ցցուածքներով. օձի պէս կը սողոսկէր գետնին վրայ, երեսը հողին տուած, եւ իբրեւ վերջին ու լաւագոյն խաղ, դուրսը ծունդերուն մէջ առած ու երկու ձեռքերով սրունքները բռնած՝ կը սկսէր թաւալիլ կրկէսին շուրջը, մսակոյտ մը, անճանաչ առարկայ մը դարձած այլ եւս՝ շարունակելով այսպէս մինչեւ որ զանգակը ազդարարէր թէ հերիք է:

Եւ երբ կուգար սովորական խոնարհութիւնը ընելու, հազիւ ծափի մը արժանանալով՝ գերեզմանէն ելած մըն էր կարծես, ա'յնքան գունատ ու այլալոյս կ'ըլլար դէմքը: Հէգ պզտիկ աղջիկ, որ այդ վայրկեանին ողորմուկ նայուածք մը կ'ուղղէր դէպի իր հասակակից օրիորդները, որոնք չքեղ արդուզարդերով բազմած օթեակին եզրը՝ կը խնդային իր վրայ ու կը զբօսնէին իրմով:

* * *

Չեմ գիտեր ինչո՛ւ, կրկէսին մէջ ուշադրութիւնս ամէնէն աւելի սեւեռած կը մնայ դէպի ճակատի ցած ու լայն բացուածքը, որ վարագոյրով մը ծածկուած, բեմական դուռի մը կամ ֆուլիւի տեղ կը ծառայէ, որուն ետին խառնի խուռն կ'սպասեն, ներկայացման ամբողջ տեւողութեանը միջոցին, մարդերն ու ձիերը՝ մէկտեղ ընելով իրենց արդուզարդը, մէկտեղ ապրելով գրէթէ ամէն գիշեր:

Ներսը, խոնաւ ու կիսաղօտ բակ մը կայ, քանի մը բաժանումներով՝ լաւագոյն նոյնքներուն համար, որոնք աղիւսներէն աւելի խնամքի կը կարօտին. գարշ հոտ մը, վատառողջ մթնոլորտ մը, խառնիխուռն ու կեղտոտ ամէն ինչ: Եւ սակայն, երբ մեղմիւ վեր կ'առնուին վարագոյրին երկու ծայրերը՝ շուտ մը գոցուելու համար, մաքուր, փողփողուն, հրապուրիչ տեսքով աղջիկներն են որ դուրս կուգան, կամ երիտասարդներ՝ գունագեղ, փայլուն հագուստներ հագած՝ ամէնքն ալ թեթեւաշարժ, ամէնքն ալ ծիծաղկոտ, ամէնքն ալ երջանիկ երեւոյթով:

Մի, այդ վարագոյրը՝ կեանքի մէջ ալ չունինք զայն միթէ, — տգեղութիւններ, թշուառութիւններ, կեղծիքներ պարտըկող վարագոյրը, որուն ծալքերուն տակէն որքան փողփողուն տիկիւններ, մաքուր պատանիներ դուրս կ'ելլեն՝ գոհունակ, հպարտ դէմքերով, կրկէսի մը արուեստագէտներէն աւելի ճարտարութեամբ վայելցնելով արուեստական պարկեշտութիւնը իրենց անձին ու բռնազբօսիկ ժպիտը դէմքերնուն: Եւ ասանկներն են

որ ամէնէն աւելի մաքրասէրներն ու անկեղծները կը ձեւանան երբեմն՝ աշխարհային կամ ընտանեկան չըջանալներուն մէջ:

Իրական կեանքի ինչ մանրանկարներ կան դեռ այդ զբօսավայրին մէջ, քանի մը կանգուն տարածութեամբ բոլորակ հողին վրայ ուր միմօսը կամ խօսունը՝ գլուխը փայտէ ցանկապատին զարնելով ու գետնի վրայ թաւալելով՝ տխուր ճըշմարտութիւններ ու սուտ հեգնութիւններ կ'արձակէ հանդիսականներուն երեսին, յաւիտենապէս քրքիչներ առաջ բերելով:

Իր սիրային յայտարարութիւնները, օրինակի համար, որոնք կ'սկսին անձնասպանութեան սպառնալիքով ու կը վերջանան անտարբեր ու ծիծաղելի հեռացումով մը, քիչ մը կոչտ՝ բայց հարազատ ընդօրինակութիւն չեն սալօնի բարքերուն: Միշտ կը խնդայ ու կը խնդացնէ այդ մարդը, — աս ըլլալով իր դերը, — բայց իր խնդուքներուն տակ, արհամարհոտ, հեգնոտ բան մը սքօղուած է անոնց նկատմամբ, որոնց ներկայութենէն կախում ունի սակայն իր ապրուստը. արհեստով ծաղրող մըն է, որուն մեծագոյն արժանիքը կը կայանայ միամիտ ձեւանալուն մէջ: Եւ անոնք իսկ հանդիսականներէն՝ որոնք կ'զգան թէ այդ ողորմելի միմօսին ակնարկած դիրքերուն ու ձեւացուցած գռեհիկութիւններուն մէջ գտնուած են իրենք ալ՝ կը խնդան անգիտակցաբար ու կը ծափահարեն մեքենաբար: Ո՛վ է միամիտը, ծափահարուովը թէ ծափահարողը:

ՄԵՆԱՍԷՐ

4. Մ Ե Ռ Ե Լ Ո Յ

Գերեզմաններու ուխտագնացութեան օր մը, ուր մեր նախորդներու յիշատակները կը կցուին ներկային հետ, եւ այսօրուան կեանքը՝ վաղուան խոստացուած կեանքին:

Բոլոր գերեզմանատուները ուր սովորաբար կեանքը սակաւ է եւ տխրութիւնը մեծ՝ — մահուան սարսափացող տխրութիւնը —, այսօր տխուր կենդանութիւն մը կ'ստանան՝ կեանքովը անոնց, որոնք կ'երթան խռովել մենութիւնը եւ լռիկ տրամութիւնը գերեզմաններու, քահանայի մը արծաթասէր ձայնին ելեւէջներուն մէջ դնելու համար, իրենց բոլոր ըզձանքը, եւ մաղթելու համար հաւատքով՝ հանգիստ իրենց մեռելներուն: Այդ մոռցուած վայրերը այսօր լեցուն են. խանձած խոտերուն մէջ աղջիկներ թեւ թեւի կը պտտին. աղտոտ ու խորտուբորտ ուղիներուն մէջ սեւաղգեստ կիներ գերեզմաններ կը փնտռեն. կիսափուլ պատերուն եւ խոշոր ծառերուն վրայ տղաք կ'ոստոստեն: Ոմանք գերեզմաններու տխրութեան մրուրը կը քամեն, ուրիշներ՝ անոր անգիտակցութեան մէջ երջանիկ՝ աւելի կը զուարճանան քան թէ կ'ողբան: Եւ իբր թէ ամբողջ կեանքին հակասութիւններով լեցուն ըլլալը բաւական չըլլար, այս տարբեր աշխարհի մը նախադուռին մէջ ալ հակասութիւններ չեն դադրիր: Հոս լացող մը, հոն խընդացող մը, հոս տրտում մը, հոն զուարթ մը կու

գան լեցնել այդ վայրերը, որոնք, կարծես, միայն մահուան խորհուրդովը լեցուն՝ տխուր ըլլալ կը պարտին։ Հոսանքի մը ուժգնութիւնը ունի թախիծը, որ հող՝ այդ վայրերուն մէջ՝ կը տիրապետէ, եւ ուր քու անցեալդ կը պարզուի այն տարտըղնած անկանոնութեան մէջ, որ սա գերեզմանները ցոյց կուտան, ա՛յնքան այլազան եւ ա՛յնքան տարօրինակ կարգաւորութեամբ մը։ Շուրջդ, ամէն կողմէ, գերեզմաններ կը պաշարեն զքեզ՝ ոտքերուդ տակ, առաջքդ, ետիդ, աջդ, ձախդ, վերջապէս ամէն կողմ գերեզմաններ, գերեզմաններ։

Հոս կոտորած փայտէ խաչ մը, հոն սիւն մը, հոն պղտիկ մարմարեայ քար մը, ճերմակը, սեւը, ճոխը, պարզը, հողայինը եւ քարայինը, ամէնքն ալ գերեզման մը մատնանիլ կ'ընեն։

Նոյն իսկ խոտերը որ ոտքերուդ կը կառչին, եւ քարերը որ քայլերուդ կը զարնուին, միշտ գերեզմաններ են որ կը յիշեցնեն քեզի։ Դիրերը որ աչքերուդ կը հանդպին իրենց առաջին տողէն «Աստ հանգչի»ով կ'սկսին եւ մահուան խորհուրդը կը պարունակեն իրենց մէջ։ Պատկերները զորս քարերուն վրայ դրոշմուած կը տեսնես յաճախ, վեղարներու ծալքեր են եւ կամ սաղաւարտներու պատկերներ, որոնց դատաստանը Աստուծոյ կը թողու։

Եւ այդ հոյլին մէջ, այդ խառնակութեան մէջ զոր գերեզմանները ցոյց կուտան, մանուկներու գերեզմաններէն մինչեւ ծերերու գերեզմաններու, երիտասարդներէն մինչեւ չափահասներու գերեզմաններու կը հանդպիս, որոնք երջանիկ թէ՛ դրժ-

բաղդ, միշտ միեւնոյն եզրակացութեան է որ կը հասցնեն զքեզ, աշխարհի ունայնութեան անփառունակ վկաները հանդիսանալով։ Եւ այդ ամէնուն առջեւ ալ միեւնոյն խորհրդածութիւնն է որ կուգայ տեղաւորուիլ միտքիդ մէջ՝ թէ պիտի գայ օր մը՝ ուր դուն ալ պիտի վերջանաս, բանաձեւով մը որ «Աստ հանգչի»ով կ'սկսի եւ «Ամէն»ով կը վերջանայ։

Բայց, փոխանակ գերեզմաններու այս աշխարհին մէջ մոռնալու կեղծիքի եւ պաշտանքի աշխարհը որուն մէջ ամէն՝ ամէն օր կ'ապրինք, դարձեալ կը քննենք իրերը այն աչքով որով պիտի նայէինք աշխարհիս մէջ։ Ու վայրկեանի մը մէջ՝ չար մտածումի մը պէս ուղեղէդ ներս կուգայ սպրդիլ սա կասկածը թէ՛ «արդեօք այս գերեզմաններու աշխարհին մէջ կեղծիքը դադրած է»։ Եւ այլեւս կասկածոտի աչքերով նայիլ կ'սկսիս տապանագիրներուն, որոնց մէջ, առանց բացառութեան, եկեղեցականները «Հովիւ քաջ լեալ» եւ աշխարհականներ «Այր առաքինի եւ բարերար լեալ» կը մեկնին «յաշխարհէ աստի»։ Եւ ժպիտ մը կուգայ թառիլ շրթներուդ վրայ, երբ՝ բոլոր ջանքերուդ հակառակ՝ չես գտներ տապանաքար մը, որ անկեղծութիւնը ունենար ըսելու թէ՛ այն որ հող կը հանգչի՝ խարդախ մըն էր, խաբեայ մըն էր, տընաւեր մըն էր, չար մըն էր։ Եւ ինքնիրենդ կ'անդրադառնաս՝ եկեղեցականէն մինչեւ աշխարհական՝ զքեզ չըջապատողներուն վրայ, ուր իրենց կոչումին եւ պարտականութեան անգիտակիցներու ահագին խուճ մը կը տեսնես՝ սա հեռուն կեցող

քահանայէն սկսեալ որ դրամին ցանկութեամբ ժողովուրդին տգիտութիւնը կը շահագործէ, մինչեւ անագին հպարտութեամբ ճոխացեալ մեծատունը, որ աշխարհի ամէնէն նուիրական բաներու տարազով իր շուրջինները կը կողոպտէ: Եւ կը զարմանաս թէ ի՞նչպէս անոնք ալ օր մը « Հովիւ քաջ » եւ « Այր բարերար » պիտի ըլլան գերեզմանին մէջ, որ պարտ էր աւելի իրենց դատապարտութեան քան գովասանքի վայրը ըլլալ: Եւ կը դողաս դուն քու մէջդ՝ մտածելով թէ օր մը գուցէ քու ալ չունեցած մէկ յատկութիւնդ քեզի պիտի վերագրեն:

Եւ այս տխուր գաղափարը ցրուելու եւ մոռնալու համար, ա'լ կը հրաժարիս տապանաքարերը կարդալէ. բայց չես կրնար ազատել անձդ այն ցաւագին տպաւորութիւններէն որ տխուր պատկերներու, սրտայոյզ եւ աղեխարշ տեսարաններու շարունակական յաջորդութիւնը առաւօտէն մինչեւ իրիկուն կը պատկերացնէ աչքերուդ: Ծերունի կիներ՝ գերեզմաններու վրայ հակած՝ լացի եւ ողբի արտայայտութեամբ կ'աշխարհն իրենց զաւակներու գերեզմաններէն վար՝ այն ռամիկ բայց հաստատուն եւ անխախտ հաւատքով թէ իրենց ըսածը կը լսուի մեռելէն:

Սեւագգեստ կիներ, սգաւոր աղջիկներ, այրեր, մանուկներ կուլան կը հեծեն, հառաչանքներ կ'արձակեն, եւ ասոնց ամէնուն մօտ ալ քահանաներ՝ որոնք արագ արագ կը կարդան, աւելի ստակին համեմատութեամբ, քան պաշտօնին եւ պարտականութեան գիտակցութեամբ: Եւ այս ընդ-

հանուր խառնակութեան մէջ, որ գերեզմաններու շուրջը կը յածի եւ ընդհանրական ձգտումի մը երեւոյթը ունի, անծանօթ շունչ մը կ'զգաս որ վրադ կը տիրապետէ, եւ զքեզ պարտաւորութենէ եւ գիտակցութենէ մզուածի մը պէս կը մղէ երթալ ծնրադրելու գերեզմանի մը առջեւ, ուր սիրելի մը ունիս հանգչած:

Գերեզմանը՝ այդ խոշոր անդունդը եւ անբանալի արգելքը վայրկեան մը քողի մը պէս կը պատռի, եւ հող՝ միտքիդ մէջ նորէն ցաւագին արտայայտութեամբ մը կենդանութիւն կ'առնեն կեանքի բոլոր դրուագները մեր այն սիրելիներուն՝ որոնք այդ գերեզմանին մէջ գտած են իրենց վերջին հանգիստը:

Կը փոխադրուիս դէպ ի այն օրը, որուն առաւօտը չկար այլեւս՝ այդ հողակոյտին տակ հանգչողին համար, եւ վերստին ստուերին մէջ, որ գերեզմանին մթութենէն ծնունդ կ'առնէ եւ մահուան ցրտութենէն կը դողայ, տեսնել կը կարծես ցուրտ մարմինը եւ պաղ ճակատը անոր՝ որուն վերջին ու ցուրտ համբոյրը դրոշմեցիր:

Գերեզմաններու այս օրը կը վերակենդանացնէ հանգուցեալ սիրելիներու յիշատակը նոյն իսկ սիրտիդ մէջ, փշրելով պատուարը գերեզմանին եւ արգելքը հողակոյտին. թերեւս եկեղեցական կարգաւորութեանց ամէնէն իմաստուններէն մէկն է, որ մարդուն վրայ պարտաւորութիւն կը դնէ չը մոռնալ այն անցեալ սերունդը որ մեր ծնունդին եւ գոյութեան պատճառ եղաւ:

Գերեզմաններու յարգանքը՝ հնագոյն կրօնք-

ներէ նուիրագործուած՝ արդէն ինքնին հոգեկան պահանջ մըն է զոր ակամայ կ'զգայ մարդ, եթէ երբեք կրէ մահուան տպաւորութիւնը սիրելիի մը կորուստով:

Եւ տարուան այս օրերը մեր մէջ ա'յնքան քիչ եւ ա'յնքան գէշ կը յարգուին որ՝ մարդ տարակոյս կ'ունենայ հաւատալու թէ մեր մէջ մեռելներու յարգանքի զօրաւոր գաղափար մը եւ նախնիքներու հանդէպ պարտականութեան մեծ գիտակցութիւն մը կը գտնուի:

Ա. Ա. ԱԼՊՅԱՃԵԱՆ

5. Ա Շ Ո Ւ Ղ Ը

Եղական տիպար մըն էր Կ... , որ քանի մը տարիէ ի վեր Իզմիր թափառելէ վերջը, անցեալ շաբթու մեկնեցաւ իր բնավայրը՝ եղբայրական սիրտազեղ սիրով վիզիս փարելով վերջին անգամ, Ժողովրդային Աշուղ մը, զոր գաւառի խորերէն չեմ գիտեր ո՞ր հով բերեր էր Իզմիր: Քանի մը տարի առաջ, դիպուածը զրկած էր զինքը աչքերէն: Կինն ու երկու մանչուկները Ս. Կարապետի խնամքներուն յանձնած՝ ինքը, ձեռքը հին ջուրակ մը, գիւղէ գիւղ, քաղաքէ քաղաք, երգելով՝ կը հասնի վերջապէս հոս:

Հինգշաբթի իրիկուն մը՝ Աղքատախնամին սեղանին առջեւ եկեր էր՝ ամչկոտ ու գլխիկոր:

Ջութակը կոտրեր է եղեր, նորի մը պէտք ունի: — «Աղանե՛ր, Ս. Կարապետ վկայ, կը բերեմ կուտամ նորէն, ձիկ երկու մէծիտիեէ տուէք», — եւ իր անտես աչքերէն, յուզումը, քանի մը կաթիլ դուրս այտերուն վրայ կը գլորի:

Ուղածը առաւ գնաց, եւ անկէ ետքը երբեմն կուգար նորէն, ջութակ մը կուրծքին սեղմած՝ խոշոր քսակին խորէն, քրտինքով շահուած մեքալիֆներով իր պարտքը վճարելու համար: Քիչ ատենի մէջ գաղթականներու սիրականը դարձաւ Կ...ը, այնչափ անուշ էր ձայնը, որ ջութակին դողդոջ շեշտերուն խառն՝ իրեն կը կապէր հոգիդ՝ փողոցէն անցած ատենը: Շատեր իրեն բաղդ կը հարցնէին. ինքն ալ ամէնքը կը գոհացնէր, մանաւանդ զանոնք, որ ծննդավայրի յիշատակով մը կը միայնէ: Շարունակ զուարթ էր եւ ուրախ էին իր գուշակութիւնները: Առաւօտէն մինչեւ իրիկուն փողոցէ փողոց երգելով ու նուագելով կը շրջէր, իր բնիկ երկրին հազարաւ պիղպիղներուն պէս, սա՛ տարբերութեամբ, որ անոնք տաքուկ բոյնի մը մէջ կը հանգչին իրիկունը՝ ձագուկներու քով, մինչ մեր երգիչը կ'երթար անծանօթ արձարանի մը անկիւնը, գլուխը տախտակի մը կրթնած՝ հեռու իրեններէն:

Շարունակ կ'իյնայի իր հետ, գութի միացած գորովագին զգացումով մը: Երբեք օր մը վհատ չտեսայ զինքը: Աշխարհի գոյներն ա'լ ոչինչ են իրեն համար, կը մտածէի. ո՛չ գարնան վարդերը, ո՛չ ալ ձմրան սպիտակ եւ անարատ ձիւնը պիտի դիտէ «Սիբնա սարերի» ստորոտն ու գագաթը:

Ի՞նչ կ'արժէ Ապրիլը իրեն համար: Ատիկա առիթ մը եղաւ որ ամէնուն համակրանքը կրկնապատկի իրեն համար: Կ... սիրականը եղաւ ամէնուն:

* * *

Անցեալները, քանի մը շարաթ չ'երեւցաւ: Զբաղումներու մէջ մոռցեր էի զինքը, երբ օր մը հանդիպեցայ իրեն փողոցին անկիւնը: Գրէթէ չճանցայ, անխօսուկ, անձայն տխուր բան մըն էր դարձեր:

— Ի՞նչ ունիս:

— Աղա՛, ես երկու ամիս է խապրիկ մը չեմ առեր յիմ տունէս, յիմ լաճերաց: Զեմ գիտնայ, ի՞նչ են եղի»:

Մխիթարեցի զինքը, կրցածիս չափ:

Քանի մը օրէն ձեռքը թուղթով ու երգելով եկաւ դպրոց. իրիկուն էր, արձակման ժամը: Զիս իր խօլոջը տարաւ: Տունէն նամակ եկեր էր, կարգացի իրեն: Փետուրէ գրիչով գրուած ըլլալու էր, հաստ թուղթի մը վրայ, գուցէ գիւղին տէրտէրը կամ վարժապետը, որոնց տուն տուած էր Աշտուղին կինը: Այնչափ պարզ եւ այնչափ տըխուր, որ դեռ յիշած ատենս սարսուռ մը կուգայ վրաս:

«Հերի՛ք է, կարօտցանք քեզի, տեսնես՝ Մըկըրն ու Արօն գալուդ հաւտեքը կը քաշեն: Մե՛ղք ես, դուն չե՞ս մեղքնար մեզի...»:

Կարգացած ատենս չրթունքը կը դողար, եւ ինքը՝ ժողովրդային այդ երգիչը առանց հեծկըլտուքի, եղնիկի պէս արտասուել սկսաւ: Ու նա-

նակը երբ տուի իրեն, առաւ դողդոջ մատներով լոշափեց, իրարու ետեւ՝ թերեւս տասն անգամ՝ համբուրեց եւ ապա սեղմեց կուրծքին, որուն տակ սլացող հառաչը ա՛լ չէր կրնար զսպել. եւ հեծկտալ սկսաւ: Հինգ օր չանցած՝ ջուրով կուրծքին սեղմած՝ եկաւ «մնաս բարով» ըսելու: Համբուրեցի ճակատը: Երգելով նուագելով մեկնեցաւ. քաղքէ քաղաք, գիւղէ գիւղ քալելով պիտի երթայ: Յոյսը կը փայլի սիրտին մէջ, անոր շողերը կը լուսաւորեն իր մութ ճամբան: Ինք ալ իր կարգին պիտի երթայ լոյս տալ պապենական մութ հիւղակին, երբ վերստին սիրէ եւ առանց տեսնելու համբուրէ իր սիրտի հատորները:

Գնա՛, Աստուած քեզի հետ, հէ՛գ Աշտուղ:

Ռ. ՈՐԲԵՐԵԱՆ

6. ԱՅԳԵԿՈՒԹ

Գաւառացիին ամէնէն զուարճալի եւ հրապուրիչ աշխատութիւններէն մէկն է նաեւ այգեկութը, վասն զի՝ ձանձրացած առօրեայ զբաղումին անայլալ միօրինակութենէն՝ իրեն համար այդ այգեկութը, այդ միջանկեալ դէպքը, բերանփոխ կերակուրի մը ախորժն ու համն ունի, պղտիկ չեղում մը, բարեդէպ անջատում մըն է ան՝ սովորական կեանքի հոգերով ու մտածումներով ծանրա-

ցած աշխատութենէն, եւ, կիրականօրեայ զուար-
ճութեան մը յարածի պէս, գաւառացին. ուրախ
զուարթ կը փարի այդ աշխատութեան՝ որ աւելի
զբօսանք մըն է:

Եւ մէկը զուրկ չի մնար այդ հաճոյալի այգե-
կութին հրապօյրներէն, վասն զի ամէն տուն՝ որ
ընտանիք մը կը կազմէ, որ պզտիկներ ունի՝ ունի
նաեւ ափ մը այգի որուն խաղողը կ'ուտէ՝ եւ քաղ-
ցուէն շարոց, բանդակ եւ ուրիշ զանազան ա-
նուշեղէններ կը պատրաստէ պզտիկներուն համար,
որոնք առանց անուշի չեն կրնար ըլլալ: Այնուհե-
տեւ ինչ կ'ուտէ աղքատը Մեծ-Պահքի խստամբեր
օրերուն մէջ զոր խանդակաթ երկիւղածութեամբ
մը տակաւին չ'ուզեր աւրել, իր պաշտելի բարե-
մտութեան եւ միամտութեան մէջ: Այսպէս, փո-
խանակ բաներներ ու գործաւորներ վարձելու եւ
անոնց կթել տալու իր այգին, ինքն է որ, հս-
նաժը, խանութը կը գոցէ ու մեծով պզտիկով այ-
գիները կը թափի:

Ամէն դասակարգ՝ անխտիր՝ կը մասնակցի այս
աշխատութեան, որ՝ թէեւ ըստ ինքեան տաժա-
նելի, բայց գերազանցապէս հրապօրիչ բան մը
դարձած է. իր ձեռքով աշխատած, կթած ըլլա-
լու, իր յոգնութեան պտուղը վայելելու գիտակե-
ցութիւնը՝ պզտիկ բաներ չեն կրնար ըլլալ բնա-
կանապէս, մանաւանդ անոնց համար որ բոլոր
տարին խանութի մը անկիւնը կծկտած՝ միտքի
զբաղումներով, հաշիւներով կ'ընդարմանան՝ մոռ-
նալով մարմինին իրաւունքները, որոնք պահան-
ջումներն իսկ են կեանքին:

Այսպէս, առտուն կանուխ, երբ կ'արթննամ ա-
րեւէն առաջ, արդէն իսկ փողոցներուն մէջ յուզ-
ուող իրարանցումին արձագանքը կուգայ կը հաս-
նի ականջիս: Սայլերու միօրինակ ձռնչիւնը, սայ-
լորդներուն յիմարական բացազանչութիւնները,
որոնք իրար զգուշութեան կը հրաւիրեն բաղխում-
ները նախատեսելով, ու հակառակ այս նախազ-
գուշութեան, գրէթէ ամէն փողոցի անկիւն, սայ-
լերու իրար խաչաձեւելէն յառաջ եկած աղմուկը,
վայնասունը գրէթէ անհանգիստ կ'ընեն զիս:

Ճամբաները անվերջանալի անցուդարձ մը կը
բզղայ, եւ ասիկա, գաւառին մէջ անսովոր է՝
փողոցներն ու ճամբաները միշտ ամայի, միշտ
լուռ, միշտ անդորր ըլլալուն: Թեւեռնին սակառ-
ներ անցուցած կիներ եւ աղջիկներ, կողովներու
շարժուն բլրակ մը իրենց կռնակն առած՝ էշեր եւ
ձիեր, հնձաններով, սակառներով ու կողովներով
բեռնաւորուած սայլեր՝ բոլորը մութնուլուսուն
կ'երթան ու կ'երթան: Հնձաններուն մէջ, սակառ-
ներուն ու կողովներուն քով, պզտիկներ կը տես-
նեմ, արցունքոտ աչքերով ու ժպտուն դէմքով
պզտիկներ՝ որ իրենց մայրիկին հոգին կերած են,
լալով կանչուրուտելով այգեկութի երթալու հա-
մար, եւ երբ դեռ արցունքի կաթիլները իրենց
կայտառ այտերէն վար կը գլորին, միեւնոյն ատեն
հոգեկան հրճուանքի մը սանձարձակ պոռթկումը,
ծիծաղը իրենց դէմքերուն վրայ կը փթթի. —
պզտիկ վարդէ սիրտեր՝ որ մէկ վայրկեանի մէջ
կը թոշնին ու կը վերածաղկին:

Ու մենք ալ կ'երթանք այգեկութի, քանի մը

բարեկամներու հետ, որոնք աշխատակցիլ կուգան՝ իրենց այգեկութիւն յաջորդ. օրուան մնացած ըլլալով:

Օգը հիանալի է եւ նպաստաւոր: Անուշ զեփիւռ մը կը թրթռայ մթնոլորտին մէջ, պատառ պատառ ամպեր կը ծածկեն երբեմն տաքուկ արեւ մը, եւ հեռուն, պարապ դաշտերուն մէջ, զոր լոյսը կ'ողողէ, ամպերուն ձգած անկանոն ու հսկայ շուքերը հաճոյալի վէտիէտում մը, պիսակաւորում մը կը չինեն: Բնութիւնը, հակառակ իր կիսաւեր վիճակին, ամէնէն գողտրիկ քերթուածն է միշտ զոր երեք կարգացած ըլլանք: Տերեւաթափ ծառերու կմախքները տխուր տեսք մը ունին, եւ չոր տերեւներու խշրտուքը՝ բաւական յուզիչ կերպով մօտաւորաւ քայքայումին գաղափարը կուտայ: Որթատունկերուն տերեւներն ալ դեպի դեղին՝ չորցած են, բիւրեղային զգայնութեամբ եւ դիւրաբեկութեամբ՝ գգուող հպումներէն իսկ փշրուելու պատրաստ: Լայն ակնարկ մը բաւական է այգեկութին ընդհանուր պատկերը ընդգրկելու համար: Այգիներու իւրաքանչիւր բաժնին մէջ վայրահակ գլուխներ՝ կարմիր ու ճերմակ շապկիներով, թափթփած ու նախնական հագուստներով աղջիկներ ու կիներ կը շարժին: Աղջիկներուն բաբախուն կուրծքերէն եւ բարակ շրթունքներէն դուրս թռչող միամիտ երգեր ու ժողովրդային անիմաստ խաղերու նուրբ խաղեր օգը կը թնդացնեն՝ այգեկութին պարզունակ հովուերգութիւնը հիւսելով՝ ամէն մէկերնիս կարգ կարգ կը հետեւինք՝ հատոց ու կողով ի ձեռն: Ցօղաթուրմ տերեւներուն եւ արցունքոտ խաղողներուն հպումը՝ հեշտալի տպա-

ւորութիւն մը կ'ընէ կթողին վրան, որ ամէն վայրկեան ձութ մը ըմպելաներու փորձութեան չի դիմանար, միշտ այլեւս չուտել ուխտելով ու վայրկեան մը վերջը նորէն մոռնալով, ճիշդ գինեթողութեան ջերմեռանդ ուխտաւորներու պէս:

Եռանդի տարապայման պոռթկումով մը կ'աշխատինք՝ դիրար քաջալերելով, իրարու անձնասիրութիւն գրգռելով եւ կարգը ամենէն առաջ ծայր հանելու անմեղ փառասիրութեամբ համակուած: Վայ անոր որ ետ կը մնայ, դանդաղը, եւ ի՞նչ անողորմ խօսքերով կը բարձրացնենք, կը կատղեցնենք այն խեղճը՝ որ կ'ըսած որթերուն մէկ աննշան տերեւին տակ երկու ողկոյզիկ խաղող մոռնալու դժբաղդութիւնը ունեցած է: Հիմա ալ իմ ակօսիս մէջ մոռցուած ողկոյզ մը գտնելու փոյթը իրենն է: Եթէ այգին ճամբու վրայ է, «Բարի լոյս ձեզ, պիւրիֆիքի» ըլլայ: — Աստուծո՛ւ բարին, օրերդ շատ ըլլայ» յանկերգի մը պէս հազար անգամ կը կրկնուի: Եւ աննկարագրելի ախորժակով մը կ'ուտուի խաղողն ու պանիր հացը, գրէթէ օրը չորս անգամ, ամէն դադարի միջոցին: Ի՞նչ սոսկալի ախորժակ, Աստուծո՛ւ իմ, բայց աշխատութիւնը, մաքուր եւ առողջ օգը՝ մարդուն ախորժակը կը կատղեցնեն: — Եւ այս օրինակ պայմաններու մէջ միայն այգեկութի տաժանելի աշխատութիւնը հրապուրիչ պիտի կրնար ըլլալ, վասն զի դիւրին բան չէ առտուրնէ մինչեւ իրիկուն կիսահակ դիրքի մէջ, արեւի կրակէ ճառագայթներուն տակ աշխատիլ: Օրը տարածամած է արդէն, արեւը կը ցամքի հեղհեղտէ աշնանային

հիանալի իրիկուն մը, եւ մինք, յոգնած ջարդուած՝ տուն կը վերադառնանք սիրտերնիս գոհունակութեամբ ողողուած եւ ուրախ դուարթ:

Քաղաքը, ամէն դրան առջեւ, հնձաններու մէջ խաղող կը թնդեն եռանդագին՝ իրենց ջղուտ սրունքները սոթտած երիտասարդներ. կիները, թեւերնին վեր սոթտած, մազերնին գլուխին վերայ ամփոփած, առջեւնին գոգնոց, պախտներով քաղցու կը կրեն, վրանին գլուխնին անուշ լոկոնած անառակ տղաքներ հոն հոս կը վազվառեն, կը պոռչտան, կը ծեծկուին ու կը հայհոյեն փորձ ստամբակի յաջողակութեամբ:

Տեղ տեղ ալ, հրապարակներու մէջ, սկզբնական մամուլներով խաղողին թնդուած ողկոյղները կը ճնշեն:

Եւ այսպէս, այգեկութը, պատկերալից, նրկարչական, ծիծաղկոտ՝ կը շարունակուի քանի մը օրեր:

ԿԱՐՕ

7. ԿՈՐՍՈՒԱԾ ՆԱԻԱԿԸ

Պզտիկ ալիքներով սարսուացող ծովուն վրայ նաւակը կը սահի անչուկ: Հեռաւոր լեռներու տարտամ վէտովէտումին ետեւ ձերմակ լուսին մը կը ժպտի: Քիչ մը աւելի մօտ, ցամաքի սեւ զանգուած մը կայ անծանօթ, ստուերին վրայ ցցուող,

որմէ նաւակը կը հեռանայ միշտ: Ու ալիքները հետզհետէ կ'արծաթագոծուին երկայն ճառագայթէ մը որ լուսնէն կը հոսի:

Մինաւոր նաւակին մէջ որ կը սահի շուքի մը պէս՝ կին մը շղարչի ծփանքներու մէջ, սպիտակ ու չնորհալի, ընկողմանած է: Իր երկայն սեւ վարսերէն երկու գանգուրներ ճակտին վրայ ինկած՝ տրտմութիւն մը կը դնեն իր դէմքին անվրդով սպիտակութեանը վրայ: Իր աջ բազկին մէջ որ մերկ դէպի մէջքը կը կորանայ, գողտրիկ մանկիկ մը՝ գլուխը այդ մաքուր լանջքին վրայ դրած կը քնանայ: Իր թարթիչները, պզտիկին նայած ատեն, գոցուած են գուրգուրանքով մը որ իր շրթթունքին վրայ ժպտ մըն է թողեր տրտմօրէն՝ անուշ ժպտ մը: Ճերմակ թափանցիկ քօղերը իր աղջիկի վճիտ ու թարմ մարմինին վրայ կը բաբախեն զուարթ, լանջքին ու ազդրերուն չքնաղ կորութիւնը թուլօրէն կաղապարելով: Ու իր մէկ ոտքը, նուրբ ու պաշտելի շղարչի ծալքի մը մէջէն դուրս ելած՝ յամբիկի թերթի մը պէս, կուրին տախտակին վրայ իր չնորհալի ձեւը կը թողու այնքան փափկօրէն որպէս թէ ձերմակ թռիչ մ'ըլլար:

Ու, ալիքներէն համբուրուած, նաւակը հաճոյքէն կը սարսուայ, տանելով Մայր-Սէրն ու Անմեղութիւնը դէպի Անուրջքի Երկիրը:

* *

Զուարթ զեփուռները կը ճլուրլան կնոջ մազերուն մէջ: Արծաթի ալիքները՝ ճառագայթով գինովցած՝ կ'երգեն: Վերը՝ երկինքին մէջ՝ փափր-

լուսն բիւրեղներ պզտիկ լոյսի կաթիլներով կը զը-
ւարթացնեն մութ կապոյտը : Ու մանկամարդ կնոջ
մաքուր ու միամիտ հոգին՝ երազի մը երանասէր
փթթումովը կը լեցուի :

* * *

« Բնացի՛ր, զաւակս, քնացի՛ր, երկինքին դող-
դողուն լոյսերուն տակ :

« Հիմա ժպտուն հորիզոնը պիտի երեւայ մշտա-
կան արշալոյսներու . քնացի՛ր, զաւակս, մինչեւ
որ հասնինք իրականութեան ափունքը :

« Հրեշտակները անմեղ հոգիիդ մէջ ոսկեթել
երազներ թող հիւսնեն, վճիռ քունդ լուսաւորող :

« Կուրծքիս բարախումը քունդ անո՛ւշ անուշ
օրրէ . չեմ գիտեր չրթունքիդ վարդերը ինչե՛ր կը
փսփսան :

* * *

« Հեռուն, ջինջ սպիտակութիւններուն մէջ, ծի-
րանի լեռներ թաղուած կը խոկան . արթնցի՛ր զա-
ւակս, արթնցի՛ր :

« Արշալոյսը փառքի ովկիան մըն է . հոն ալ
բլուրներն երու վրայ լոյսերը կ'երգեն :

« Ու լոյսով ողողուած լեռները բուրումներ կը
մխան . յաւիտենական ծաղկումին ու մշտափթիթ
դալարներուն մէջ անուրջքի երկիրը կը դողդղայ :

« Հոն՝ ծաղիկները, կանաչները ու դաշնակաւոր
թռչունները ընկեր պիտի ըլլան քեզի . արթնցի՛ր
մանկիկ, ու ժպտէ՛ :

« Այն թարմ մարմանդներուն մէջ, որոնց վրայ
գոյնզգոյն ծաղիկները ծրածաններ կը ցանեն, ու-

կի թիթեռնիկ մը պիտի ըլլաս, սիւքերուն պէս
երջանիկ . . . » :

Ու երազը՝ ալիքներուն երգէն օրուած՝ քնա-
ցաւ :

* * *

Լուսինը՝ տրամելով՝ վար իջած է լեռներուն ե-
տեւէն : Ծովը մթնցած է՝ ամփոփուող թախճու-
թեան մը պէս : Հեռաւոր ալիքներուն վրայ թըռ-
չունի թելի մը պէս կ'երեւայ մանրցած նաւակը :
Երկինքին մէջ՝ որ մտածկոտ ջուրերուն վրայ կը
հակի, փափուկ լոյսերը կը մեռնին մելամաղձո-
րէն : Ու յանկարծ, ծովուն խորութիւններէն, որ-
պէս թէ յանկարծ ցաւ մը ինկած ըլլար հոն, կը
բարձրանայ անհուն ձայն մը ողբական, խորո՛ւնկ
հեծեծանքի մը պէս . . . :

* * *

Այդ գիշերէն ի վեր, վերջալոյսէն ետքը, երբ
ալիքները կը սեւնան մթութեամբ, շատ անգամ
ծովեզրին աւազներուն վրայ ստուեր մը կը թա-
փաւի, ժամերով : Իր քայլերուն ձայնը չի լսուիր,
որպէս թէ սեւ փետուր մը ըլլար՝ հովէն տարու-
բեր : Բայց, երբեմն, յանկարծ, գլուխը երկնցու-
ցած, անխլիրտ՝ մտիկ կ'ընէ ալիքներուն տարօրի-
նակ երգին, ու յետոյ, խորո՛ւնկ, խորո՛ւնկ կը
նայի անորոյ հեռաւորութիւններուն, ուր գնաց
նաւակը որ տարաւ ծաղկահասակ Մայր-Սէրն ու
Անմեղութիւնը . . . :

ԺԲ. ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Պատմութիւնը՝ նշմարիս յիշատակումն է անցած դէպքերու, եւ այդ դէպքերուն՝ ընկերական, կրօնական, բաղաժանան, գրական կամ գիտական կեանքի վերաբերելուն համեմատ է որ Պատմութիւնը կ'ըլլայ ընկերական կամ եկեղեցական կամ բաղաժանան կամ գրական կամ գիտութեանց պատմութիւն:

Պատմագիր կ'ըսուի այն որ մարդկային մշակութեան կեանքին այդ զանազան փուլերէն մեկուն կամ առհասարակ ամենուն միասին նկարագրութիւնը կ'ընէ: Պատմագրութիւնը, հակառակ գրական իրերանցիկ ու դժուարակենիւ պահանջումներով խնդրուն սեռ մը չըլլալուն, ունի պայմաններ որոնց դէմ մեղանշելով՝ արագրուած ամբողջ պատմութիւնը կ'իյնայ կարեւորութենէ: Պատմագիրը՝ ինչպէս կենսագիրը՝ որ միակ անձի մը կեանքին պատմագիրն է, պէտք է ունենայ վեց յատկութիւններ. — Ա. Բացարձակ անկողմնակալութիւն, այսինքն իրերու քննութեան եւ բացատրութեան մէջ կատարելապէս չեզոքի մը դիրքը բռնել, անձնական համակրութիւններէ չմղուիլ այս կամ այն անձին նպաստաւոր, այս կամ այն դէպքին աննպաստ գրելու համար. — Բ. Ամեն դէպք առհասարակ գիրի շառնել անմիջապէս, որովհետեւ պրպտուած աղբիւրներուն մէջ կրնան գտնուիլ

եղելութիւններ՝ որոնք ո՛ր եւ է կարեւորութիւն չունին իրենց իսկութեան մէջ, մանաւանդ ապագայ սերունդներու համար, եւ որոնք, ասեմին՝ իբր այժմութիւն ունեցող խնդիրներ՝ արձանագրուած կամ բերնէ բերան տարածուած ըլլալով՝ տարիներ ետք գրուած պատմութեան մը նիւթին ամբողջական ու կենսական յատկութեան աւելի՛ կը վնասեն. — Գ. Պարագ զարդարանքներով չարմանել ոճը եւ անտեղի խորհրդածութիւններ չընել. կատարուելիք անհրաժեշտ խորհրդածութիւններն ալ պատմութեան ընթացքին մէջ, անզգալի կերպով խառնել, ձուլել եւ երբեք անոնցմէ չանջատել վարդապետական շեշտով մը բարոյ տալու պէտք. — Դ. Կարգ ու միութիւն պահել պատմութեան մէջ, եւ մանր մունր ու շատ անգամ անկարեւոր միջանկեալ դուրագներու համար ամբողջութիւնը հասակոցս չընել. — Ե. Միշտ պարզ եւ միշտ բացայայտ ու յսակ ոճ մը գործածել, ու ջանալ կարելի եղածին չափ լաւ նկարագրել ամեն բան. տեսարան, մարդ, տեղ կամ եղելութիւն՝ բարձրաճանաչի մը ազուրուրութիւնով զայն դնելու համար ընթերցողին միտքին առջեւ եւ մինչեւ դէպքերուն տեղի ունեցած վայրը փոխադրած ըլլալու խաբանքը տալու համար անոր. — Զ. Բայց երկարաբան ըլլալէ պէտք է խորշիլ. պատմաբան մը որ կ'երեցնէ ու կ'երկնցնէ խօսքը՝ զայն դարձնելով ու ծամծմելով շարունակ՝ ձանձուրոյք ու նեղութիւն կը պատճառէ անշուշտ: Միւս կողմէ, խիստ կտրուկ եւ կարճաբան ըլլալէ ալ ետ կ'ենալու է, կցկտրու դէպքեր չձգելու համար մեղմե-

դը. մանաւանդ ծայրայեղ եւ՝ հետեւաբար տալսկալի՝ բուն նիւթէն դուրս խոտորումներէն պէտք է վախճալ: Ատոնք, այս վեց յատկութիւնները, որոնց մէջ քե՛զ հոգեկան եւ քե՛զ գրական յատկութիւններ կան, իրարու խօլ գալով միայն կրնան առաջ բերել պատմագիրը որ արդիւնաւոր ու տաղանդաւոր ըլլալու փառքը կրնայ ունենալ:

Պատմութիւնը հին տեսնը չէր այն՝ ինչ որ է այսօր, արդի գրականութեանց մէջ: Պատմութիւնը այսօր կատարեալ ապացուցական գիտութեան մը վիճակը առնել սկսած է կամ առնել կը ձգտի հետզհետէ: Հիմներուն մէջ՝ լսուած, գտնուած ամեն բան գիրի կ'առնուէր. այսօր պատմագիրը պատասխանատու է իր գրածին վաւերականութեան. ու ասիկա է որ պիտի նպաստէ որպէս զի բովանդակ ազգութեանց նշգրիտ պատմութիւնները հետզհետէ գտնուին, շարադրուին, տեղեկուին, երեւան բերուին ու ամբողջացուին՝ ազգագրութեան, հնախօսութեան, լեզուաբանութեան եւ քննադատական գիտութեանց օժանդակութիւնով:

Իսկ պատմութեան իմաստասիրութիւնը բոլորովին նոր գիտութիւն մըն է, որ՝ օգտուելով զանազան ազգերու անշտապ պատմութեանց ուսումնասիրութենէն՝ կը բարձրանայ ընդհանուր եւ միակ պատմութեան մը յղացման, ու առհասարակ բոլոր ազգերու վերաբերող օրէնսգիտական ու այլ խնդիրները կը քննէ: Պօսիւէ, Մոնթեսքիէ, Վիֆօ, Կաթոլի, Եւայն՝ պատմութեան ուսումնասիրութեամբ զբաղած են: Իսկ իբր պարզ, այլ ընթիր պատմագիր՝ օտարներէն անուններ յիշելու բնաւ

հարկ չկայ, այնքան հանճարեղ պատմիչներ ունեցած ենք, մանաւանդ հին տեսնը: Եղիշէ, Խորենացի, Յովնան Մամիկոնեան, Մովսէս Կաղանկատացի, Ղեւոնդ Նեք, Եւայն՝ ամենքն ալ, առաւել կամ նուազ յաջող պատմութիւններ ձգած են: Եղիշէ՛ն մանաւանդ կրնայ պատմագրութեան իբր տիպար ներկայացուիլ: Նոր տեսններս Միջազգային պատմագրութեամբ կ'զբաղի Վենետիկի Միքիթարեան Հ. Մ. Նուրիման, եւ գրական պատմագիր մը եղած է Հ. Գ. Զարբանեկեան:

1. ՖԵՐՏԻՆԱՆ ՏԸ ԼԷՍԷԻՍ

Երբ որ շողենաւը Կարմիր Ծովէն Սուէիշ կը հասնի, ձախիդ՝ ծառաստաններու մէջ կեցած՝ հսկայի թխաթոյր արձան մը աչքիդ կը զարնէ հեռուն:

Մօտենալուդ՝ այս զանգուածին ձեւը կը ճըշդուի, գիծերը կ'որոշուին, արոյրէ հաստակուռ արձան մըն է դրուած հող: Դէմքին վրայ, զոր արեւը այրած կը թուի, հպարտութիւնն ու բերկրութիւնը կը ցոլան:

Սուէիշի ջրանցքին բերանը զետեղուած այդ արձանը Ֆէրտինան տը Լէսէբսինն է, անոր՝ որ այս մեծագործութիւնը ի գլուխ հանեց Կարմիր Ծովը Միջերկրականին կցելով:

Քսան երեք տարիէ ի վեր յորմէ հետէ՝ բացուած է Սուէիշի ջրանցքը, ինքը կը կենայ հող՝ շարունակելով հսկել, կարծես, իր մեծ գործին վերայ, հօր մը պէս՝ որ չափահաս եղող զաւկին քովի կը կենայ դեռ, թէեւ իր ներկայութիւնը աւելորդ է:

Ու այդ արձանէն՝ զոր համայն աշխարհ կ'ողջունէ իր անցուղարձին մէջ, մարդկային միտքը ակամայ կ'երթայ Բարիզի Պատժական Ատեանին առջեւ, ունինդրել այն երկար արդարացումին զոր՝ զինքը փրկելու համար, իր վերջին տարիները անջինջ արատէ մը հեռու պահելու համար, առաջ կը բերեն:

Երեւակայեցէ՛ք այս մեծ Ֆրանսացին՝ խաբեբայութեան եւ վստահութեան զեղծումի ամբաս-

անութեան դէմ ինքզինքը պաշտպանելու հարկն մէջ:

Ինչ կը խորհի արդեօք այս պահուս իր մեղէ արձանը՝ անդին:

Ի վաղուց գիտէինք որ Կապիտոլէն հեռու չէ Տարպեան ժայռը:

Պատմութիւնը ատեն ատեն այս պակուցիչ դասերը կուտայ մարդկութեան, անոր անհաստատ ու խաբկուլ ճակատագիրը չմոռցնելու համար:

Ու երբ դատաւորներն ու փաստաբանները իրենց պաշտօնը կատարեն ու դատապարտութեան կամ անմեղութեան վճիռով մը վերջնայ այս եղեւկամբական ամբաստանութիւնը, Բանամայի պատմութիւնը պիտի մնայ յաւիտեան՝ մարդկային յանդերձութիւնը կասեցնելու համար, երբ անդին Սուէիշը շարունակէ կոչում ընել խիզախ ձեռնարկներու:

Ո՛րը պիտի յաղթէ երկուքէն: Մարդկութիւնը չի կրնար յետադարձ շարժումներ ընել, յառաջդիմութիւնը իր բարձր կոչումն է, ու ինչ որ ալ ըլլան արեւելքները, լախտի հարուածները որքան իջնա՛ն ուժով, ատեն ատեն, ան պիտի շարունակէ միշտ հաւատալ ու աշխատիլ անվատ:

Բանաման կրնայ քայքայիլ՝ բայց անա կորնթոսի պարանոցը կը բացուի ու յաջողութիւնը ձեռնարկու մարդոց՝ կ'անհետացնէ բաղդին խնտութեան թողած վճատութեան զգացումը:

Խորհեցանք որ անօգուտ չէր մեր ընթերցողներուն ներկայացնել այս եղական մարդուն դէմքը. եղական՝ այնքան իր մեծագործութեամբը որքան իր վերջին դժբաղդութիւններովը: Այս ծերունին

որ ժ.թ.դ. դարը իր անդուլ գործունէութեամբը կը լեցնէ, մեծ օրինակ մը ու մեծ խրատ մը կը մարմնացնէ զոր մեր հասարակութիւնը պէտք էր ճանչնալ: Կոմս Ֆէրտինան տը Լէսէքս 1805ին ծնած է Վէրսայլ: Դիւանագիտական ասպարէզն ընտրող ընտանիքի մը կը պատկանի. ինք եւս այս ասպարէզը գրկած էր ու Աղեքսանդրիոյ մէջ Ֆերանսայի հիւպատոս եղած ատեն, ձեռք անցուց Սուէիշի ջրանցքը բանալու արտօնութիւնը, զորի գլուխ հանեց 1869 Նոյեմբերին: Այս գործին 400 մլիոն ֆրանք, մերձաւորապէս քսան մլիոն ոսկի ծախք եղաւ, եւ մինչեւ ցարդ իր տուած չահը միայն երկու մլիոն ֆրանքէն՝ այսինքն հարիւր մլիոն ոսկիէն աւելի է. չահը ուրեմն հնգապատիկը եղած է մինչեւ ցարդ դրամագլուխին:

Ընդհանուր նաւարկութեան ու քաղաքակրթութեան համար Սուէիշի ջրանցքին օգուտները անհաշուելի են:

Այս մեծագործութիւնը այն օրական պղտիկ քայլերէն չէ որով մարդկութիւնը կը յառաջանայ իր շաւիղին մէջ, այլ մեծ ոստում մը որով քանի մը տարի միջոցը մէկ վայրկեանի մէջ կը կտրուի: Տը Լէսէքս 74 տարու էր արդէն երբ Բանաման բանալ ձեռնարկու եղաւ. ասոր ցաւալի պատմութիւնը չպիտի ընենք. բայց հաստատուած իրողութիւն մըն է որ անյաջողութիւնը պէտք է վերագրել ո՛չ թէ բնութեան յարուցած արգելքներուն, այլ անոնց զորս մարդիկ, թշնամիներ, չահադէտներ ստեղծեցին:

Գ. ԶՕՂՐԱՊ

2. ԲԱՅԵԼՈՆ

Հնութեան այս մեծ քաղաքը՝ որ երկար ատեն կէդրոնն եղած էր բարեւական հին ժողովուրդին, մասնաւոր պարագայով մը կը տարբերի հին Եգիպտոսէն, հնութեան եւ մեծագոր փառքի ուրիշ վայրէ մը: Եգիպտոս տակաւին կը պահէ նմանութիւնը վայրերու ու տեսարաններու որոնք հնագոյն ժամանակներու մէջ հանդիպեցան Աքրահամի, Յովսէփի եւ Մովսէսի աչքերուն: Միայն մէկ բացառութեամբ մը այս հին երկրին բոլոր ճարտարապետական փառքը գրէթէ առանց մնացորդի անցած դացած է: Եւ զարմանալին այն է որ երկրին բնական դիմագծութիւններն ալ այնչտի փոխակերպուած են անճանաչելի ըլլալու աստիճան. բայց այս պակասին դէմ եղական փոխարինութիւն մը եղած է Բաբելոնի, որով անոր երեւոյթը աւելի ճշգրտէն պատմուած է քան անոր ժամանակակից եղող ուրիշ ո՛ր եւ է երեւելի մայրաքաղաքներուն երեւոյթը: Ո՛չ Թէփէի, ո՛չ Մեմփիսի, ո՛չ Նինուէի եւ ո՛չ ալ Շօշանի համար զըտնուած է ակնատես պատմիչ մը որ անոնց յատակագիծը եւ պատկերը մեղի աւանդած ըլլայ: Բայց Բաբելոն բարեբաղդութիւնն ունեցած է խիստ հետաքրքիր ու կարող ձանապարհորդի մը եւ Պատմաբանի մը դիտողութեան ու հետազոտութեան առարկայ ըլլալու: Հերոդոտոս, հնութեան անուանի

ասով հանդերձ, քաղաքի մը կանոնաւորութիւնը եւ կարգաւորութիւնը պահուած էին, փողոցները ուղիղ էին եւ իրար կը կարէին ուղիղ անկիւնով մը: Այս ձեւը եւրոպայի թէ՛ հին եւ թէ՛ նոր քաղաքներուն մէջ քիչ անգամ գործածուած է, թէպէտ ասիական քաղաքներուն գրեթէ ընդհանրական ձեւն է. տուները երեք կամ չորս յարկով էին, եւ այս՝ հին քաղաքներուն մէջ սովորական բան մը չէր, Տիւրքոս միայն բացառութիւն ըլլալով, ու ետքն ալ Հոռոմ: Բայց քաղաքին մէջ ամէնէն աչքի զարնող բանը հրապարակային շէնքերու անազին մեծութիւնն էր, որոնց նմանը ո՛չ առաջ ու ո՛չ վերջը տեսնուած չէ: Այս անազին շէնքերը աւելի ուշագրաւ կ'ըլլային տեղին տափարակութեան պատճառաւ՝ ուրկէ վեր կը բարձրանային մինչեւ անգամ իրենց փլատակներուն մէջ անոնց հսկայական դէզերը որոնք կարծես կը տիրապետեն միօրինակ դաշտավայրին փառաւորութեան եւ չքեղութեան, եւ այնպիսի ազդեցութիւն մը կ'ընեն մարդու վրայ որուն նմանը չի կրնար երեւակայութիւն ո՛ր եւ է ուրիշ տեղ մը:

ՅԱԿՈԲՈՍ Շ. ՃԷՃԻՋԵԱՆ

Ժ Գ. Վ Է Պ Ը

Վեպը քարգմանութեան հետ արդի ժամանակներուն, արդի սերունդին եւ արդի գրական սաղանդներուն համար գրականութեան ամենէն կաշեւոր սեռն է: Վիպական սեռը կը պարունակէ այն գրուածները, որոնք կը շահագրգռեն առհասարակ ամէն բնօրէն, իրենց պարունակած կիրքի ու արկածի պատմութիւններով՝ որոնք հիմնուած են մերք մտացածին ու մերք նեմարիս դէպքերու վրայ: Ասոնք՝ վիպասանին ձեռքին տակ՝ կրնան գաղափարային գեղեցկութեան մը հասցուած ըլլալ եւ կամ նկարուիլ այնպէս՝ որպէս են իրականութեան մէջ: Ու ասկէ առաջ կուգան վիպասանութեան երկու ճիւղերը. — Իրապատ (Réaliste) վեպը եւ գաղափարապատ (Idéaliste) վեպը: Իրապատ վեպը կը տեսնէ մարդը, մարդուն կեանքը, երկիրը եւ բնութիւնը այնպէս՝ ինչպէս որ են. գաղափարապատ վեպը կը սաւառնի ստեղծուած՝ գեղեցիկ, բարի, անսգիւս աշխարհներու մէջ, եւ կը գործէ՝ նոյնքան գեղեցիկ, բարի եւ անբոցիւս անձնաւորութիւններով:

Վեպը, սակայն, ընդհանուր կերպով կը բաժնուի վեց տեսակներու. — 1. Առասպելական վեպ, որուն մէջ տիրող ոգին առասպել է. — 2. Ծովային վեպ, որուն մէջ ծովերու վրայ կը խօսուի ամենէն աւելի. — 3. Պատմական վեպ, որուն մէջ

վիպասանը պատմութեան վերաբերեալ դեպք մը կ'առնէ եւ գրականօրէն ու արուեստով կը հիւսէ զայն. — 4. *Իմաստասիրական վեպ*, որ հումարսութիւններ ապացուցանելու կը ձգտի. — 5. *Քարեկերտ վեպ*, որուն նիւթը կը կազմէ ընկերութիւնը եւ 6. *Ներքին կեանքի վիպասանութիւնը*, որուն մէջ կ'ուսումնասիրուին մարդկային հոգեկան վիճակն ու կիրքերը: Այս բաժանումը, ինչպէս կը տեսնուի, վեպի նիւթին համեմատ է, ինչպէս որ իրապաշտ եւ գաղափարապաշտ վեպի բաժանումն ալ գրուածքի նկատմամբ էր. բայց կայ նաեւ երրորդ բաժանում մը վիպասանութեան մէջ, վեպերու մեծութեան համեմատ. — 1. *Քուռ վեպը*, — 2. *Վիպակը*, եւ 3. *Մանրավեպը*: Վիպակը կարճ վեպ մ'է, նուազ բեղուն նիւթի մը վրայ հիւսուած, որ սակայն պէտք է ունենայ բուն վեպին բոլոր յատկութիւնները՝ անոնց վրայ աւելցնելով նաեւ՝ քիչ ըսելով շատ հասկցնելու անհրաժեշտութիւնը: Որովհետեւ վիպակը չունի բուն վեպին պէս ուզածին չափ երկարելու իրաւասութիւնը, հեղինակը պէտք է շանայ ամեն նկարագրութիւն, ամեն անցք, ամեն դեպք դնել ընթերցողին աչքին առջեւ արագօրէն, առանց երկար տատանումներու:

Վիպասանութիւնը գրական անանկ սեռ մ'է որ ձեւերուն այդ բազմաթիւ այլազանութիւններովը ո՛ր եւ է հաստատ ու սահմանափակ կանոնի մը չի կրնար հպատակեցուիլ. միայն քե, ընդհանուր գիծերու մէջ, վեպ մը պէտք է անպատշաճ պարունակէ դեպքերու հումարսանմանութիւն, նրկարագիւրներու յատկութիւն, դերակատարներու

աշուղ ընտրութիւն: Վեպի մը նիւթը եւ դերակատարները ընտրելէ ետք, կուգայ վեպին շէնքին կառուցումը, բան մը որ փորձառութիւն եւ վիպասանական արուեստի ուսումնասիրութիւն կը պահանջէ: Բայց պէտք չէ մոռնալ որ, ինչպէս կը վկայէ ինքն անգլիացի հռչակաւոր վիպասան Սըր Հարոլդը Պեռնդ, եթէ գրող մը օժտուած չէ վիպասանական կարողութեամբ, ամեն ուսումնասիրութիւն՝ եթէ ոչ կատարելապէս անօգուտ՝ գերատարբերութիւններ ալ չի կրնար ըլլալ: Վիպասանը պէտք է ձգտի վեպին կեանքը վառ պահելու՝ առաջին եջէն մինչեւ վերջինը. ու ասիկա շատ խրին գործ չէ: Վիպասան մը, պէտք է նաեւ իմանայ համեմատութիւն դնել վեպին զանազան նախնուն մէջ ու նարդաւնակեցնել զանոնք ամենքը իրարու: Օտար գրականութեանց մէջ մեծ վիպասաններ եղած են Աղեքսանտր Տիւմա Հայր եւ Պերի, Ուալթըր Սքոթ, Անթոնիօ Ֆոկացցարօ, Քուլլըր, Վոլքէն, Վիքթոր Հիլկօ, Կի Տը Մօքսան, Մալլըն, ու մանաւանդ Պալգաֆ եւ Ֆլայքըն որոնք էփիլ Ջօլայի հետ իրապաշտ վեպը կանգնած հաստատած են ընդհանուր աշխարհի գրականութիւններուն իբր նոր հիմ: Հայերս ալ ունեցած ենք մեր վիպասանները, որոնց մեծագոյն մասը, մանաւանդ Ռուսահայերուն մէջ, պատմական-վեպեր արտադրած են եւ իրաւունքով անմահացած: Անարօհեան ռուսահայ նոր վիպասան մըն է: Թուրքահայերու մէջ վիպասանական նիւթը մեծ ընդունելութիւն գտած է անցեալ դարու կեսին իսկ սկսեալ. բայց բաւական ժամանակ միեւնոյն քաղ-

մանուքիւններու մեջ սահմանափակուած մնաց, մինչեւ որ նոր բոլբոջ մը, նոր իղձ մը գրակա-
նութեամբ զբաղողներուն մեջ, մղեց զանոնք, որ-
պէս զի իրենք ալ փորձեն նոյն նիւղը: Քիչ շատ
յաջող վիպասաններ ունեցած ենք, բայց զուտ վի-
պասան չենք ունեցած. մեր մեջ ամեն գրող, գրեւ
վիպակով մը փորձած է վիպասանական սեռն
ալ: Իբր վիպասան, Գրիգոր Զօհրապ մեծ համբաւ
կը վայելէ, Տիկին Տիւսաբ գրած է Արաքսիա,
Մայսա, Եւայլն. բայց ամենէն առաւ վեպ արագ-
րօղն է Քասիմ, որ ժողովրդական վիպասանու-
թեան նիւղը կը մշակէ, ժողովուրդին մեծածածը կը
գրէ. քերեւս աճող համար իսկ փափաքածէն Կ-
ւելի միակողմանի ըլլալով քիչ մը: Իբր Թրքահայ
վիպասան կարելի է յիշել նաեւ անունը Կամ-
սարականին՝ որ «Վարժապետին աղջիկը» արագ-
րօղն է: Նոյնպէս՝ Լեւոն Սեղբոսեան եւ ուրիշներ:
Իսկ Յ. Ալփիար Իզմիրցին իբր իրապաճ գրող
առաջին տեղը կը գրուէ եւ այսօր ամենէն շատ
սիրուած գրիչն է, կրնայ բուռիլ:

1. ԱՌԱՋԻՆ ԶՐԿԱՆՔԸ

Քիչ մը ետքը պիտի արթննայ՝ յօրանջելով ու
Երախայի բռունցքովը չփելով արտեւանունքը: Իր
վստահող նայուածքը սենեակին մէջ, չորս դին պը-
տըտցուցած ատեն՝ բոլոր խաղալիկները իրենց տեղը
կարգաւ շարուած պիտի գտնէ, հաճոյակատար եւ
անտրտունջ արարածները՝ որին ոտքը որին թեւը
կոտրած՝ զինքը գոհացնելու առջի պատրաստա-
կամութեան մէջ սպասելով:

Պառկած տեղէն՝ փոքրիկ սրունքները օդին մէջ
պիտի երերցնէ քիչ մը, ու տոտիկներուն հետ ալ
պիտի խաղայ, յետոյ պիտի կանչէ.

— Նե՛ննէ՛:

Վարժուած է որ իսկոյն պատասխանեն իր առջի
կոչին, ու պիտի զարմանայ քիչ մը՝ երբ որ Նեն-
նէն ուշանայ քովը վազելու: Առաջին անգամն է
որ պիտի պատահի իրեն այս տարօրինակ եւ ան-
տանելի բանը, յապաղում մը իրեն դէմ՝ որ սոր-
ված է միշտ չքեղ անտարբերութեամբ մը դիտել
այն արտօնանքը որ իր մէկ ու կէս տարու ման-
կիկի հրամաններուն համար կը ցուցուի միշտ:

Ու անհամբեր՝ դառնալով անկողնին մէջ՝ պիտի
կանչէ նորէն:

— Նե՛ննէ՛:

Ան՝ ժամ մը առաջ գնաց հեռացաւ, այս վեր-
ջին անգամուն ալ նորէն ինքը քնացնելէ ետքը

մանկիկը՝ այն Պարտիզակի երգերովը զորս ես ալ հիմայ կամայ ակամայ գոց ըրած եմ քիչ մը :

Բունին մէջ մեղմիկ համբոյր մը դնելէ ետքը զաւկիս ճակտին վրայ, որ քիչ մըն ալ իր զաւակն է հարկաւ, քաշուեցաւ գնաց ոտքին մատներուն վրայ կոխելով :

Նոր շրջադգեստը հագած էր, վերջին նուէր զոր մեկնելէն առաջ տուինք իրեն. ու՛ գեղը տանելիք սնտուկները կապած՝ մեր տունէն մեկնելէ առաջ, երբ որ եկաւ ձեռուընիս պագնելու՝ կինս ու ես արցունք մը կարծեցինք տեսնել իր գեղացիի աննկնող աչքերուն մէջ :

* * *

Արթննալուն՝ Նեննէն չի կար. բայց ծնողքը՝ հոգածու՝ սպասեցին անոր զարթումին ու հազար տեսակ խաղերով ջանացին որ չփնտռէ իր ստընտուն :

Իր մանկական ուշադրութիւնը զբաղեցաւ ատոնցմով, բայց իր փոքրիկ կեանքին մէջ այս առաջին բաժանումին պարապը չլեցուեցաւ չուտով. ի՛նչ որ ալ ըրինք, նորէն միջոց մը Նեննէն յիշեց. ան ատեն լացաւ պոռաց՝ կարծելով որ մօտ տեղ մը պահուըտած էր միայն եւ զինքը զայրացնելու համար չէր գար իր քովը : Վերջը՝ կամաց կամաց՝ գիտակցութիւնը, անմուռնջ ու անխօս ընկճումը եկաւ — աւելի մեծ աղէտի մը, անդարմանելի կորուստին գիտակցութիւնը : Իր լացը որ բարկութեան լացն էր մինչեւ այդ վայրկեանին՝ փոխուեցաւ, հեղ ու խոնարհ դարձած՝

համոզուած լացը եղաւ : Իր սուգը ամբողջ ամիս մը տեւեց :

Մարդկային զգացումները հողերու մէջ թաղուած հին քաղաքներու կը նմանին. որչափ որ պեղումներու շնորհիւ աչքի առջեւ ելլեն անոնք՝ այնքան իրենց խորունկութիւնը կը պակսի : Այսպէս ալ հիմայ իր կսկիծը նուազ արտայայտուած՝ աւելի ինքնամփոփ, աւելի սպառիչ էր ամէն չցուցադրուած զգացումներու պէս, վասն զի աւելի անկեղծ էր : Բայց կարօտի վայրկեաններ կ'ունենար երբեմն՝ ադ միջոցներուն. իր ձեռքի խաղալիկները մէկդի կը նետէր, արհամարհելով ատելով՝ իր ուշադրութիւնը ու իր վշտին յիշատակը ձեռքէն խլող այս դաւերը ու հատումով ու անձկանօք լեցուն ձայնով մը կը հարցնէր,

— Նեննէն :

— Նեննէն պիտի գայ :

Ա՛լ հիմայ գիտէր այս խօսքին սուտ ըլլալը, բայց կը հաւատարատոր. սուտը սփոփանք մը կ'ըլլար այս պարագային մէջ եւ մանկիկը ինքնախաբութեան առաջին փորձը կուտար եւ անձնատուր կ'ըլլար ատոր. — էապէս մարդկային տկարութիւն որ անաւոր ստուգութիւններէն կը խուսափի միշտ, մխիթարութեան միջոցներու մէջ ամէնէն պատիւը կուրութեամբ կը դրկէ, այն անբուժելի հիւանդներուն նման որոնք իրենց վիճակին գիտակից՝ զիրենք մաշեցնող հիւանդութեան գոյութիւն չունենալուն մտադիւր կը հաւատան, ի՞նչ ասանկ հաւատալիք մը ընծայուի իրենց :

Ամիսներ անցան ասանկով. ես կը հետեւէի իր

վիշտին ալլափոխութեանցը. իր ցաւը երթալով կը մեղմանար՝ առանց բոլորովին անհետանալու. ինչպէս ըսեմ, կ'անուշնար գրէթէ ու իր հառաչանքով լեցուն ձայնը երգի մը պէս կը կրկնէր ատեն ատեն:

— Նեննէէն:

Տարի մը ետքը բերնի վարժութեամբ մը միայն այս անունը կուտար. ժամանակը անա ասանկ իր պաշտօնը կատարեց:

Հիմայ, մենք էինք որ իր ստնտուն կը յիշեցնէինք իրեն: Առջի հեղ՝ այս անունը արտասանելու՝ զարմանքով ու հարցումներով լեցուն աչքերը մեզի դարձան. յետոյ մտմտութիւն մը մէջ ինչպէս պահ մը, եւ քիչ վերջը, իր փոքրիկ գլուխը թոթվեց մէկգի ընելու համար կարծես իր միտքը լլկող չարչարող գաղափարը ու խաղալիկները պահանջեց մենէ: Յայտնի եղաւ որ իրեն համար Նեննէն դադրած էր իրականութիւն մը ըլլալէ, յիշատակ մը դառնալու համար:

* * *

Հինգ տարի վերջը, Նեննէն վերադարձաւ Պարտիզակէն: Եազմա կապած, շարխար հագած անձանայ կնիկ մըն էր. իր արեւակէզ դէմքը տգեղցեր ու պառուեր էր. ո՛ւր էր մեր մօտ եղած ատենուան չորհալի եւ երիտասարդ կինը:

Յետոյ, այս հինգ տարիները անշրպեւտ մը բացեր էին. ասիկայ որ մեր ընտանիքէն էր ատեն մը, հիմայ օտարական մը դարձեր էր. երկու կողմէն կը զգայինք ասիկայ: Բայց երբ որ Արամիս ձայնը

լսեց՝ չդիմացաւ. իր չնչին նուէրներու տոպրակը գետինը մոռցաւ՝ անոր քով վազելու համար: Դեռ միտքս է տեսարանը. Արամս նախ վախցաւ, ետքը զարմանքի զգացում մը ունեցաւ այս կնոջ դէմ:

— Նենէդ եկա՛ւ, կ'ըսէինք իրեն:

Ստնտուն համբոյրներով կը ծածկէր տղու երեսը, բայց փոխադարձ ո՛ր եւ է սիրոյ արտայայտութիւն մը չստացաւ. մանուկը հետաքրքիր՝ մանրամասն քննեց այս կնոջ տարօրինակ տարազը, ու միջոց մը՝ եազմա՛ն վար քաշեց գլխէն. աս եղաւ իր միակ չարժումը, յետոյ ձգելով Նեննէն՝ իր մօրը քով վազեց:

Կարծեմ թէ՛ այն քանի մը օրուան մէջ որ սյս կինը մեր տունը մնաց, իրենց յարաբերութիւնները բարուքեցան քիչ մը. վերջուումը եկաւ, անցեալին եղծուած զիծերը տարտամ կերպով մը ճշգուեցան մինչեւ աստիճան մը իր միտքին մէջ. բայց ասիկա նոր յօշոտում մըն էր որ եղաւ իր սիրտին համար: Անիկայ իր երախայի երեւակայութեամբը դիւթիչ պատկեր մը պահած էր իր Նեննէնէն, ու անա իրականութեան մէջ այդ պատկերը իր չորհազուրկ ու ծիծաղելի իսկութեանը մէջ երեւան կուգար. այս կի՛նն էր այն որուն համար այնքան արցունք թափած եւ կսկիծ զգացած էր:

Աւելի աղէկ չպիտի՞ ըլլար որ անեղծ մնար իր մանկական յիշողութեան մէջ մնացած դիմագիծը: Հիմայ պզտիկ գորով մը կ'սկսէր ցուցնել անոր հանդէպ, բայց ասիկա աւելի պարտքի ձեւով բան

մըն էր, քան ինքնաբուխ սէր մը. իր տղայական գիտակցութիւնը կ'ըսէր իրեն որ ապերախտ մէկը պիտի սեպուէր թէոր երեսօղարձնէր այս աղքատիկ կնկան, ու մի միայն այս կշտամբանքէն ազատելու համար, կը յօժարէր ինքն ալ փոխադարձ համբոյր մը առնել իր Նեննէին սեւցած այտերէն:

Եւ խորհեցայ ինքնիրենս որ բաժանումի մը ցաւը վայրկեանին միայն կրնայ դարմանուիլ. յապաղուած վերադարձ մը նոր կսկիծ մը կուտայ՝ քաղցր յիշատակ մը եղծանելով:

Գ. ԶՕՂԱՍԿ

2. ԿԱՂԱՆԴԻ ՆՈՒԷՐԸ

Կանաչ ծածկոցով սեղանին առջեւ, որուն վերայ պզտիկ լամպայ մը կը վառէր, գլուխ գլխի կը նստէին մայր ու տղայ ամէն գիշեր:

Տիկին Աննիկ՝ կարի խոշոր ծրարը քովը՝ ասեղ ծեծելով շարունակ, մինչ Վահրամ յաջորդ օրուան դասերը կը պատրաստէր: Եւ մերթ ընդ մերթ կը ձգէին իրենց աշխատութիւնները՝ բառ մը ըսելու համար իրարու, յոգնութիւն առնելով վայրկեան մը իրարու նայուածքի մէջ: Յետոյ, յանկարծ երկու քին ալ միտքը հեռու կը փախչէր ներկայէն. մէկունը դէպ ի անցեալ, միւսինը դէպ ի ապագան:

Վահրամ՝ ապագային կը մտածէր շարունակ, կրկին ու կրկին կը հաշուէր միտքին մէջ այն հինգ

երկար տարիները զորս պիտի անցընէր տակաւին վարժարանին մէջ՝ իր մօրը ձեռքին աշխատութեամբ ապրելով, անոր աչքին լոյսին, արիւն քրտինքին գինը ուտելով սպառելով իր ուսանողի ապրկար կեանքին մէջ: Եթէ մէյ մը դպրոցէն ելլէր սակայն, ինչե՞ր չպիտի ընէր անոր համար, իր խեղճ մօրը համար, որ իր երեսունըհինգ տարեկան հասակին մէջ՝ վաստակի բեռին տակ կը քած՝ ծեր կ'երեւար արդէն: Եւ աչքերը գաղտուկ գիրքին վրայէն վեր առնելով՝ կը նայէր անոր՝ այն գորովագուծ խանդաղատանքի անճառ արտայայտումովը, զոր զաւակ մը մօրը համար միայն կրնայ զգալ աշխարհի վրայ:

Կաղին տկար ցոլքերուն տակ՝ աւելի նիհար, աւելի հիւժած կ'երեւար ան իրեն. աչքերուն կուպերէն խորունկ գիծ մը սկսելով՝ իր սեւ սեւ խոշոր արտեւանունքներէն ինկած թելի մը պէս՝ այտերն ի վար կ'երկննար. մազերուն մէջ, տեղ տեղ ճերմակներ ցանցնուած էին. մոմի պէս հալած մատներուն մէջ, ասեղը կը դողար, եւ թելը անցուցած ատեն լոյսին կը մօտենար, կը մօտենար իբր թէ իր աչքերուն լոյսը հատած սպառած ըլլար:

Խեղճ տղուն սիրտը ելած՝ երկու ձեռքերովը երեսը կը ծածկէր՝ պահելու համար արցունքի կաթիլները, որոնք հոգիին խորունկէն բլթած՝ հալած կապարի հատերու պէս գիրքին վրայ կ'իյնային անմուռնչ:

Մայրը, այն պահուն, անցեալին մէջ մոլորած՝ իր երջանկութեան օրերը կը յիշէր, երբ ամուսինը ողջ էր տակաւին, երիտասարդութեան բոլոր հաճոյք-

ները, բոլոր քաղցրութիւնները, զորս վայելած էր իր ամուսնական կեանքին մէջ, մեծ՝ անհատնում սիրոյ մը լուսեղէն միջնորոտին մէջ ապրելով եօթը տարի շարունակ։ Միտքը կուգար իր սիրած անձին հետ պսակուած օրը՝ եկեղեցին՝ լոյսերու, խոնկերու եւ երգերու զգլխից արեւոյթեան մէջ։ Եւ այդ իր Վահրամիսն ծնած օրը, երբ իր էութենէն բղխած այդ հրեշտակը իր գիրկը տուեր էին. տարի մը ետքը՝ անոր մկրտութիւնը. ժանեակներու, ժապաւէններու մէջ, ծաղկի մը պէս գեղածիծաղ այդ պէպէքը, որուն վարդի պէս այտերը գտակին նուրբ բնեղին տակէն կը խնդային իրեն, եւ կըրիկ գլորուկ բազուկները, ձիւնաթոյր չըլազգեստին շղարչներուն մէջէն, իրեն կը կարկառէր։ Հիմակ կը դառնար կը նայէր նորէն անոր վտիտ դէմքին, որուն՝ արիւնի պակասութենէն քաշուած տոգոյն մորթը կը գլանէրուն կը փակէր. չըթունքները ցամքած, հիւանդոտ զգաստութիւն մը կ'արտայայտէին. աչքերը միայն, սուր սեւ աչքեր, կը թնդացնէին այդ տասներեք տարեկան տղուն դէմքը, որ փթթելէ առաջ կը խանձէր անշուշտ սրնունդի, զօսանքի եւ զուարթութեան պակասութենէն։ Ծիշդ իր հօրը դէմքն էր, անոր պէս խելացի. ու անոր կերպարանքը, անոր թրթռուն, զգայուն շեշտը ունէր ձայնը, եւ իր զաւկին վրայ կը գտնէր դժբաղդ մայրը՝ վերակենդանացումը այն ամէն հրապոյրներուն, զորս թաղեր էր ամուսինը գերեզմանին պաղ քարին տակ։

Խեղճ կին, իր սիրելիին մահուան վրայ ազատօրէն լալու տխուր սփոփանքն ալ չէր ունեցած։

Պզտիկ սուգ մը կըցած էր պահել, աղքատի սուգ մը։ Անոր հիւանդութիւնը առեր տարեր էր իր խնայողութիւնները, եւ եօթը տարեկան զաւկին հետ միս մինակ մնալով աշխարհի վրայ՝ ստիպուած էր՝ մէկ կողմէն ժպտիլ անոր երեսին, խաղալ անոր հետ, եւ միւս կողմէն՝ ձեռք առնել այն միջոցները որով կարելի ըլլայ պէտք եղած դաստիարակութիւնը տալ անոր, եւ պատուաւոր կերպով պահել իր տունը. մէկուն չգիմեց, իր սիրտը մէկուն չբացաւ, բոլոր ոյժը ժողվեց ու կար կարող եղաւ։

Կար կը կարէր, նուրբ կարեր, առատունէ մինչեւ իրիկուն, գիշերներն ալ աշխատելով՝ հազիւ ութը զրուշ օրական կը շահէր։

Օրթագլուղ՝ խեղճ թաղի մը մէջ կը բնակէին։ Տղան Կեդրոնական Վարժարանը ընդունուած էր ձրի. ութսուն զրուշ շողենաւի եւ ցորեկուան ուտելիքի ծախք կը վճարէր. մնացած գումարով կը հոգացուէին իրենց ուտեստի, հագուստի բոլոր պէտքերը։ Երբեմն ալ շաքաթներով գործ չէր գտնուեր. այն ատեն էրիկ մարդու շապկներ կ'արգէր, եւ այսպէս խեղճուկրակ կ'ապրէին եօթը տարիէ ի վեր։

Իր չքաւորութեան եւ տառապանքներուն գաղտնիքը մէկը չէր գիտեր սակայն. դպրոցին մէջ կոկիկ հագուած մաքուր տղայ մըն էր Վահրամ, միշտ փայլուն կօշիկներով, նոր գուլպաներով, ու աղքատ տղոց չափահաս արթնութեամբը զգալով թէ ինչ կ'արժէին անոնք իր մօրը. կը դողար որ մեղանի արատ մը, կամ ցեխի փսոր մը չցատքէ

վրան : Փոխադարձաբար մայրն ալ՝ տեսնելով տղուն իր վրայ-գլխուն համար ունեցած խնամքը՝ կը մայէր որ չէր կրնար ձեռք մը աղուոր զգեստ շինել տալ անոր : Ու՛ մէկուն չկրնալով վստահիլ իր անձկութիւնները, որոնք ալ չսեղմելով սիրտին մէջ, դուրս կը պոռթկային՝ իր խանգիւն հետ կը խօսէր, այդ պզտիկ գործունեայ ասեղին, որուն կը պարտէր ամէն բան, զոր բարեկամի մը պէս կը սիրէր, եւ որ կը բզկատէր, կ'արիւնոտէր իր մատուրները՝ յուզմունքի չայրկեաներուն մէջ, կարծես ֆիզիքական ցաւով մոռցնել ուղելով անոր ներքին ցաւը, կսկիծը՝ իր անգործադրելի մնացած բաղձանքներուն : Խեղճ կնոջ հաստատ մտածումն էր աւելի դրամ չահիլ :

Ինչ փափաքներ ունէր Վահրամին համար. բայց՝ օրչափ ալ աշխատասէր՝ բան մը չէր կրնար աւելցնել. ինչ ընէր, ինչ ընէր... :

— Եթէ մեքենայ մը ունենայի... գոչեց յանկարծ՝ բարձր ձայնով ինքն իր հարցումներուն պատասխանելով :

Վահրամ աչքերը վեր առաւ, մօրը նայեցաւ, յետոյ նորէն գլուխը կախեց անխօսուկ : Եթէ մեքենայ մը ունենա՛ր, անշուշտ այդքան չէին տկարանար եւ մատները չէին ծակծկեր : Ինչ ընէր մօրը մեքենայ մը գտնելու համար... :

* * *

Երկար ատենէ ի վեր բոլորովին փոխուած էր Վահրամ. ալ առջի մաքրասէր խնամոտ տղան չէր : Առտուրները լուացուածին պէս փողոց կ'իյնար. եւ իրիկունները, մութը կոխելէն առաջ,

դռնէն ներս չէր մտներ : Ամառը փռնէրու մէջ թաթխուած, յոգնած, քրտնած՝ ձմեռը մինչեւ կէս մէջքը ցեխերու մէջ փաթթուած, ձեռքերը ոտքերը ցուրտէն սառած, կօշիկները ջուրերու մէջ՝ տուն կուգար : Ալ գիշերները կանաչ սեղանին առջեւ չէր նստիր իրեն հետ, ու կերակուրին՝ քունը աչքէն կը վաղէր : Շատ անգամ, եկածին պէս, անկողնին վրայ կ'իյնար՝ առանց բերանը պատառ մը բան դնելու : Խեղճ մօրը սիրտը փորը կը հատնէր. օւր կ'երթար այնչափ կանուխ, եւ ինչու ուշ կը դառնար : Ի դժուր կը ջանար տղան հարցութիւն ընել, միշտ անորոշ պատասխաններ կ'ստանար. — Դպրոցին ժամանակացոյցը փոխուեցաւ. — Ինչ ընեմ, մա՛մա, շոգենաւին չեմ հասնիր կոր :

Մայրը կը հասկնար որ տխուր բան մը մտած էր իր տղուն կեանքին մէջ, զոր յամառաբար իրմէ կը ծածկէր : Առաջները յուսաց որ մանկական հաճոյք մըն է, կ'անցնի. բայց վէց ամիսէ ի վեր կը շարունակէր այս կեանքի անկանոն ընթացքը՝ առանց իր աղաչանքներուն զիջում մը, իրեն համար մէկ օր մը բացառութիւն ընելու. եւ իր տղուն զգալապէս տկարանալը նշմարելով՝ արդէն իսկ յանդիմանութիւններ կ'ուղղէր անոր : Յետոյ կը զղջար. վասն զի միշտ առջի խանդակաթ, զգայուն դաւալն էր Վահրամ, մի՛եւնոյն հոգածութիւնները, մի՛եւնոյն անուշ սիրտը ունէր իրեն համար, եւ զայն վիրաւորել չէր ուզեր ամենեւին, բայց կրնա՛ր անտարբեր մնալ անոր ապրելու կերպին :

Անգամ մը որ խտիւ կը հարցաքննէր զայն նո-

րէն, տղան սկսաւ լալ: Ուրիշ անգամ մը վերջապէս բերնէն փախցուց թէ Կաղանդին ամէն բան պիտի իմանար:

Այն ատեն որոշեց որ սպասէ. գիտէր իր տըղուն հաստատամիտ բնաւորութիւնը, ճիշդ հայրն էր: Տարեգլխուն քանի մը օր միայն մնացեր էր, եւ այդ օրերուն մէջ ամէնէն աւելի մտաւորանջութիւններ կրեց. իրա՞ւ բան մը կար ուրեմն:

* * *

Սակայն, եթէ օր մը անոր ետեւէն երթար Տիւկին Աննիկ, պիտի տեսնէր որ, փոխանակ Օրթագիւղի շոգենաւը մտնելու, ցամաքի ճամբան կը բռնէր Վահրամ, եւ ոտքով կ'երթար մինչեւ Կեդրոնական Վարժարան, այդ աւելորդ ծախքը խնայելու համար: Չիւնին բուքին կը քալէր ու կը քալէր՝ ձեռքերը վերարկուին գրպաններուն խորը գէմքը կիսովի օծիքին մէջ պահած՝ մերթ ընդմերթ կանգ առնելով ճամբուն եզերքը, շունչ առնելու համար, նորէն կը շարունակէր իր տաժանելի ուղեւորութիւնը՝ սառոյցի կտորուանքէն վար սահելով իյնալով շատ անգամ, երբ իր ոտքերը ալ չէին բռներ:

Երբեմն բուքը ա՛յնքան թանձր ու սաստիկ կ'ըլլար որ կոխած տեղը չէր տեսներ: Այն պահուն կը փորձուէր անկէ անցնող թրանվայի մը մէջ նետուիլ, բայց հզօր խորհուրդ մը այդ տկար տղան կը կեցնէր: Խնչ էր այդ գաղտնիքը՝ մարդ չէր գիտեր. բայց գերազանց բան մը ըլլալու էր. վասն զի անոր ուժովը այդ պզտիկ տղան մեծ բնութեան հետ կը մաքառէր:

Միեւնոյն բանն էր ցորեկուան ճաշի ատեն. ալ ո՛չ մրգավաճառին, ո՛չ նպարավաճառին խանութէն ներս կը մտնէր՝ իր տաք փարանոց հացին հետ քիչ մը ընկոյզ կամ պանիր գնելու համար: Կը նայէր կարմրուկ փայլուն խնձորներուն, կլորիկ սերկելիւններուն, եւ՝ իր մանկական, առողջ ախորժակին մէջ՝ բերնին թուքերը կուլ տալով կը հեռանար մինակ՝ անկիւն մը, իր ցամաք հացի կտորը կրծելու:

Կաղանդին առտուն կանուխ, երբ Տիւկին Աննիկ անկողինէն ելաւ, Վահրամ կը քնանար տակաւին, սուտ քուն եղած ապահովապէս: Գորովալից մայրը՝ ոտքին մատներուն վրայ կոխելով՝ կամաց կամաց քովի սենեակը անցաւ իր սովորական ժողվրտուքը ընելու, ուր կանաչ ծածկոցով սեղանին վրայ կը կենային տուփ իրիկունքէ մնացած պտուղներուն աւելցուքները՝ պզտիկ պզտիկ պնակներու մէջ: Յանկարծ բան մը զարկաւ աչքին, սեղանին մէջտեղը դրուած կարի մեքենայ մըն էր նոր նոր, փայլուն ընկուղենիէ կափարիչով. վրան ալ թուղթ մը փակցուցեր էին: Մօտէն նայեցաւ. իր տղուն գիրն էր, ու կարդաց

Նուէր Կաղանդի՝ Մարնայիս համար:

Միեւնոյն վայրկեանին, կամացուկ մը սենեակին դուռը բացուեցաւ, ու եկաւ իր թեւերուն մէջ ինկաւ Վահրամ. «Մի՛ սրդողիր, մա՛մա, կ'ըսէր, շոգենաւի համար տուած դրամովդ առիւնո՛ր համար իրիկունքները ուշ կը մնայի...»: Ու համբոյցներով կը ծածկէր իր մայրը, սրբելով անոր արցունքները որոնք այտերն ի վար կը վազէին:

* * *

3. Կ Ո Յ Ր Ը

(Գիւղական յիշատակներ)

Խիտ կանաչներով պատած բուններէն վեր բարձրացող ծառերուն հսկայ ճիւղերը կը տատանէին մութին մէջ՝ երբերուն ստուերները յօրինելով։ Ամառնային ծաղիկներու կծու ու ծանր հոտ մը կը տարածուէր հանդարտ օդին մէջ՝ գինովցնող բուրումներով։ Սեւ լուսթեան մէջ մեքենաբար կը լսուէր միջատի մը բզզիւնը որ երբեմն կը մոռցուէր նոյն իսկ իր միօրինակութեանը մէջ։ Եւ հեռուէն շունի մը ձայնը կուգար, որ խեղճուկ, հիւանդ հաչիւնով մը կուլար։

Վայրկեանները կ'անցնէին ծանր ծանր, եւ տեսնել կը կարծէիր ամպերուն թաւալիլը որոնց գլծերը ջնջուած էին սեւի սեւ երկինքին վրայ։ Յանկարծ, երբ շանը հաչիւնը կը մարէր յուսահատ ճիչերու մէջ՝ երգի մը եղանակը թրթռաց, որ հետըզհետէ կը մօտենար։ Ձայնը իրանալի էր, առանց ճիգի, եղանակը կը հոսէր, դողդուլով, անուշ ելեւէջներով։ Մէկէն կը բարձրանար, դիւթիչ, ուժեղ, եւ ահա կ'իջնէր նորէն, կը մարէր՝ իբր թէ ճնշուած կուրծքէ մը կ'ելլէր։

Կամաց կամաց, երգին եւ գիշերուան ազդեցութեանը տակ գինով՝ կը թուէր ինծի որ անեղևոյթ պարիկներ էին որ օդին մէջ կ'երգէին,

մինչ ձայնին երազուն անուշութիւնը կարծես կը հաստատէր պատրանքս։

Քիչ մը ետքը՝ ձայնը դադրեցաւ, եւ մօտակայ մարդերուն մէջէն դանդաղ խշրտուք մը լսուեցաւ։

Ամէնքս ալ, լուռ, անշարժ՝ ընկողմանած էինք խոտերուն վրայ, միտքերնիս տարբեր մտածումներու մէջ թափառուն։

Հիմա կը հասկնայի որ այն ծառերուն ներքեւ մարդկային կուրծք կը կ'ուռէր յուզումներով։

Մութի ծալքերով եւ անհամար ստուերներով չըջանաւորած՝ անկարելի էր տեսնել քայլ մը անդին, բայց արդէն թեթեւ ոտնաձայն մը մեզի կը մօտենար։

Չվախցանք. տանը վարձուորներէն մէկը ըլլալու էր՝ պարտեզին մէջ մնացած. բայց նոյն վայրկեանին իսկ երեսիս շունչ մը զգացի, եւ ծանօթ ձայն մը կ'ըսէր ինծի։

— Կ'աղաչեմ, ո՛ւր եմ։

Անմիջապէս հասկցայ. կոյրն էր։

Դեռատի աղջիկ մըն էր՝ սիրուն, խարտեաչ՝ որ հօրը հետ մինակ կ'ապրէր մեր տանը մէկ սենեակը. կոյր էր, բայց գոց աչքերը պատճառ մը եղած չէին աւրելու դէմքին ամբողջ հրապոյրը, ցաւոտ հրապոյր մը։ Քովս նստաւ եղեամէն թըրջուած խոտերուն վրայ։

— Դո՛ւն էիր երգողը, ըսի կամաց ձայնով մը, իբր թէ վախնայի խանգարել շուրջս ծանրացող լուսթիւնը։

— Այո՛, ըսաւ, եւ պահ մը ետքը աւելցուց. — իսկ խենթեցի՛ր էի այս գիշեր, յիշատակներէս

չարչարուած՝ պարտէզ փախայ, եւ՝ մոռնալով ա-
մէն բան՝ երգեցի, — հիմա չեմ գիտեր ո՛ւր եմ,
խարխափելով հասայ հոս:

Միշտ հետաքրքիր եղած էի գիտնալ խեղճ աղ-
ջըկան անցեալը. առիթը չուզեցի փախցնել, եւ
հարցուցի.

— Ի՞նչ յիշատակներէ յուզուած էիք:

— Վա՛ղը, ըսաւ ծանր ծանր, եղբօրս մահուան
տարեգարծն է:

— Եղբօրդ...:

— Ախ, հիմա մի՛ հարցնէր, պատասխանեց,
վաղն առտու կը պատմեմ քեզի:

Գիշերը բաւական յառաջացեր էր, տուն դար-
ձանք: — Անհանգիստ անցուցի մնացած ժամերը.
եւ դեռ բոլորովին չէր լուսցեր, երբ ելայ: Կողմ-
նակի պատուհանէ մը կը տեսնուէր ընդարձակ
դաշտ մը որ կը վերջանար լեռներու շարքով մը:
Հեռուն, միայնակ շոճի մը իր հաստ ճիւղերը կը
տարածէր: Դեռ գիւղը կը քնանար: Հեռուէն բո-
ժոժներու հնչուն ձայն մը կուգար. գիւղացիներ
էին որոնք ձիերու վրայ ամաններով կաթ բռնցած՝
կանուխէն մօտակայ տեղերը կը տանէին: Քիչ մը
ետքը, աքաղաղները խօսիլ սկսան, անոնց խառ-
նուեցան ոչխարներուն մայիւնը եւ հորթերուն բա-
ռաչիւնը:

Վարը, տան տիրուհին արթնցած էր արդէն եւ
կովու մը ետեւէն կ'երթար՝ խթանով մը զայն դի-
մացի դաշտը քշելով: Վար իջայ, տասը վայրկեա-
նէն ամբողջ գիւղը արթնցած էր: Հոսկէ մարդ մը
կ'երթար՝ մշակի գործիքները ուսերուն վրայ ա-

ռած, հոնկէ աղջիկ մը կ'երեւար որ կաթ կը բերէր:

Լեռներու երկու ծայրերուն մէջտեղը խտացած
գորշագոյն ամպերը հետզհետէ կը ձերմկնային, կը
վարդագունէին. հորիզոնին վրայ ցրուած բոլոր
ամպի պատառները դէպ ի հոն կը վազէին: Հինգ
վայրկեան ետքը, թեւ թեւի կը քալէինք թարմ
խոտերուն վրայ:

Հօտերը արածելու կը հանէին, ոչխարներուն
մէջէն կ'երթայինք ծծելով մաքուր օդը, որուն մէջ
վայրի ծաղիկներուն հոտը խառնուած մեղրի համ
ունէր:

Եղեամէն թրջուած խոտերը մեր ոտքերուն տակ
ճնշուելով՝ իրենց ներքեւ պահուած մանուշակնե-
րուն հոտը օդին մէջ կը տարածուէր:

Եկեղեցիին զանգակը տարտամօրէն կը ղօղան-
չէր, հեռուն այծերը խենթի պէս կը ցատկուտէին
թաւուտներուն մէջ:

Ծառի մը տակ նստանք, եւ մինչդեռ աչքս
մեր առջեւ փռուող Մարմարային կապոյտին մէջ
կը մոլորէր, կոյրն ինծի իր պատմութիւնը պատմեց:

Այն ատեն իմացայ որ քանի մը տարի առաջ
եղբօրը հետ երջանիկ կ'ապրի եղբր, երբ ծաղկախ-
տի համաճարակի մը միջոցին՝ եղբայրը կը վարակ-
ուի: Զինքը հեռու կը պահեն եղբօրմէն, եւ հայ-
րը մինակ կը հսկէր զաւկին վրայ: Մայրը մեռած
էր արդէն:

Իրիկուն մը, չդիմանալով, հակառակ արգել-
քին, կամաց կամաց եղբօր սենեակը կ'իջնէ, հա-
զար վարանումներով, ու վախերով, չէ՛ թէ իր ան-
ձին համար, այլ այն ահուկի անակնկալին՝ զոր

պիտի ունենար սենեակին անկիւնը եղբայրը պառկած տեսնելով :

Կը յաջողի եղբորը սենեակը սպորդիլ, մինչդեռ հայրը՝ յոգնած՝ քնանալու գացեր էր :

Այդ գիշերը, առտուան դէմ, հիւանդին վիճակը կը գէշնայ, հոգեվարքը կ'սկսի, եւ ա'լ չեն կրնար զինք անկէ բաժնել :

Քոյր եւ եղբայր, իրարու հետ կը խօսին, գլուխ գլխի, արցունքներով :

Մեռնելու մօտիկ, եղբայրը կը խնդրէ քրոջ մէջ որ երգէ : Աղջիկը աղուոր ձայն ունէր :

Արցունքներէն խղդուած, խեղճը իր եղանակներուն է'ն անուշը, է'ն տխուրը կ'երգէ :

Դեռ երգը չաւարտած՝ եղբայրը կը մեռնի :

Հետեւեալ օր ինք ալ հիւանդ էր : Ծաղկախտը իրեն համար աւելի անգութ եղաւ . կեանքը չառաւ, բայց աչքին լոյսը յաւէտ ցամքեցուց :

Երբ այս պատմութիւնն աւարտեց, գլուխն ուսիս դրաւ թեթեւօրէն եւ սկսաւ հեծկլտալ . օհ, ինչ տխուր են առանց արցունքի հեծկլտանքները...

Յետոյ շտկուեցաւ ու նորէն սկսաւ երգել իր երգը, այն երգը որ առջի գիշերն ալ երգած էր :

Հիմա երգը աւելի տխուր կուգար ինծի, աւելի ցաւոտ :

Ու երգին եղանակն ա'յնքան անուշ, ա'յնքան յուզիչ էր որ խօսուն ցաւ մը, ներդաշնակուած հառաչ մը կը թուէր ինծի :

ԶԱՊԷԼ ՅՈՎՀԱՆՆԵՍԵԱՆ

4. Զ Ա Ր Դ

Անիկա գեղեցիկ ու սիրուն օրիորդ մ'էր որ ճակատագիրին վրիպումովը, կարծես, ծնած էր բարձր դասակարգէ ընտանիքի մը մէջ : Չունէր ո'չ օժիտ, ո'չ յոյս, բնա'ւ միջոց՝ որով կարողանար ինքզինքը փայլեցնել, սիրելի ընել, եւ վերջը՝ հարուստ ու պատուաւոր մարդու մը կին ըլլալ : Հարկ եղաւ, ուրեմն, կարգուիլ գործակատարի մը հետ, որ փոքր պաշտօնով կը ծառայէր կրթական Նախարարութեան մէջ :

Խեղճը՝ զարգարուիլ չկարողանալուն համար՝ պարզ եւ անշուք մնաց, դժբաղդ ստորադասելի մը պէս . ինչու որ կիները դասակարգով կամ զարմով իրարմէ չեն տարբերի, այլ իրենց տեսքը, շնորհքը եւ հրապոյրը զիրենք կ'ազնուացնէ . անոնց բնածին նրբութիւնը, վայելչութեան բնադդումն եւ միտքի ճկունութիւնն է ահա իրենց կարգապետը՝ որով հասարակ ժողովուրդին աղջիկները կը հաւասարին մեծատուն կիներուն :

Անդադար կը վշտանար անիկա՝ զգալով որ ծնած էր ամէն փափկութիւններու ու պերճութիւններու համար . կը վշտանար տեսնելով իր բնական ռանին աղքատութիւնը, պատերուն մերկութիւնը, աթոռներուն մաշած երեւոյթը, պատտառներուն տգեղութիւնը : Այս ամէնը, որ թերեւս իր դասակարգէն ուրիշ մը նշմարելու իսկ չէր, զինքը

կը տանջէր ու կը զայրացնէր: Իր անշուք տունին ծառայող փոքր Պրըթոն սպասուհին երեւոյթը կ'արթնցնէր իր մէջ ցաւազին վիշտեր եւ խելացոր երազներ: Կը մտաբերէր այն լռին նախասենեակները, արեւելեան օթոցներով ծածկուած պատերով, պղնձէ բազմաստեղնեան աշտանակներով լուսաւորուած՝ ուր երկու բարձրահասակ սենեկապաններ կ'արձ տափատ հագած՝ լայն թիկնաթոռներու վրայ կը մրափէին ջերմաբաշխին տաքութենէն թմրած: Կը մտաբերէր հինաւուրց մետաքսով պատած այն մեծամեծ սրահները, ազնիւ կահ կարասիները, որոնց վրայ լի էին սնտուկ պաճուճանքներ, եւ այն պլըրոդ ու անուշաբոյր սրահիկները ուր մտերմագոյն բարեկամներու հետ խօսակցութիւն տեղի պիտի ունենար ժամը հինգէն սկըսեալ, ազնուական եւ բարձր դասակարգէ անձերու հետ, որոնց ուշադրութիւնն անձկալի եւ ցանկալի է ամէն կիներու:

Երբ կը նստէր ճաշելու, երեք օրուան սփռոցով ծածկուած կլոր սեղանին առջեւը՝ դէմ առ դէմ իր էրկանը՝ որ բանալով ապուրի ամանը երբ ցնծալից կը բացագանչէր՝ «Ա՛հ, հիանալի ապուր, ասկէ ընտիր ի՞նչ կրնայ ըլլալ...», իր միտքէն կ'անցնէին ազնիւ կերակուրներ, փալիլուն արծաթեղէններ, պատի օթոցներ որոնք լի էին նշանաւոր մարդոց պատկերներով եւ կամ նորաստեակ թռչուններով դիւթական անտառներու միտքէն կ'անցնէին համեղ կերակուրներ՝ հիանալի սպասներու մէջ բերուած՝ եւ ականջներու տակ հծծուող փաղաքշական խօսքերը, զորս կ'ինները՝

սփինքսի ժպտով՝ կը լսեն, ուտելով միանգամայն կարմրախայտի կարմիր միսն եւ կամ դշխոյահաւի զիստերը:

Չունէր ան՝ զարդարանք, գոհարեղէն, ոչինչ. մինչդեռ այնքան կը սիրէր այդ բաները: Կ'զգար որ ատոնց համար ստեղծուեր է. — անչափ կը տենչար հաճելի եւ ցանկալի ըլլալ, հրապուրիչ եւ փափաքելի երեւալ:

Ան ունէր հարուստ բարեկամուհի մը որ իր վանակից ընկերուհին եղած էր. չէր ուզեր երթալ զայն տեսնել, ինչու որ անկէ դառնալուն՝ սաստիկ կը վշտանար, օրերով կը նստէր կուլար՝ սիրտին ցաւէն եւ յուսահատութենէն:

Օր մը էրիկը զուարթ դէմքով մը տուն դարձաւ՝ ձեռքը նամակի լայն ծրար մը բռնած. — «Նայէ՛, ըսաւ, աս քեզի՛ համար է:»

Իսկոյն ձեռքէն յափշտակելով՝ պատուեց ծրարը, դուրս հանեց թուղթ մը որուն վրայ սա խօսքերը տպուած էին:

«Հասարակաց Կրթութեան Նախարարն եւ Տի-
«Կին Գէորգ Ռամբոննօ կը խնդրեն Պարոն եւ
«Տիկին Լուադէրէն հրամեղ նախարարատունը՝ ե-
«Երեկոյթն անցնելու համար, Յունուար 18, ԲՆ.
«օրը:»

Փոխանակ ուրախանալու, ինչպէս էրիկը կը սպասէր, դժգոհութեամբ հրաւիրագիրը սեղանին վրայ նետեց՝ մրմնջելով:

— Ինչո՞ւ բերիր, ես ի՞նչ ընեմ...:

— Բայց, սիրելիս, ես կը կարծէի որ գոհ պիտի մնաս, ընաւ դուռնէն դուրս չես ելլեր՝ անա գե-

ղեցիկ առիթ: Շատ զգուշացրեցին ձեռք ձգեցի այդ հրաւերը, դիւրին չէր, ամէն պաշտօնեայի չեն տար: Այնտեղ բոլոր պաշտօնական անձերը պիտի տեսնես:

Տիկինը զայրացկոտ աչքերով կը նայէր անոր, եւ ի վերջոյ անհամբերութեամբ ըսաւ.

— Ի՞նչ կ'ուզէիր որ հագնէի այդ երեկոյթին երթալու համար:

Երիկը այդ մասին մտածած չէր:

— Հապա այն զգեստը որով թատրոն կ'երթաս, չա՛տ աղուոր է... ըսաւ պարոնը թոթովելով, ու յանկարծ՝ ապշած, այլալիւժ՝ լուեց, տեսնելով որ կնիկը կուլայ: Երկու խոշոր արցունք դանդաղ կ'իջնէին աչքին անկիւններէն՝ դէպ ի բերնի անկիւնները:

— Ի՞նչ եղաւ քեզի, ի՞նչ եղաւ, գոչեց մարդը կակազելով:

Սակայն բուռն ճիգ մը ըրաւ, զսպելու իր վիշտը ու հանդարտ ձայնով սրբելով իր թաց այտերը:

— Ո՛չինչ, ըսաւ տիկինը, զգեստ չունիմ, հետեւաբար չեմ կրնար երթալ այդ հանդէսին, հրաւիրագիրը քու պաշտօնակիցներէդ մէկուն տուր՝ որուն կինը ինձմէ աւելի լաւ զարդարուած ըլլայ: Երիկը՝ վշտացած՝ յարեց.

— Ուրեմն, Մաթիլտ, ըսէ՛, քանի՞ ոսկի պէտք է վայելուչ շրջադգեստի մը համար զոր ուրիշ առիթներու մէջ ալ գործածել կարենայիր:

Քանի մը բոպէ մտածեց, միտքէն հաշիւներ ըրաւ՝ խորհելով միանգամայն այնպիսի գումար մը առաջարկել, որ խնայասէր գրագիրին կողմէ չը

մերժուի: Վերջապէս տատամեղով ըսաւ.

— Ճիշդ չեմ գիտեր, բայց կարծեմ թէ քան ոսկիով կրնամ գործս տեսնել:

Ամուսինին գոյնը նետեց թեթեւ մը, որովհետեւ նոյն իսկ այդքան գումար մը հրացան մը գնետեւ համար կը հաւաքէր՝ յառաջիկայ ամառը իր լու համար կը հաւաքէր՝ յառաջիկայ ամառը իր մէկ քանի բարեկամներուն հետ Նանտէռի դաշտը որսորդութեան ելլելու նպատակով. արտոյտ որսալու պիտի երթային կիրակի օրերը: Բայց՝ տեղի տալով կնոջը՝

— Լա՛ւ, ես քեզի կուտա՛մ քսան ոսկի, ըսաւ, միայն թէ՛ ջանա՛ գեղեցիկ զգեստ մը ունենալ:

Հանդէսին օրը քանի՛ կը մերձենար, Տիկին Լուսազէլ տխուր, տագնապալից կ'երեւար, թէպէտ իր զգեստը արդէն պատրաստ էր: Իրիկունը երիկը ըսաւ.

— Զարմանալի՛ բան, ի՞նչ եղաւ քեզի որ երեք օրէ ի վեր յուզուած ես:

— Կը զայրանամ, պատասխանեց տիկինը, որ գոհար մը, ագամանդ մը, բա՛ն մը չունիմ՝ վրաս անցընելու, աւելի աղէկ է որ չերթամ այդ երեկոյթին:

— Բնական ծաղիկներ դիր. այս եղանակին մէջ փառաւոր բան է. տասը ֆրանքի երկու երեք հատ հիւանալի վարդ կրնաս գնել:

Բայց տիկինը չհամոզուեցաւ ընաւ:

— Ո՛չ... ո՛չ... հարուստ կիներու մէջ աղքատ երեւնալէ նուաստագոյն բան չի՛ կրնար ըլլալ:

Երիկը յանկարծ գոչեց.

— Է՛հ, խելք չե՛ս ըներ, կնիկ: Գնա՛ բարե-

կամուհիիդ՝ Տիկին Ֆոռէսթիէի եւ խնդրէ՛ որ քանի մը գոհարեղէն փոխ տայ քեզի, այնքան մտերիմ ես հետը, որ կրնաս ուղել :

Կինը ուրախութեամբ գոչեց .

— Իրա՛ւ, ամենեւին միտքս եկած չէր :

Հետեւեալ օրը իր բարեկամուհիին տունը գնաց ու պատմեց անոր իր տագնապը : Տիկին Ֆոռէսթիէ մօտեցաւ հայելիով դարանի մը, գոհարատուիր հանեց, բերաւ ու բացաւ՝ ըսելով Տիկին Լուաղէյին :

— Ընտրէ՛, սիրելիս :

Նախ եւ առաջ աչքին դարկաւ ապարանջան մը, յետոյ մարգարիտէ մանեակ մը, յետոյ վենետիկեան խաչ մը՝ ոսկիով ու գոհարեղենով հրաշալի կերտուած : Կը փորձէր այդ դարդերը հայելիին դիմաց, կը վարանէր՝ չկրնալով թողուլ հեռանալ, եւ կը հարցնէր միշտ .

— Ուրիշ տեսակ չունի՞ս, ասոնցմէ դատ :

— Ինչո՞ւ չէ, փնտռէ՛, չգիտեմ թէ որո՞ւն աւելի կը հաւնիս :

Յանկարծ տեսաւ սեւ կերպասէ տուփի մը մէջ չքեղ ադամանդէ քառամանեակ մը . սիրտը սկըսաւ բաբախել անդուսպ տենչէ : Ձեռքերը կը դողային զայն բռնելով . անցուց վիզին շուրջը զգեստին վրայէն ու զմայլեցաւ ինք իր անձին վրայ : Յետոյ, տարտամ, սիրտը դողդոջ՝ հարցուց .

— Կրնա՞ս ինծի փոխ տալ աս միայն :

— Ինչո՞ւ չէ, ամենայն սիրով :

Տիկին Լուաղէյ իր բարեկամուհիին վիզը փաթթուեցաւ, պագտուեցաւ, յետոյ շուտով հեռացաւ գնաց տանելով քառամանեակը :

Պարահանդէսին օրը հասաւ : Տիկին Լուաղէյ յաջողութեամբ փայլեցաւ . — գեղեցկագոյնն էր բոլոր կիներուն մէջ, վայելուչ, չնորհալի, ժպտալից, չէն ու զուարթ . բոլոր էրիկ մարդիկ կը նայէին, կը հարցնէին անոր անունը՝ փափաքելով հետը ծանօթանալ : Տէրութեան պաշտօնեաները բոլորը կ'ուզէին չրջապարն անոր հետ պարել : Նոյն իսկ նախարարներուն ուշադրութեան առարկայ եղաւ :

Կը պարէր արքայութեամբ, եռանդով, գինով-ցած, հրճուանօք՝ այլ եւս ոչինչ մտածելով բաց ի իր գեղեցկութեան տարած յաղթանակէն . — իր յաջողութեան փառքին մէջ, տեսակ մը երջանկութեան ամպով համակուած, որ առաջ կը բերէ ընդհանուր յարգանք ու զարմանք, որ ցանկութիւններ կ'արթնցնէ : Այն կատարեալ յաղթանակը, որ անքան քաղցր է կանացի սիրտերու :

Աւտուռ, ժամը չորսին մօտ ելաւ հանդէսէն : Իր ամուսինը կէս գիշերուընէ ի վեր կը մրափէր ամացի սրահի մը մէջ՝ ուրիշ երեք պարոններու հետ, որոնց կիները զուարճութեան մէջ էին :

Էրիկը փողոց ելլելու համար բերած վերնազգեստը կնոջը ուսերուն վրայ ձգեց . — որ հասարակ պարզ հագուստ մ'էր առօրեայ գործածութեան համար, եւ որուն անշուքութիւնը չէր միաբանիր պարահանդէսին զարդարուն զգեստին վայելչութեան հետ : Կինը զգաց այդ բանը եւ ուղեց փաթէիլ հեռանալ, որպէսզի չնշմարեն զինքը ուրիշ կիներ՝ որոնք կը փաթթուէին չքեղ մուշտակներու մէջ :

Լուաղել կ'ուզէր կեցնել զինքը .

— Սպասէ՛. դուրսը կը մսխա, կեցի՛ր երթամ կառք բերեմ :

Բայց ան՝ անուշադիր՝ արագ քայլերով կ'իջնէր սանդուխէն : Փողոցին մէջ կառք չգտան, սկսան փնտռել, կանչելով հեռուէն անցնող կառքերը :

Իջան դէպ ի Սէն, յուսահատ, դողդղալով՝ գտան վերջապէս գետափին վրայ գիշերաչըջիկ հին կառքերէն մէկը, որոնք մթննալէն յետոյ կը տեսնուին՝ կարծես իրենց խեղճութենէն ցորեկը երեւնալու ամչնալով :

Կառքը տարաւ զանոնք իրենց բնակարանը Մարթիր փողոցը : Տրտում տխուր բնակարանին մօտան, կնկանը համար ամէն ինչ վերջացեր էր, իսկ էրիկը կը մտածէր որ ժամը տասնին հարկ էր նախարարատուն գտնուիլ :

Ուսերը ծածկող զգեստները հանեց, հայլին դէմը անցաւ որպէսզի անգամ մ'ալ ինքզինքը տեսնէ իր փառքին մէջ, բայց՝ յանկարծ գոչեց : Քառամանեակը չկար վիզին շուրջը :

Էրիկը, կէս հանուած արդէն. « Ի՞նչ եղաւ » . հարցուց :

Դառնալով իր էրկանը՝ խելքը գլխէն թռած՝

— Տիկին Ծօռէսթիէի քառամանեակը . . . չի կայ . . . վրաս չէ . . . »

Մարդը ոտք ելաւ զարհուրած .

— Ի՞նչպէս . . . Ի՞նչ . . . կարելի՛ չէ :

Եւ սկսան փնտռել զգեստին եւ վարարկուն ծալքերուն մէջ, զրպաններուն մէջ, ամէն տեղ : Եւ բան մը չգտան :

Էրիկը կը հարցնէր . — Ապահով գիտե՞ս որ վրադ էր՝ պարահագէսէն ելած ատենդ :

— Այո՛, ձեռքովս դպայ նախարարական գաւթին մէջ :

— Եթէ փողոցին մէջ կորսնցնէիր՝ իյնալու ձայնը կրնայինք լսել : Կառքին մէջ ինկած ըլլալու է :

— Այո՛, հաւանական է : Կառքին թիւը նայեցա՞ր . . . :

— Ո՛չ, դու՞ն ալ չնայեցար :

— Ո՛չ :

Մէկ մէկու երես կը նայէին սարսափած : Վերջապէս Լուաղել կրկին հագուեցաւ :

— Երթամ, ըսաւ, ոտքով քալած ճամբանիս նորէն անցնիմ, թերեւս գտնուի :

Եւ ելաւ գնաց, իսկ կինը ուժաթափ՝ երեկոյթին հագած զգեստներով նստաւ աթոռի մը վրայ, քնանալու անկարող, վհատ եւ շուարած :

Էրիկը տուն դարձաւ ժամը եօթին : Բան մը գտած չէր :

Ոստիկանատունը գնաց, լրագիրներու խմբագրատունը գնաց՝ վարձատրութիւն խոստանալով . հառարակաց կառքերու բնկերութեանց գիմեցմէկ խօսքով ամէն տեղ, ուր որ յոյս մը զինքը կը մղէր :

Տիկին Լուաղել ամբողջ օրը սպասեց՝ նոյն շուարած դրութեան մէջ՝ այդ անաւոր թշուառութեան առջեւ :

Մարդը իրիկունը տուն դարձաւ հիւժեալ եւ գունատ դէմքով . բան մը գտած չէր :

— Հարկ է որ, ըսաւ, զրեւ բարեկամու-

հիիդ թէ կոտրեր ես քայռամանեակին չլթան եւ զրկած ես նորոգելու . այդ կերպով ժամանակ կը շահինք :

Կինը նստաւ գրեց էրկանը թելադրութեամբ :
Շաբաթ մը վերջը ամէն յոյս կտրած էին : Եւ Լուազէր հինգ տարուան չափ ծերացած՝ ըսաւ թէ պէտք էր փոխարինել այդ գոհարը :

Հետեւեալ օրը առին դատարկ տուփը եւ գացին ակնավաճառին , որուն անունը տուփին մէջ գրուած էր :

Ակնավաճառը իր տետրակները նայեցաւ եւ յայտնեց թէ ինքը չէր ծախած այդ քայռամանեակը , այլ միայն տուփը ծախեր էր :

Այն ատեն մէկ ակնավաճառէն միւս ակնավաճառին գացին՝ փնտրելով անոր նման զարդ մը , երկուքն ալ միտքի առջեւ բերելով զայն՝ վիշտով եւ տագնապով համակուած :

Բալէ Ռուայալի խանութներէն մէկուն մէջ գտան ադամանդէ քայռամանեակ մը , որ լիովին կը նմանէր միւսին , իրենց փնտրածին : Քառասուն հազար ֆրանք կ'արժէր : Երեսունը վեց հազար ֆրանքի պիտի զիջանէր ակնավաճառը :

Խնդրեցին ուրեմն ակնավաճառէն որ չվաճառէ զայն երեք օր , եւ պայման դրին որ ակնավաճառը ետ առնէ երեսունը չորս հազար ֆրանքի , եթէ մինչեւ Փետրուարի վերջը գտնուէր կորսուածը :

Լուազէր իր հօրմէն ժառանգած էր տառն եւ ութը հազար ֆրանք , մնացածը փոխ առնել պէտք էր :

Եւ սկսաւ փոխ առնել . մէկէն հազար ֆրանք , միւսէն հինգ հարիւր ֆրանք , հինգ Լուի ասկէ , հինգ Լուի անկէ : Պարտամուրակներ տուաւ , կործանիչ պայմանագիրներ ստորագրեց , վաշխառուներու եւ ամէն տեսակ փոխատու անձերու հետ գործ ունեցաւ , իր գոյութեան մնացած մասը , ինչպէս եւ իր ստորագրութիւնը վտանգի տակ դրաւ՝ առանց գիտնալու թէ տակէն պիտի կրնա՞ր ելլել , եւ՝ զարհուրած ապագայի տառապանքներէն՝ աղետալի տնանկութենէն , որ իր վրայ պիտի ծանրանար , բոլոր այն նիւթական զրկումներէն եւ բարոյական տանջանքներէն , որոնց հեռանկարը աչքին առջեւն էր՝ գնաց գնեց նոր մանեակը՝ դրնելով վաճառականին սեղանին վրայ երեսունը վեց հազար ֆրանքը :

Երբ Տիկին Լուազէլ տարաւ մանեակը տուաւ Յօռէսթիէ տիկնոջ , ան դժգոհ կերպով մը ըսաւ .

— Աւելի կանուխ բերելու էիր , կրնայի ե՛ս ալ անոր պէտք ունենալ :

Սակայն տուփը չբացաւ : Տիկին Լուազէլ վախ մէջ էր : Եթէ յանկարծ նշմարելու ըլլար փոփոխութիւնը , ի՞նչ պիտի ըսէր , ի՞նչ պիտի մտածէր , զինքը գող չպիտի՞ կարծէր :

Տիկին Լուազէլ չուտով ճանչցաւ՝ կարօտ , չքաւոր կեանքի բոլոր արհաւիրքը : Սակայն դիւցաղնաբար ձեռք զարկաւ այդ կեանքին :

Աղախինը ճամբեցին , բնակարանին փոխեցին , առաստաղի մը ներքեւ մահաւոր մը վարձեցին :

Տնարարութեան ծանր գործերը ինք կատարեց , եւ խոհանոցի քստմնելի աշխատութիւնները յանձն

առաւ. սպասները լուաց՝ իր վարդապետն եղունգները մաշեցնելով եղոտ ամաններու կամ սաներու յատակներուն վրայ: Աղտոտ կտաւեղէնները, չապիկները եւ խոհանոցի ջնջոցները ծծառով կը լուար եւ ապա կը չորցնէր՝ չուանի մը վրայ կախելով. աղտերն ու աւլուքները փողոց կ'իջեցնէր ամէն առտու, եւ ջուրը վեր կը տանէր՝ ամէն յարկի վրայ շունչ առնելու համար կայնելով: Եւ հասարակ ժողովուրդի զգեստ հագած՝ ամէն օր կ'երթար պողաւմաճառին, բանջարավաճառին կամ մաւվաճառին, կողովը թեւը առած՝ ծախքերը անձամբ ընելով եւ ամէն մէկ բանի համար սակարկելով, երբեմն նախատինք ալ լսելով:

Ամէն ամիս հարկ էր վճարել պարտաճուրհակները, եւ ուրիշներ առնել՝ ժամանակ վաստկելու համար:

Իսկ էրիկը կ'աշխատէր իրիկունները վաճառականի մը հաշիւները մաքուրի քաշելու, եւ շատ անգամ գիշերները ընդօրինակութեամբ կ'ըրաղէր էջին հինգ սու ստանալով:

Եւ այս կեանքը տասը տարի տեւեց:

Տասը տարի վերջը ամէն ինչ վճարեր էին, բոլոր վրայէ վրայ գումարուած վաշխառութեանց տոկոսները հատուցեր էին:

Տիկին Լուաղէլ շատ ծերացած կ'երեւար. աղքատ բանուորի մը կնիկ դարձեր էր: Խառն ի խուռն մաղերով, անխնամ հագուած, կարմիր ձեռքերով, բարձրաձայն կը խօսէր, տախտակները կը լուար, բայց երբեմն իր էրկանը բացակայութեան միջոցին, կը նստէր պատուհանին առջեւ եւ կը

մտածէր այն անցած գացած գիշերահանդիսին վերայ, ուր ինքը այնչափ գեղեցիկ ու չքեղ երեւցած էր:

Ի՞նչ եղած պիտի ըլլար արդեօք, եթէ այդ դարդը կորսուած չըլլար. — ո՞վ գիտէ. ի՞նչպէս կեանքը տարօրինակ է եւ փոփոխական, ի՞նչպէս քիչ բանով մարդս կրնայ կորսուիլ կամ ազատիլ:

* * *

Տիկին Լուաղէլ, կիրակի՝ օր մը, եղիւսեան դաշտը գացած էր պտոյտ մը ընելու՝ շարաթական աշխատութիւններէն շունչ առնելու համար. տեսաւ յանկարծ տիկին մը որ կ'ըքօսնէր տղու մը հետ:

Տիկին Յօռէսթիէն էր ան, միշտ առոյգ, միշտ գեղեցիկ եւ միշտ հրապուրիչ: Տիկին Լուաղէլի սիրտը յուզուեցաւ: Խօսէր արդեօք հետը. հիմա որ պարտքերը վճարեր էր, կրնար ամէն ինչ պատմել, ինչո՞ւ չէ:

Մօտեցաւ եւ «Բարեւ, Ժան», ըսաւ:

Միւսը չճանչցաւ եւ դարմացած կը նայէր թէ ի՞նչպէս այդ հասարակ կինը իր անունը ընտանեւոր կ'արտասանէ:

— Բայց... տիկին... ես ձեզ չեմ ճանչնար,

կը սխալիք անշուշտ... ըսաւ թոթովելով:

— Ո՛չ, ես Մաթիլտ Լուաղէլն եմ:

— Ո՛հ, իմ խեղճ Մաթիլտս, ի՞նչպէս փոխուեր ես, ձայնեց Տիկին Յօռէսթիէն:

— Այո՛, քեզ չտեսնելէս ի վեր շատ դժնդակ օրեր տեսայ, շատ աղքատութիւն... եւ այդ ամէնը քու պատճառովդ...:

— Ի՞մ պատճառովս... Ի՞նչպէս:

— Կը յիշե՞ս այն աղամանդէ քայռամանեակը զոր դուն ինծի տուեր էիր Նախարարական երեկոյթին երթալու համար:

— Է...:

— Զայն կորսնցուցեր էի:

— Ի՞նչպէս, քանի որ ինծի վերադարձուցիր:

— Ես քեզի վերադարձուցի ուրիշ մը՝ յար եւ նման, եւ ահա տասը տարի է որ ատոր դրամը կը վճարէինք. — կրնաս հասկնալ թէ այդ բանը գիւրին չէր մեզի համար, որ հարուստ չէինք...: Ինչ որ է, հիմա վճարած ենք պարտքերնիս, եւ ես սրտանց գո՛հ եմ:

Տիկին Յօռէսթիէ կանգ առաւ:

— Աղամանդէ քայռամանեակ մը գնեցիր՝ իմ տուածս փոխարինելու համար:

— Այո՛, չկրցա՞ր զանազանել: Հա՛, չատ նման էին իրարու:

Եւ այս բառերը զրուցած ատեն կը ժպտէր պարծենկոտութեամբ:

Տիկին Յօռէսթիէ սաստիկ յուզուած՝ անոր երկու ձեռուըններէն բռնելով, ըսաւ.

— Ո՛հ, խեղճ Մաթիլտս, չէիր գիտեր որ իմ քայռամանեակս կեղծ էր՝ քիւ չատ չատ հինգ հաւրիւր ֆրանք կ'արժէր...:

ԿԻ ՏԸ ՄՕԲԱՍԱՆ

5. Ք Լ Ա Ր Ա

Երէկ իրիկուն անոր սենեակն էի, հիւանդտես գացի իրեն եւ, հակառակ տկարութեանը, ընդունեց զիս: Կաշիէ մեծ թիկնաթուփ մը մէջ նստած էր եւ գլուխը յենարանին վրայ՝ մէկ կողմէն միւսը թաւալեց իմ ներս մտնելս լսելով ու ստիպեց ինքզինքը բարեւտուքի տեղ ժպտելու: Ի՞նչ դէմք, ի՞նչ դէմք, Աստուած իմ, այդ մատաղ, այդ հազիւ քսան երկու տարեկան աղջկան դէմքը՝ բոլորովին ճերմակ, անարիւն եւ կնճռոտած ցաւագնութեան ծերութեամբը: Շրթները ստէպ ստէպ կը դողդոջէին — իբր թէ մօտ ըլլար լալու: Ջերմը անոր բիւրբը կը բանայ՝ կը բանայ — իբր թէ պակուցումով՝ մահը տեսներ իր առջին: Եւ թոքախտը անոր ուսերը կը նեղցնէ, կը բարակցնէ վիզը: Վտիտ, յոգնած, սարսուռից՝ կը հատնի, կը մաշի կեցած տեղը՝ կարծես աչքիդ առջեւ: Մայրն ալ քովիկը բան մը կը հիւսէր: Անշուշտ անոր մօտ նստայ եւ խեղճ դերասանուհիին վիճակին վրայ տեղեկութիւն հարցուցի:

— Գիշերը չի քնանար ըսաւ, բարի կինը, ո՛չ միայն հիւանդութիւնը արգելք կ'ըլլայ, այլ վարժուած ալ չէ կանուխ պառկելու: Գիշերները բնամին վրայ անքուն անցընելու սովորութիւնը հիմա

ալ թող չի տար որ կէս գիշերէն առաջ անկողին մտնէ: Շատ ուրախ եղաւ, երբ ըսի իրեն թէ այցելութեան էք եկեր: Իր սիրական նիւթերուն վըրայ կը խօսակցիք հետը եւ շատ հաճոյք կը պատճառէք:

Սակայն իմ բերանս խօսք չէր գար՝ անոր ըսելու: Այնչափ ընկճուած կը տեսնէի զինքը այդ կուրծքը փորոզ նիւանդութեանէն, որ չէի ուզեր յոգնեցնել խօսեցնելով, ու կը դիտէի երկու ճշրագները որ հայելիին դիմաց կը վառէին, երբեմն ճաթառելով ու ջերմ կաթիլ մը սահեցնելով մոմապնակին վրայ: Անոնց լոյսերը թէ՛ հայելիին մէջ կը ցոլանային եւ թէ՛ գոց ապակիներուն մէջտեղերը՝ ուր կ'ստանային կարմրորակ, մարմրուկ գոյն մը հրդեհի ցոլացումով: Սենեակը մահագուշակ երեւոյթ մը առած էր: Քլարա ձեռքը երկնցուց դէպ ի իմ կողմս:

— Դիմացս չէ՞ք գար նստիլ, ինչո՞ւ ետիս պահուրտած էք:

Խոյս կուտայի միշտ դիմացը նստելէն՝ երեսը ուղղակի չտեսնելու համար, այնչափ կը կսկծացնէր հոգիս: Առջին հրեցի թիկնաթոռս՝ ոտքերուն անիւները մեղմիկ գլորելով: Դարձեալ ուզեց ժպտիլ ինծի, սակայն դէմքին վրայ յաւազին կնճիւռ մը ելաւ միայն: Եւ այդ կապոյտ աչուկները, որ դժուարութեամբ կը փակուէին անգամ մը որ զանոնք կը բանար, իրենց անողորմ մահէն սարսափած նայուածքը կը յառէին վրադ՝ քեզմէ օգնութիւն մը խնդրելով յուսակաւոր աղերսանքով: Ինքզինքս բռնադատեցի խօսք բանալու

թատրոնի եւ թատերագիրներու մասին, խօսեցայ երկար ատեն, վասն զի խելացի աղջիկ մըն էր ան եւ հոգելից արուեստագիտուհի մը, քանի մը անգամ թատերաբեմը թունդ ելած եւ լալագին նայած էր անոր:

Մերթ ընդ մերթ կարճ պատասխան մը կուտար ինծի, շատանալով մտիկ ընել ըսածներս, ինքզինքը չյոգնեցնելու համար: Ես խօսած ատենս միանգամայն կը խորհէի — արդեօք սիրած էր ան, հաւանօրէն ոչ, չեմ գիտեր՝ ինչ տեսակ բան մը կար իր վրայ, որ դուշակել կուտար թէ ան սիրած չէր, անփորձ աղջկան մը կերպը ունէր ան, եւ հակառակ իր արհեստին պճնասիրութեանը՝ շատ պարզ կը հագուէր, Գերմանացի աղջիկներուն պէս թոյլ, կուսական ոճով օճիք մը՝ որուն բոլորովին արինակաթ բուստէ մանեակ մը կար, եւ թեւս ալ ուրիշ մէկ երկու աննշան զարդեր:

Այդ գաղափարը թէ երբեք սիրած չէր ան, աւելի զթալի կը ներկայացնէր անոր ձակատագիրը: Վասն զի միշտ կը մեղքնանք այն դժբաղդները որ աշխարհէն կանուխ կ'երթան, առանց այդ աղետալի կիրքէն փոթորկատանջ ըլլալու: «Ան չապրեցաւ» կ'ըսենք, եւ իրօք ալ սիրելն է ապրիլը: Մահը զանի ամբողջութեամբ իրեն կը պահէր եւ արդէն դրած էր ցուրտ ձեռքը անոր կուրծքին վրայ:

Սաստիկ հով մը զայն ցնցեց եւ այտերը վարդագունեցան: Ճրագները դողդոջացր ինչ եւ մայրը հասած՝ անոր փարած էր: Քլարա թաշկինաւ կը բերնին տարաւ եւ կարմիր նշան մը ձգեց հոն:

Խեղճ աղջիկ, ահա կը հասնի՛ր, կը մեռնի՛ր —
 Ե՛վ պիտի լայ անոր վրայ: Երբ բեմը կ'ելլէր, կըր-
 նար բազմաթիւ հանդիսականներու աչքերէն ար-
 ցունք քամել, բայց մահը միայն իր մօրը արցունք-
 ները վաղցնել պիտի տայ:

ՆԻՒԹԵՐՈՒ ՅԱՆԿԸ

Երես

Առաջաբան	6
Ա. ԱԶԳԱԳՐՈՒԹԻՒՆ (Տեսութիւն)	7
Լեզուամենական — Մաղաթիա Եպիսկ. Օրմանեան	9
Ժբիլիպերկ լեռան վրայ — Յակոբ Սեմապուլեան	12
Ալպեանցեուն մէջ — Մ. Նալպանտեան	19
Ծաղիկներ, կարմիր ծաղիկներ — Ռ. Զ.	27
Պառառային գրականութիւն — Նուրման	33
Աւանդակէպ — Ռ. Զարգարեան	37
Էփ-է-Պէնի ջերմուկները — Մ. Պ. Թիւրքէնտեան	40
Ծովակին հարս — Ռուբէն Զարգարեան	44
Յայտայ թռչունը — Արտ. Յարութիւնեան	47
Բ. ԲԱՆԱՍՏԵՆՇՈՒԹԻՒՆԸ — (Տեսութիւն)	49
Երամեսութիւն — Թարգմ. Ա. Կենտեան	52
Վերջալոյս	58
Հովիտի երգ — Վահան Մալեգեան	61
Կապոյտի սակ — Կ.	64
Արցունք ու ծիծաղ	67
Հանգիս (Արձակ ֆերբուս) — Ռ. Որբերեան	69
Զկնորսը — Կեօթէ	73
Տղոց նիշը — Տիկ. Էլիզապէթ Պրատնիկ	74
«Քեմանի» — Բ. Շահպաղ	76
Զմեռամուտ	80
Հովիտ — Թարգմ. Ե. Վարդանեան	84
Պարեան երգեր — Մ. Աճէմեան	85
Տերեւաբափ — Ն. Ռուսինեան	87
Քոյրն մեռեալ — Արայ (Ռ. Յ. Պ.)	89
Անվերադարձ — Ռ. Որբերեան	92
Յամբաւ աղբիւր — Գրքիէլ Խանտեան	93

երես

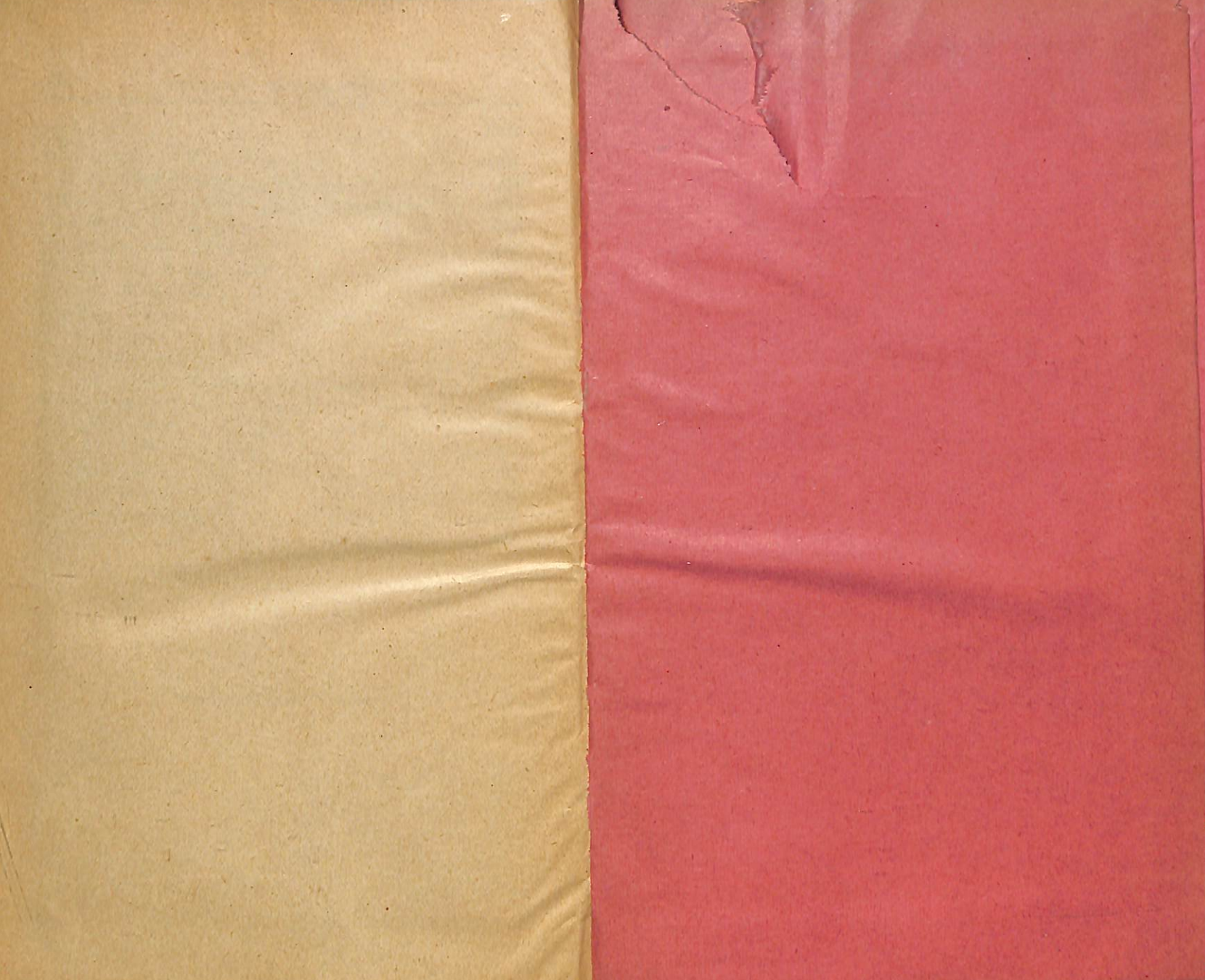
Վաղամեծ իկ երուանդի գերեզմանին վրայ — Կ. Ոսկեան	94
Ուսուցիչը — Մ. Թուրքեան	97
Գրութեան փոյր — Հրուշան	99
Եզոբոսին տուակները — Թարգմ. Ա. Փանոսեան	100
Գ. ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ՆԻԻՅԵՐ (Տեսութիւն)	101
Խորհրդաւոր պատկեր մը — Ա. Գ.	103
Մայրիկին պատուերը — Տիգրան Արիիարեան	105
Խոհեր — Սմբատ	109
Նոր տարի — * * *	110
Պտերները — Վ.	112
Գ. ԳԵՂԱՐՈՒԹԵԱՆՆԵՐԸ (Տեսութիւն)	115
Գեղարուեստներ	118
Ներենչող ոգին — Սմբատ Դաւթեան	121
Խեղճ ձկնորսը	124
Արուեստը կրօնին մէջ — Հարմակ	127
Ե. ԸՆԿԵՐԱՅԻՆ ՆԻԻՅԵՐ (Տեսութիւն)	133
Ուսնին հարցեր — Ե.	134
Ծաղիկներ եւ աղջիկները — Սիպիլ	139
Բարին ալ փոխանցիկ է	143
Աղջիկներուն ժիզիական կրթութիւնը	146
Գրականութիւնը — Բիւզանդ Բէշեան	149
Խոհանոցը — Սիպիլ	150
Ամերիկացի կիներ	154
Վերապահ ի բնութիւն — * * *	158
Շարմաղին պատմութիւնը — Սիպիլ	166
Զ. ԽՄԱՍԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆԸ (Տեսութիւն)	170
Գործը պատմաւորին վկայութիւնն է — Թաթուլ	172
Կեանքի նշանակութիւնը	175
Անհունը — Ակումբո	178
Շրջանակները — Օ. Զիֆթէ-Սարաֆ	181
Միտքիականութիւնը կեանքի մէջ — Է. Ռ.	184
Միտքիականութ. արդի բանաստեղծութ. մէջ — Բօլ Վէրլէն	186
Կեանքին տարեկանը — Ենոք Արմէն	188
Արեւազայի վերլուծումը — Վերթանոյ	191
Ուխտի նամբան — Տիրայր Վ.	196

երես

Է. ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ (Տեսութիւն)	200
Մասքէոս Մամուրեան — Ա. Շաքլեան	202
Պատ. Սիմոն Դաւիթեան — Ա. Կ. Պետիկեան	206
Լեւեցին — Սմբատ Դաւթեան	217
Մաքս Սիլլէր — Խ. Բ.	223
Օմայի Դուքս — Գ. Ա.	227
Թովմաս Փասուկեանեան — Տ. Ա.	230
Յակոբ Նալեան Զիմառացի — Յ. Գ. Մամբեան	236
Յարութիւն Մամբեան — Գ. Զօհրապ	240
Ը. ԿՐՕՆԱԿԱՆ ՆԻԻՅԵՐ (Տեսութիւն)	247
«Ո՛ր է որ ծնաւ . . . » — Եղիշէ Եպիսկ. Դուրեան	249
Տեառնդառաչ — Եղիշէ Եպիսկ. Դուրեան	253
Անառակը — Եղիշէ Եպիսկ. Դուրեան	255
Ծաղկազարդ — Տիգրան Արիիարեան	256
Ծաղկազարդի Մանուկ-բար — Վահան Վրդ.Տէր-Միսասեան	260
Ոսնուայի առթիւ — Յակոբ ՍՊԱՄԱԿՈՒԼԵԱՆ	262
Ճրագալոյցի գիւղերը — Ա. Շաքլեան	267
Խթումի իրիկունը դիւղին մէջ — Գ. Շահինեան	270
Զոսիկը — Քրիստոնէայ	274
Մեռելոցի տունը — Ա. Տ. Մ.	277
Վարդավառ	280
Հայ. Եկեղեցիին անկախութ. — Մաղաքիա Արք. Օրմանեան	283
Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ — Մ. Նամանեան	285
Սեպուհ լեռը եւ զինի ծառը — Բաբգէն Վարդապետ	290
Նուիրական աւանդութիւններ — Գեղամ	295
Իմ աղօթք — Թէոդիկ	303
Թ. ՀԱՐՏԱՍԱՆՈՒԹԻՒՆԸ (Տեսութիւն)	309
Գամբանական Ալֆօնս Տօսէի վրայ — Էմիլ Զօլա	312
Աւետիք Դուկասեանի դամբանականը — Բենիկ Վարդապետ	317
Ժ. ՆԱՄԱԿՆԵՐ (Տեսութիւն)	324
Մարգ եւ մահ — Եղիա Տէմիրճիպաշեան	326
Մուսեղի նամակին առթիւ — Օրակ	331
Անիպ նամակ մը — Պետրոս Դուրեան	334
Լեւոն Դաւթեան — Եղիա Տէմիրճիպաշեան	338

Երես

Անժայ համակ — Օգոստ Գեօրգե	341
ԺԱ. ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ (Տեսութիւն)	344
Ս. Մեսրոպի դամբարանը — Եղիշէ Եպսկ. Դուրեան	346
Ընթանիքին ծերը — Ա. Երուշան	348
Ծիծաղներու տակ — Մենասէր	352
Մեռելոց — Ա. Ա. Ալպոյան	357
Առուղը — Ռ. Որբերեան	362
Այգեկուք — Կարօ	365
Կարսու ճառակը — Ա. Շ.	370
Զիւնը — Ստական Վարդապետ	374
ԺԲ. ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ (Տեսութիւն)	376
Ֆերսինան sp Լեւեք — Դ. Զօրապ	380
Բաքելոն — Յակոբոս Լ. ճէնիգեան	383
ԺԳ. ՎԷՊԸ (Տեսութիւն)	387
Առաջին զգլանիք — Զօրապ	391
Կողանգի նուէրը — * * *	396
Զարդ — Կիտը Մօրասան	409
Բլարա	423

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0388577

71.816